Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar

Nyelvtudományi Doktori Iskola

Alkalmazott Nyelvészeti Doktori Program

AZ ÍRORSZÁGI NYELVCSERE TÖRTÉNETI BEÁGYAZOTTSÁGÁNAK NYELVPOLITIKAI SZEMLÉLETŰ VIZSGÁLATA

Pintér Márta

2006

Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar

Nyelvtudományi Doktori Iskola

Alkalmazott Nyelvészeti Doktori Program

Pintér Márta

AZ ÍRORSZÁGI NYELVCSERE TÖRTÉNETI BEÁGYAZOTTSÁGÁNAK NYELVPOLITIKAI SZEMLÉLETŰ VIZSGÁLATA

PhD értekezés

Témavezető: Dr. Szépe György

professor emeritus

Pécsi Tudományegyetem

Tartalomjegyzék

Előszó 6

1. Bevezető 9

1.1. Nyelvi attitűdök, nyelvpolitika és nyelvmozgalom a 20. századi Írországban 9

1.2. Az írországi nyelvi kérdés és a nyelvpolitika-történeti vizsgálat 18

2. A kulturális és a nyelvi szuverenitás időszaka az ír szigeten 23

2.1. A „kelta hősi kor" kulturális, nyelvi jegyei 23

2.2. A vernakuláris nyelv státusza az ó-ír nyelvi időszakban 27

2.3. A társadalmi és a politikai folyamatok hatása az ír nyelv állapotára és presztízsére a közép-ír nyelvi időszakban 33

3. A kulturális és a nyelvi szuverenitás elvesztése: a natív kultúra és nyelv helyzetének alakulása az angol-normann kori Írországban 46

3.1. Az angol-normann hódítás 46

3.2. Politikai, társadalmi, kulturális és nyelvi mozgások az angol-normann kori Írországban 48

3.3. A natív hagyomány és a költői iskolák helyzete az angol-normann időszakban 56

3.4. A korai vagy klasszikus modern ír nyelv helyzete a natív területeken 59

3.5. A „gael újjáéledés" és az ír nyelv átmeneti megerősödése a 14-15. század idején 62

3.6. Az angol-normann lakosság kulturális és nyelvi asszimilációja a 14-15. században 67

3.7. Az angol-normann kulturális-nyelvi asszimiláció megjelenítése a késő-középkori ír költészetben 72

3.8. A betelepült lakosság kulturális-nyelvi asszimilációja elleni törvénykezés 73

4. Írország elangolosításának a programja: a Tudor-hódítás kultúr- és nyelvpolitikai vetülete 76

4.1. Az ír nemesség behódoltatása és elangolosítása 78

4.2. Az angol civilizáció térnyerése az Erzsébet-kori kolonizáció és telepítés következtében 82

4.3. Egyház- és nyelvpolitika a Tudor-kori Írországban 86

4.4. A Tudor politika és az ír nyelvi hagyomány 91
4.5. Az ír nyelv elterjedtsége és státusza a Tudor-kor végén 97

5. Kontinuitás vagy diszkontinuitás: a nyelvi gyarmatosítás kezdetének és folytonosságának a kérdése az angol-normann és a Tudor-kori Írországban 100

6. Az ír nyelv politikai és társadalmi környezetének az átrendeződése a „két civilizáció" Írországában a 17-18. században 111
6.1. Az ír nyelv helyzetének és állapotának a változásai a 17-18. században 117
6.2. A protestáns közösség nyelvpolitikájának arculatai Írországban a 17. században és a 18. század első kétharmadában 128
6.3. Az ír katolikus egyház nyelvi és nyelvpolitikai átalakulása a 17-18. században 138
6.4. A népi magániskolák és a vidéki katolikus lakosság nyelvi attitűdrendszerének átstrukturálódása 145
6.5. Az ír nyelv és az ír nemzeti ideál kapcsolata a 18. század végén 150

7. Kolonializmus, modernizáció, kulturális és nyelvi asszimiláció a 19. századi brit-ír unióban 163
7.1. Az ír nyelv 19. századi helyzete a modern statisztikai felmérések tükrében 166
7.2. Éhínség, kivándorlás és az ír nyelv felgyorsult hanyatlása a 19. század második felében 173
7.3. Oktatás és nyelvpolitika: az angol nyelvű „nemzeti iskolák" szerepe a 19. századi „nagy ír nyelvcseré"-ben 181
7.4. A modern politikai és nemzeti tömegmozgalmak hatása az ír nyelv presztízsére és használatára 194
7.5. A Gael Liga és az ír nyelv megmentésének a kísérlete 200
7.6. Nemzet, kultúra, nyelv és nyelvpolitikai diskurzus a 19. század végi Írországban 204

8. Összefoglalás 212
8.1. Az értekezés eredményei, következtetései 212
8.2. Az eredmények rendszerezése, kitekintés 221

9. Summary 224
9.1 The theoretical frame and relevance of the research 224

9.2 The hypotheses and structure of the research 225
9.3 The findings and conclusions of the research 228

Függelékek 240

Bibliográfia 250

Előszó

A cím tanúsága szerint ez az értekezés négy kulcsfogalom köré szerveződik: az írországi nyelvi kérdés; az elhúzódó nyelvcsere; a nyelvpolitikai és a történeti szemlélet; célja pedig a több mint hétszáz éven átívelő, írországi ír-angol nyelvcsere nyelvpolitikai szemléletű és történeti beágyazottságú értelmezése.

A kiindulási pontot az a feltevés szolgáltatta, hogy a nyelvcsere nyelvpolitikai szempontú vizsgálata a folyamat olyan részleteit tárja föl, amelyek más kutatási módszerek esetében hangsúlytalanok maradnak (vö. Bartha 1999: 197). A vizsgálati módszert a nyelvpolitika fogalmának széles értelmezése határozta meg. Eszerint a nyelvpolitika két alapvető összetevőből áll: nyelvpolitikai koncepciókból, tervekből, sőt ideológiákból, valamint az ezeket alkalmazó, konkrét intézkedésekből (vö. Kiss 2002: 247). Mindkét összetevő esetében fontos a társadalmi, közösségi tevékenység, magatartás, sőt mentalitás és attitűdök oldaláról történő megközelítés is. Ily módon a nyelvpolitikai vizsgálat az állami, hatalmi politikán túl kiterjed a hatalommal különböző viszonyrendszerben álló társadalmi csoportok vagy akár egyének szerepére, és közege lehet politikai, szociális, gazdasági, kulturális és egyházi (vö. G. Molnár 1998: 1).

A nyelvpolitika interdiszciplináris lehetőségei közül ez a munka a történelmi kutatás irányába mutatókat ragadja meg. Szépe György (2001a: 12) írja: „Nyelvpolitika […] általában megtalálható bizonyos történeti (politikatörténeti, jogtörténeti, illetőleg művelődéstörténeti) szinteken. A legritkább esetben található meg ennek […] kifejtése, vagyis explicit formája”. Értekezésemben kísérletet teszek arra, hogy Írország nyelvi helyzetét az i. sz. 5. századtól áttekintve, bizonyos történeti jelenségeket nyelvpolitikailag határozzak meg, vagy ezen jelenségek nyelvpolitikai jellegét bemutassam – különösen, ha összefüggésbe hozhatóak korunk nyelvpolitikai fejleményeivel. Nézetem szerint, bizonyos mai nyelvi, nyelvpolitikai helyzetek teljes megértése lehetetlen a történelmi tudatosság, a történeti beágyazottságú kutatási háttér nélkül (vö. Edwards 1985: 47, Szépe-Derényi 1998: 9). Kitűnő példa erre Nádor Orsolya (2002) *Nyelvpolitika. A magyar nyelv politikai státusváltozásai és oktatása a kezdetektől napjainkig* című könyve, amely igazolja, hogy a magyar nyelv jelenkori, nyelvpolitikailag összetett helyzete csak a történeti hátteret is számbavevő vizsgálat segítségével értelmezhető megfelelően. Ugyanez vonatkozik az ír nyelvpolitikai helyzetre.

Bár a 20-21. századi ír nyelvi kérdés és az ír-angol nyelvcsere kiterjedt tudományos feldolgozottsággal rendelkezik, a kora-középkortól a 20. századig terjedő időszakot lefedő, a történeti és a nyelvpolitikai szemléletet ötvöző, szisztematikus vizsgálata eddig korlátozott

teret kapott. Munkámban a nyelvpolitika-történeti megközelítés összekapcsolódik a kolonialitás jelenségét szem előtt tartó elméleti kerettel. Mivel az ír nyelvcsere folyamata egybeesik az ország gyarmati múltjával, illetve azzal szoros ok-okozati összefüggésben áll, a nyelvcsere nyelvpolitikai beágyazottságú elemzése jelentős mértékben a nyelvi gyarmatosítás politikájának a bemutatásával esik egybe.

A fent leírtakból következik az értekezés kettős fókusza. Egyfelől az elhúzódó ír nyelvcsere egy frissebb, nyelvpolitikai szemléletű megközelítését nyújtja, másfelől hangsúlyt fektet a történeti összefüggések vizsgálatára. Az utóbbi szempont megkívánja, hogy Írország történelmének a nyelvcsere, a nyelvpolitika és a kulturális, nyelvi gyarmatosítás tekintetében lényeges szakaszai részletesebb bemutatást nyerjenek. Amíg az ír irodalomra vonatkozóan több kiemelkedő magyarországi munka jelent meg a közelmúltban (lásd pl. Bertha 1988, Bertha & Morse 1994, Kurdi 1999, Kurdi 2003, Kurdi 2004, Mesterházy 1983), az ír történelem átfogó, tudományos feldolgozása a magyarországi irlandisztika megoldás alatt álló feladatai közé tartozik. Reményeim szerint, az ír politika-, társadalom- és kultúrtörténet egy sajátos aspektusának a megvilágítása által munkám hozzájárul a hazai Írországkutatás bővítéséhez.

Az elmúlt évtizedekben Magyarországon is fellendülő nyelvpolitikai kutatások egyik témaköre az ”egyedi, főként egy-egy népcsoportra vonatkozó komplex vizsgálat” (Nádor 2002: 14-15). Szándékom szerint, munkám ezt a magyarországi, magyar nyelvű szakirodalmat is gazdagítja, s kiterjeszti a mai ír nyelvpolitikai helyzetet bemutató saját kutatásaimat (Pintér 2000, Pintér 2001a, Pintér 2001b, Pintér 2001c, Pintér 2002, Pintér 2003a). A dolgozat készítése során mindvégig fontosnak tartottam az írországi nyelvpolitikai vonatkozású forrásszövegek magyarra történő átültetését, továbbá a témára vonatkozó, főleg angol nyelvű, nemzetközi szakirodalom beemelését a magyarországi, magyar nyelvű nyelvpoltikai diskurzusba.

Ez a törekvés néhány terminológiai problémával szembesített. Az egyik ilyen az angol *native* szó magyar megfelelőjének a kiválasztása volt. Mivel a magyar ‘bennszülött, őshonos, őslakos’ nem adja pontosan vissza a ‘native’ írországi történeti kontextusba ágyazott jelentését, kísérletileg – a magyar nyelvű értekező prózában szokatlan – *natív* műszó szerepeltetése mellett döntöttem. Hasonló indokok magyarázzák a középkori ír világi költészetre, azaz a bárdok munkásságára utaló *bárdi*, *bárdikus* műszavak használatát is.

A föntieken túl, az ír nyelvi kérdés kutatásának a kiterjesztését és – akár a magyar nyelvvel kapcsolatos és a magyarországi nyelvi tervezést is érintő – modell szintű elemzését, a téma két nyelvpolitikai aktualitása is indokolja. Az egyik a nyelvi jogok kérdése. Az 1970-

es évek elejétől megújuló ír nyelvmozgalom mind az észak-írországi nyelvi helyzetet, mind az Ír Köztársaság ír nyelvi kisebbségét és az ír anyanyelvi kontinuitást reprezentáló *Gaeltacht* lakosságot érintően szoros összefüggést mutat a nyelvi jogok problematikájával (vö. Pintér 2000, Pintér 2001c). A másik ilyen terület az európai nyelvpolitika. Az ír nyelv Európai Unión belüli státuszának egyértelmű meghatározását az a körülmény nehezíti, hogy miközben az ír, a nyelvhasználatot tekintve, kisebbségi nyelv a saját nyelvországán belül, s ezáltal a kisebbségi, úgynevezett "kevésbé használt" vagy "korlátozott elterjedtségű" európai nyelvek körébe tartozik, az Ír Köztársaság alkotmánya szerint, az ír az ország első, jogilag az angolt megelőző, hivatalos és nemzeti nyelve. Írországi hivatalos státuszából adódóan tehát az ír, formálisan, az Európai Unió egyik államnyelve, csakúgy mint például az angol, a francia, a német, a spanyol és a magyar (vö. Mac Mathúna 1999, Szabari 1998, Szépe 1998). Ily módon az ír nyelv speciális helyzete az egyesült Európa egyik nyelvpolitikai paradoxona.

***

Köszönet illeti mindazokat, akik nélkül ez a munka nem születhetett volna meg. Ezúton köszönöm témavezetőm, Dr. Szépe György professzor úr iránymutatásait és szakmai vezetését az értekezés nyelvpolitikai arculatának a kialakításában. Külön köszönöm Dr. Kurdi Mária professzorasszony segítségét, amivel az irlandisztika területén és az értekezés kezdeti szakaszában végzett kutatásaim formálásához hozzájárult. Köszönöm Dr. Bárdos Jenő professzor úrnak, hogy a veszprémi Pannon Egyetem Angol-Amerikai Intézetének vezetőjeként munkám szakmai hátterét biztosította.

Köszönöm Deák Péterné, programreferens segítségét és kifogyhatatlan türelmét. Köszönet illeti munkájukért a veszprémi Eötvös Károly Megyei Könyvtár dolgozóit, különösen Vereskuti Klárát, aki a könyvtárközi kölcsönzés bonyolításával a források jelentős részéhez hozzásegített.

Köszönöm családomnak, szüleimnek, testvéremnek és családjának, hogy munkám során mellettem álltak és támogattak, valamint nagyfiamnak, Andó Bálintnak a kitartást, biztatást és az értekezés technikai szerkesztésében végzett munkáját.

Veszprém, 2006. október

Pintér Márta

1. Bevezető

1.1. Nyelvi attitűdök, nyelvpolitika és nyelvmozgalom a 20. századi Írországban

Az ír nyelv múltja és jelene telve van ellentmondásokkal. Az egyik ellentmondás, hogy bár az ír nyelv a görög és a latin után Európa harmadik kodifikált nyelve volt, Írország pedig az ír egynyelvűek hazája, sokak szerint mára az ír sziget visszafordíthatatlanul betagozódott a brit szigetcsoport angolszász kultúrájába (vö. Brown 1991a). Becslések szerint az ír lakosság 1-4%-a használja a nyelvet a mindennapi kommunikációban. Ők azonban már mind ír-angol kétnyelvűek. A másik ellentmondás viszont éppen az, hogy az ír nyelv még él, sőt egyesek szerint virágzik és jövője van (vö. Blake 1998; Craith 1997; Denvir 1999; Feirste 1997). A 19. század elején kb. 2.5-3 millió ír egynyelvű élt, a lakosság 45%-a. 1881-re arányuk 0,8%-ra, azaz 64.167 főre zuhant. Az 1901-es cenzus szerint pedig az ír egynyelvűek száma mindössze 21.000 volt. Az ír egynyelvűek túlnyomóan a legidősebb korosztályt képviselték, és a sziget legszegényebb, Gaeltacht-nak nevezett nyugati partvidékén éltek (lásd de Fréine 1977: 86, Denvir 1999: 20, Ó Riagáin 1997: vii).

A nyelv néhány évtizeden belül bekövetkező teljes kihalásának a prognózisa a 20. század elején megalapozottnak tűnt volna. Ez azonban nem következett be. Fasold (1984: 287) szerint szinte lehetetlen visszahozni egy nyelvet, amikor a társadalom kommunikatív szükségleteit már egy másik élő nyelv elégíti ki. Figyelembe véve azokat a buktatókat, amelyek egy ilyen közegben a nyelvi tervezés útjában állnak, bámulatos, hogy Írország egyáltalán ennyi eredményt is elért. Denvir (1999: 25) azt állítja, hogy az ír nyelvet a veszélyeztetett nyelvek helyett inkább a világ hatezer nyelvének mindössze 10%-át kitevő stabil nyelvek csoportjába kellene sorolnunk.

Denvir (1999) szerint az ír nyelvről csak akkor alkothatunk reális képet, ha a nyelvhasználaton túl, az ír lakosság nyelvi attitűdjét és annak változásait is megfigyeljük. Az ír nyelvi attitűdök 20. századi vizsgálatához alapot nyújtanak az 1926 óta 5-10 évente lebonyolított cenzusok. Mivel a nyelvi kérdésre adott válaszok mindig is a megkérdezettek szubjektív önértékelését és a nyelvvel való azonosulását jelzik, az adatok inkább a nyelvi attitűd, mint a tényleges nyelvtudás kérdésében segítenek tájékozódni. A másik támpontot a nyelvi attitűd vizsgálatára is kiterjedő országos nyelvi felmérések jelentik. Az 1968 és 1993 között lebonyolított hét felmérés eredményei azt jelzik, hogy a lakosság ír nyelvi attitűdje az elmúlt évtizedekben növekvő mértékben pozitív volt. 1926 és 1996 között 18,3%-ról 43,5%-ra emelkedett azoknak az aránya, akik azt állították, hogy beszélik a nyelvet, ezzel a nyelvvel

kapcsolatos szimpátiájukat is kifejezve (lásd Denvir 1999: 24-25). A 25%-os növekedésen kívül figyelemre méltó az 1986-96 közötti kiugró, 12%-os növekedés, a korábbi évtizedek mérsékeltebb növekedésével vagy stagnálásával szemben. Az 1973-1988/89 között végzett országos nyelvi attitűd-felmérések szerint 85%-ról 94%-ra emelkedett azoknak az aránya, akik pozitívan, nyitottsággal nyilatkoznak a nyelvről, viszont a nyelv teljes kihalását kívánók mértéke 15%-ról 4%-ra csökkent (lásd Denvir 1999: 27).

Tévedés lenne azt hinni, hogy a puszta jóérzés megmentheti a nyelvet. Maga Denvir (1999: 27) jegyzi meg ironikusan, hogy az írek egyre többet beszélnek az ír nyelvről mint a saját nyelvükről, angolul. Brudner és White (1979: 65), az 1973-as attitűd-vizsgálat vezetői megállapítják, hogy bár a nyelvi attitűdök Írországban belső koherenciát mutatnak, önmagukban nem fejtenek ki semmiféle hatást az egyének nyelvi viselkedésére. Nincs arra utaló jel, hogy az ír nyelv iránti pozitív attitűd elegendő motivációt jelentene annak használatára.

A nyelvi attitűd felfogható, mint egyfajta társadalmi viselkedésforma, amely az egyénből indul ki, viszont az egyének alkotta csoport, a társadalom szintjén realizálódik. Vizsgálatánál elengedhetetlen, hogy feltárjuk, mik azok az egyén és a társadalom tudatának legmélyebb rétegeiben meghúzódó pszichés tényezők, melyek a nyelvi identitást is magában foglaló kulturális identitást alakítják. Különösen fontos ez a vizsgálat az ír nyelv esetében, ahol az attitűdöt a koloniális történelem egyik legmélyrehatóbb kulturális öröksége, a nyelvvesztés terheli.

Moane (1994) megfigyelése, hogy Írországban a poszt-koloniális időszak tovább tart, mint más gyarmati múltú országokban, és még ma is folyamatban van. Ennek oka, hogy a dekolonizációnak a politikai és gazdasági függetlenedés gyorsabb folyamatán túl, a kulturális liberalizációt is magában kell foglalnia. A kulturális transzformációnak pszichés transzformációval kell együttjárnia, ami viszont roppant hosszú folyamat. Moane szerint Írországban számos olyan viselkedésforma figyelhető meg, amely a poszt-koloniális mentalitásban gyökerezik. A pszichés eredetű, poszt-koloniális viselkedési formák jellemzői: a gyarmatosítótól származó és a gyarmatosított kultúráját, nyelvét minősítő negatív sztereotípiák elfogadásának a továbbélése; a negatív önértékelés; a koloniális veszteségek miatti bizonytalan identitás és az erre reagáló túlkompenzálási mechanizmusok, pl. komplexusok, fóbiák; a sikertelenségek okainak túlzott keresése, azaz a bűnbakgyártás; a társadalmi fragmentáltság és polarizáció; a szolidaritás hiánya; és a passzivitás.

Az ír nyelv iskolai oktatása egy olyan terület, ahol a poszt-koloniális mentalitás a század elejétől fogva a legmarkánsabban jelen van az attitűdök fragmentáltságában és

polarizációjában, az aktív és passzív pozitív attitűdök közötti különbségekben, a negatív sztereotípiák folyamatos elfogadásában és a kudarcok okozóinak intenzív keresésében.

Az a meggyőződés, hogy az ír nyelv társadalmi státuszának a teljes restaurálását a nyelv állami oktatásán keresztül kell megvalósítani, az 1890-es évek elején fellépő, az *Irish Ireland,* 'ír Írország', újjáélesztését meghirdető *Gaelic League,* 'Gael Liga', elnevezésű, nemzeti-kulturális mozgalom ideológiájából ered. Ezt az elképzelést vitte tovább az Ír Szabad Állam, 1922-ben kötelezővé téve az ír nyelv általános és középiskolai oktatását, az ír nyelvi érettségit és a nyelv ismeretét az egyetemi, főiskolai felvételinél.

A kötelező állami oktatás ellenére, az 1920-as évek után tovább csökkent az írt a mindennapi kommunikációban használók száma, viszont fölerősödött a társadalom nyelvi attitűdjének polarizáltsága. A sikertelen állami nyelv- és oktatáspolitika sokakat az ír nyelvvel fordított szembe. Ardagh (1995: 293) kiemeli, hogy az állami ír nyelvoktatás népszerűtlenségének egyik jele a középiskolások körében tapasztalható érdektelenség és ellenérzés. Sok diák számára az ír nyelv a legkevésbé kedvelt tantárgy. John J. Blake *Language Planning and Policy in Ireland 1960-1998* című tanulmányában azt írja, hogy sok ember nyelvi attitűdje, aki az ír nyelvvel kizárólag az iskolapadban találkozott – azaz a lakosság 95%-a –erősen negatív, esetenként a "neurotikus antipátiához" hasonlítható(Blake 1998: 149).

A fél évszázados kísérlet kudarca nyomán, az 1960-as évektől megindult a sikertelenség okainak és felelőseinek a keresése. A legtöbb kritika a nyelvpolitikát képviselő államot érte. Sokan a kötelező oktatás motivációt romboló hatását hangsúlyozzák. Blake (1998) a hivatalos nyelvi tervezés fő fogyatékosságaként említi, hogy az állam elmulasztotta azoknak a feltételeknek a biztosítását a civil, kulturális és adminisztratív szférában, ahol az állampolgárok az iskolában megszerzett nyelvtudást tovább használhatnák. Brown (1991a) véleménye, hogy az 1920-as évek után megvalósuló állami nyelvpolitika fölerősítette a szektariánus tendenciákat az országban, mivel az ír nyelvet a katolikus lakosság kizárólagos örökségének tekintette.

A kritikák másik célpontja az elhibázott nyelvpolitikát megvalósító intézmény, tehát az iskola és a tanárok. Blake (1998: 149) a tanárok ír nyelv iránti negatív attitűdjét hangsúlyozza, és az iskolai nyelvoktatás hatékonyságát bírálja, azt állítva, hogy 8-12 év nyelvtanulás után a végzősök használható nyelvtudás nélkül kerülnek ki az iskolapadból. Nem csoda hát, ha az ír nyelv oktatását a lakosság zöme fölösleges pénz- és energia-pazarlásnak tekinti. Ardagh (1995: 293) leírja, hogy az iskolákban az ír nyelv oktatása elavult módszerekkel folyik, a nyelvtan tanítására, archaikus szövegek olvasására és fordítására

korlátozódik, így a diákok többsége szerint a kommunikatív módszerekkel oktatott, hasznosnak ítélt, modern nyelvektől vonja el a figyelmüket. Az állami nyelvoktatás sikertelenségét tükrözik az 1996-os felmérés adatai is (lásd Denvir: 25). A felmérés során a 15-19 éves, tehát középiskolába járó népesség 68%-a, a 20-24 éves népesség 51,7%-a, míg a 25-34 éves népesség 37,3%-a mondta magát írül beszélőnek. A csökkenő adatok szerint a diákok jó része az iskolából kikerülve nem pusztán nem használja a nyelvet, hanem az írt nem beszélőként azonosítja magát. Az 1960-as évek végétől egy új, funkcionalista és az európai minta nyomán a kulturális pluralizmust támogató politika jegyében, az ír állam felhagyott az ír nyelv iránti föltétlen elkötelezettségével, és 1973-ban választhatóvá tette az érettségit az ír nyelvből. Megállapítható, hogy nagyjából az a 10-15%, aki az iskolát befejezve nem azonosul a nyelvvel, az 1973-as törvény óta nem tesz belőle érettségi vizsgát (vö. Denvir 1999: 26).

Más elemzők végső soron mégis pozitívan értékelik az állami ír nyelvokatatás eredményeit. Denvir (1999: 22) azt állítja, ha az ír nyelv oktatása nem lenne kötelező, sok ír gyermek soha nem kerülne vele közvetlen kapcsolatba. Az iskolák tehát fontos szerepet töltenek be a nyelv egyébként is problematikus átörökítésében (Denvir 1999: 29).

A fenti adatok tükrében elgondolkoztatóak az 1983-ban végzett attitűd-felmérés eredményei. A megkérdezettek 97%-a ért egyet az ír általános iskolai, 96 %-a a középiskolai oktatásával (lásd Denvir 1999: 27). Azon a 37,3%-on túl tehát, aki írül beszélőnek mondja magát, van egy réteg, amely egyetért az ír nyelv oktatásával, még ha ezen túl nem is szán más szerepet az ősi nyelvnek. Ide tartoznak azok, akik elismerik az ír nyelv kultúrtörténeti jelentőségét, de a mai ír társadalomban irrelevánsnak tartják, és azok is, akik általában egyetértenek az államnak a nyelv fennmaradását anyagilag is támogató politikájával. 1983-ban a megkérdezettek 82%-a nyilatkozta, hogy szívesen használná valamilyen formában naponta a nyelvet, 75% pedig elvben támogatta az ír nyelv használatát a közigazgatásban (lásd Denvir 1999: 27). Egészében véve azonban megállapítható erről a rétegről, hogy bár attitűdje pozitív, mégis lényegében passzív, tehát a nyelv iránti szimpátiája nem hat aktívan nyelvi viselkedésére.

Az ír nyelv oktatása kapcsán megnyilvánuló vélemény-diverzifikáció eredendően az ír nép ősi nyelvéhez való viszonyát tükrözi, és azt, ahogyan ezt a viszonyt a gyarmati időszak és a nyelvvesztés pszichés állapota megterhelte. Írország teljes elangolosítása érdekében a kolonizáló angol/brit kormány a szégyen érzetét próbálta fölkelteni az írekben saját kultúrájukkal és nyelvükkel kapcsolatban (vö. Craith 1997: 36), s a kelta kultúra és az ír nyelv angollal szembeni alsóbbrendűségét plántálta a gyarmatosított nép tudatába. A kialakuló ír kisebbségi komplexus végül megfelelő talajnak bizonyult a nyelvcsere elfogadásához. Lee

(1994) szerint a nyelvvesztés mélyen érintette a nemzet karakterét, s a nyelv leértékelésének az elfogadása, és a negatív sztereotípiák poszt-koloniális továbbélése érezhető számos mai véleményben.

Ardagh (1995: 276-7) szerint sokan teszik föl a kérdést, mennyi a gyakorlati haszna a "régimódi és zavaros" ír nyelv újjáélesztésének. Denvir (1999: 27) véleménye, hogy többen azért pesszimisták a nyelv jövőjét illetően, mert az írt a modern életformával összeegyeztethetetlennek tartják. Blake (1998: 153) olyan, az iparban és a nemzetközi üzleti életben dolgozókat idéz, akik írül beszélőnek mondják magukat, de akik nem üdvözölnék az ír nyelv használatát a saját szakmájukban. Túl költséges és eleve reménytelen vállalkozásnak tartanák az ír nyelv bevezetését az angol által dominált üzleti életbe. Azzal értenek egyet, ha az ír megmarad másodlagos szerepében, a kultúra és a szórakozás területeire korlátozódva. Erre az attitűdre reflektál O'Tuathaigh (1991: 67-68), amikor azt írja, hogy az a kiábrándítóan érdektelen, sőt ellenséges magatartás, amelyet az egyébként a kulturális örökség megmentése iránt érzékeny, iskolázott középosztály mutat a nyelvvel kapcsolatban, a nyelvcsere pszichés következményeiként is értelmezhető félelmeknek, előítéleteknek és aggodalmaknak a megnyilvánulása.

Blake (1998), Denvir (1999), Lee (1982, 1994), Moane (1994) és O'Tuathaigh (1991) a nyelvcserét negatív pszichés következményekkel járó veszteségként értelmezi. Kiberd (1998: 12) szerint viszont a nyelvcsere az ír nép saját döntésének a következménye volt, és az ír társadalom önállóságát, rugalmasságát és a modernizáció iránti kivételes fogékonyságát igazolta. A gyarmatosító devalválta az ír kultúrát, és évszázadokon át próbálkozott az angol nyelv elterjesztésével, mégis az 1840-es évekig a lakosság jelentős része írül beszélt. Ekkor azonban az írek úgy döntöttek, ősi nyelvüket angolra cserélik. A „nagy éhínség"-et (1845-49) követő negyed évszázadon belül csaknem az egész országban lezárult a nyelvcsere. Miért választották a 19. századi írek az angol nyelvet saját hazájukban? A lehetséges magyarázatok: hogy nyelvileg fölkészítsék gyermekeiket a várható emigrációra a világ valamely angol nyelvű országába; hogy elsajátítsák a modern üzleti élet nyelvét; vagy, hogy jól teljesítsenek az angol tanítási nyelvű iskolákban. Kiberd következtetése, hogy az írek – a nyelvcsere folytán – a modernizáció előfutárai lettek, és az ősi kultúra iránt érzett nosztalgiájuk egy olyan emberi reakció, amely a felgyorsult fejlődés pszichés feldolgozásának a természetes velejárója.

Az elemzések polarizáltságot mutatnak a nyelv mai relevanciájának a kérdésében is. O'Tuathaigh (1991) szembefordul azzal a Brown (1991a) által is támogatott nézettel, miszerint, az ír nyelv mára elvesztette az ír lakosságot mindennapjaiban érintő társadalmi

szerepét. O'Tuathaigh (1991: 67-68) az ír kulturális örökség komplexitását hangsúlyozza, és hogy ebben a komplexitásban egyetlen irányzat sem követelhet magának kizárólagos szerepet. Jogos tehát az az igény, amely az összetett ír kulturális korpuszon belül helyet követel az ír nyelvnek, mely az ír lét speciális regisztere, a legértékesebb élő kapocs a mai írek és saját múltjuk között. Az ír nyelv tehát az írek történelmi és földrajzi önmegismerésének az egyedülálló eszköze, ezért mindenki számára elérhetővé kell tenni, vallási és politikai hovatartozástól függetlenül.

O'Tuathaigh az írt élő nyelvnek nevezi. Az ír nyelv élő vagy halott voltának, archaikus vagy modern jellegének a kérdése egy további, a nyelvi attitűdöket és szakértői véleményeket megosztó szempont. Brown (1990: 352-353) szerint az ír nyelv meg fog maradni, mint az ír kreatív fantázia tárháza, az elkötelezett egyének és helyi szervezetek életének alapvető motívuma, a mindig ellenzékben lévő radikalizmus központi témája, a humanisztikus megmozdulások forrása és a nemzet hivatalos jelképrendszerének a része. Az ír polgárok túlnyomó részére viszont az angol-ír költő, William Butler Yeats szavai vonatkoznak: „Az ír a nemzeti, de nem az anyanyelvem". Ó Tuama (id. Hussey 1995: 499) a haldokló nyelv képzetét az ír és a Gaeltacht elöregedő, az ősi nyelv kontinuitását egyedül képviselő lakossága azonosításával idézi föl: „A Gaeltacht lassan, de biztosan és folyamatosan kihal … és [Írországban] nincs máshol jele városi kétnyelvű közösség kialakulásának" (vö. Fennell 1990, Fennell 1993: 1-8, Williams 1988b). Hindley (1990) arra hívja föl a figyelmet, hogy azok a statisztikák, amelyek szerint a lakosság több mint 30%-a beszéli az ír és az angol nyelvet is, pusztán a lakosság egy részének az ír nyelv iránti szimpátiáját jelzik, de nem adnak pontos információt a nyelv mindennapos használatáról. Hindley a nyelvi tervezésért állami szinten felelős testület, a *Bord na Gaeilge* elemzését idézi, mely szerint 1983-ban a lakosság mindössze 4%-a használta a nyelvet a mindennapi kommunikációban. A 4% egy negyede a Gaeltacht-on élt, ami viszont állami támogatást kap a nyelv életben tartásához. Hindley kizárja az ír élő nyelvként való fennmaradásának lehetőségét, és azt állítja, hogy az ír nyelv csak mint a nemzeti kulturális örökség tárháza fog továbbélni. A vélemény-diverzifikáltságot jól szemlélteti, hogy míg Hindley érvelését Hussey (1995: 495) elfogadja, Denvir (1999: 39) szerint Hindley okfejtése megalapozatlan és túlzottan negatív, több köze van az idejétmúlt marxista elemzésekhez és kommunista ideológiákhoz, mint az ír nyelv tényleges helyzetéhez, ezen felül egy, a másságot figyelmen kívül hagyó és a homogén globális kultúra megteremtését támogató attitűdöt tükröz.

Az ír nyelv jövőjét megkérdőjelező elemzéseket szinte tételesen próbálják cáfolni azok, akik szerint létrejött az ír nyelvnek a modern kommunikációs szükségleteket kielégítő

változata, és a Gaeltacht-on kívül is létezik az országban, ha nem is a szó klasszikus értelmében, írül beszélő nyelvi közösség. Blake (1998: 148-9) leírja, hogy a modern ír nyelv mindennapos használatra alkalmas változata egyszerre hű a történelmi nyelvhez, összhangban van a fejlett társadalom igényeivel, és megfelel a nyelvet első nyelvként használók, valamint az azt második nyelvként tanulók számára is. Denvir (1999: 35) a nyelv fejlődőképességét a televíziózásban betöltött szerepével indokolja. A televízió a fiatalok szemében divatos, és mivel az ír nyelvű nemzeti csatorna legtöbb műsorvezetője fiatal, a TG4 az ír nyelvet egy alternatív, vibráló verzióval gazdagítja, amely növelheti a vonzerejét az ifjúság körében.

A nyelvet életben tartó nyelvi közösséggel kapcsolatban Denvir (1999: 28-9) kifejti, hogy bár a szó szoros értelmében a Gaeltacht-on kívül nincs Írországban ír nyelvű közösség, létezik az ír nyelvi beszélők egész szigetet beszövő hálózata. Ez a hálózat számos, főleg helyi, társadalmi, kulturális, nyelvi, nyelvészeti szervezetet, társaságot, klubot és kört foglal magában, amelyekhez csatlakozva barátok és ismerősök folyamatosan hatnak egymás, az írt preferáló nyelvi viselkedésére. A hálózat tagjait az ugyanazon a környéken élő, kizárólag angolul beszélők *Gaeilgeoirí*-ként, írül beszélőkként azonosítják. Ír nyelvi városi közösségről számol be Béal Feirste *An Irish Language Community* (1997) című tanulmányában. Feirste értelmezésében a Nyugat-Belfastban működő, *Bóthar Seoighe* az egyetlen ír nyelvi városi közösség a szigeten. A lakosok aktívan pozitív nyelvi attitűdjét jelzik az ír nyelvű óvodák, általános és középiskolák, az ír nyelvű sajtó és az ír nyelv ismeretét feltételező munkalehetőségek. Megjegyzendő, hogy a fenti jelenségeket az ír nyelvet végső fázisában (Brown 1991a; Ó Tuama id. Hussey 1995) vagy már kihalt állapotában látók (Hindley 1990) nem elemzik, mint a nyelv sorsát esetleg befolyásoló tényezőket.

Az ír nyelvről és annak iskolai oktatásáról kialakult képet módosítja az 1970-es évek elején megindult, kifejezetten alulról szerveződő iskola- és nyelvmozgalom. A *Gaelscoilenna* elnevezésű mozgalomban, kizárólag szülői kezdeményezésre, ír tanítási nyelvű iskolák alakulnak. Anyagi támogatásukat megfelelő létszám esetén vállalja az állam. A mozgalom három aspektusát emelném ki: példa arra, hogy a pozitív nyelvi attitűd aktív hatást fejthet ki a nyelvi viselkedésre; terjedése egybeesik az ír nyelvi attitűdök utóbbi évtizedekben tapasztalható pozitív eltolódásával - igazolva azokat, akik az ír nyelv megújulásáról beszélnek; valamint, hogy az ír nyelv helyzetét a mozgalom kapcsán értékelő, az 1990-es évek második felében megjelent írásokban (vö. Blake 1998; Craith 1997; Denvir 1999; és Feirste 1997) fölerősödött az a vélemény, hogy az ír egy élő, fejlődésre képes, modern, erőteljes nyelv. Ezek az írások a Gaelscoileanna-mozgalmat – Moane (1994)

terminológiájával – a posztkoloniális mentalitásból tudatosan szabadulni kívánó, dekolonizációs/liberalizációs folyamatként értelmezik.

Az ír tanítási nyelvű oktatás nem újkeletű Írországban. 1940 és 1960 között, az állami általános iskolák 55%-a volt legalább részben ír tanítási nyelvű, míg a középiskolákban évente 10-12.000 diák részesült ír nyelvű oktatásban. 1980-81-re az ilyen általános iskolák aránya 4,6%-ra, a középiskolások száma 3.000-re csökkent (lásd Denvir 1999: 31).

Az állami szektorban tapasztalható hanyatlást ellensúlyozva indult meg a lakosság körében szerveződő Gaelscoileanna-mozgalom. Kereteiben, 1972-99 között, az általános iskolák száma 11-ről 125-re, a középiskoláké 5-ről 28-ra emelkedett. A növekedés különösen az 1990-es években volt erős: 1991-99 között 80-ról 153-ra emelkedett az iskolák együttes száma, míg a diákok összlétszáma az 1990-es 15.990-ről 1999-re 24.993-ra ugrott. A növekedés ellenére, az itt oktatott fiatalok száma az országos adat csekély töredéke: az általános iskolások 5,4%-a, a középiskolások 1,4%-a, a Gaeltacht iskolákat nem számítva (lásd Denvir 1999: 32). Az elemzők mégis kiemelik a mozgalom országos, tehát a fragmentáció és a nyelv rurális elszigeteltsége ellen ható jellegét. Észak-Írországot is beleértve, a sziget 32 megyéjéből 29-ben vannak Gaelscoileanna-iskolák, kiemelkedő koncentráltságot mutatva városi környezetben, Dublinban, Belfastban és Corkban (lásd Denvir 1999: 32).

Az elemzések fényében a Gaelscoileanna-mozgalom fontos szerepet tölt be az ír nyelv társadalmi presztízsének a javításában. Néhány ilyen iskolában kimagaslóak a tanulmányi eredmények, amit a szimpatizáns elemzők a diákok ír nyelvi motiváltságával magyaráznak. Denvir (1999: 33) nem hivatalos, 1997-es adatokat idéz, amelyek szerint abban az évben a legjobb érettségi eredmények egy dél-dublini Gaelscoileanna-iskolában születtek. Szintén 1997-ben, az Északír Oktatási Bizottság értékelése alapján, a nyugat-belfasti ír tanítási nyelvű *Meánscoil Feirste* diákjai érettségiztek a legjobban a hat északi megyében.

Más elemzők úgy látják, hogy a Gaelscoileanna-diákok jó tanulmányi eredményeinek igazi oka, hogy ezek a fiatalok iskolázott középosztálybeli szülők gyermekei, továbbá, hogy a jelenlegi nyelvmozgalom egy művelt városi réteg elszigetelt hóbortja, mely nem mentes az anglofóbiától sem. Hussey (1995: 494) értelmezésében a nyelvmozgalom az ír társadalmat megosztó jelenség. Mivel az 1960-as évek végéig a középfokú oktatás tandíjköteles volt, a haladó szintű nyelvtudás elsajátítása a középosztálybeliek kiváltságává vált, és a nyelvmozgalmat a mai napig ez a réteg irányítja. Ardagh (1995: 293) és Feirste (1997) azonban megjegyzi, hogy a közelmúltban Gaelscoileanna-iskolák szerveződtek Dublin, Belfast és Derry lakosságának az alsó-középosztálybeli és munkásrétegeiben.

A pozitív hangú elemzések (vö. Denvir 1999, Feirste 1997) kiemelik, hogy az ír tanítási nyelvű iskolamozgalom az ír nyelv erejét, a nyelvi viselkedést befolyásoló és nyelvi közösséget alakító hatását is bizonyítja. Nem minden ilyen iskolába járó gyermek szülője beszéli az ír nyelvet. A Nyugat-Dublinban, 1984-ben megnyitott, *Coláiste Chilliain* diákjaiból csak 15% él írül beszélő családban, szociális hátterüket tekintve pedig egyaránt akad közöttük közép- és munkásosztálybeli szülők gyermeke. Sok angolul beszélő szülő azért iratja ír tanítási nyelvű iskolába a gyermekét, mert az oktatás minőségét, az iskola felszereltségét és a tanárok motiváltságát jobbnak látja, mint az angol tanítási nyelvű iskolákban (Ardagh 1995: 293-294). Egy 1997-es felmérés (lásd Denvir 1999: 34) szerint a megkérdezett szülők 70%-a azt nyilatkozta, hogy fokozottabban használja, például otthon, az ír nyelvet, amióta gyermeke ír tanítási nyelvű iskolába jár. Az édesanyák 72%-a és az édesapák 64%-a állította, hogy legtöbb írül beszélő barátját a Gaelscoileanna-mozgalmon keresztül ismerte meg. Ezek a családok is hozzátartoznak tehát ahhoz az egész Írországot lefedő hálózathoz, melyet Denvir (1999: 45-46) az ír nyelvi beszélők laza közösségének nevez.

Tudománytalan lenne pusztán a Gaelscoileanna-mozgalom kapcsán prognosztizálni az ír nyelv jövőjét. Ami bizonyos, hogy az iskolamozgalom, bár szűk keretek között, de új tendenciákat jelez és eredményez az ír nyelv mai megítélésében.

Látható, hogy az ír társadalom egy szűk rétege, nem pusztán szimpatizál a nyelvvel. Adott körülmények között pozitív attitűdje aktívan hat saját és esetleg környezete nyelvi viselkedésére. Továbbá, az ír nyelv kérdésével foglalkozó és a Gaelscoileanna-mozgalom eredményeit is értékelő írásokban az elmúlt néhány évben fölerősödött az a meggyőződés, hogy az ír nyelvnek ereje és – az angollal párhuzamosan - relevanciája van a mai ír társadalomban, és hogy az ír társadalmi psziché szempontjából egészségesebb lenne egy ír-angol kulturális szimmetria megteremtése. (Moane 1994)

Másfelől, számottevő tábort tudhat maga mögött a nézet (vö. Brown 1991a), hogy nincs értelme az ír-angol szimmetriáról beszélnünk, mert a jelenlegi nyelvmozgalom az ír társadalomnak csak egy parányi részét érinti: a sebesen modernizálódó és ennek megfelelően angol nyelvű ír társadalom múló nosztalgiája (Kiberd 1998), és nem gyakorolhat döntő befolyást a már a 20. század elejére anglicizálódott lakosság mindennapos nyelvhasználatára.

Mindezzel együtt azt kell mondanunk, hogy az ír nyelvi kérdés speciális vonásai, látszólagos ellentmondásai érthetőbbé válnak a poszt-koloniális/dekolonizációs mentalitás kontextusába helyezve. Ez az összefüggés rávilágít a nyelvi attitűdök pszichés hátterére, a pozitív nyelvi attitűd és a passzív nyelvi viselkedés együttélésének okaira, és választ ad arra a kérdésre, miért olyan elhúzódó és központi probléma a nyelvi kérdés Írországban.

1.2. Az írországi nyelvi kérdés és a nyelvpolitika-történeti vizsgálat

A mai ír nyelvi kérdés poszt-koloniális jellegének a teljes feltárása csak a megelőző, koloniális időszakkal összefüggésben, a történeti beágyazottság és folyamatosság bemutatásával lehetséges. Edwards (1985: 47) megfigyeli, hogy bármely mai nyelvi színtér értékelése megalapozottábbá válik a történeti folyamatok elemzése által. A "történelmi tudatosság" segít megértenünk egy adott közösség nyelvi "kívánságait és szükségleteit". Edwards hozzáfűzi, hogy erre Írország az egyik legjobb példa.

Az ír nyelv helyzete szempontjából, a 19. század vége előtti, azaz a történeti és utáni, azaz a jelenkori időszakok markánsan elkülönülnek, mivel a 19-20. század fodulójára többé-kevésbé lezárult az ír-angol nyelvcsere – véleményünk szerint a 12. század vége óta – tartó folyamata. Egyúttal, gyökeresen átalakult az ír nyelv politikai környezete is. Az 1200-1900 közötti időszakban az ír nyelv politikai kontextusát Írország koloniális helyzete és az állam-nélküliség állapota határozta meg. 1921 az Ír Szabad Állam megalakulását és a poszt-koloniális korszak kezdetét jelentette. Történetében először, az ír nyelv mögött egy politikailag független, egységes állam állt. S bár létrejöttekor az Ír Szabad Állam már alapvetően angol nyelvű volt, az ország nemzeti és egyik hivatalos nyelvének a státuszába emelte a napi kommunikációból már szinte teljesen kiszorult ír nyelvet. Így az ír, az európai nyelvek között egyedüliként, egyszerre lett "kisebbségi" és hivatalos "nemzeti" nyelv (Mac Mathúna 1999: 209). Új politikai fejleményként jelentkezett az is, hogy az ír eredeti nyelvországa alkotmányosan két részre, a déli és az északi ír államra szakítva létezett tovább – s az utóbbiban, mintegy a koloniális időszak örökségeként, a nyelv a többségi, protestáns közösség által súlyosan diszkriminált és stigmatizált helyzetbe került (vö. Pintér 2000, Pintér 2001b, Pintér 2002).

Mint láttuk, 1921 után az ír nyelvmentés a déli ír állam által fölvállalt nyelvpolitikai, nyelvtervezési program célkitűzésévé vált, az 1970-es évek elejétől pedig egy alulról szervezedő, megújult nyelvmozgalom formálódott. Korunk ír nyelvpolitikai fejleményei bőséges nemzetközi és ír feldolgozottsággal rendelkeznek, és e munka szerzője több tanulmánnyal járult hozzá a kérdés magyarországi vizsgálatához (Pintér 2000, Pintér 2001a, Pintér 2001b, Pintér 2001c, Pintér 2002, Pintér 2003a). De amíg az ír nyelvcsere, mint nyelvtörténeti jelenség szintén széles körű feldolgozottsággal bír, az írországi nyelvpolitikai folyamatok történeti beágyazottságú vizsgálata – kutatásaink tanúsága szerint – korlátozottabb tudományos teret kapott, holott ez segíthet feltárni a jelenkori ír nyelvpolitika nehézségeinek és az ír nyelvi attitűdök komplexitásának a hátterét.

Ezen értekezés elsődleges célja, hogy megrajzolja az ír sziget nyelvpolitikai történetét az i. sz. 5. század, a kereszténység fölvétele és a 20. század eleje, a politikailag szuverén ír állam megalakulása között. E nyelvpolitika-történet, az írországi kontextusból adódóan, a nyelvcsere, mint központi téma köré szervezhető. Bartha (1999: 197) a következőképpen támasztja alá a nyelvcsere nyelvpolitikai aspektusú vizsgálatának az érvényességét: "A nyelvi kontaktusok, a nyelvmegtartás és nyelvcsere dinamikája […], akár a hatalmi elit […], akár az azzal szemben álló, eltérő érdekeket képviselő közösségek és csoportok tudatos és szervezett törekvései […] felől szemléljük, egyértelműen leírható a politikai aktivitás kategóriáival is. Ez pedig a nyelvpolitika/nyelvi tervezés kérdése".

Mivel az írországi nyelvcsere legfőképpen az angol gyarmatosítás következménye volt, és mivel a terjedő angol nyelvet képviselő hatalmi csoport és a visszaszoruló ír nyelvet használó alárendelt csoport kapcsolatát a gyarmatosító-gyarmatosított viszony határozta meg, ír nyelvpolitika-történeti kutatásunkat a koloniális társadalom vizsgálatának a szempontrendszerére alapozzuk. Ez az elemzési keret lehetőséget nyújt a 700-800 éven keresztül zajló kultúr- és nyelvpolitikai átalakulások valamennyi résztvevője szerepének az értékeléséhez: a gyarmatosító és a gyarmatosított közösség különböző csoportjai nyelvpolitikai magatartásának a feltárásához.

A vizsgálat meghatározó összetevőjét a mindenkori nyelv- és kultúrpolitikai ideológiákat és célokat reprezentáló elsődleges források, kortárs diskurzusok elemzése alkotja. E szövegek értelmezése teret enged egy adott időszak nyelvpolitikai összetettsége fölvázolásának, s az egymást követő korok közötti nyelvpolitikai és nyelvi ideológiai folyamatosság megállapításának. Ily módon az ír nyelvcsere, mint nyelvpolitikailag összefüggő történeti folyamat válik rekonstruálhatóvá. Ebben a vizsgálati keretben kísérletet teszünk a visszafordíthatatlan ír-angol nyelvcsere kezdetének a nyelvpolitikai beágyazottságú azonosítására, és a nyelvcsere folyamata legfontosabb történeti csomópontjainak a nyelvpolitikai aspektusú megragadására. Feltételezésünk szerint, e vizsgálat új megvilágításba helyezheti és pontosíthatja az ír-angol nyelvcsere kezdetének és fontosabb szakaszainak a datálásával kapcsolatos eddigi kutatási eredményeket: az írországi társadalmi nyelvi váltás kezdetét egyes kutatások a Tudor-kor előttre, míg mások a Tudor-kor idejére helyezik; a nyelvcsere visszafordíthatatlanná válásának és a nyelv megroppanásának időbeni azonosítása pedig megoszlik a 17., 18. és 19. századok között (lásd pl. Corkery 1968, de Fréine 1977, de Fréine 1978, Hyde 1967b, Kelly 1999, Ó Huallacháin 1994, Ó Murchú 1988, Wall 1969).

Vizsgálatunk során azt a további feltételezésünket igazoljuk, hogy az írországi nyelvcsere egy elhúzódó, a társadalmi hierarchián belül fölülről lefelé haladó folyamat volt,

amelyben meghatározó szerepet játszott a kolonizált társadalom nyelvi attitűdrendszerének a fokozatos átstrukturálódása. Várakozásaink szerint, e folyamat rekonstruálásával a nyelvcsere egy olyan dimenziója tárul föl, amelyben a numerikusan kimutatható nyelvhasználatbeli, nyelvelterjedtségi változásokkal együttjáró, azokat gyakran megelőző nyelvi attitűdbeli és nyelvpolitikai átalakulások is láthatóvá válnak.

Az értekezés hat kronológiai, s egyben nyelvpoltika-történeti egységre tagolódik. A 2. fejezet fő történeti kerete az ír kora-középkor, azaz a kereszténység fölvételétől az angol-normann hódításig terjedő időszak. Ez a 12. századig tartó, pre-koloniális kor a sziget natív nyelvét és kultúráját tekintve az utolsó szuverén időszak volt. A nyelvtörténetileg az *ó-ír* és a *közép-ír* idejét lefedő hét évszázad során a nyelv két fejlődési szakaszon ment keresztül: a 7-8. századi *klasszikus ó-ír* korban, amikorra az ír nyelv már egy nagy mértékben kodifikált és standardizált változattal rendelkezett; és a 12. században, a *klasszikus modern ír* kialakulását eredményező, *kései közép-ír* korszakban, amikorra az ír kulturális reneszánsz egy egységes irodalmi standarddal bíró, gazdag anyanyelvi hagyományt teremtett. Az 5. és a 12. század között egymást váltó nyelvi egységesülési és szétesési folyamatok a korabeli ír társadalmi, politikai és kulturális intézményrendszer hasonló átalakulásainak a leképezései voltak: olyan nyelvpolitikai válaszok, amelyeket az ír társadalom érintett csoportjai adtak a külső és belső hatásokra. A fejezet a korszak azon fejleményeit elemzi, amelyek társadalom-politikai összefüggésbe hozhatóak a vernakuláris nyelv állapotának és státuszának az alakulásával. Ezek közé tartozik a kora-keresztény ír egyház térnyerése, a skandináv betelepülők által elindított városfejlődés, az egyházreform, valamint az egységes ír királyság megteremtésére tett kísérlet, az ezzel összefüggő kulturális reneszánsz és a világi tudós iskolák megszületése.

A 3., 4. és 5. fejezet kronológiai kerete a 12. század végétől a 17. század elejéig terjed, s az ír nyelv története szempontjából a 12. század végén kialakított, és a következő fél évezred során változatlan irodalmi standard, a *korai* vagy *klasszikus modern ír* időszakát fedi le. Ugyanez a kor Írország hosszú koloniális történetének két döntő mozzanatával esik egybe: az angol gyarmatosítás kezdetét jelentő normann invázióval és a koloniális uralom kiteljesedését hozó Tudor-hódítással. E két eseménysor következtében, a 12. században még virulens és más európai vernakuláris nyelvekhez képest kiemelkedő társadalmi presztizsű ír nyelv, az angollal szemben alárendelt státuszú és a hatalom szféráiból kiszoruló nyelvvé vált a saját nyelvországában.

Vizsgálatunknak ebben a részében kísérletet teszünk azon feltételezésünk bizonyítására, hogy miközben politika-történeti kontinuitás figyelhető meg az írországi angol-normann és Tudor-uralom között, a két korszak összefüggést mutat az ír-angol nyelvcsere

folyamatának a tekintetében is. Állításunkat a gyarmatosító hatalomnak a natív nyelvre és kultúrára irányuló politikai lépéseinek és a koloniális diskurzusba ágyazott ideológiáinak a vizsgálatával támasztjuk alá.

A 6. fejezet időbeli fókusza a 17-18. század, amely megerősítette és kitöltötte a megelőző időszak gyarmati folyamatai által kialakított politikai kereteket. Vizsgálatunk célja, hogy bemutassa, hogyan alakult az ír nyelv helyzete az írországi „két civilizáció", a domináns és az alárendelt közösség nyelvpolitikai megnyilvánulásainak a tükrében. Kiemelt figyelmet kap a katolikus lakosságot a jogfosztottság állapotába taszító *büntetőtörvények* jelentősége; a kolonizált lakosság életében és identitásában a legfőbb szervező és kohéziós erővé előlépő katolikus egyháznak az angol irányába történő nyelvi, nyelvpolitikai arculatváltása; valamint a katolikus lakosság alulról szerveződő népi iskoláinak a szerepe a natív vidéki rétegek nyelvcsere-folyamatában. A fejezet záró szakasza annak a látszólagos nyelvpolitikai ellentmodásnak a – korabeli források elemzésén alapuló – vizsgálata, amely az ír nyelv státuszát a 19. század végéig meghatározta: miközben az ír mint élő nyelv „a nincstelenek rejtőzködő nyelvévé" vált (Corkery 1967), a 18. század utolsó harmadában, a kelta eredetű, gazdag kultúrájú, ősi ír nyelv a formálódó ír történelmi és kulturális tudat és a születőben lévő modern ír nemzettudat idealizált szimbólumává és szellemi forrásává lépett elő a patrióta protestáns és az anglicizált katolikus értelmiségi középosztály antikvárius együttműködése révén.

A 7. fejezet megvitatja, mennyire pontos, az egyébként több elemzésben megjelenő, „nagy ír nyelvcsere" fogalmának a használata a 19. század írországi nyelvi változásaira vonatkozóan, és áttekinti az elhúzódó írországi nyelvcserét lezáró 19. század nyelvi, nyelvpolitikai folyamatait.

A 19. századi Írország nyelvi, nyelvpolitikai jelenségeinek meghatározó intézményi keretét a brit állam által, a brit-ír unió keretei között, 1831-től kiépített angol nyelvű közoktatási rendszer alkotta. Az angol tanítási nyelvű „nemzeti iskolák" nyelvcserében betöltött szerepe a modern ír nyelvpolitikai diskurzus központi témája. Az értekezés bemutatja és tematizálja ezt a diskurzust. A 19. század közepén jelentkező „nagy éhínség", valamint a nyomában föllépő tömeges kivándorlás demográfiai katasztrófát idézett elő Írországban. Megvizsgáljuk, milyen kapcsolat állapítható meg a demográfiai csökkenés és az ír nyelvhasználat hanyatlásának a látványos felgyorsulása között. A kérdés tárgyalásakor kitérünk a *fokozatos* és *hirtelen nyelvcsere*, a *nyelvhalál*, a *nyelvi gyilkosság* és *öngyilkosság* ír kontextusban történő értelmezésére.

A 19. század döntő európai fejleménye a modern nemzeti politika és a nemzeti ideológiák térnyerése volt. Áttekintjük, hogy a kortárs írországi tömeg- és nemzeti mozgalmak politikai nyelvhasználata, illetve deklarált vagy implicit nyelvpolitikája hogyan viszonyult az őshonos tömegek nyelvi viselkedéséhez. A fejezet végén azt vizsgáljuk, hogy az élő nyelvként veszélyeztetett ír nyelv, hogyan vált a szuverenitásáért küzdő modern ír nemzet identitásának az egyik központi szimbólumává a 19. század végén színrelépő nyelvmozgalom munkájának az eredményeképpen, s ez a nyelvpolitikai mozzanat hogyan tükröződött a nyelvmozgalmat életre hívó Gael Liga programadó diskurzusában.

2. A kulturális és a nyelvi szuverenitás időszaka az ír szigeten

A mai, angol nyelvhasználatú Írország gyökeres ellentéte annak a képnek, amely a középkori sziget kultúrájával és nyelvével foglalkozó írásokban elénk tárul. Az ír, a görög és a latin után, a harmadik legrégebbi irodalmi hagyománnyal bíró európai nyelv (vö. Pődör 1999). Az első fennmaradt ír nyelvű költészeti alkotások az i. sz. 6. század végén keletkeztek (vö. Greene 1969:11). A 12. századra pedig az ír nyelv egy olyan irodalmi standarddal rendelkezett, amely érthető és használatos volt a sziget déli csücskétől az északiig. Miközben Európa más országaiban a latin volt az egyház, a közigazgatás, az igazságszolgáltatás és az oktatás nyelve, addig Írországban szinte minden nyelvi funkcióban a magas társadalmi presztízsű ír nyelv dominált (de Fréine 1978: 53-54).

A szoros értelemben vett ír középkor vagy korai ír középkor alatt a kereszténység írországi megjelenése és a normann hódítás közötti, tehát az i. sz. 5. század közepétől a 12. század végéig terjedő időszakot értjük. Ez a korszak a natív hagyomány legvirágzóbb szakaszát jelentette: az elején Írország már a kulturális és nyelvi egység számos jelét mutatta, a végén pedig Európa egyik leggazdagabb, saját nyelvű irodalmával büszkélkedhetett.

A történelmi kor a következőképpen tagolható nyelvtörténeti szempontból: *ó-ír* (500/600-900), ezen belül *archaikus ó-ír* (500/600-700), illetve *klasszikus ó-ír* (700-900) nyelvi időszak; valamint *közép-ír* (900-1150/1200), ezen belül *korai közép-ír* (900-1050), illetve *kései közép-ír* (1050-1150/1200) nyelvi időszak (vö. Moody 1994: 426-31, Ó Baoill 1998: 161).

2.1. A „kelta hősi kor” kulturális, nyelvi jegyei

Kérdés, hogy a korszak elején és az azt megelőző évszázadokban az ír sziget lakossága milyen nyelvi sajátosságokat mutatott. Sok elemzés szerint az i. sz. 5. századi Írországot egy közös kelta kultúra és nyelv fogta egységbe. Gantz (1981: 8) az i. sz. 2. századi alexandriai Ptolemaioszt idézi, aki a sziget lakóit már keltául beszélőként említi. Lényeges, hogy az elemzések milyen értelemben használják a nyelvre és a kultúrára vonatkozóan az *ír,* a *gael* és a *kelta* fogalmakat.

Ó Murchú (1999: 1) az ír nyelvet az indoeurópai kelta nyelvcsalád gael vagy *goidelic* ágából eredezteti. A goidelic tehát az ősi ír nyelvre utal, amelyből a modern ír és a legközelebbi rokonai, a skót gael és a Man-sziget nyelve származik. Maga a goidelic szó az ó-ír *goidel* megfelelője, mely a brit keltából kölcsönzött szó, jelentése „írül beszélő kelta”. A gael szó viszont modern angol eredetű.

A kelta kultúra még Írországban sem jelentett teljes etnikai és nyelvi homogenitást. Byrne (1994: 44) szerint a „kelta” szó elsősorban nyelvészeti fogalom, mely az indoeurópai nyelvek egy csoportjára vonatkozik. A kelták írországi megjelenésének datálása problematikus. Nem tudjuk azt sem pontosan, milyen körülmények között és hány csoportban érkeztek (vö. Ryan 1994:95). A jelenlegi konszenzusos nézet szerint az Írországba irányuló kelta migráció az i. e. 1. évezred második felében, több hullámban játszódott le (vö. Gantz 1981: 5-6, Ó Corráin 1992: 1-2).

Írországban fejlett neolitikus és bronzkori kultúrák léteztek már a kelták érkezése előtt is (vö. Herity et. al. 1977, Mitchell: 1994, Morgan 1993: 40-43). Úgy tűnik, a beözönlő kelták domináns kisebbségként telepedtek rá a nem indoeurópai többségi őslakosságra, nyelvük pedig magába olvasztotta az ír sziget korábbi nyelveit. Ezek a korábbi nyelvek szubsztrátumként hatottak (vö. Kiss 2002: 201) a most már ír közegben formálódó ír nyelvre, több szót, például személy- és népcsoport neveket, kölcsönözve annak (Ó Corráin 1992: 1-2).

Crystal (1987:302) és Byrne (1994:44) megállapítja, hogy az ír nyelv az úgynevezett „q-kelta” dialektusból származik, míg Britannia keltái, például a walesiek vagy a cornwalliak ősei, a „p-keltát” beszélték. A q-kelták minden bizonnyal ibériai eredetűek voltak, és egy korábbi hullámban érkeztek, míg egy, az ír szigetet is elérő késői kelta hullám valószínűleg p-kelta volt. Ezt az elképzelést erősíti meg Ó Corráin is (1992: 1-2), aki szerint a gael vagy goidelic, tehát az ír kelta mellett a *briton*, azaz a kelta brit változatát is beszélték a korai Írországban.

Bár az ír mitológiai tradíció is a „hősi kor”, tehát az 5. század előtti évszázadok Írországának kevert etnikai és nyelvi összetételére utal (Ó Corráin 1992: 5), a 19-20. századi nemzeti történetszemlélet a több kelta csoport közül a gaelt tekinti a domináns, befogadó népnek és az ír nemzet ősének. Corkery (1968: 9-12) a 20. század derekán az írséget a gael etnikai elemmel azonosítja, és kifejti, hogy a gaelek hozták a szigetre azt a szóbeliséget, amely az ír nyelv alapjául szolgált, és érkezésük után beolvasztották nyelvükbe a már itt lévő kelta dialektusok bizonyos lexikai elemeit, köznapi szavait és helyneveit.

Boyce (1995: 25-26) véleménye viszont az, hogy a gael és az ír fogalmak közötti egyértelmű etnikai és nyelvi megfeleltetés a 11-12. századi államalapítási politikai propagandát is forrásként használó, modern nacionalista szemlélet szülötte. Szerinte a gaelek csak egy népcsoport voltak a több hullámban beáramló kelták között; viszonylag későn, i. e. 500 és 300 között érkeztek, és a goidelic szó csupán az e csoport által beszélt nyelvre vonatkozik. A gaelek érkezése tehát a kelta bevándorlási kontinuum egyetlen állomása volt,

és kultúrájuk, valamint nyelvük a szigeten öntetett ír formába, miközben kölcsönhatásba került a már korábban itt lévő hagyományokkal.

A kereszténység felvétele előtti Írország kultúrája a szóbeliségen alapult, ezért korabeli írott források nem állnak a rendelkezésünkre. Azonban az 5. század után lejegyzett törvények és mondák eredete az orális kultúra évszázadaiba nyúlik vissza, és segít rekonstruálni a „hősi kort", azaz a kelta vaskort. Jackson (1971: 28) szerint a mondák nyelvezete arra utal, hogy legkorábban a 7-8. században kerülhettek lejegyzésre, de a történetek társadalmi-kulturális háttere a kereszténység terjedése előtti állapotokat is tükrözi.

Bár politikai egységről nem beszélhetünk a vaskori Írországban, az ősi mondák az egész ír szigetre kiterjedő, viszonylag egységes kulturális hagyományról tanúskodnak (vö. Gantz 1981: 12-14). A korai ír társadalom kulturális kohéziójának hordozói és őrzői a nagy tiszteletben álló, kiváltságos papi kaszt tagjai, a *druidák* voltak. Ők gondozták népük tudáshalmazát a varázslástól, a természettudományokon át, a törvények ismeretéig. A társadalom tagjai közül egyedül ők közlekedhettek szabadon a sziget számos törzse és kiskirálysága között, és ez össz-ír kulturális szerepük jogi elismerését jelentette. Ugyanezen kiváltság mitológiai tükröződése, hogy a mondákban a druidák szabadon mozoghatnak a valóságos világ és a pogány kelta „más-világ" között (vö. Cotterell 1997: 30).

A legelterjedtebb nézet szerint a druidák hagyománya szóbeliségen alapult. A hatalmas tudásanyagot hosszú éveken át fejlesztett memóriájukban őrizték és szóban örökítették át. A druidák idegenkedtek az írásbeliségtől. Valószínűleg attól tartottak, hogy lejegyzett formában tudásuk „avatatlanok" számára is hozzáférhetővé válik, és ez gyengíti kizárólagos társadalmi helyzetüket (Gantz 1981: 11).

A druidák különleges helyzete a társadalom nyelvi rétegződését is befolyásolta, egyfajta diglosszikus jelleget kölcsönözve annak (vö. Bartha 1999: 66-74, Ferguson 1975: 291-317, Gumperz 1975: 151-170). Greene (1969: 12-13) véleménye, hogy a druidák egy nagyon ősi, orális hagyományt ápoltak, amely még a proto-indoeurópai időszakból eredő nyelvi formákat őrzött. Ezt az archaikus nyelvi hagyományt örökítették át szóbeli recitálás útján generációról generációra. Ez a nyelvi forma viszont egyre inkább érthetetlen volt a közemberek számára, akik a köznyelvi változatokat használták. Greene (1969: 12-13) szerint a druidák archaikus, mágikus költői nyelve jelenik meg az úgynevezett Ogham feliratokon.

Az Ogham az ír nyelv legősibb írásos formája. **(Függelék 1)** Keletkezésének pontos ideje nehezen határozható meg. A legtöbb kutató azt a nézetet osztja, hogy bár a feliratok nyelvi tartalma a kereszténység előtti időkre nyúlik vissza, maguk a kőbe vésett szövegek az i. sz. 5-6-7. században keletkeztek (vö. Corkery 1968:9-12, Ó Corráin 1992: 8). Ó Cuív (1969b:

23) arra utal, hogy a kőtömbökön, kőoszlopokon, az úgynevezett „álló köveken” fennmaradt Ogham főleg a 4-7. században, de már korábban is használatban volt. Ó Fiaich (1994: 61) szavaival: „Roppant valószínűtlen, hogy Patrik ideje [azaz az 5. század] előtt az íreknek bármiféle írásmódja létezett az Ogham ábécét kivéve”. Harbison (1992: 11) állítása szerint „Írországban a legkorábbi írás valószínűleg i. sz. 300 körül keletkezett, melyet a kőbe vésett, Oghamnak nevezett ábécéből ismerünk”.

Az Ogham egyfajta rovásírás, melyben a rováscsoportok egy központi vonal két oldalán vagy azt átmetszve helyezkednek el. A központi vonalat a kőtömb vagy kőoszlop széle képezte. Az írás általában a kő talapzatától fölfelé, majd, szükség esetén, a kő tetején áthaladva, a túloldalon föntről lefelé fut (Harbison 1992: 11, Mitchell et al. 2001: 25).

A feliratok általában rövid, archaikus ó-ír szövegek, amelyek fontos személyiségekről emlékeznek meg, és gyakran használják az „*A*, fia (vagy fiának fia) *B*-nek” formulát, és a nyelvészek több korabeli személy-, illetve törzsi nevet azonosítottak bennük (Mitchell et. al. 2001: 23, Ó Cuív 1969b: 23). A legelterjedtebb nézet szerint az Ogham írás a latin ábécén alapuló, „szándékos kodifikáció” volt (vö Harbison 1992: 12, Ó Corráin 1992:8, Ó Murchú 1999: 3). Ó Corráin (1992: 5-8) ebben az írek és a római kori Britannia kiterjedt kapcsolatainak nyelvi bizonyítékát látja. Bár a rómaiak nem hódították meg Írországot, de a közeli Britannia provinciában virágzó latin kultúra hatással volt az írekre. A nyelvi kontaktust támasztják alá azok a latin kölcsönszavak, amelyek egy a Boyne folyótól Írország déli partjáig terjedő, *Laigin*-nek nevezett terület korai királyairól szóló versben felbukkannak: *légión, trebun, Mercúir* stb. (Ó Corráin 1992: 5-8).

Ugyanakkor az írek is hatással voltak a római kori Britannia bizonyos területeire. A római uralom brit hanyatlása alatt és után több ír település jött létre Dél-Walesben és Cornwallban. A dél-walesi kolóniát Írország délkeleti részéről kirajzó írek alapították, és az 5. században kétnyelvű királyságként működött, ahol az uralkodó réteg írül beszélt (Ó Corráin 1992:6). Kétségtelenül, a legsikeresebb britanniai ír kolónia az észak-kelet Írországból az i. sz. 500 körül kitelepülők által mai skót területen alapított Dál Riata volt, amely a 9. század közepére egy kiterjedt királysággá fejlődött (Ó Corráin 1992:7, Withers 1988:137). A királyság alapítóinak gael nyelve magyarázza az ír és a skót gael közeli rokonságát, mivel az utóbbi az ír-gael nyelvből ágazott el és fejlődött tovább skót környezetben. A brit ír telepek létezését az Ogham feliratok elterjedtsége is igazolja. Írországban Ogham kövek szinte kizárólag a sziget déli, délnyugati részén maradtak meg, de példányaik megtalálhatóak Dél-Walesben és Cornwallban is (Mitchell et. al. 2001: 250-51).

S végül az Ogham írással kapcsolatban nézzük meg ennek nyelvtörténeti és írországi státuszbeli jelentőségét. Ó Murchú (1999: 3-4) jelzi, hogy a legújabb kutatások arra utalnak, az Ogham nem a latin ábécé kodifikálását, hanem inkább a proto-ír pontosan meghatározott ortográfiáját jelentette. Ó Cuív (1969b: 23) megállapítja, hogy léteznek olyan kövek, amelyeken Ogham és latin betűs feliratok egyaránt megtalálhatóak. Greene (1969: 12-13) szerint a druidák kultikus nyelve, amely a proto-indoeurópaiból eredeztethető formákat is tartalmazott, elképzelhetően magával az Ogham nyelvi változattal volt azonos, amelyet aztán később vésték kőbe, vagyis amikor ez a nyelvi forma már érthetetlen volt az ír közemberek számára. Harbison (1992: 12) azt is megfigyeli, hogy Ogham feliratok még a 8. században is készültek, vagyis évszázadokkal a kereszténység és a latin betűs írás elterjedése után. Elképzelhető tehát, hogy az Ogham egy proto-ír nyelvi változat volt, amely a druidák papi tevékenységéhez kapcsolódóan, kizárólag szakrális nyelvként élt tovább, majd rovásírás formájában került lejegyzésre. Mivel a druidák és örököseik, a tudós költők is a társadalom magas presztízsű tagjainak számítottak, és hagyományukat még évszázadokkal a kereszténység felvétele után is nagy tisztelet övezte, ősi nyelvüknek és az azt megjelenítő írásmódnak valószínűleg még sokáig szakrális jelentőséget tulajdonítottak Írországban.

Ez volt tehát az a kulturális és nyelvi kontextus, amelyben az ír középkor, és a lejegyzett ír nyelv legkorábbi története kezdetét vette. Az ír kora-középkor itt következő áttekintésénél elsősorban azt vizsgáljuk, hogy milyen nyelven kívüli, a kultúr- és nyelvpolitika területéhez tartozó tényezők formálták az ír nyelv állapotát és státusát. Az i. sz. 5. és 12. század közötti első nagy nyelvtörténeti egységet az ó-ír időszak (kb. 500-900) alkotta, amelynek legfontosabb, nyelvpolitikai jelentőséggel is bíró csomópontja a kereszténység felvétele volt. Ezt kísérte az írásbeliség bevezetése, a kora-keresztény ír egyház kolostori rendszerének a kiépülése és társadalmi beágyazódása, valamint az anyanyelvi kultúrával kialakuló kölcsönhatása.

2.2. A vernakuláris nyelv státusza az ó-ír nyelvi időszakban

Az 5. században, a kereszténység felvételével az írásbeliség is megjelent, de ez Írországban nem pusztán a latin nyelvű írás bevezetését, hanem a vernakuláris nyelv írott változatának a kialakítását és egy korai irodalmi standard, a klasszikus ó-ír megteremtését is jelentette. McCone (1991:1) szavait idézve: „ A jelentős mennyiségű latin nyelvű irodalmon túl, a kora-keresztény Írország magasan a legkiterjedtebb és legsokoldalúbb vernakuláris irodalommal büszkélkedhetett a középkori Európában.” A 6. században megjelenő hiberno-latin vallásos szövegekkel párhuzamosan, a kéziratokban már jelen voltak az ó-ír nyelven

íródott irodalmi, lírai és prózai munkák, az évkönyvek és a szekuláris törvényszövegek (vö. Moody et. al. 1994: 426-27).

A legkorábbi Írországban fellelt ír nyelvű irodalmi alkotás a 6. század vezető költője, Dallán Forgaill 597-ben írt elégikus verse. A költemény nyelvezete a korábbi időszakból átöröklött archaikus ó-ír, s több passzusának jelentését máig homály fedi (Greene 1969: 13). A 700 körülre datálható, Írországon kívül megtalált würzburgi glosszák már klasszikus ó-ír nyelven íródtak. Ennek a nyelvi változatnak letisztult ortográfiai rendszere, egységes nyelvtana és lexikona volt (MacCana 1991:1, Ó Murchú 1999: 3-4). A würzburgi glosszák azon korai ír nyelvű lírai alkotásokhoz tartoznak, amelyeket a latin nyelvű bibliai és grammatikai szövegek másolása közben megfáradt szerzetes-költők a kódexlapok margójára jegyeztek (MacCana 1991: 2-3). Az irodalmi szövegekkel párhuzamosan, a 6. század második felétől megjelenik az ősi ír törvények, a Brehon jog ír nyelvű írásba foglalása, és 740 körül megszületik a *Senchas Már*-nak, vagyis „Nagy Hagyomány”-nak nevezett törvénygyűjtemény (Greene 1969: 16, Moody et. al. 1994: 426-27).

A 7-8. században keletkezett klasszikus ó-ír szövegek meghökkentő sajátossága, hogy nem mutatnak földrajzi területre utaló, tehát dialektális különbségeket, noha az ír köznyelvben nyilván voltak ilyenek (Greene 1969: 16-17). Megállapíthatjuk tehát, hogy a klasszikus ó-ír korban, a 8. századra megszületett az ír nyelv kodifikált és nagy mértékben egységesített változata. A vernakuláris nyelv helyzetét illetően Írország két szempontból is a korabeli Európa előtt járt. Az egyik kronológiai vonatkozású. Európa sok más országának vernakuláris nyelve évszázadokkal később került az ír nyelvet a 8. században jellemző állapot szintjére. A másik különbség az egyház nyelve, tehát a latin és a vernakuláris nyelv funkcionális szerepeinek megoszlásában és státuszbeli elrendeződésében mutatkozott. Ebben az időszakban Európában szinte kizárólagosan a latin töltötte be azokat a funkciókat – az írásbeliség, az egyház, a jog, az irodalom nyelve –, amelyeket Írországban a latinnak a vernakuláris nyelvvel kellett megosztania.

A nyelv funkcionális kiterjedése jelzi a nyelv erejét, társadalmi presztízsének a mértékét, és befolyásolja szerkezetét (vö. Gal 1991b: 72). Kérdés, milyen társadalmi, politikai és kulturális tényezők álltak az ír nyelv 5-8. századi kiemelkedő státusa mögött. Véleményünk szerint ebben két intézmény, a kora-keresztény ír egyház és a világi értelmiség, ezek egymáshoz, illetve a natív kultúrához fűződő viszonyrendszere játszott döntő szerepet.

Az 5. századi Írország krisztianizációja viszonylag békés úton és jelentős mértékben ír nyelven valósult meg. A kereszt békés fölvételét a legkorábbi fennmaradt ír nyelvű prédikáció „fehér mártírság”-nak nevezi (id. Ó Fiaich 1994: 63). Az anyanyelven történő térítés minden

bizonnyal hozzájárult a folyamat békés jellegéhez. Az első kontinentális és brit misszionáriusok után, a térítés alapvetően ír szerzetesek munkája volt. Az ugyanazon ország szülöttei által, az anyanyelven közvetített új hit nyilván kisebb ellenállást váltott ki a helyi lakosságból, mint ahol ugyanez a folyamat idegen országokból érkező papok vezetésével és főleg latinul történt. Az ír hagyomány az egyébként brit származású Szent Patrik nevéhez köti a kereszténység kezdetét (vö. Duffy 2000b:16). Patrik tudott írül, és a legenda szerint missziós tevékenysége alatt szívesen hallgatta az ősi ír mondákat (Ó Fiaich 1994:61).

Az 5. században a kereszténység egy olyan Írországba érkezett, amelynek a druida iskolák révén magas társadalmi presztízsű natív kulturális hagyománya volt (Corkery 1968: 13). A druidák tanítványai és szellemi örökösei a *fili*-k, vagyis tudós költők, a Brehon jog ismerői, a történészek és a családfák magyarázói egy egységes és befolyásos szellemi arisztokráciát alkottak (MacCana 1991:1). Példa erre, hogy a természet törvényének tekintett pogány Brehon jogrend tisztelete a keresztény térítést követően évszázadokig megmaradt, és az először a 7-8. században ó-ír nyelven lejegyzett törvényeket még a 15-16. századi kéziratok is nyelvileg érintetlenül vették át (Byrne 1994: 47-51).

Gal (1991a: 128) a következőket írja: „A nyelvvel szemben tanúsított magatartás implicit értékítélet a nyelv által fémjelzett csoportról, tevékenységről, és az összetartozás vagy az erő társadalmi kapcsolatairól.” A születőben lévő egyháznak nem állhatott érdekében szembehelyezkedni a társadalom legbefolyásosabb csoportjával, az össz-ír egységet jelképező szellemi elittel és az általuk képviselt tradícióval és nyelvvel. Az egyház ezen a téren alkalmazkodott, ugyanakkor a hit kérdésében, az ősi pogány vallás elutasításában nem kötött kompromisszumot. Ez nyelvi szinten például úgy mutatkozott meg, hogy a külföldről, főleg a brit szigetről érkező térítők a köznép nyelvét megtanulták, de elutasították a druidák archaikus ó-ír nyelvét, mivel az a pogány hiedelemvilágot jelképezte (Greene 1969: 12-13). Viszont az egyház megtűrte az ősi hagyományt, sőt még a pogány mitológiát is, amennyiben az a történetírás és nem a vallás formájában jelentkezett (Byrne 1994: 60). Az egyház ezen politikáját az 575-ös Druim Cett konvenció szimbolizálta. A legenda szerint a fő-király vezette eseményen ezerkétszáz tudós költő vett részt, akiket azzal vádoltak, hogy „túlságosan befolyásos csoportot alkotnak, nyelvük módfelett éles, követeléseik mértéktelenek; sőt még a királyt is kigúnyolják” (id. Corkery 1968: 23-24). A szigetről való kiűzetés büntetésétől végül a korai ír egyház egyik legkarizmatikusabb vezetője, Colum Cille mentette meg a költőket (Byrne 1994: 60, Simms 1988: 13-16).

Patrik után a legtöbb nagy kolostor alapítója ír származású volt (Ó Fiaich 1994: 66). Colum Cilleről tudjuk, hogy sok más egyházi vezetőhöz és tudóshoz hasonlóan, maga is a

szellemi arisztokrácia soraiból származott. A tudós klerikális jogalkotók rangos családi hátterét például a kolostorokban keletkezett jogi szövegek arisztokratikus szemlélete mutatja (Ó Corráin 1992: 18). A kora-keresztény egyház vezető tagjainak az ír hagyomány iránti toleranciáját tehát a szekuláris értelmiséggel való közös társadalmi, kulturális és nyelvi identitása is magyarázza. Ugyanakkor, mint látni fogjuk, az egyház politikája nagyban hozzájárult az ír kultúra és nyelv középkori felvirágzásához. Hughes (1994: 80) szavaival: „Az egyház nem tiporta el a világi költők és regélők műveltségét, és végül is ez a tudásanyag lejegyzésre és megőrzésre került a kolostori könyvtárakban".

A fent bemutatott folyamat keretét a kora-keresztény ír egyház speciális szerkezete adta. Bár Patrik az episzkopális modellt vezette be, a 6. századra a kolostori rendszer vált meghatározóvá, és a 11-12. századi egyházreformig, az egymástól viszonylag független kolostorok alkották az ír egyház intézményrendszerét. Ezeknek a kolostoroknak viszont már a korai időktől fogva erősen szekuláris jellege volt. Míg az első szerzetesi központok a világtól elhúzódó, az aszkézisnek szentelt helyek voltak, a későbbiek, mint Clonmacnoise, Kildare, Glendalough, Cork, Clonfert, Clonard, hatalmas és gazdag kolostorvárosokká nőttek **(Függelék 2)**. A kolostorvárosok társadalmi összetétele és beágyazottsága a szekuláris jelleget erősítő tényezők voltak. A különböző rendű és rangú kléruson kívül előfordultak itt apácák, szent szüzek és özvegyek, istenfélő családok, kézművesek és szolgák, valamint naplopók is. Felszentelt püspök vagy pap csak kis számban élt a kolostorokban. Az ő feladatuk a szentségek kiszolgálása volt. A virágzó egyházi központokat általában gazdag, világi apátok irányították. Ők az arisztokrácia rétegeiből származtak, vagy azokba házasodtak be, pazar életmódot folytattak, és egy adott kolostor vezetése gyakran a családon belül öröklődött. A fő egyházi központok a világi körök anyagi támogatását is élvezték. Előfordult, hogy hercegek választották lakóhelyükül a kolostorvárosokat, amelyek idővel kiterjedt földbirtokokkal is rendelkeztek. Azt figyelhetjük meg tehát, hogy a kora-keresztény Írországban a világi és az egyházi arisztokrácia szorosan összefonódott, és ebben a rendszerben az egyházi vezetők a társadalom, a politika és a gazdaság befolyásos szereplőivé váltak (Ó Corráin 1992: 14-15, Ó Fiaich 1994: 65-66). Itt csak egy gondolat erejéig jegyeznénk meg, hogy az erős szekuláris jelleg a klérus nyelvismeretében is tükröződött. A 6. századtól az átlagos egyházi személy legföljebb olvasni tudta a latint, ezért a klasszikus kultúra tanulmányozása minden kolostorban néhány latinos specialista feladata volt (Greene 1969: 14-15).

Bár az egyházi és a világi iskolák közötti szoros kapcsolatrendszer kialakulását az egyház kezdeti politikája tette lehetővé, szükség volt a szekuláris szellemi arisztokrácia nyitottságára és együttműködésére is. A kereszténység győzelmével a druidák, mint

társadalmi osztály eltűntek, és utódaik, a tudós költők is föladták pogány, mágikus tevékenységüket. Azonban a költők, az értelmiségi kaszt más tagjaival együtt, megőrizték kiváltságaikat és az ír hagyomány ápolóinak szerepét. E státusz megőrzésében fontos mozzanat volt, hogy a világi értelmiség átvette az egyház által bevezetett írásbeliséget, és a latin ábécét alkalmazta az ír nyelv kodifikációjára (Byrne 1994: 60). A kolostorokkal való kapcsolat ellenére, a jól szervezett világi tudós iskolák megtartották társadalmi függetlenségüket és presztízsüket, és az írás, valamint az anyanyelvi hagyomány ötvözése révén most már az írott natív tradíció gondozásában is jelentős szerepet kaptak. Ez azt is jelentette, hogy Írországban, a 6-8. századi Európában egyedülállóan, az írásbeli műveltség nem az egyház kizárólagos privilégiuma volt, hanem ezen a szerepen osztoznia kellett a tudós iskolákba szervezett világi értelmiséggel (Greene 1969: 13, MacCana 1991: 1). Ez volt tehát a társadalmi háttere annak a kulturális fúziónak, amely a 7-8. században az ír műveltség aranykorát hozta el. Kérdés, hogy a világi és egyházi, illetve a szóbeli és az írásbeli hagyomány találkozása hogyan alakította az ír nyelv állapotát és státusát.

Mint azt jeleztük, a 6-7. században a világi költők és jogtudósok megismerkedtek az írásbeliséggel, és új tudományukat, a latin ábécé ismeretét átültették az ír nyelvre. Az anyanyelv kodifikációja lehetővé tette az addig csak orálisan terjedő tudásanyag lejegyzését (vö. Hughes 1994: 76-77). A „sötét középkor” Európájában az írásos latin és a szóbeli anyanyelvi kultúra évszázadokig elkülönült egymástól. Írországban azonban fúzióra lépett, és ez megtermékenyítőleg hatott mind az ír nyelvre, mind az ír nyelvű műveltségre. Doherty (1991: 63) szavait idézve: „A 7. században a latin és az ír nyelvű irodalom özöne árad ránk.”

A kulturális hatás kölcsönös volt. A kereszténység és az írásbeliség fokozatosan beszivárgott a világi iskolákba, de nem szorította ki azok hagyományos stúdiumait, azaz a natív irodalom, történelem, jog és orvoslás tudományát (Corkery 1968: 16-17). A másik oldalon, a világi tudósok az anyanyelvi hagyománnyal ajándékozták meg a kolostori iskolákat. A vezető brit egyházatya, a „Nagytiszteletű Béda” jegyezte föl, hogy a 6-7. században az ír kolostorokban a szerzetesek az olyan klasszikus latin szerzők mellett, mint Vergilius és Horatius, a pogány ír szerzőket is tanulmányozták (id. Ó Fiaich 1994:70).

A kora-keresztény ír egyház nem pusztán tolerálta, hanem tudatosan fejlesztette a vernakuláris nyelvet és az ahhoz kapcsolódó műveltséget. Az ír egyház nyelvpolitikájának jellemző aspektusa az anyanyelv különleges egyházi státusza volt. A kolostorokban a latin mellett az ír is használatos volt a szertartásokon, és az egyházi oktatás egy része is írül folyt (Corkery 1968: 20). A vezető egyházi központok egyben színvonalas korai „egyetemek” voltak, amelyek belföldről és külföldről is vonzották a nem csak papi pályára készülő

diákokat (Hughes 1994). A késői 6. és 7. századi egyházi iskolák a tudományos élet kiemelkedő színvonalát képviselték. A latinosok, az ír nyelv grammatikusai, a költők, az egyházi és világi jog tudói, valamint a történészek egy bürokratikus kasztot alkottak, akiknek latin és ír nyelvű munkái egy egységes, de széles bázisú és szellemileg nyitott egyházi kultúra termékei voltak. Ez nem azt jelenti, hogy minden korabeli költő vagy jogtudós a klérus tagja volt, hanem, hogy a fent említett diszciplínák beilleszkedtek a kolostori iskolák tananyagába, és hogy az írástudó egyháziak ezen tudós szakmák mestereivé váltak (Ó Corráin 1992: 12).

A kolostori tudósok egyben az első ír nyelvészek is voltak. Latin ismereteikre támaszkodva elemezték az ír nyelv hangjait és megalkották annak ortográfiáját (Corkery 1968: 17). Mint azt korábban megfigyeltük, a 8. századi anyanyelvi irodalom a dialektális különbségektől mentes, egységes nyelvváltozaton íródott, amely csak tudatos standardizációs tevékenység eredménye lehetett.

A középkori Írország politikailag fragmentált, számos kiskirályságra tördelt terület volt. Az egység a kultúra és a nyelv formájában létezett, amelynek ápolói az értelmiségi elit tagjai voltak. Ez az össz-ír szellemi arisztokrácia a korai 7. századtól kezdte írásba foglalni azt az egységes nyelvi formát, amelynek alapját az általuk használt közös szóbeli médium képezte. Az így kialakított vernakuláris standard, a klasszikus ó-ír tehát az értelmiség egységes beszélt nyelvi változatán alapult, azaz különbözött a korábbi, formális, archaikus ó-ír változattól, de ugyanakkor elutasította az írástudatlan közemberek által beszélt, területi eltéréseket mutató nyelvi forma számos elemét is. Más szóval, a klasszikus ó-ír egy pontosan körülírt nyelvi normává fejlődött (Greene 1969: 16-17).

Ez a standard nyelvi változat aztán a kolostorok magas szintű szellemi műhelyeiben tovább fejlődött, új nyelvi funkciókat hódítva meg magának. Az ír egyházi iskolákban is oktatták mindazokat a tudományokat, mint amelyeket a korabeli európai iskolákban. Míg azonban az utóbbiakban ez latinul, Írországban latinul és írül történt. Az ír nyelv belevetítése az egyházi tananyagba nyilvánvalóan a norma továbbfejlődését, lexikális bővülését, ortográfiai és grammatikai rendszerének letisztulását eredményezte. Ebben szerepet játszott az akkori európai kultúra hatása is. Tudjuk, hogy a nagy kolostorok gazdag könyvtáraiban megtalálhatóak voltak a klasszikus szerzők és a kora-keresztény latin irodalom alkotásai is (vö. Hughes 1994: 90.), és a 8-9. században elkezdődött a latin művek ír nyelvre történő átültetése (Doherty 1991: 65-66). Az anyanyelvi és a latin kultúra találkozásának ez az újabb szakasza további tudományterületeken jelenítette meg az ír nyelvet. De Fréine (1978: 54) szerint a latin orvosi szövegeket először Írországban fordították le a helyi nyelvre. A jogtudomány területével kapcsolatban Ó Corráin (1992: 13-14) megfigyeli, hogy a

kolostorokban ír nyelven összeállított világi törvénykönyvek nem pusztán az ősi Brehon jogrend kodifikációját, hanem az ősi pogány törvény és a keresztény jogi szemlélet ötvözését jelentették.

A klasszikus ó-ír időszak nyelvének állapotáról és státuszáról összegzésképpen elmondhatjuk, hogy az ír egyfelől a sziget lakosai által beszélt anyanyelv volt, másfelől rendelkezett egy művelt nyelvi standarddal, amely írásos és szóbeli formában használatban volt a formális világi nyelvi funkciók mindegyikében és az egyháziak jelentős részében. Mindez a kora-középkori Európa vernakuláris nyelvei közül, állapot és társadalmi presztízs tekintetében is, kiemelte az ír nyelvet.

2.3. A társadalmi és a politikai folyamatok hatása az ír nyelv állapotára és presztízsére a közép-ír nyelvi időszakban

Nyelvtörténetileg az ír nyelv következő nagy korszaka a közép-ír időszak, melynek határait az elemzések i. sz. 900 és 1150-1200 közé datálják (Ó Murchú 1999: 5, Moody 1994: 427-31). Moody egy belső felosztást is közöl: korai közép-ír (900-1050) és kései közép-ír nyelvi periódus (1050-1200). Moody felosztása összhangban van azzal a két nyelvi tendenciával, amely a közép-ír korszak első felében, majd a végéhez közeledve kirajzolódik.

A korszak elején, nagyjából a 8. és 9. század fordulójától, a klasszikus ó-ír irodalmi standard összeomlása, illetve ennek a különböző helyi beszélt dialektusokkal történő keveredése figyelhető meg (vö. Pődör:1999). Greene (1969: 18-20) „rendkívüli nyelvi zűrzavart” említ, és megállapítja, hogy a klasszikus ó-ír jól körülírt normájához képest a közép-ír időszakból fennmaradt dokumentumok „a nyelvhasználat meghökkentő változatosságát mutatják,” és inkább a tökéletlenül vagy rosszul értelmezett tudásanyag, mint az igazi kommunikációs szándék lenyomatai. Ebből adódóan, az ó-ír irodalom sokkal világosabb nyelvezetű a mai kutató számára, mint a későbbi közép-ír.

Ugyanakkor a legtöbb elemző a 11-12. századot mint kulturális reneszánszot, a natív irodalom és műveltség újjáéledését azonosítja (vö. Corkery 1968: 33-34, Dillon 1961: 34-35, Ó Cuív 1994: 107, Ó Murchú 1999: 5). Edmund Curtis (id. Corkery: 1968: 33-34) leírása szerint ebben az időszakban Írország kultúrája, művészete és intézményei jól szervezettek és egyedien ír jellegűek voltak, és a honi, valamint a kortárs európai hatások egyaránt formálták őket.

Ezzel összhangban egy fölfelé ívelő és az egységesülés felé mutató tendenciát figyelhetünk meg az anyanyelvnél is. A 11. és a korai 12. század nagyobb uniformitást jelez a vernakuláris ír nyelvben, amely Ó Murchú (1999: 5) értelmezésében egy új koiné, a késő-

középkori vernakuláris ír, azaz a „gael köznyelv” kialakulásához, később pedig a modern ír nyelv megszületéséhez vezetett.

A 12. században egy új ír irodalmi norma emelkedik ki, ami bár nem maga a köznyelvi változat, de azon alapul, a korábbi időszak zavaros archaizmusait elveti, és erősen standardizált (Greene 1969: 20). A 12. században megszületett az ír nyelv grammatikája (Ó Cuív 1994:108). Az új standard fonetikai rendszerét illetően meglehetősen konzervatív volt, nyelvtana ezzel szemben korszerű, lexikai struktúrája pedig rugalmas és befogadó a korabeli walesi, latin, skandináv és a későbbi normann és angol hatások iránt (Greene 1969: 20).

A kulturális-nyelvi szétesés, majd új formában történő egységesülés egymást váltó időszakai a korabeli ír társadalom, a politikai és kulturális intézményrendszer hasonló átalakulásainak leképezései voltak; más szóval, azok a kultúr- és nyelvpolitikai válaszok, amelyeket az ír társadalom adott az őt ért belső és külső hatásokra. Fontos kérdés tehát, hogy mik voltak azok a nyelven kívüli jelenségek, amelyek ezeket a válaszokat kiváltották és hozzájárultak a nyelv fentiekben fölvázolt átalakulásaihoz.

A korszak első felében a legmarkánsabban jelentkező külső hatás a skandináv vagy viking támadássorozat, majd letelepülés volt. Az egyházi iskolák és az anyanyelvi tradíció kapcsolatrendszerét érintő legfontosabb változásokat a 8-9. században fölerősödő elvilágiasodás, majd az egyházreform és az új európai szerzetesrendek megjelenése, valamint térhódítása jelentették. A késői 10. századtól egészen a 12. század második felében bekövetkező angol-normann hódításig folyamatos kísérlet történt a politikai egység, a szuverén ír királyság megteremtésére, mely nagy szerepet játszott a 11-12. századi kulturális újjáéledésben. A továbbiakban azt vizsgáljuk, hogy ezek a folyamatok milyen kultúr- és nyelvpolitikai irányultságokat határoztak meg, és milyen hatást gyakoroltak az anyanyelv és annak kultúrája állapotára és státuszára.

Az ír történelem skandináv időszaka a 8. század végén meginduló, elsősorban norvég támadásoktól a 11. század első feléig, azaz a skandináv települések Brian Boru felemelkedését és 1014-es clontarfi győzelmét követő hanyatlásáig datálható. A nagyjából a 9. század közepéig tartó viking betörések, majd a nagyobb, szisztematikus támadások elsődleges kárvallottjai az ír kolostorok és kolostorvárosok voltak, hiszen gazdagságuk és kincseik vonzották a kezdetben főleg a rablásban érdekelt skandinávokat. A katonai akciók nagy pusztítást vittek véghez a korai ír kultúra és nyelv tárházaiban, a kolostori iskolákban és a könyvtáraikban őrzött ír kéziratokban. Ezek jó része hamuvá enyészett a viking rajtaütéseket rutinszerűen záró gyújtogatásban. Főleg ez magyarázza, miért maradt fönn olyan kevés eredeti kézirat Írországban a 9. század előtti időszakból. A korai ír kéziratok egy jelentős

része a kontinens királyi udvaraiban és kolostoraiban bukkant föl a későbbiekben. Ezeket az Európába menekülő szerzetes-tudósok vitték magukkal megőrzés céljából. Nem véletlen tehát, hogy több korai ír nyelvi emléket fedeztek föl az országon kívül mint belül (vö. Gantz 1981: 20-20, Greene 1969: 18-19, Paor 1994: 100). Ide tartoznak például a korábban már említett würzburgi glosszák, vagy a St. Gallen kolostorában fennmaradt korai ír nyelvű feljegyzések, lírai versek (Corkery 1968: 28-30).

A kora-keresztény ír egyházi szervezet alapvető egységei, a kolostorok a 8. századtól kezdve a hanyatlás jeleit mutatták. Az elemzések eltérnek abban a tekintetben, hogy ez a hanyatlás mennyire volt a külső hatás, a viking pusztítások és mennyire egy belső folyamat következménye. Corkery (1968:31-32) egyértelműen a viking támadásokat teszi felelőssé az egyházi élet, a kultúra és a nyelv átmeneti széteséséért. Véleménye szerint a kolostori iskolákkal az ír kultúrát és nyelvet formáló intézmények pusztultak el. A klasszikus ó-ír nem a betelepülő skandinávok nyelvi hatása, hanem az általuk előidézett kétszáz évnyi pusztítás nyomása alatt roppant össze, és a közép-ír időszak nyelvi szabadossága a kolostori rendszer lerombolásának volt a következménye. Más kutatók viszont úgy látják, hogy a „régi rend” már a viking háborúkat megelőző időszakban hanyatlásnak indult (vö. Doherty 1991: 65, Ó Corráin 1992: 34-35, de Paor 1994: 91). Az ír egyház szekularizálódása a 7. századra nyúlik vissza, amikor a világi apátok kinevezése, az egyházi méltóságok öröklése, a pluralizmus és a klérus nősülése gyakorlattá vált. Sőt az arisztokraták vezette, nagy földbirtokokkal rendelkező kolostorok gyakran háborúztak egymással vagy a helyi kiskirályokkal, és ez a belső viszálykodás szintén nagy szerepet játszott a kolostori iratanyag pusztulásában.

Attól függetlenül, hogy a kolostorok elvilágiasodásának mi és milyen mértékben volt az okozója, ugyanez a folyamat nyelvi síkon az ír egyházi térhódításához vezetett. Doherty (1991: 65-66) állapítja meg, hogy a 8. században a latin stúdiumok fontossága csökkenni látszik Írországban, a 9. század végétől pedig kevesebb latin szöveg áll a rendelkezésünkre. Ennek egyik oka, a jelentős mértékű latin-ír fordítás, amely a 10. század végétől már a nagy latin nyelvű eposzok anyanyelvre történő átültetését is jelentette (de Paor 1994: 100-102).

Az egyház ír nyelvvel kapcsolatos korabeli politikája rajzolódik ki egy egyébként egyházpolitikai jelentőségű műből (vö. Tracy 2004: 247-57). A *Vita tripartita*, a „Szent Patrik élete három részben,” a 9. századra datálódik, és egy képzett hitszónoknak, valószínűleg az armaghi egyházi központ szerzetesének a munkája. A három szentbeszédre tagolódó hagiográfiai mű az egyházi propaganda céljait szolgálja. Armaghnak az ír egyházi fennhatóság iránti jogát igazolja azáltal, hogy Patrikot, az armaghi püspökség alapítóját, mint Írország Isten által rendelt „nemzeti apostolát” mutatja be.

A szöveg nyelvezete a latin és az ír keveréke. Bár a latin nagyobb, körülbelül kétharmados arányban szerepel, a két nyelv gyakran ugyanazon a mondaton belül váltja egymást (vö. Tracy 2004: 247-57). Fontos ez a nyelvi választás egy olyan szerzőtől, aki tisztségénél fogva latinos volt, és nyilván az egész szöveget meg tudta volna írni az egyház hivatalos nyelvén. Viszont, mint azt korábban említettük, a szerzetesek jelentős része csak írül tudott, és a latin szövegekkel csak a kolostorok néhány képzett „latinosa" foglalkozott. Az ír nyelv választását így részben a sikeres kommunikáció szándéka magyarázza. Ezen túl azonban, meglátásunk szerint, a nyelvválasztást egy ideológiai cél is befolyásolta. A szöveg mindkét nyelvet Patrikkal kapcsolja össze. Ez utalás arra, hogy az egyházalapító érdeme az Írország és a keresztény Európa közötti kapcsolat megteremtése. A homilista Patrik saját művét, a *Confessio*-t használja forrásként, amikor arról számol be, hogy az egyházalapító korábbi írországi raboskodása alatt megtanult írül, és ismereteket szerzett az országról (vö. Tracy 2004: 247-57). Mindez felkészítette őt ír küldetésére. Ez nem pusztán arra történő utalás, hogy az ír nép térítése jelentős részben az anyanyelven történt. A szentbeszéd-trilógia érvrendszerében az ír nyelvtudás és az ország hagyományainak ismerete fontos szempont Patrik „nemzeti apostolként" való elfogadtatásában, s ezáltal Armaghnak az országos egyházi központ címére támasztott igénye hitelesítésében. A szöveg nyelvpolitikai üzenete tehát az, hogy csak egy olyan püspökség töltheti be az össz-ír egyház központjának a szerepét, amely alapítója által egyfelől bekapcsolta Írországot a keresztény Európa vérkeringésébe, másfelől már a kezdetektől tisztelte és megtartotta az ország ősi nyelvét és kultúráját. Ez az érvelés viszont csak egy olyan egyházi kontextusban bizonyulhatott hatékonynak, ahol az anyanyelvi kultúra – a latin mellett vagy azt talán meg is előzve – megfelelő presztízzsel bírt.

Összegzésképpen azt mondhatjuk el a skandináv korszak, a kolostori iskolák és az anyanyelvi kultúra viszonyrendszeréről, hogy bár a kolostorok hanyatlása felgyorsult a viking időszakban, és ez a folyamat maga után vonta a korábbi irodalmi standard, a klasszikus ó-ír fellazulását, az ír nyelv presztízse megmaradt, és egy átmeneti, nyelvileg bizonytalanabb korai közép-ír időszak után, mint látni fogjuk, az anyanyelvi kultúra reneszánsza köszöntött be a 11-12. században.

Fontos azonban megvizsgálnunk a viking időszak közvetlen és közvetett hatásait a nyelv egyéb területein és funkcióiban is. Míg Corkery (1968: 31-32) szerint a skandináv nyelvek hatása nem mérhető össze a latin anyanyelvre gyakorolt hatásával, Ó Corráin (1992: 36) és de Paor (1994: 105-106) is lényegesnek tartja a direkt skandináv nyelvi hatás elemzését.

A kezdeti pusztítás után, a letelepülő vikingek a tengeri halászat, a hajózás és a

kereskedelem elterjesztésével felfrissítették az addig túlnyomóan mezőgazdaságra és állattenyésztésre szakosodott ír gazdasági életet. Érthető hát, hogy az ír nyelv számos skandináv eredetű kölcsönszót őriz ezeken a területeken: *ancaire* „horgony”, *bád* „csónak, hajó”, *stiúír* „kormánylapát”, *dorgha* „horgászzsinór”, *trosc* „tőkehal”, *margad* „piac”. Mint tengerészek és kereskedők a vikingek meghagyták nyelvi lenyomataikat a földrajzi nevekben, szigetek, öblök és hegyfokok elnevezéseiben: *Smerwick, Blaskets, Dursey, Fota, Helvick, Saltees, Selskar* (Ó Corráin:1992:36). Vannak olyan ír település- és földrajzi nevek is, amelyekben ír lexikai elemek kerülnek skandináv nyelvi konstrukcióba. Ilyenek a tartományok modern nevei, például *Leinster*; vagy amelyek, bár lexikailag és formailag tisztán ír nyelviek, viking településekre utalnak, például *Fingal* „az idegenek országa”, *Baldoyle* „ a fekete idegenek helye” (de Paor 1994: 105-106).

Volt azonban a skandináv jelenlétnek egy olyan hatása, amely ugyan forradalmasította az ír településszerkezetet, de hosszú távon szűkítette az ír nyelvi funkciók körét, aláásta a nyelv társadalmi presztízsét és erejét, s bizonyos elemzések szerint utat nyitott az angol-normann kultúra térhódításának. Írország első igazi városait a skandinávok alapították. Korábban csak az úgynevezett kolostorvárosok léteztek mint nagyobb településközpontok. Azonban a későbbi korok nagyobb urbánus települései, Dublin, Limerick, Waterford és Wexford skandináv kereskedelmi telephelyekből nőttek ki. Ezek a városok egyben a tengeri, azaz a külfölddel folytatott kereskedelem központjai is voltak. Az ír hátországon kívül intenzív kapcsolatot tartottak fönn a külvilággal, elsősorban a korabeli Anglia dán királyságával és annak városaival. Dublinnak, amelyet a skandináv vezér, Olaf, mint egy független mini-államot alapított a 9. század közepe táján, kiterjedt külhoni kapcsolatai voltak, és a város még akkor is megőrizte viszonylagos különállását és erős pozícióját, amikor az írországi skandináv területek visszakerültek ír fennhatóság alá. A 10. századi Dublint már városfal vette körül, és szoros kapcsolatban állt Angliával és az ottani vikingekkel, mivel a várost uraló skandinávoknak fontos dinasztikus érdekeltségei voltak az észak-kelet angliai dán állam, a *Danelaw* fővárosában, Yorkban (Paor 1994: 94-102).

Nyelvi szempontból fontos Corkery (1968: 35-36) megfigyelése, miszerint a skandináv alapítású városok már a kezdetektől sem tekinthetőek tisztán ír nyelvű településeknek. Dublin „soha nem volt írül beszélő város”, a 12. században pedig inkább egy többnyelvű település képét mutatta. Nyelvi összetételét tekintve hasonló helyzetben volt Wexford, Waterford, Cork és Limerick is. Bár a normann inváziót megelőző időszakban ezek a városok ír fennhatóság alá kerültek, és lakosságuk döntő mértékben írekből állt, az angol-

normann hódítással, valamint kulturális-nyelvi hatással szemben Írország, az ír kultúra és nyelv gyenge pontjait, „Akhillész-sarkát” jelentették.

Az angol-ír nyelvcsere folyamatában a városok meghatározó jelentőséggel bírtak. A későbbiekben tárgyalandó angol-normann időszakban (12-15. sz.) és a Tudor-korban (16. sz.) Dublin és a fent említett városok jelentették az idegen hatalom, kultúra és nyelv központjait. Az ír nyelv anyaországbeli státuszcsökkenése és kiszorítása ezekben a városokban jelentkezett először, s aztán továbbterjedt a vidéki területekre. Véleményünk szerint e folyamat gyökereit a skandináv időszakban kell keresnünk.

A skandináv alapítású városok angol-normann kultúra iránti nyitottságának azonban volt még egy lényeges oka. A vikingek ugyan pogányként érkeztek az akkor már keresztény Írországba, de városaikban gyorsan krisztianizálódtak. Az új hitet viszont nem az ír, hanem az angliai egyháztól kapták, amely a 664-es whitby-i zsinat óta már formálisan is a római hierarchia szerint működött (Morgan 1997a: 608). Az írországi skandináv városok püspökeit Canterbury érseke iktatta be, következésképpen az angliai érseki központnak, és nem az ír Armaghnak tartoztak hűséggel (vö. Corkery 1968: 35-37). Ez egyben azt is jelentette, hogy e városok egyházai soha nem léptek olyan szerves kapcsolatba az anyanyelvi kultúrával, mint a kora-keresztény ír kolostorok. Az ő szemükben a natív nyelv nem képviselt megtartandó értéket, és nem képezte társadalmi státuszuk meghatározó elemét.

A közép-ír időszakban egy másik, az ír nyelv helyzetét erőteljesen befolyásoló változás a Gergely-féle egyházreform írországi elterjesztése volt. Az egyház római mintára történő átszervezése, az egyházmegyei, püspöki intézmények bevezetése a korábbi, kolostori rendszer és a kolostori iskolák megszüntetését jelentette.Bár az angol-normann invázió a következő fejezet témája, egy vonására már itt utalnunk kell. Az egyházreform kiteljesedését Írországban általában az angol-normann hódító, II. Henrik 1171-es megjelenésével kapcsoljuk össze. II. Henrik (1154-89) a pápa ideológiai támogatását élvezte, ő maga pedig a hódító eszközeivel segítette az egyházreform megvalósulását. Az írországi normann hódítás keretei között megvalósuló királyi-egyházi szövetségben azonban a pápaság nemcsak mint európai intézmény volt jelen, hanem mint az angliai egyház hatalmi igényeinek a képviselője.

II. Henrik az egyetlen angol származású pápától, IV.Adriántól (eredeti nevén *Breakspear*) a *Laudabiliter*-nek nevezett bulla útján kapott formális engedélyt és megbízatást 1155-ben (Dolan 1991: 141), hogy „Írország szigetére lépjen, annak népét a törvény alá rendelje, kiirtsa közülük a bűn gyomjait, kiterjessze az egyház határait és egy durva, tudatlan népnek a keresztény vallás igazságát hirdesse” (id. Ó Cuív 1994: 108). Ezek a sorok a hódító ideológiáját tükrözik. A meghódítandó népet pogány, barbár tömegnek mutatják be, a hódítást

pedig olyan misszióként igazolják, amelynek elsődleges célja a civilizálás és az igaz keresztény hitre térítés. A leigázandó népről alkotott kép tudatos torzítása szükséges volt a hódítás ideológiai és morális alátámasztásához. Tudjuk, hogy a kora-középkori ír kultúra és nyelv állapot- és státuszfejlődés tekintetében időben megelőzte a legtöbb európai, köztük az angol nyelvet is. A tudományos életet illetően Írország világító központ volt a „sötét évszázadok" Európájában, és a kolostori iskolákban nevelkedett és tanult ír tudósokat tisztelték frankföld, Észak-Itália és a Rajna-vidék egyházi központjaiban is (Ó Corráin 1992:39). Láttuk viszont, hogy az ír kolostorok a 8-9. századtól kezdve spirituális és erkölcsi tekintetben elvilágiasodtak. Ez tükröződött a társadalom értékrendjében is. Az emberek még mindig tisztelték az ősi Brehon-törvényeket: a házasság intézményében például előfordult a pogány jogrend által megengedett poligámia. Ennyiben tehát hiteles a „fertőzött ír erkölcsöket" hangsúlyozó korabeli leírás.

Volt azonban az ír egyházban egy új fejlemény, amely sokkal inkább zavarta a szomszédos Anglia egyházi vezetőit és IV Adriánt. Valójában az egyházreform már a normann hódítás és a pápai bulla kiadása előtt megindult Írországban, méghozzá a magát Szent Patriktól eredeztető Armagh egyházi központ vezetésével. Ó Cuív (1994: 117-18) szerint a korai ír egyház magában hordozta az ön-megújítás képességét és a reform Rómával összhangban történő kivitelezését. Nyilván európai hatásra, a 11-12. századi ír egyház fölismerte a spirituális megújulás szükségességét, és a reform a normannok érkezése előtt elkezdődött. A 12. század három meghatározó országos zsinata (Cashel, 1101; Ráth Breasail, 1111; Kells-Mellifont, 1152) római mintára átszervezte és püspöki kerületekre osztotta az ír egyházat. Ebben a rendszerben Armagh lett az érseki központ, Dublin pedig egyszerűen belesimult az új hierarchikus egyházi szervezetbe (Ó Corráin 1992: 39-40). Ez a megoldás viszont nem felelt meg a canterbury-i érseki központnak, és három év múlva az angol születésű pápa át is adta a Laudabilitert II. Henriknek.

Ez az a pont, ahol az írországi skandináv alapítású városok története és az angliai egyház terjeszkedési ambíciói összekapcsolódtak. Mint azt korábban láttuk, a skandináv városok püspökségei fölött az angol érseki központ gyakorolt fennhatóságot. A 11-12. században Canterbury érsekei aktívan belefolytak az ír egyház újjászervezésébe, és szoros kapcsolatban álltak a skandináv városokban, Dublinban és Waterfordban alakult egyházi központokkal (Ryan 1961: 16). Waterford püspökét canterburyi Szt. Anselm szentelte föl 1096-ban, Limerick püspöke pedig szerzetesi éveit töltötte Anselmmel Rouenben (Ó Cuív 1994:120). Canterbury terjeszkedési ambícióit tehát a skandináv alapítású városokból kiinduló, dublini központú ír egyházreform szolgálta volna. Ehhez képest egy belülről

szervezedő, Armagh-központú egyház aláásta az angol elképzeléseket. Írország 12. század végi normann meghódítása és az egyházreform ehhez kapcsolódó kiteljesedése egyszerre szolgálta II. Henrik és Canterbury expanziós elképzeléseit, melyet előzőleg az angliai születésű pápa szentesített. Érthető tehát Dolan (1991: 141) azon megállapítása, hogy – legalábbis indirekt módon – IV. Adrián szerepet játszott az angol kultúra és nyelv írországi megjelenésében.

Ó Corráin (1992:40) értékelése szerint az egyházreform súlyos következményekkel járt az anyanyelvi irodalom és kultúra tekintetében. A kora-keresztény kolostori rendszer megszüntetése lerombolta az ír műveltség addigi társadalmi, gazdasági és kulturális alapját. Az új püspökségek megfosztották a kolostori iskolákat korábbi státuszuktól és anyagi forrásaiktól, és a püspöki egyház keretein belül semmilyen intézmény nem vette át az anyanyelvi kultúra központjának szerepét (vö. MacCana 1991: 6-7).

Az ősi kolostori iskolák megszűnése az anyanyelv és az anyanyelvi irodalom ápolását a 12-13. századtól a következő összeomlásig, azaz a Tudor-hódításig az egyházon kívülre, a bárdok iskoláiba helyezte. A bárdikus iskolákban a korábbi kolostori és a világi költői iskolák hagyományának a találkozását kell látnunk. Az egyházreform és az új szerzetesrendek térhódítása következtében a kolostori tudósok elhagyták az egyházi központokat, és együttműködve a világi tudós költőkkel, egy új értelmiségi réteget, a bárdok csoportját hozták létre. Az új bárdikus iskolák folytatták az ír nyelvű irodalom hagyományát, és nekik köszönhető egy új irodalmi standard megteremtése. Corkery (1968: 37-38) szavaival, a következő négy-, ötszáz évben ezek az iskolák töltötték be az anyanyelvi felsőoktatás szerepét. MacCana (1991: 7) „kulturális átrendeződésnek” nevezi a folyamatot, amelyben a tanult natív költők és a volt kolostori iskolák tudósai a művelt családok „új konföderációját” hozták létre. Az általuk kialakított új irodalmi standardot követte Írország és gael Skócia minden arisztokrata költője a korai 13. századtól a 17. századig (vö. Dillon 1961: 36).

Bourdieu (1991: 59-61) elemzi az értelmiség szerepét a nyelvi norma megteremtésében. Meglátása szerint a professzionális értelmiség saját használatra alakít ki egy speciális nyelvet, s ez a nyelv aztán betölti az értelmiségi csoport társadalmi megkülönböztetésének és kiemelésének a funkcióját is. Ezzel a gondolatmenettel összhangban, az új világi iskolák megalapítását úgy is tekinthetjük, mint a sok évszázados hagyománnyal bíró és magas társadalmi presztízsű ír értelmiségi arisztokrácia társadalmi és kultúrpolitikai válaszát a világi és egyházi csatornákon érkező idegen befolyásra. Ez az idegen hatás egyre fenyegetőbben ásta alá annak az ír kultúrának és nyelvnek a helyzetét, amely e csoport társadalmi elismertségének fontos forrása volt. Az új irodalmi standard megteremtése

pedig ennek a válasznak a nyelvpolitikai dimenziója volt. Greene (1969: 20) összegzése szerint a változás szele arra ösztönözte az ír értelmiséget, hogy föltegye önmagának a kérdést, vajon az általuk használt írott nyelv megfelelő médium-e egy átalakulóban lévő társadalomban. S miközben az egyház zsinatokon ülésezett, a világi írástudók megalkották az ír nyelv új irodalmi változatát.

Az új nyelvi standard megteremtése tehát az értelmiségnek a saját pozíciója stabilizálására irányuló törekvéseivel függött össze. Ugyanakkor, a nyelvi egységesülés felé mutató tendenciák mindig az adott társadalom vezető politikai csoportjainak a hatalmi-egységesítési törekvéseit jelzik (vö. Bourdieu 1991: 44). A 10-12. századi Írországban a fő politikai törekvések a középkori ír állam megalapításának az irányába mutattak. Mint láttuk, a 11-12. században Írországban lépések történtek egy római mintájú, de belülről szerveződő egységes ír egyház kialakításáért. Ezzel párhuzamosan kísérlet történt a politikai egység, azaz a szuverén ír királyság megteremtésére is. Az egységes monarchia létrehozásához szükség volt a megfelelő ideológiai keretre. Ennek jelentős részét az egyház szolgáltatta. A királyság másik fontos ideológiai forrásául az ír hagyomány, kultúra és nyelv szolgált.

Az államalapítás Európa több országában összefonódott olyan kultúr- és nyelvpolitikai lépésekkel, amelyek a kultúra és az anyanyelv támogatása révén a politikai hatalom ambícióit szolgálták. Példa erre a kora-középkori Anglia. A történetírás a wessexi Nagy Alfrédot (871-99) tekinti az egységes angol királyság megalapítójának. Írországhoz hasonlóan, Angliában is a skandinávok elleni hatékony katonai fellépés tette szükségessé a széttördelt angolszász kis-királyságok nagyobb politikai egységbe fogását (vö. Blair 1997: 81). Másfelől, a skandináv támadások Anglia földjén is a kultúra átmeneti hanyatlásához vezettek. Az erős királyság megteremtéséhez viszont szükség volt az írásbeliség és a műveltség megerősítésére, aminek keretei között Alfréd mind a latin, mind az anyanyelvi kultúrát fölkarolta. Korábbi egyházi neveltetésének köszönhetően tudott latinul, és az udvarában készült számos latin-angol fordítás közül három nagy valószínűséggel a saját munkája. Uralkodása utolsó tíz évében Alfréd királyi udvara az ország kulturális központjává fejlődött, s az időszak mint „Alfréd reneszánsza” vonult be az angol történetírásba (Blair 1997:84).

A közép-európai magyar állam megalapításában az anyanyelv nem játszhatott ilyen meghatározó szerepet. A korai magyar államban az alakuló feudális kötöttségek, a vérségi, majd a vallási hovatartozás mellett a nyelvi és etnikai identitás kérdése hangsúlytalan volt, mivel az ország lakosságát az etnikai és a nyelvi pluralitás jellemezte (Kosáry 1989:10, Nádor 2002: 47 vö. Benkő 1996: 371). Nádor (2002: 45-49) „nyelvhasználati kettősséget” figyel meg az államalapító magyaroknál. A hierarchikusan kettéváló nyelvi modellben az írásbeli

formával is rendelkező latin lett a hivatalos nyelv, míg az akkor csak szóbeli formában létező magyar egyike volt az ország területén használatos számos vernakuláris nyelvnek.

A magyar nyelv államalapítás-kori státusza rávilágít a 10-12. századi ír nyelv két olyan jellemzőjére, amely révén az ír fontos szerepet játszhatott az ír királyság megteremtésének kísérletében. Egyfelől az ír már évszázadok óta az ír nép vernakuláris nyelve volt. Másfelől, szintén évszázadok óta, az ír nyelvnek létezett írott változata. Az ír nyelv tehát egy formálódó közösségi tudat hiteles forrását jelenthette, és alkalmas volt formális nyelvi funkciók betöltésére is. Azaz, mind politikai-ideológiai, mind formai tekintetben az államalapítás eszköze lehetett.

Ó Murchú (1999:5) az ír vernakuláris nyelv 12. századi egységesülését és egy irodalmi norma megjelenését a 11. században fölemelkedő Ó Briain dinasztiával hozza összefüggésbe. Az Ó Briain hegemónia kiterjedt az akkori „gael világ” nagy részére, vagyis az ír szigetre, továbbá a Man-szigeten és a Hebridákon korábban megalapított skandináv királyságokra. Az Ó Briain királyok Brian Boru leszármazottai voltak, akinek 1014-es clontarfi csatáját a nemzeti történetírás a skandinávok fölött aratott döntő ír győzelemnek tekinti. Többek szerint Clontarf túlhangsúlyozása a modern nemzeti történetírás kreációja, amely valójában az Ó Briain dinasztia felemelkedését szolgáló 12. századi krónikából táplálkozott (*Cogadh Gaedhel re Gallaibh*, vagy „Az írek idegenek elleni háborúja”) (Boyce 1995: 28, Dillon 1961: 28-29, Ó Cuív 1994: 113). Ugyanakkor az elemzések nagyjából egyetértenek abban, hogy Brian Boru 1002 és 1013 közötti uralma volt az első sikeres kísérlet egy egységes ír monarchia megteremtésére, és hogy ez a kísérlet egyben lehetővé tette az ír nyelv és kultúra 11-12. századi reneszánszát.

A 11-12. században formálódó szuverén ír állam legitimációjának két alapvető forrása volt. Az egyik az egyházzal kötött szövetség, a másik a királyság intézményének összekapcsolása annak a népnek az anyanyelvi hagyományával, amely fölé politikai hatalmát óhajtotta kiterjeszteni. Brian Boru tudatosan kereste az ír egyház áldását. 1005-ben egy hetet töltött Armagh püspökségében, formálisan elismerte azt mint Írország apostoli székhelyét, jelentős adományt helyezett el a katedrális oltárán, Armagh krónikájába pedig „az írek uralkodója” címen jegyeztette be magát. Ez az aktus az egyház és a korona közös érdekeinek kölcsönös elismerése volt (Ó Corráin 1992: 38, Tracy 2004: 249).

Bár Brian Boru Clontarfnál bekövetkezett halála és a normann hódítás közötti időszak (1014-1169) a felszínen zűrzavarosnak tűnik az „Írország királya” címért folyó belharcok miatt, Ryan (1961: 13-14) szerint értékrendjében a korszak egységet mutat. A trónért küzdő rivális dinasztiák valamennyien úgy tekintettek az ír királyság intézményére, mint az ír

hagyományok és kultúra letéteményesére. Ez a szemlélet szintén Brian Boru uralkodásával hozható összefüggésbe. Dillon (1961: 28) állapítja meg, hogy Brian az volt kora Írországának, mint Nagy Károly a Frank Birodalomnak vagy Nagy Alfréd a szász időszak Angliájának. Alapvető feladatának tekintette az ír iskolák helyreállítását és az anyanyelvi irodalom felvirágoztatását (Ryan 1961: 12-13). A Brian halálát követő időszakban is folytatódott az ír nyelv latinnal szembeni térhódítása, amely végül az anyanyelv dominanciájához vezetett mindenféle irodalmi szövegben. Brian Boru arra is törekedett, hogy bekapcsolja Írországot a korabeli Európa kulturális vérkeringésébe. A *Cogadh Gaedhel re Gallaibh* tanúsága szerint „professzorokat és mestereket küldött […], hogy könyveket hozzanak a tengeren túlról […], és maga Brian fizette meg a tanulás és a könyvek árát mindenkinek, aki erre a szolgálatra vállalkozott" (id. Dillon 1961: 29).

A 11-12. századi Írország kulturális virágzásának egyik fő mozgató rúgója tehát a viking korszak alatt hanyatlásnak indult anyanyelvi hagyomány restaurációja volt. Ezen időszak irodalmi aktivitásának köszönhetően születtek meg a korszak nagy kéziratgyűjteményei: a *Lebor na hUidre*, a „Dun tehén könyve"; a Rawlinson kézirat; és a *Lebor na hUachongbála*, a „Leinster könyve". Ezek a gyűjtemények egyfelől új enciklopédikus formába öntötték a vernakuláris hagyományt, az ősi legendákat és történelmet, másfelől újonnan alkotott irodalmi műveket is tartalmaztak (Dillon 1961: 34, Ó Cuív 1994: 110).

A hagyomány lejegyzése mindenkor a közösségi tudat formálásának vagy megerősítésének a jele. Az ősi múlt felelevenítése az egyediség, a másoktól való különbözés hangsúlyozásának az aktusa. Ez a folyamat az íreknél már a 7. században elkezdődött, s aztán új lendületet vett a 11-12. században. A középkori Írországban a közösségi összetartozás gondolatkörében különleges nyomatékot kapott a kulturális és nyelvi egység tudata, valamint ennek fő értékhordozója, az ősinek tekintett királyság intézménye.

A királyság ideológiájának és a közös kulturális, nyelvi tudat összefonódásának talán legklasszikusabb írországi példája a *Leabhar Gabhála*, vagyis az „Írország elfoglalásának könyve." A Leabhar Gabhála 1050 körül került lejegyzésre, és a 12. század második felében, Terryglass kolostorában összeállított Leinster könyve első nagy egységét alkotja (Dillon 1961: 31-32). Bár a Leabhar Gabhála az ősi hagyományt foglalja írásba, mégsem pusztán a korábbi időszak legendáinak antikvárius kompilációja: az ország történész-költői által összegyűjtött fikciót, hagyományt és tényanyagot új formában jeleníti meg. A könyv a kor szellemének és hatalmi viszonyainak megfelelni akaró, tudatos történetírás és történelemformálás: az írek eredetmítosza és pszeudó őstörténete, Noétól Szent Patrikig. A

mű az íreket az Ibériai-félszigetről beözönlő hódítók etnikailag homogén gael utódjaitól származtatja. A szuverén ír királyság megteremtésének igényét az etnikailag és kulturálisan egységes, a sziget birtoklására egyedül jogosult gael/ír nép mítoszával támasztja alá. Az írek által a 17. századig valóságként kezelt, és a modern nemzetformálás 19. századi időszakában erőteljes ideológiai töltéssel bíró őstörténet-legenda a faj, a nyelv, és az országterület fogalmait használja az összetartozás igazolására (vö. Boyce 1995: 28-29, Dillon 1961: 31-32, Ó Corráin 1992: 26-27).

Ezen komponensek közül különleges hangsúlyt kap az anyanyelv. A Leabhar Gabhála szerint az ír a Bábel tornyának építésekor rendelkezésre álló legkiválóbb nyelvi elemekből született. Ezért van az, hogy az ír beszéd olyan „dallamos és édes a szájnak" (id. Ó Corráin 1992: 26-27). Ez a leírás az anyanyelvet az ír nép eredetével kapcsolja össze, és az emberiség bibliai értelemben vett legkorábbi történetébe helyezi. Továbbá a nyelvet egy olyan értékként tünteti föl, amely az íreket más népek fölé emeli. Ez az erőteljes nyelvi ideológia az ír államalapítási kísérlet és a kulturális reneszánsz kontextusában nyer értelmezést. Másfelől az ősiség és az egyediség, mint a létjogosultság legfőbb forrásai, különös hangsúlyt nyernek egy olyan korban, amikor a kívülről érkező veszélyeztetettség jelei már érezhetőek voltak.

A viking időszak előtt Írországban nem létezett politikai egység. Beszélhetünk azonban a vernakuláris hagyományból táplálkozó viszonylagos kulturális homogenitásról. A skandináv időszak utáni politikai egységesítő törekvések és a hagyomány tudatos fölelevenítése mindenképpen egy szerveződő közösségi tudat jelei és termékei voltak. Bár az önálló ír királyság megteremtésének két évszázados kísérlete meghiúsult a 12. század végi angol-normann hódítás miatt, a korszak politikai jelentősége a közös vagy elképzelten közös múltból fakadó közösségi identitásnak, az egy „náció"-hoz tartozás tudatának a megjelenése volt (vö. Boyce1995: 27-28).

3. A kulturális és a nyelvi szuverenitás elvesztése: a natív kultúra és nyelv helyzetének alakulása az angol-normann kori Írországban

Az 1200-1600 közötti időszak a történeti Írország szempontjából a késő-középkort, illetve a kora-újkort, az ír nyelv története szempontjából pedig a *korai* vagy *klasszikus modern ír* korszakot öleli föl (Ó Baoill 1998: 161). Ebben a közel fél évezredben az ír társadalom hagyományos szerkezetét két eseménysor rázta meg: az angol-normann invázió „szeizmikus zűrzavara" és a Tudor-hódítás „szeizmikus kegyetlensége" (Ryan 1961: 11-12).

A korszak kulturális-nyelvi vetületével kapcsolatban Ó Murchú (1988: 79-80) megállapítja, hogy a 12. századi angol-normann intervenció az addig egységes és virulens natív ír kultúra első meggyengítését, szuverenitásának megsértését jelentette. Bár az idegen hatás jelentős részének adszorbeálásával a 14. századra egy döntő mértékben írül beszélő Írország kerekedett felül, amelynek kulturális hagyománya egyedi és életképes maradt, ezután az ír nyelv soha nem válhatott egy teljes mértékben szuverén államalakulat nyelvévé.

A 16. században és a 17. század elején a Tudor uralkodók kieteljesítették Írország angol meghódítását, ami a natív intézmények többségének a megsemmisítését, és mint látni fogjuk, a sziget kulturális és nyelvi gyarmatosítását jelentette (lásd 4., 5.). „Ettől az időszaktól datálhatjuk az ír nyelv kisebbségi státusba szorulásának folyamatát" (Ó Murchú 1988: 80). Az ír nyelv fokozatos visszaszorulása egyfelől az angol uralom nyomán fellépő angol nyelvi terjeszkedésnek: az angol nyelvű lakosság betelepítésének, a politikai, társadalmi és gazdasági kulcspozíciók angol anyanyelvűek általi elfoglalásának volt a következménye; másfelől az ír nyelv társadalmi-politikai bázisa zsugorodásának: a natív ír arisztokrácia és intézményei 16-17. századi felszámolásának, majd az írül beszélő középosztálynak a 18. század végére kiteljesedő elangolosodásának, és az ír nyelvű tömegek gazdasági összeomlások, éhínségek és emigráció kiváltotta megtizedelésének (Ó Baoill 1998: 161, Ó Murchú 1988: 80).

A következő fejezetekben azt vizsgáljuk, hogy az angol-normann, majd a Tudor-korban, tehát 400-500 év leforgása alatt a magas társadalmi presztizsű, domináns ír nyelv hogyan szűkült a saját nyelvországában alárendelt nyelvvé, és hogy ez a folyamat milyen nyelvpolitikai és nyelvi ideológiai tendenciákkal hozható összefüggésbe.

3.1. Az angol-normann hódítás

Írország 1169-ben meginduló normann inváziójáról Martin (1994: 123) megállapítja, hogy kitörölhetetlen nyomot hagyott az ország arculatán, és hogy Szt. Patrik és társai térítőmunkáján kívül egyetlen más esemény sem változtatta meg ilyen mértékben az írek

sorsát. E megállapítás különös hangsúlyt kap Írország politika-történeti keretei között. A 11. század elején a viking kor gyakorlatilag véget ért (Ryan 1994: 171), és Brian Boru, az első történelmi ír fő-király halála után a területi kiskirályok ádáz harcot folytattak az ország trónjának megszerzéséért. A dinasztikus küzdelem végső kiteljesedését, azaz a politikailag egységes, ír feudális monarchia megteremtését hiúsította meg az angol-normann intervenció, amely egyszer s mindenkorra törölte az egész szigetre kiterjedő független ír állam megteremtésének a lehetőségét.

Ezen a tényen még az sem változtat, hogy az angol királynak, II. Henriknek (1154-89) és normann lovagjainak egy ír meghívás formájában alibijük volt a behatolásra. Dermot MacMurrough, Leinster tartományi királya 1166-ban vereséget szenvedett dinasztikus ellenfeleitől, és kiűzetett királyságából. Dermot II. Henrikhez fordult segítségért, és cserében behódolt az angol királynak mint hűbérurának, ezzel rést ütve Írország politikai szuverenitásán. II. Henrik csak 1171-ben érkezett Írországba, viszont engedélyezte Dermotnak, hogy követőket gyűjtsön a főleg Dél-Walesben letelepedett normann lovagok közül. A fegyveres segítségnyújtás után Henrik földéhes vazallusai foglalni és terjeszkedni kezdtek, s ezzel kezdetét vette Írország angol-normann meghódítása és kolonizációja (vö. Crowther 1999: 291, Gillingham 1997: 104-165, Kearney 1989: 60-87, Martin 1994: 123-43, Simms 1992: 44-86, Smith 2000: 32-49, Trevelyan 1987: 161-66).

Az 1175-ös windsori szerződés alapján II. Henrik az „Írország hűbérura" címet kapta, amely, néhány észak-nyugati ellenálló kiskirály kivételével, elvileg az egész ország behódoltatását jelentette. Ugyanakkor a szerződés politikailag kettéosztotta az országot a II. Henrik uralma alá kerülő keleti és déli részekre, valamint a Rory O'Conor ír fő-király, egyben II. Henrik vazallusa fennhatósága alatt maradó, gael északi és nyugati területekre (Martin 1994: 134-35, Ó Huallacháin 1994: 14). Bár a korona közvetlen ellenőrzése alatt csak Dublint és környékét (a későbbiekben *Pale*-nek elnevezett területet), valamint az olyan főbb városokat tartotta, mint Wexford, Waterford, Cork és Limerick, a hódító angol-normann lovagok terjeszkedése révén 1250-re az ország nagyobb része idegen uralom alá került. Az angol-normann kolónia magában foglalta Leinster és Meath tartományait, észak-kelet Ulstert, Munster jelentős részét és Connacht bizonyos területeit (vö. Martin 1994: 134-37, Ó Huallacháin 1994: 14, Ryan 1994: 171) **(Függelék 3)**.

A 13. század közepére azonban a hódítás lelassult, s a 14-15. században a kolónia fokozatosan visszaszorult a Pale és a városok területére **(Függelék 4)**. A hanyatlás okai sokfélék voltak: a natív kiskirályok katonai megerősödése, sorozatos támadásai és foglalásai a kolonizált részek rovására; a skót-gael Robert Bruce 14. század eleji írországi inváziója és

kísérlete egy ír királyság megteremtésére; a 14. század közepén Írországot is sújtó nagy pestisjárvány; az a tény, hogy nem érkezett Angliából elegendő telepes és, hogy a fenti nehézségek miatt, a 14. században megindult az angol telepes-lakosság visszaáramlása az anyaországba; valamint, hogy a kezdeti ambíciók után, a 14-15. században, az angol koronát inkább a százéves háború keretei között folyó franciaországi terjeszkedés, majd, a 15. század második felében, a rózsák háborújának nevezett polgárháború-sorozat kötötte le. Mindezeken túl tekintetbe kell vennünk egy, a későbbiekben részletesen tárgyalandó jelenséget: a betelepülő lakosság asszimilációját (Bradley 1994: 177-80, Griffiths 1997: 166-222, Martin 1994: 141, Smith 2000: 34-35).

Írország angol-normann hódítása így befejezetlen maradt. Martin (1994: 142-43) következtetése, hogy a normann invázió igazi tragédiája a félbemaradt hódítás volt. Ha a normann hódítás kiteljesedett volna, mint ahogy az például Angliában történt, egy új nemzet születhetett volna az ír és a normann lakosság összeolvadásából. Ennek hiányában azonban az eldöntetlen ír kérdés Anglia és Írország történetének örökségévé vált. Ugyanezzel kapcsolatban Smith (2000: 34-35) megállapítja, hogy bár a 14-15. században az angol korona fokozatosan érdektelenné vált írországi tartománya iránt, a normann hódítás precedenst teremtett az ország közvetlen angol fennhatóság alá vonásához, és a „két nemzet”, vagyis az angol-normann és a natív ír között kialakult egyensúlyi helyzet nem tudott ellenállni a 16. századi Tudor-hódítás katasztrofális következményeinek.

3.2. Politikai, társadalmi, kulturális és nyelvi mozgások az angol-normann kori Írországban

Írország valamennyi korszaka közül a normann hódítást követő időszak az, amely az ország nyelvhasználati megoszlását tekintve a legösszetettebb képet mutatja, és a legtöbb nehezen megválaszolható kérdést veti föl. Ezek közül a legfontosabb: mennyiben tekinthető az angol-normann invázió és betelepülés az ír-angol nyelvcsere kiindulópontjának.

Ó Huallacháin (1994: 14) az 1175-ös windsori szerződést csupán az ország politikai és nem a nyelvi megosztásának tekinti, mivel még az idegen anyanyelvűek által legsűrűbben benépesített településeken is megmaradt egy masszív gael populáció, amely nyelvhasználatával hatott a betelepülőkre. A korai 16. század nyelvi térképéről Ó Huallacháin (1994: 18) elmondja, hogy az angol csak a keleti, dél-keleti, és bizonyos déli, dél-nyugati urbanizált központok nyelve volt, de valószínűleg ez a városi népesség is jól értette az ír nyelvet a kontaktushelyzet miatt. Az ország többi, tehát nagyobb részében viszont az ír volt a mindennapos kommunikáció nyelve, még ha a déli és nyugati, Munster és Connacht

tartományokban volt is angol nyelvismerete a társadalmi elithez tartozó ír arisztokráciának és papságnak.

Ezzel egybecseng Flower (1994: 120-21) álláspontja, miszerint, bár különböző erők hatottak az angol-normann időszakban, a 14. század végére kialakult az a politikai és kulturális helyzet, amely aztán a Tudor-időszakig fennmaradt, s amely nyelvhasználati szempontból azt jelentette, hogy a közvetlen angol hatás a Pale területére korlátozódott, s az ország többi részében az ír volt a szóbeli kommunikáció meghatározó médiuma, a városokat kivéve, ahol viszont szintén értették a natív nyelvet.

Fontos megállapítanunk azonban, hogy az írországi nyelvi helyzet csak a 14-15. században szűkült le egy kétpólusú ír-angol rendszerre. Dolan (1991: 141) megállapítja, hogy a normann hódítás közvetlen nyelvi következménye az ország többnyelvűvé válása volt, mivel az íren kívül még három nyelv, a latin, a normann-francia, illetve az angol is használatban volt a különböző társadalmi rétegek körében és a különböző nyelvi tartományokban. Kelly (1999) szintén a 13. századi Írország multilingvális jellegét hangsúlyozza az ír, a francia és az angol rivalizálása kapcsán.

Ez az összetett nyelvi helyzet abból adódott, hogy a 12. századi hódítók nyelvi és kulturális szempontból inkább egy nyugat-európai és nem egy angolszász mintát tükröztek. A legtöbb kutató Írország angol-normann meghódítását a 11-13. századi Nyugat-Európa politikai, etnikai, kulturális és vallási, a központból a perifériára irányuló expanziója részeként tárgyalja (vö. Galtung 1980: 127-28, Gillingham 1987: 22, Kearney 1989: 60-88, Phillipson 1992: 52 Simms 1992: 44, Smith 2000: 32-49). Simms (1992: 44) szavaival, a normann invázió eredményeként Írország „csatlakozott a klubhoz”, azaz osztozott az olyan nyugat-európai és közel-keleti országok tapasztalatában – beleértve Angliát, Skóciát és Waleset –, amelyeket a 11-13. században a normannok a fennhatóságuk alá vontak.

Kearney (1989:63) szerint a normann terjeszkedés a brit szigetek egészén egy két osztályra tagozódó társadalmat hozott létre, amelyben az elit réteget a francia kultúrájú és nyelvű hódítók, az alárendeltet pedig a helyi lakosság alkotta. Ebben a hierarchiában a francia nyelv a társadalmi presztízst , a politikai és gazdasági hatalmat jelképezte mind egyházi, mind világi körökben, míg az adott helyi nyelv a társadalmi alárendeltséggel, a szolgasággal, sőt a barbársággal azonosítódott. II. Henrik, az írországi angol-normann hódítás elindítója inkább francia volt, mint angol: Normandiában született, francia földön nevelkedett, normann-francia volt az első nyelve, és Anglia csak részét képezte a francia területeket is magában foglaló, Anjou birodalmának (vö. Frank-Magyarics 1994: 34-46). Az írországi hódító lovagok közül a leghatalmasabbak a korábban Walesben letelepedett, normann-franciák voltak. A Fitz-

Henryk, Carew-k, Fitzgeraldok, Barryk franciák voltak származásukat és nyelvüket tekintve, azonban sem Anglia vagy Wales, sem Franciaország iránt nem éreztek erős lojalitást. A lovagok nyomában érkező telepesek vegyes etnikumú populációt alkottak: angolok, skótok és Walesben letelepedett flamandok is voltak közöttük. Fennmaradt neveik közé olyanok tartoznak, mint Prendergast, Fleming, Roche, Cheevers, Synott (Martin 1994: 125-27). Az egyszerűbb társadalmi hátterű telepesek főleg az angol, walesi és flamand nyelveket beszélték (Corkery 1968: 53-54).

A 13. században tehát, Anglia mellett, Írországban is a francia lett a hatalom, vagyis az állami adminisztráció, az egyház és a hódító arisztokrácia nyelve. Kelly (1999) megemlíti, hogy a 14. századra Írország leghatalmasabb normann származású családjává váló Kildare-ek könyvtárában francia, angol, latin és ír nyelvű szövegek is megtalálhatóak voltak. Lydon (1994: 145) szerint pedig a dublini kincstár feljegyzései latin és francia nyelven íródtak a 13. században. A francia kölcsönszavak jelenléte az ír nyelvben szintén a nyelvi kontaktusról tanúskodik. Bár ezek egy részénél nehéz eldönteni, hogy direkt vagy, közép-angol közvetítéssel, indirekt lexikai kölcsönzés eredményei-e (Flower 1994: 107-108), bizonyos esetekben az előfordulás ideje segít a kérdést eldönteni, mint például a 13. századi ír nyelvű költeményben előforduló *eigher*, ’fiúörökös’ (modern ír *oighre*) esetében (Greene 1966: 26).

Nehéz pontosan megállapítani, hogy a francia nyelv használata meddig maradt fenn Írországban. Corkery (1968: 53-54) szerint a francia 1300-ig volt használatban az angol-normann nemesi családok házaiban, ezután egyre inkább kiszorította az angol. Corkery megfigyelése, hogy az angol nyelv normann-francia fölötti angliai diadalát jelentős mértékben írországi terjeszkedésének köszönhette. Ezzel áll összhangban Dolan (1991: 141) megállapítása, vagyis, hogy a franciáról az angolra történő hatalmi nyelvváltás Írországban hamarabb következett be, mint Angliában, ahol a francia csak IV. Henrik (1399-1413) uralkodása alatt mutatta az egyértelmű hanyatlás jeleit, mivel Henrik volt az első középkori király, akinek az angol volt az első nyelve. Kelly (1999) szerint a francia Írországban a 14. századig létezett, mint a magas presztízsű szóbeli kommunikáció nyelve, s bár hivatalos francia nyelvű szövegek még a 15. század elejéről is fennmaradtak, a század második negyedétől az angol lett az állami adminisztráció kizárólagos nyelve. A 14. századtól tehát Írország nyelvi megoszlása alapvetően kétpólusúvá vált: a vidéki natív lakosság írül beszélt, míg a városokban az angol volt az adminisztratív és jogi nyelv. S bár bizonyos ír-angol társadalmi kétnyelvűség itt is jelen volt, a natív nyelv „soha nem vált a városi adminisztráció nyelvévé” (Ó Murchú 1999: 1-2).

Ezek a nyelvi mozgások az angol-normann hódítás által előidézett politikai, társadalmi és kulturális átalakulások keretei között folytak, amelyeket az elemzések a *kolonizáció* és a *modernizáció* fogalmakkal jelölnek, s amelyek lényegileg egy új, idegen arculatú feudális állam bevezetését jelentették (vö. Dunlevy 1994: 207-208). A modernizáció folyamata igazából már a normann hódítás előtt, Brian Boru 11. századi regnálása alatt megindult. Elkezdődött az egyházreform, bizonyos területi kiskirályok olyan, a központosított írásbeli adminisztráció irányába mutató lépéseket tettek, amelyek összhangban álltak az Európában születő új államok rendszerével, s átvágták az ősi törzsi rivalizálások szövevényét (Ryan 1994: 171, Kearney 1989: 81). Más szóval, Írországban is mozgásba lendültek azok a folyamatok, amelyek előbb-utóbb egy politikailag, kulturálisan és nyelvileg is szuverén feudális monarchia kialakulásához vezettek volna. Az angol-normann invázió következtében azonban az európai mintájú modernizációt, tehát adott esetben a feudális transzformációt, a hódító vitte véghez, forradalmi lendülettel és gyorsasággal (Kearney 1989: 64-65). A 12. század végén s a 13. század első felében a feudális angol-ír állam masszívan megalapozódott.

Kearney (1989: 64-65, 80-81) elemzése szerint a normann hódítás hatása Írországban érződött a legerősebben az érintett országok közül. Mivel a normannok itt szembesültek a legkeményebb ellenállással, kíméletlenül lerombolták a meglévő, rokonsági alapon szerveződő struktúrákat, és egy hierarchikus, centralizált rendszert hoztak létre. Az angol-normannok által megszállt és ellenőrzött 2/3-3/4-nyi országrészen a régi renddel és az anyanyelvi hagyománnyal összekapcsolódó kulturális intézmények, a kolostori iskolák és tudósaik elveszítették társadalmi bázisukat és elit státuszukat. A feudális piramis felállításával egy „gigantikus szimplifikáció” következett be, amely a régebbi politikai kultúra komplexitásait, mítoszaival és családfáival együtt a „zavarosság” világába űzte. Mivel az új társadalmi rendet alapvetően az idegen nyelvű és kultúrájú jövevények alakították ki, a megszállt területeken az ír hagyományt hatalmas sokk érte. Ez főleg Írország keleti felére vonatkozott, ahol az ír nyelv a szolgaság jelévé vált, és a *hibernicus*, vagyis’ír’, és a *villein*, vagyis ’jobbágy, szolga,’ szinonimákká váltak.

A kolonizáció és a modernizáció legfontosabb eszközei a központi adminisztráció megteremtése, a városi hálózat kiépítése és az egyházreform voltak. S mivel ezek a változások egy idegen ajkú és kultúrájú hatalom irányításával történtek, az új feudális állam legfontosabb politikai, gazdasági és kulturális csomópontjaiban az idegen nyelv térhódításához vezettek.

13. századi virágzásának idején, főleg III. Henrik (1216-72) és I. Edward (1272-1307) alatt, a kolónia az angol korona gazdagságának, walesi és skóciai hódításai anyagi fedezetének fontos forrása volt (Lydon 1994: 47-50, Gillingham 1987: 20-21). A gazdasági

kizsákmányoláshoz és a szisztematikus adóztatáshoz egy centralizált adminisztrációs rendszer megteremtésére volt szükség, ami a hódítást követő 150 évben ki is épült. A középkori királyi kormányzat alapjait II. Henrik fia, János (1199-1216) rakta le. A dublini Castle-ban létrejött a királyi tanács. A királyi adók begyűjtésére és kezelésére az 1210-es években kifejlődött az Írország kincstárnoka alatt működő, központi pénzügyi hivatal. A 13. század tanúja volt az ír parlament kialakulásának, amely azonban kizárólag a betelepült lakosság arisztokráciájának, megyei és városi elitjének a képviseletét biztosította. Vidéken megindult a *seriffek*, mint királyi tisztviselők által vezetett megyerendszer létrehozása. 1210-ben János rendelkezése alapján a *Common Law*-nak nevezett angol jogrend került bevezetésre, amely először az ún. „utazó bírák", majd 1248-tól a dublini állandó királyi bíróság munkája révén is érvényre jutott (Lydon 1994: 145-50, Martin 138-39, Simms 1992: 55-59). Ezekben a hivatalokban az angol uralkodó hű alattvalói dolgoztak, akiket politikai, kulturális és nyelvi lojalitásuk az angol koronához kötött. A fennmaradt írásbeli dokumentációból tudjuk, hogy a hivatali nyelv a 14. századig a normann-francia volt, majd az angol váltotta föl, s ettől az időtől Írországban az angol terjedt el, mint a hivatalos írás- és szóbeliség nyelve, és intézményi hálózatával beszőtte az ország jelentős részét.

Írország urbánus szerkezete az angol-normann kor öröksége. A hódító kezében a modernizáció fontos elemét alkotó városalapítás a kolonizáció hatékony eszközévé vált. A 13. században, a városalapítás fénykorában, körülbelül 50-60 urbánus település jött létre. Az első hullámban, az 1170-es években, az eredetileg viking alapítású, az ország keleti és déli részén lévő városok, Dublin, Wexford, Waterford fejlesztésére és újratelepítésére került sor – ez Dublin esetében például az angol Bristolból való áttelepítést jelentett – , bár voltak új alapítások is, mint például Drogheda városa. A 12-13. század fordulójától aztán megindult a nyugati irányú terjeszkedés Limerick, Galway, Sligo, Roscommon megalapításával (Bradley 1994: 177-80).

A városok az angol telepítés és az angol identitás stabil bástyáivá váltak, s mint ilyenek, fontos szerepet játszottak a natív nyelv és kultúra összefüggő szövetének a feldarabolásában. Mint az a névjegyzékekből kitűnik, az alapításkor a városok lakossága a hódítók normann, walesi, angol etnikai összetételét tükrözte. A nevek között szerepel *Le Decer, Lawless, Keppok, Golding, Forster, Newton, Bodenham, Hollywood*, de szinte alig egy *O* vagy egy *Mac* (Martin 1994: 139-40). Martin (1994: 139-40) szerint a natív írek soha nem vonzódtak a városokhoz. Kearney (1989: 82) szerint viszont Írországban, Waleshez hasonlóan, az őslakosok, legalábbis elvben, ki voltak zárva az angol-normann városokból. Corkery (1968: 63) pedig azt állítja, hogy a mélyen gyökerező különbség, sőt ellenségeskedés

az ír város és a vidék között ebből az időszakból származik. A mi értelmezésünkben, a város-vidék között máshol is jelentkező eltérés az írországi angol-normann koloniális kontextusban látványosan kiszélesedett az etnikai-nyelvi távolság miatt. A lakosság összetételén túl az is erősítette a városok angol lojalitását, hogy ezek egyben a közigazgatás központjai voltak, s mint ilyenek, a kezdeti franciáról az angolra történő nyelvi váltás elsődleges színtereivé váltak. Corkery (1968: 58-59) és Cosgrove (1994: 164) is úgy jellemzi a városokat, mint az angol érdekek fallal körülvett enklávéit, mint „mini köztársaságokat", amelyek ugyan gazdasági-kereskedelmi kapcsolatban álltak rurális környezetük ír nyelvű népességével, de amelyek identitásukban és nyelvhasználatukban is megtartották angolságukat, miközben a szintén idegen eredetű, de vidéken letelepedett populáció jelentős mértékben asszimilálódott az őshonos nyelvi és kulturális környezethez.

A legmasszívabb urbánus sziget Dublin volt. Simms (1992: 45) szavaival: „Mind egyházi szervezetében, mind városi formájában Dublin prototípusa volt azoknak a változásoknak, amelyek az ír társadalomban zajlottak le" a következő másfél évszázadban. A késő-középkorban Dublin az angol kolónia fellegvára, a Castle pedig az angol kormányzat székhelye volt mind gyakorlati, mind szimbolikus értelemben (Simms 1992: 46, Smith 2000: 48).

Corkery (1968: 60-61) egyik magyarázata a késő-középkori ír városok idegen arculatára az, hogy ezek egyben normann-francia, majd angol püspöki székhelyekként is működtek. Bár az egyház hivatalos nyelve a latin volt, a püspökök „ízig-vérig" angol emberek voltak mind politikai lojalitásukban és nyelvhasználatukban, mind a natív kultúra iránti érdektelenségükben. Mint azt korábban láttuk (2.3), a középkori egyházreform írországi kiterjesztésének pápai elképzelése és az angol korona expanziós ambíciói egymást kölcsönösen támogatva fonódtak össze Írország 12. századi angol-normann meghódításában. II. Henrik inváziója Róma ügyét is győzelemre vitte. A korábbi kolostorok vagy tönkrementek, vagy külső befolyás alá kerültek, s ez jelentősen meggyengítette az ír nyelvű intézmények helyzetét. Cserében az egyház a hódítás és kolonizáció elkötelezett támogatója lett, s az angol-normann katedrális az idegen kultúra komplexumának szerves részévé vált a meghódított országrészekben (Kearney 1989: 83-84). A vezető egyházi pozíciókba a korona kizárólag „jövevényeket" helyezett. Ugyanakkor, a terjeszkedő állami adminisztrációnak egyre növekvő mértékben volt szüksége írástudó hivatalnokokra, akiket pedig az egyház szolgáltatott. Az angol-normann befolyás alatt álló területeken sok érsek és püspök töltött be vezető kormányzati pozíciót is. Laurence O'Toole volt Dublin utolsó natív érseke, s 1180-ban bekövetkezett halála után ezt a posztot a korona jelöltjei töltötték be, összekapcsolva az érseki

hivatalt a kancellári, kincstárnoki, bírói tisztséggel. János király megpróbálta biztosítani, hogy az angol-normann uralom alatt álló területeken csak angol-normann származású püspökök kerülhessenek kinevezésre. 1217-ben például rendelkezett, hogy ír ember nem töltheti be katedrális mellett működő káptalan vezetői tisztjét. A folyamat Armagh egyházi központját is bekebelezte, és 1303 után már ide is csak angol származású prelátust lehetett kinevezni (Simms 1992: 59-61).

Az angol-normann intervenció és az egyházreform nemcsak az angliai egyház befolyását növelte Írországban. A 13. században az új kontinentális szerzetesrendek, a dominikánusok, a ferencesek, a karmeliták és az augusztiniánusok beáramlása megélénkítette Írország vallási életét. Azonban az egyház angol identitású, urbánus képviselői és a Rómával, Franciaországgal szorosabb kapcsolatban álló szerzetesek már a kezdeti időktől fogva eltérő pozíciót töltöttek be Írország társadalmi és vallási közegében, és különböző viszonyrendszert alakítottak ki az őshonos lakossággal, annak nyelvével és kultúrájával. Míg a püspöki egyházközpontok angol lojalitású képviselői a natív lakosságtól és nyelvtől elhatárolódva, sőt ezeket lenézve éltek városi palotáikban, a szerzetesek szoros kapcsolatba kerültek a vidéki lakossággal, először a normann uralom alatt álló, majd az ír kézen maradt, távolabbi déli és nyugati területeken is (Martin 1994: 140-41). Mint Flower (1994: 114) megfigyeli, vidéken az angol-normann és az ír arisztokrácia is jelentős szerepet vállalt a szerzetesrendek támogatásában és új kolostori központok építésében. A vidéki területeken viszont az ír nyelvhasználat dominált. Ez teljes egészében igaz volt a natív kézen maradt északi és nyugati területekre, ahol a gael rend sértetlenül élt tovább a Tudor-időkig, és jelentős mértékben igaz volt a megszállt keleti és dél-keleti területekre. Bár a normann vidéken megindult a telepes falvak kialakítása, amely helyenként átmenetileg marginalizálta az őslakosságot, az eredeti népesség túlnyomó részben helyben maradt. Mivel nem érkezett elegendő telepes, sőt a 14. században még a korábbiak visszaköltözése is megindult, szükség volt az ír paraszti népesség munkaerejére (Barry 1994: 180-82, Flower 1994: 114, Smith 2000: 38). Az ír vidéket tehát még a megszállt területeken sem érintette jelentős mértékű angol nyelvű és kultúrájú telepes beözönlése, s a jövevények számszerű kisebbsége, illetve a kiegyensúlyozottabb kontaktushelyzet miatt a natív nyelvi környezet könnyebben adszorbeálta az idegen elemet (vö. Simms 1992: 69).

Hatékony egyházi befolyást ezért a vidéki területeken csak ír nyelvhasználattal lehetett elérni. 15. századi források tanúskodnak arról, hogy az ír területekre kinevezett angol püspökök képtelenek voltak híveik nyelvét és szokásait megérteni (Cosgrove 1994: 171). Ezzel szemben az új rendek, de különösen a ferencesek kolostorai fokozatosan

asszimilálódtak a környezet kultúrájához, és áttértek az ír nyelvhasználatra. Míg kezdetben Dublin, Drogheda, Cork és Nenagh ferences rendházaiban csak külföldi, a későbbiekben főleg ír származású szerzetesek éltek (Flower 1994: 114). A nyelvhasználatukban és lojalitásaikban is ír ferences rendiek vállalták föl a hitéleti vezetés munkáját az angol-normann kolónia határain kívül eső területeken (Simms 1992: 62). Az írországi egyházi tevékenység tehát két részre szakadt: az angol identitású városi püspökségekre, és a natív prelátusok által vezetett egyházkerületekre, ahol az angol nyelvismeret elenyésző volt (Corkery 1968: 60-61). S ez egyben a kolonizált és nem-kolonizált területek kulturális és nyelvi kettéválásának egyházszervezeti vetületét jelentette.

Fontos megfigyelnünk, hogy a 13. században markánsan kirajzolódó egyházi megosztottság hatalmi-ideológiai dimenziójában hogyan jelentkezik a nyelvi identitás, mint a politikai identitás meghatározó eleme. Egy 1285-ben keletkezett állami irat azt javasolja, hogy ír ember ne tölthessen be érseki vagy püspöki hivatalt, mert az ír származású egyházi vezetők „mindig a király ellen prédikálnak, és ír [egyházi] emberekkel töltik meg templomaikat, hogy így biztosítsák ír püspökök megválasztását nyelvük fönntartására” (id. Flower 1994: 115). Szintén a 13. század végén Nicholas Cusack, Kildare püspöke levélben figyelmezteti I. Edward királyt, hogy a szerzetesrendek írül beszélő tagjai az ír nyelvű területi urakkal konspirálnak az angol korona elleni felkelés megszervezésére. Ugyanitt Cusack püspök azt javasolja a királynak, hogy az ír-szimpatizáns egyháziakat távolítsa el a „veszélyes körzetek” kolostoraiból, valamint, hogy a jövőben csak „jó és kiválasztott angol embereket” küldjön az ír területekre (id. Ó Fiaich 1969: 101-102). Egy másik dokumentum értelmében az ír nyelvű szerzetes nem csak politikailag megbízhatatlan, de ír anyanyelve miatt alkalmatlan az egyházi életre is. Stephen, Lexinton apátja írja 1228-ban, az írországi ciszterciek körében tett látogatása után: „Mert hogyan is szeretné a kolostori életet […] egy olyan ember, aki csak az ír nyelvet ismeri?” (id. Ó Fiaich 1969: 101-102). Számos korabeli dokumentum ad hírt a rendeken belüli, az ír és az angol származású szerzetesek között dúló ádáz ellentétről. A 14. század elején például egy bizonyos Simon barát leírja, hogy nem bűn egy írt megölni, és ő maga folytatná a misézést, még ha ilyet cselekedne is (id. Flower 1994: 115).

Ezekben a szövegekben a hódító érdekeit képviselő egyházi ideológia nyelvi azonosság alapján osztja a 13-14. századi egyházi populációt két csoportra. Ebben a két pólusú rendszerben a normann-francia, majd angol nyelvű egyháziak a „kiválasztottak és jók”, azaz a korona számára politikailag megbízható elemek, s ebből következően alkalmas egyházi vezetők, civilizált, megfelelő keresztények. Velük szemben állnak a politikailag

megbízhatatlan, sőt veszélyes, ír anyanyelvű elemek, akiket ír nyelvi identitásuk kizár a hiteles egyházi életből, sőt a civilizált létformából is.

Itt tulajdonképpen a modern nyelvi ideológiák középkori gyökerével találkozunk, amely a korszellemnek és a társadalmi kontextusnak megfelelően egyházi keretben, de nyelvi azonosság alapján hierarchizálja a hódító „civilizált” és a meghódított „barbár” lakosságot, s érvelése szerint az utóbbit pont civilizálatlan, pogány jellege miatt nem bűn nyelvével együtt megsemmisíteni.

Természetesen nem maga a nyelv, hanem a nyelv erejét és presztízsét adó, a nyelvvel azonosuló társadalmi csoportok jelentettek veszélyt a hódító és az érdekeit képviselő egyház számára. Mint láttuk, az ír nyelvű szerzetesek elleni egyik fő argumentum az volt, hogy szövetkeznek az ír kézen maradt területek uraival. Ezen túl azt is tudjuk, hogy ezeken a területeken a ferences és a dominikánus szerzetesek „korai és tartós szövetségre léptek” az ír bárdikus hagyomány költőivel (Simms 1992: 62). A következőkben azt vizsgáljuk, hogyan alakult az ír nyelv állapota és státusza a fenntartásában és ápolásában érdekelt társadalmi csoportok helyzetével összefüggésben.

3.3. A natív hagyomány és a költői iskolák helyzete az angol-normann időszakban

Corkery (1968: 38-40) szerint az angol-normann hódítást követően az ír nyelv története két mederben folyt tovább: mint a közemberek nyelve, amely tovább tagozódott az angol-normann és az ír fennhatóság alatt álló területek nyelvi viszonyaira, és amelyek között fokozta a különbséget, hogy a megszállt részeken nyelvi kontaktus-helyzet alakult ki; és mint a világi értelmiség, azaz a natív költők vagy bárdok művelt nyelvi formája. Az angol-normann kolónia territóriumán az ír költői iskolák elsorvadtak, s bár az őshonos vidéki lakosság továbbra is írül beszélt, nem állt már előttük példaként az anyanyelv ápolásának szentelt intézmény. A „szabad gael” országrészekben viszont fennmaradtak és virágoztak az arisztokrata családok által patronált költői tudósközpontok. Igaz, hogy az ír terület elkülönülő uradalmakra tagolódott (Murphy 1961: 74-75), mégis itt maradt fenn az ír irodalmi nyelvnek, a hozzá kapcsolódó értelmiségi foglalkozásoknak és ezek iskoláinak az elit státusza (Kearney 1989: 84). Ezek az úgynevezett költői vagy bárdikus iskolák a 11-12. századi kulturális reneszánsz szülöttei voltak. Egyfelől szervesen illeszkedtek a natív kultúra folytonosságába, hiszen csatlakoztak hozzájuk a megszűnő ősi kolostorok tudós szerzetesei, és a régi kolostori iskolák által összegyűjtött, lemásolt és rendszerezett kéziratanyagot gondozták tovább, másfelől viszont újdonságot jelentett kizárólag világi, örökletes jellegük. Míg az „ősi Írországban” az egyházi kolostorok voltak az anyanyelvi kultúra fő központjai, az „új

Írországban” a natív tradíció patronálását világi arisztokrata családok, ápolását pedig a világi iskolák tudós költői vállalták föl (Flower 1994: 77-79, Ó Huallacháin 1994: 13, MacAirt 1961: 124-27, MacCana 1969: 43-44).

A világi költői iskolák tevékenységével fémjelezhető a *korai* vagy *klasszikus modern írnek* nevezett, 1200-től 1650-ig terjedő nyelvi időszak. A költők „világi rendje” egy zárt, örökletes „kasztot” alkotott, amely a továbbélő gael, vérségi-rokonsági alapú klán-rendszerben nyerte el funkcióit (Greene 1961:51, Leerssen 1996a: 153). A tudós költő mindig egy jó hírű, művelt családból származott, és a gael prozódia bonyolult szabályain túl jártasnak kellett lennie a hagyományban, azaz az ősi történelem, jog, genealógia és mitológia tudományaiban. Státuszukkal kapcsolatban Flower (1994: 142-43) elmondja, hogy a bárdok sok szempontból a középkori Európa egyetemi professzoraihoz hasonlítottak, de a társadalomban meghatározott helyük magasabban volt, mint amit például egy angliai professzor tudományos előmenetelével elérhetett. Az írországi tudós költők egy értelmiségi arisztokráciát alkottak, s előkelő pozíciójukat születésük és irodalmi tevékenységük révén szerezték.

Több elemző felsőoktatási intézményként határozza meg a közép-kori ír költői iskolákat. Írországban, a jelentős kulturális hagyományokkal rendelkező nyugat-európai országok között szinte egyedülállóan, a középkor szellemi expanziója nem vezetett egyetemalapításhoz. A középkori egyetemek létrehozása jellemzően az egyház és a központi királyi kormányzat kezdeményező, szervező és anyagi szerepvállalásától függött. A kolonizáció következtében mindez az angol-normann kori Írországban hiányzott. Mint említettük, a 13. század közepétől az angliai uralkodók írországi ambíciója és érdeklődése látványosan visszaesett. Az angol-normann püspöki egyháznak Írországban nem volt meg az egyetemalapításhoz szükséges tudományos-kulturális háttere, az ír kultúrával és nyelvvel szembeni ellenséges magatartása pedig kizárta a natív tudósokkal való együttműködést. Az ír fennhatóság alatt maradt területeken pedig mind a központi adminisztratív hatalom, mind a vezető egyházi jelenlét hiányzott az egyetemalapításhoz.

Ennek ellenére Corkery (1968: 41-44) „felsőoktatási központoknak”, Flower (1994: 95) pedig „akadémiáknak” nevezi a költői iskolákat. Ismereteink szerint a művelt családok ifjai 17 éves korukban nyerhettek felvételt, s a bentlakásos iskola, ahol a tanév novembertől márciusig tartott, s amelyet a környék tehetős családjai támogattak, 7-12 éves képzést nyújtott. A kéziratok formájában megmaradt tanítási anyag arról tanúskodik, hogy ezeknek az iskoláknak voltak „tankönyveik,” amelyekből a diákok a natív orvoslás, történetírás, jog, zene, művészetek, de legfőképpen az irodalmi nyelv területein kaptak képzést. Tanulmányaik

befejeztével a fiatal tudósok elnyerték azt a minősítést, amelynek alapján patrónust kereshettek maguknak (Corkery 1968: 41-44, Flower 1994: 95-96, Greene 1961: 51).

A 12. század végén tehát egy új típusú világi értelmiségi csoport formálódott, amely megteremtette, s a 17. század közepéig életben tartotta a korai vagy klasszikus modern írnek nevezett irodalmi standardot, s amely dicsőítő énekek ellentételezéseként anyagi támogatást nyert az arisztokráciától (Greene 1966: 12). Az ír területeken a költők vagy bárdok biztosították az ír kulturális és nyelvi hagyomány folytonosságát, és költészetükkel legitimálták az ősi rend fenntartását. Megélhetésük fő forrása az volt, hogy dicsőítő verseket írtak patrónusaik számára, akik ezért bőkezűen jutalmazták őket (Greene 1966: 52-54).

Minden elit ír családnak fizetett költője, jogtudósa, történetírója volt, hogy a tradíció „kulturális díszeivel" növelje társadalmi presztízsét (Kearney 1989: 103). Egy 16. századi költemény jól érzékelteti a bárdok státuszát és a dicsőítő költészet eszközével elnyerhető gazdagságot. Elvárás volt a patrónus felé, hogy vezető költőjének biztosítsa „legnagyobb szeretetét, legbőségesebb ajándékait, az elsőbbséget tanácsában, a tiszteletbeli helyet maga mellett, ágya felét, és minden elképzelhető védettséget." Költője méltósága biztosítására a patrónusnak adományoznia illett egy, a kastélya vagy vára közelében lévő birtokot, megfelelő méretű szántóföldd el, legelővel és ugarral (id. Flower: 1994: 99). A versek arról tanúskodnak, hogy az ír bárd „bármilyen felkínálkozó piacon hajlandó volt költészetét áruba bocsátani," és megfelelő díjazásért kész volt angol-normann arisztokrata családokat is dicsőíteni (Greene 1961: 46-47). Mint látni fogjuk, a 14. századra sok hódító vérből származó család asszimilálódott ír környezetéhez, és ír bárdokat fogadott udvarában. Ó hÓgáin (2004: 217-18) „gyakorló kereskedőhöz" hasonlítja a késő-középkori ír bárdot, akinek árukészletében a dicsőítés és az exkommunikációval is felérő szatíra széles skálája szerepelt, és aki a dicshimnusz, illetve a költői gúny erejét használta az olyan, hagyományosan nagyra becsült közösségi értékek életben tartására, mint a szolidaritás, vendégszeretet vagy a szerződések, megállapodások tisztelete.

Igaz, hogy az egyén szintjén a bárdok megélhetési költők voltak, társadalmi szerepét tekintve azonban intézményük a natív tradíció mértékadó és fenntartó vázát alkotta. Az ír területeken az anyanyelvi bárdikus irodalom a társadalmi presztízs irodalma volt, amely a dicsőítő költészeten túl magában foglalta az évszázadokon át formálódó genealógiai és mitológiai hagyományt, a hősi, historikus narratívákat, tehát azt a kulturális korpuszt, amelyen keresztül a gael arisztokrácia ön-képét folyamatosan legitimálta (vö. MacCana 1969: 35-46). A bárdikus költészet egy olyan irodalmi-nyelvi rendszert alkotott, amely szisztematizálta és újraértelmezte saját eredetét és forrásait (Leerssen 1996a: 152). Más

szavakkal, a kultúra felhalmozásának és történeti továbbadásának szerepét töltötte be. Mindezen túl, egy olyan társadalom-pszichológiai erőt jelentett, amely az egyén számára kijelölte közösségének kereteit és a benne elfoglalt helyét (vö. Sapir 1971: 20-24).

Az ír bárdikus irodalom egyfelől konzervatív volt, hiszen a hagyományos civilizációval állt kapcsolatban (Vance 2004: 283), másfelől, irodalmi tartalmában és költői nyelvezetében hatalmas rendszerező, szintetizáló szerepet töltött be (vö Lucchitti 2004: 259-66). Mindez a 12. században egy társadalmi-kulturális-nyelvi reakció volt a normann invázió sokkhatására, kísérlet a folyamatosság fenntartására egy turbulens időszakban. A hagyomány több, mint 400 éven átívelő fönntartásának legitimálását – egy egyébként folyamatosan változó korban – a változhatatlanság és az uniformitás ideológiája szolgálta (vö. Binchy 1961: 58-71), meghatározva a standard irodalmi nyelvhez való viszonyt is.

3.4. A korai vagy klasszikus modern ír nyelv helyzete a natív területeken

A 12-13. században, a natív költők tudatos irodalmi-nyelvi rendszerező munkája nyomán, az ír nyelv második jelentős standardizációja következett be. Ez a vállalkozás értelmezhető, mint az egyházreform és a normann hódítás az ír kultúrát és nyelvet veszélyeztető folyamatai elleni tudatos tevékenység, amely összegyűjtötte és az új helyzet kihívásainak megfelelően modernizálta a rendelkezésre álló anyagot.

Az új irodalmi standard, a korai vagy klasszikus modern ír kialakítása során a tudós költők egy részletes leíró nyelvtant dolgoztak ki, s az ezen alapuló nyelvezetet használták költői műveikben egészen a 17. század közepéig (Ó Baoill 1998: 161). A 12. század végén stabilizálódott grammatikai szabályrendszer, az *Ír grammatikai és szintaktikai traktátus* (MacAirt 1961:122-23), a költői iskolák által az egész ír területen használt tananyag volt. Ez a tény, és az, hogy a patrónustól-patrónusig vándorló költők ugyanazt a nyelvi formát használták jelzi, hogy a standard a dialektusok fölött álló nyelvi formaként maradt fönn közel félévezreden keresztül. Létrejöttekor a klasszikus modern ír egy kifinomult, de megfelelően rugalmas és korszerű, átfogó irodalmi nyelvi rendszert alkotott. Ortográfiai rendszere összhangban állt a 12. századi beszélt nyelvvel. Bár morfológiai és szintaktikai struktúrája jól körülírt volt, a tudós költők, korai leíró nyelvészek mintájára, több, a beszélt nyelvben használt alternatív formát fogadtak el. A standard megalkotásakor tehát a nyelvész költők ismerték és bizonyos mértékig bedolgozták rendszerükbe a szóbeliség fonetikai és grammatikai variabilitását (Flower 1994: 125, MacAirt 1961: 122-23, Ó Cuív 1969b: 27-31, Ó Huallacháin 1994: 12-13). Nem véletlenül – ha nem is minden elfogultság nélkül – állapítja

meg Corkery (1968: 51), hogy ez az anyanyelvi kodifikáció egyedülálló volt a korabeli Nyugat-Európában.

A nyelvnek ez a művelt, standard változata a központi társadalmi-kulturális szimbólum szerepét töltötte be az egész gael nyelvű világban – a skóciai gael területeket és az ír tengeri szigeteket is beleértve – a Tudor-hódításig. A standard ír nyelv kiemelt társadalmi presztízsét jelzi, hogy tanulmányozása külön tárgy volt a költői iskolákban, hogy ugyanitt tanították a „jó társadalom nyelve" iránti tiszteletet, s hogy ez az ír nyelvi változat maradt 400-500 évig a natív kormányzat, irodalom és az olyan, magas presztizsű értelmiségi foglalkozások, mint a jogtudomány és az orvoslás nyelve (Ó Huallacháin 1994: 16-17). Mint központi szervező elv, a nyelv a hozzá tartozó társadalom életét strukturálta, kialakítva annak végső horizontját, meghatározva és összefüggésbe rendezve alkotóelemeit, kijelölve a közösség tagjainak feladatait, céljait, kiváltságait és kötelességeit (vö. Bergin 1938: 7, 12).

A bárdikus iskolák és irodalom nyelvezetét Corkery (1968: 40-41) egy olyan „időtlen" írnek nevezi, amely átível a hely és az idő korlátain. Ez poétikus megfogalmazása annak a ténynek, hogy a 12. században korszerű standard változatlan maradt a következő több száz évben. A bárdikus költészet a 17. század közepéig egy statikus rendszert alkotott, ugyanazzal az ortográfiával, nyelvtannal, stílussal, témaválasztással, szimbólumrendszerrel, így két vers, amelynek keletkezése között 400-500 év is eltelt, kortárs alkotásoknak tűnhet (Flower 1994: 152). Ugyanezen közel fél évezred alatt a beszélt nyelv jelentősen átalakult, és 1600 körülre kialakulóban voltak a modern ír földrajzi változatai. Az irodalmi standard azonban sem helyesírásában, sem kiejtésében nem követte a beszélt nyelv átalakulásait, ezért a korszak végére egy nagy mértékben mesterséges, a közemberek számára érthetetlen, az élő nyelvtől elszigetelt, zárványszerű nyelvi változattá kövült. Ez azt is jelentette, hogy míg a 12. században az ír nyelv élen járt a korabeli Európában a standardizációt illetően, a 17. század elején nem volt olyan ír nyelvi norma, amely az aktuális nyelvhasználatot tükrözte, s amely lépést tartott az eltelt időszak társadalmi, gazdasági, tudományos és kulturális átalakulásainak nyelvi kihívásaival (vö. Ó Cuív 1969b: 22-34).

A fenti jelenség okát a legtöbb elemzés a költői hagyomány és iskolák gael területen jellemző társadalmi presztízsével, de legfőképpen eredendő konzervativizmusával és archaizmusával magyarázza. Flower (1994: 94, 52) egy „konzervatív érdekvédő szervezethez" hasonlítja a költői iskolák intézményét, amely alapjaiban és szemléletmódjában változatlan maradt, és amely nyelvezetét szabályokkal és korlátokkal bástyázta körül, féltékenyen őrizve azt az újításoktól és a helyi beszélt változatok hatásaitól. Greene (1961: 57) és Ó Cuív (1969b: 28) is hangsúlyozza, hogy privilegizált kaszt lévén, a tudós költőket

sem a köznép, sem az általuk beszélt nyelvi változatok nem foglalkoztatták. Mindkét elemző kiemeli a költői konzervativizmus negatív hatását az irodalomra, az irodalom társadalmi szerepére és intellektuális fejlődésére.

A költők konzervativizmusát többen költészetük társadalmi funkciójából eredeztetik. Greene (1961: 57) megállapítja róluk, hogy bár magasan képzett tudósok voltak, irodalmi munkásságukkal a fennálló rend „fizetett propagandistáinak" a szerepét töltötték be. Leerssen (1996a: 152) szerint a bárdikus költészet inkább egy meghökkentően kifinomult prozódiába és szókészletbe burkolt „zsurnalisztikus", mint ténylegesen szépirodalmi funkciót látott el. Ó hÓgáin (2004: 218-19) pedig a valóságtól és az élő nyelvtől végleg elszakadó miszticizmusba helyezi az ír bárdikus költészetet, amikor azt taglalja, hogy a bárdok egy speciális diskurzust, egy mesterséges metanyelvet alkalmaztak, amely szándékosan volt archaizálóbb, mint a beszélt nyelvi változatok, s a „hétköznapi érthetetlenség" a specifikum és a misztikum aurájával vett körül költőt és költeményt. A költői iskolákban pedig a mesterköltők kifejezetten tanították az „enigmatikus beszéd" művészetét.

Véleményünk szerint a jelenség tárgyalása csak akkor lehet teljes, ha a klasszikus ír irodalmi standardot társadalom-politikai beágyazottságában és az angol nyelv korabeli írországi térnyerésével összefüggésben vizsgáljuk. A klasszikus nyelvi változat a normann hódítás ellenére ír fennhatóság alatt maradt területek hagyományos társadalmi rendszerének nyelvi normáját és szimbolikus kifejezőeszközét jelentette. A társadalmi továbbfejlődés útja a központosított feudális monarchia volt. Ez a folyamat elkezdődött ugyan a 11. századi Írországban, de az idegen hódítás miatt egy külső hatalom irányításával és egy idegen kulturális-nyelvi közegben zajlott le. Intézményes kerete az angol-normann kolónia területén alakult ki, először francia, majd angol nyelvi kontextusban, a kormányzat, a városi adminisztráció, a püspöki központok, a feudális jogrend és igazságszolgáltatás, valamint a gazdasági centrumok formájában. A natív területeken viszont egyenlőre nem alakult ki ez az intézményrendszer, így az ír kiszorult a politikai, társadalmi és gazdasági modernizáció szféráiból, pedig a következő időszakban ezek váltak meghatározóakká az emberek életében.

3.5. A „gael újjáéledés" és az ír nyelv átmeneti megerősödése a 14-15. század idején

A 13. század második felében az írországi angol-normann hódítás elérte, az ország közel 2/3-át lefedő, legnagyobb kiterjedését (vö. Kearney 1989: 100, Ryan 1961: 17-19, Smith 2000: 40). Ezután azonban a folyamat megfordult, és a következő évszádokban a közvetlen királyi fennhatóság alá tartozó, angol kolónia visszaszorult a keleti part mentére, egy mindössze 50 mérföld hosszú, Dublin körüli területre, illetve a városokra, azaz Kilkenny,

Waterford, Limerick, Galway és Sligo lakosságára. Ezeken területeken kívül, az ország döntően nagyobb hányada az angol korona iránt eltérő lojalitást tanúsító, változó méretű és hatalmú, a gyakorlatban politikailag teljesen szuverén gael és angol-normann uradalmak tarka képét mutatta (Cosgrove 1994: 160, Simms 1992: 79).

Az angol civilizáció látványosan zsugorodó területének lakosai, „a király úr hűséges alattvalói" egyre inkább védelemre szorultak életük, vagyonuk és kulturális identitásuk tekintetében. 1494-ben az első Tudor-uralkodó, VII. Henrik (1485-1509) Sir Edward Poyningsot, a tehetséges, de kíméletlen angol államférfit jelölte ki Írország főkormányzójává (vö. Bindoff 1950: 60, 74, Guy 1997: 230-37). Poynings parlamentet hívott össze Droghedában, és a Poynings-törvények néven elhíresült rendelkezéseket vezette be. A törvények értelmében a négy angol identitású területet, Louth és Dublin megyéket, valamint Meath és Kildare megyék felét-felét, egy hat láb magas, *pale*-nek nevezett, kettős földsáncrendszerrel vették körül az itteni lakosok fizikai és kulturális védelmére. A Poynings-törvények jórészt megerősítették a későbbiekben tárgyalandó, 1366-os kilkenny-i statútumokat, amennyiben újra deklarálták az angol jog- és szokásrend kizárólagosságát a Pale területén, egy jelentős kivétellel: nem tartalmaztak az ír nyelv használatát tiltó rendelkezést. A lehetséges ok: az ír nyelvhasználat ekkorra annyira elterjedt a kolónia területén, hogy a korlátozó intézkedés betarthatatlan lett volna (vö. Cosgrove 1994: 160-70, Simms 1992: 79).

Az ír nyelv történetével foglalkozó valamennyi elemzés figyelmet szentel a fenti jelenség hátterét adó fejleménynek: az ír 14-15-16. századi „újbóli hódításának." Viszont a nyelv térnyerésének a mértékéről és a jelentőségéről eltérőek a vélemények. Cosgrove (1994: 168-69) és Ryan (1961: 18-19) például hangsúlyozzák, hogy a nyelvi *gaelicizáció/hibernicizáció* az angol-normann származású, ettől kezdve angol-írnek nevezhető vidéki népesség, és a főleg az ország nyugati területein élő főurak körében volt jellemző, de a Pale és a városok lakossága mindvégig angol maradt nyelvében és lojalitásában. Más kutatók viszont arra hívják föl a figyelmet, hogy az ír nyelv a Pale területén és az urbánus központokban is teret nyert a 15-16. század fordulójára. Corkery (1968: 64) megjegyzi, hogy a 16. század elején a dublini tanács rendszeresen jelentést tett Londonnak a Pale elíresedéséről. Dolan (1991: 143) szerint az ír nyelv a kommunikáció elfogadott eszközévé vált még hivatalos városi közegekben is. Egy 1492/93-as waterfordi helyhatósági dokumentum például engedélyezi az ír nyelv használatát olyan bírósági eljárásoknál, ahol a peres felek egyike ír. Máskor pont az angol koronához hű hatóságok aggodalmából következtethetünk az ír nyelv urbánus használatára. 1578-ban Gerrarde lord kancellár jelenti:

„az összes angol, és többségük örömmel, még Dublinban is írül beszél” (id. Dolan 1991 143). S végül, az angol-ír arisztokráciának a dublini kormányzat munkájában is tükröződő nyelvi hátterére világít rá, hogy a VIII. Henriket Írország királyává kikiáltó, 1541-es dublini parlamenten az eredetileg angol nyelvű proklamációt Ormond grófjának kellett írre fordítania, hogy az a jelen lévő angol-ír nemesek mindegyike számára érthető legyen (Dolan 1991: 143). Vizsgáljuk meg tehát, mi volt az a késő-középkori írországi folyamat, amely a korona akkori embereiben defenzív magatartást váltott ki, a modern kutatókat pedig megosztja.

Az elemzések által „gael felemelkedésnek, újjáéledésnek, feltámadásnak” nevezett folyamat elsősorban a natív kultúra és nyelv relatív és időleges térnyerését jelentette, amely viszont az írországi politikai, katonai és gazdasági erőviszonyok átrendeződéséből fakadt. A folyamat viszonylagos volt, mivel jelentős részben az angol korona és civilizáció térvesztéséből következett. Az angol kolónia 13. század végén meginduló zsugorodását többen az angol-normann hódítás befejezetlenségével magyarázzák. Ryan (1961: 17) szerint Írország, mint egész, leigázatlan maradt. Lydon (1994: 152-53) azt hangsúlyozza, hogy az invázió után az ország megosztottá vált. A natív arisztokrácia egészének behódoltatása nem történt meg, és az újjáéledés az olyan független enklávékból indult, mint a dél-nyugati MacCarthy és az észak-nyugati O Donnell birtokok. Az újjáéledésnek kétségtelenül volt egy fontos katonai aspektusa. A 13. század végére több független gael vezető megerősödött katonailag, sorozatos támadásokat intézett az angol-normann területek ellen, és bizonyos, főleg nyugati részek visszahódítására is sor került (vö. Simms 1992: 76-77, Smith 2000: 40). A gael „rekonkviszta” azonban végső soron sikertelen maradt, aminek legfőbb oka abban állt, hogy a viszonylag egységes kulturális-nyelvi-ideológiai kereten túl hiányzott a gael vezetők politikai összefogása (vö. Lydon 1994: 153, Simms 1992: 67, Smith 2000: 40).

Az angol koronától független ír királyság megalapítására tett legerőteljesebb kísérlet a skóciai Edward Bruce nevéhez fűződik a 14. század elején. Edward Bruce-t, skóciai I. Robert öccsét, az ulsteri gael szövetség hívta Írországba 1315-ben. Bruce számos katonai győzelmet ért el, gael urak 1316-ban ír fő-királlyá koronázták, s három évig tartó katonai akciói az alapjáig zúzták az angol-normann kolóniát. Edward Bruce azonban nem élvezett egységes gael támogatást, s ez hozzájárult 1318-as végső vereségéhez (vö. Corkery 1968: 55-56, Kearney: 1989: 100, Lydon 1994: 153, Ó Huallacháin 1994: 15, Steel 1984: 47-53). Bár 1318-ban az önálló ír királyság megteremtésének utolsó kísérlete zátonyra futott, a Bruce-epizódnak fontos nyelv- és kultúr-politikai dimenziói voltak.

A gael újjáéledés legtöbb elemzője a jelenség kulturális, nyelvi erejét a politikai elé helyezi, s kiemeli, hogy a natív vezetők közötti igazi kohéziót a kulturális-nyelvi

összetartozás és az idegenektől való különbözőség tudata jelentette. Azt mondhatjuk tehát, hogy a gael újjáéledés legfontosabb nyelvpolitikai, nyelvi ideológiai következménye az volt, hogy a hóditókétól eltérő, közös nyelv először jelentkezett, mint egyfajta etnikai-vérségi alapú közösségi identitás központi eleme.

A nyelvi, kulturális azonosságtudat, sőt a Skócia és Írország közötti, ősi gael egység tudata a Bruce-felkelés körül kristályosodott ki először ideológiaszerűen. Bár a 14. század elejére a gael nyelv mindennapos használata már erősen visszaszorult Skóciában, Edward fivére, Robert a gael identitásra apellálva próbált mozgósítani a közös ellenféllel szemben, az „Írország minden királyához" intézett levelében: „mi és ti, a mi embereink és a ti embereitek, akik az ősi időktől fogva szabadok, egyek vagyunk természetes eredetünkben" (id. Ó Huallacháin 1994: 15). Edward Bruce pedig a közös ősi nyelv ideológiai és politikai erejét igyekezett a saját hatalma legitimálásának a szolgálatába állítani, amikor azt kérte, hogy az általa Argyle-ba összehívott parlament nyelve a gael legyen (Ó Huallacháin 1994: 15).

A skót vezető egységesítő politikájában megjelenő nyelvi ideológia erősen hatott ír követőinek identitás-tudatára. A Bruce-invázió alatt Ulster helyi ura tiltakozó levelet írt a pápának, amelyben a hódítók angol-ír leszármazottait egy „közbülső nemzetnek" nevezte, amely „karakterében különbözik az angliai angoloktól", de amely „idegen tőlünk nyelvében, körülményeiben és cselekedeteiben" (id. Corkery: 55-56).

A gael előrenyomulás és a Bruce-hadjárat katonai sikereit az ősi királyideológia fölélesztése volt hivatott a normann hódítás előtti időkkel folytonossá tenni és legitimálni. A kéziratokban megőrzött archaikus beiktatási ódák a 14. század elejétől ismét használatba kerültek, például Bruce megkoronázásakor és egy-egy terület visszaszerzésének formális megünneplésekor (Ó Huallacháin 1994: 16, Smith 2000: 44). Érdekes megfigyelni, hogy ezekben a gael területi restaurációhoz kapcsolódó ódákban már megjelenik az a szimbólumrendszer, amely a 19. századi romantikus-nemzeti ideológiának is fontos elemét jelenti: Írország, mint a saját fiai által elhagyott és az idegenek által birtokolt asszony képe, aki feltámad, amint hű gyermekei visszatérnek hozzá (Simms 1992: 77). Fontos különbség azonban, hogy amíg a modern ideológiában Írország, mint asszony a nemzettel azonosítódik, a 14-15. századi gael költői szimbolikában, a középkori hazafogalommal összhangban, az ország területét jelképezi (vö. Szűcs 1984: 189-279).

A gael kulturális újjáéledés az ír nyelvű irodalmi tevékenység fellendülésében is megmutatkozott. Smith (2000: 44) megfigyeli, hogy 1170 után egy évszázadon át visszaesés jellemezte a natív írásbeli tradíciót, de a 13. század végén visszatért a kulturális önbizalom, és a következő 300 évben a művelt családok hatalmas energiát fordítottak az anyanyelvi

költészetre, az ősi Brehon-jog írásos magyarázatára, európai orvosi szövegek fordítására és a hagyományos genealógiai és történelmi anyag rendszerezésére és bővítésére. Sok ír nyelvű kéziratgyűjtemény ebből a korból származik. Az *Uí Maine könyve,* a *Ballymote könyve,* a *Lecam sárga könyve,* a *Lecam nagy könyve,* a *Lismore könyve* mind egy-egy „miniatűr könyvtárnak" számított, amelyben a patrónusok által bőkezűen támogatott tudós költők, történészek, jogtudósok és orvosok ismét összegyűjtötték és rendszerezték a hagyomány írásbeli korpuszát (vö. Lydon 1994: 154, Ryan 1961: 19, Simms 1992: 78). Ezek a gazdag gyűjtemények képezték a korábban már tárgyalt költői iskolák tananyagát. S bár a 14. század közepén a tudós költők számára átmeneti versenyhelyzetet teremtett a kevésbé tanult és olcsóbb vándorénekesek balladáinak népszerűsége, a dicső múlt felelevenítésének fent említett ideológiai fontossága miatt, ismét divatba jött és a 17. század elejéig virágzott az emelkedett hangvételű, bárdikus költészet (Simms 1992: 77-78).

A dicsőítő költészet tehát a gael katonai rekonkviszta ideológiai szükségleteit volt hivatott szolgálni a tradícióval való kontinuitást hangsúlyozó nyelvi, irodalmi eszközökkel. Ez volt a politikai-ideológiai magyarázata a költők korábban tárgyalt tudatos nyelvi archaizmusának és a klasszikus modern ír több évszázados változatlanságának.

MacAirt (1961: 126-28) szerint a bárdok megkövült standard nyelve akadályozta a korabeli ír prózai nyelv egészséges, kreatív fejlődését. A gael újjáéledés nagy kéziratgyűjteményei főleg archaizáló, verses formában íródtak. A prózai részek pedig nagy részben a normann hódítás előtti, közép-ír anyag klasszikus modern ír átiratát tartalmazzák, és kevés új prózai mű szerepel bennük. Több kutató azonban arra utal, hogy bizonyos területeken új prózai művek is keletkeztek és, hogy ezek jelentős részben a natív ír kultúra kontinentális kapcsolatainak a gyümölcsei voltak. Ide tartozik például az az ír nyelvű orvosi-filozófiai irodalom, amelynek alapját a Montpellier, Bologna és Padua egyetemein tanult ír diákok által latinból írre fordított anyag képezte (vö Lydon 1994: 154, Ryan 1961: 23). Shaw (1961: 88-101) véleménye, hogy az „új doktorok" orvosi-filozófiai műveikben egy gyakorlatiasabb, a bárdi költészet nehézkes archaizmusaitól mentes, szaknyelvi próza kialakítására tettek kísérletet. Sőt, ezek az európai skolasztika által megérintett doktorok, az izolált költői hagyományvilágból kilépve, saját iskolákat és képzési rendszert alakítottak ki.

Az orvosi szövegeken túl, a ferences rendi kolostorokban íródott évkönyvekben és vallásos szövegekben találkozunk az ír prózai nyelv megújítására irányuló törekvésekkel, főleg a nyugati Cork, Tipperary, Clare, Roscommon és Donegal megyékben (vö: Binchy 1961: 68-69, Flower 1994: 122-31, Ó Cuív 1969b: 28). Az anoním egyházi szerzők által lejegyzett Krisztus és a szentek életéről szóló meditációk, szenvedéstörténeti szövegek,

jámbor, illusztratív tanmesék az ír nyelvű köznép körében prédikáló, felolvasó szerzeteseket segítették mindennapi munkájukban. Mivel az elsődleges cél az érthetőség volt, a szövegek szerzői egy, a mindennapi szóbeli nyelvhasználattal összhangban álló, prózai stílus kimunkálásában voltak érdekeltek. Ugyanakkor ez a stílus nem volt kollokviális vagy dialektális, hanem a mesterkélt irodalmi médiumot tette egyszerűbbé, időnként a nyelv helyi használatát tükrözve (Flower 1994: 122-31, MacAirt 1961: 130-31).

Azt láthatjuk tehát, hogy a 14-15. századi ír irodalmi nyelv azokon a területeken fejlődött, ahol kapcsolatba került az európai szellemi áramlatokkal, vagy ahol az érintett intézmény a hatékony kommunikációban volt érdekelt. Ezek a standard nyelvi korpuszt korszerűsíteni szándékozó nyelvtervezési kísérletek azonban nem tudták megújítani a klasszikus ír nyelvet (vö. pl. Haarman 1998, Haugen 1998, Tauli 1998). Ezt a már korábban idézett elemzések elsősorban a költői „kaszt" és az archaikus irodalmi nyelvi változat társadalmi presztízsével és dominanciájával magyarázzák. Véleményünk szerint a fő ok itt is a hódítás hosszú távú következményeiben és a natív nyelv fokozatos térvesztésében keresendő, aminek részletesebb tárgyalására a későbbi fejezetek vállalkoznak.

3.6. Az angol-normann lakosság kulturális és nyelvi asszimilációja a 14-15. században

A 14-15. századi Írország egyik sajátossága, hogy az angol civilizáció szigetein, tehát a Pale-en és a városokon kívül a lakosság etnikailag megosztott, natív ír, illetve angol-normann eredetű, kulturálisan viszont lényegesen homogénebb volt. (vö. Simms 1992: 82-83). Ó Tuama (1961: 108) és Ryan (1961: 20) megfigyeli a betelepült populáció két irányú nyelvváltását 1350 és 1450 között: amíg a Pale és a városok lakossága francia-angol, az urbánus területeken kívüli, angol-normann réteg egy része francia-ír nyelvcserén esett át. Murphy (1961: 76-85), Ryan (1961: 18-19) és Ó Tuama (1961: 102) megállapítja, hogy a gael újjáéledés két fontos mozzanatot foglalt magában: az őshonos lakosság, kultúra és nyelv térnyerését; és az angol-normann arisztokrácia fokozatos asszimilációját, elíresedését vagy gaelicizációját a nyelvhasználat, az öltözködés, a jogkövetés és a szokások területén.

Kérdés, a hódító uralkodó réteg miért mutatkozott nyitottnak a meghódított lakosság kultúrája iránt. A különböző elemzések a politikai, társadalmi, népkarakterológiai és kulturális okok egész sorát vonultatják föl. Murphy (1961: 76-85) az angol-normann nemesség hosszú írországi jelenlétével indokolja a folyamatot. Martin (1994: 139) és Smith (2000: 32), párhuzamot vonva a normannok angliai és szicíliai történetével, a népcsoport eredendő adaptációra és integrációra való hajlamát emeli ki. Az utóbbi véleményt támasztja alá, hogy már az invázió korai szakaszától megfigyelhető a normann urak beházasodása a natív

arisztokrata családokba. Ezt nyilván a területszerzés lehetősége ösztönözte, Martin (1994: 139) azonban azt is megjegyzi, hogy a normann urak sok esetben társadalmilag egyenlő partnerként kezelték az ír klán-vezetőket.

A társadalmi integráció kulturális asszimilációt elősegítő formái figyelhetőek meg a kereszt- és nevelőszülőség intézményrendszerében. Mind a gael, mind az angol-normann urak gyakran választottak gyermekeiknek keresztszülőt a másik etnikai csoport azonos rangú köreiből. Ez is magyarázza, hogy a 13. század második felétől miért nő meg ugrásszerűen az idegen eredetű keresztnévhasználat a natív arisztokrácia soraiban: *Henry* O'Neill, *Ralph* MacMahon, *Thomas* Magauran (vö. Simms 1992: 67-68).

A nevelőszülőség a natív intézményrendszer részét képezte Írországban az ősi időktől a modern korig. Az ír mondakör vándormotívuma, hogy az előkelő család sarját egy tiszteletre méltó, nagy műveltségű család, vagy tudós költő gondjaira bízzák. A középkorban általános ír szokás volt, hogy az arisztokrata családok költői iskolába szánt ifjai először az arra alkalmas nevelőszülőknél ismerkedtek a hagyományos értékrenddel. A normann kori Írország gael világában pedig a nevelőszülőség a tudatos, identitásformáló szocializáció alapvető intézményévé vált (vö. pl. Andorka 2003: 491-93, Bartha 1999: 191, Csepeli 1997: 144, Hudson 1996: 92, Kiss 2002: 86-90, Réger 1990:9). Feltételezhető, hogy az írországi angol-normann urak részéről a natív kultúra elfogadását, sőt az az iránti tiszteletet, az azzal való azonosság-vállalást jelentette, amikor gyermekeiket művelt ír családokhoz adták neveltetés céljából. Ó Tuama (1961: 102-103) például megemlíti, hogy Gerald Fitzgerald, Desmond grófja, az angol korona vezető írországi tisztviselője, 1388-ban királyi engedélyt kért, hogy fiát egy Conor O'Brien nevű natív nevelőszülőre bízza.

Ezt a jelenséget viszont összekapcsolhatjuk egy, az elemzésekben a kulturális-nyelvi asszimiláció fontos okaként megemlített szemponttal: az angol-normann hódítók kulturális-irodalmi hagyományának a hiányával (Ryan 1961: 16-17). Lydon (1994: 155) szavaival: „ A számszerű kisebbség és az igazi kulturális hagyomány hiánya az asszimilációt bizonyos mértékig elkerülhetetlenné tette." Leerssen (1996a: 168-69) lényegében ugyanerre utal, amikor kifejti, hogy a 14. századra a hódítók leszármazottai elszakadtak eredeti, kontinentális hagyományaiktól, s ez mintegy előkészítette az ír kultúra iránti nyitottá válásukat.

Azt mondhatjuk tehát az angol-normann eredetű nemesség 14-15. századi ír asszimilációjának okairól, hogy az akkorra városfalakkal körülvett, elszigeteltségben élő urbánus lakosságtól eltérően, a vidéki területeken domináns hódító arisztokrácia szükségszerűen került kapcsolatba a natív kultúrával a több évszázados együttélés során. Mint láttuk, az ír paraszti őslakosság jelentős mértékben helybenmaradt a normann területeken is.

Ezen felül, a hódítás nem volt teljes. Sok terület ír kézen maradt, s a gael újjáéledés alatti katonai kiegyenlítődés megkívánta a betelepült és az őslakos vezető rétegek közötti együttműködést. Identitását és politikai lojalitását tekintve, az angol-normann nemesség egy köztes állapotba került az Írország iránt egyre kisebb érdeklődést mutató, számukra egyre absztraktabbá váló angol korona, továbbá a közvetlen és valóságos ír környezet között.

Az előzőekben már említésre került, hogy a 12. századi hódító lovagok soknemzetiségűek voltak, s nem kötődtek egyetlen etnikumhoz vagy anyaországhoz. Kinga Williams (1999: 148-49) a modern migráció pszichológiai következményeit vizsgálva megfigyeli, hogy a kulturálisan összetett, több-nyelvű hátterű bevándorlók integrációja gyorsabb és probléma-mentesebb, mint a homogén kulturális-nyelvi gyökerű sorstársaiké. Bármilyen fejlettségi szintet képviselt is a közép-kori írországi hódítók eredeti kultúrája a korabeli Nyugat-Európában, nem rendelkeztek egy egységes, kizárólagos identitást adó hagyományrendszerrel. S a hódításkor még meglévő, kontinentális eredetű kulturális gyökereik is elszakadtak több évszázad alatt, Európa nyugati perifériáján, ír kontextusban. A „köztes nemzet" tehát egy kulturális vákuumba került, ahol a valós környezetet az ír világ jelentette, amely a 14-15. században még egy markáns kulturális hagyománnyal és egy irodalmi standarddal is rendelkező anyanyelvvel büszkélkedhetett.

Az ír asszimiláció mértéke nem volt egységes az egész angol-normann területen. Két tendenciát figyelhetünk meg. Az egyik, hogy keletről nyugatra növekedett az asszimiláció hatása, aminek az a magyarázata, hogy a nyugati országrészekben maradtak meg intakt natív területek. A gael kultúra legteljesebben a nyugati Connacht tartományban letelepült de Burgh/de Burgo, a későbbiekben Burke családot adszorbeálta. Az ő esetükben a francia-ír nyelvcsere már 1300 körül jelentkezett (Ó Tuama 1961: 104-108). Ez a névhasználatban is megmutatkozott: a 14. században a család több tagja a normann *de Burgo* név helyett a gael *Uachtar/Íochtar* nevet vette föl (Leerssen 1996a: 168-69). A század végére pedig a dublini kormány szemében e család tagjai már teljesen megkülönböztethetetlenek voltak natív szomszédjaiktól (Lydon 1994: 155).

A másik asszimilációs tendencia, az előbbinek alárendelve, a családi hagyomány volt. A 14-16. század domináns angol-normann dinasztiája a Fitzgeraldok voltak. Bár a dél-nyugati Munster tartományban uralkodó Desmond ág esetében nagyobb volt a kulturális beolvadás mértéke, mint a keleti Kildare-ek körében (Flower 1994: 120), mindkét család tagjai jelentős szerepet játszottak a normann és az ír kultúra kölcsönhatásában.

A működésbe lépő asszimilációs modellek közötti további különbség volt, hogy amíg a de Burgo-k beolvadása passzív és egyirányú volt, mint látni fogjuk, a Fitzgeraldok egy

kétirányú vagy kölcsönös folyamatban vettek részt, amelynek során az ír kultúrát és nyelvet maguk is gazdagították kontinentális hagyományaikkal és saját irodalmi tevékenységükkel (vö. pl. Bartha 1999: 83, Fishman 1991: 73, Skutnabb-Kangas 2000: 57).

Geraldot, Desmond harmadik grófját gyakran említik úgy, mint az angol-normann arisztokrácia ír asszimilációja klasszikus példáját, mint aki „írebb lett az íreknél." Gerald, ír nevén Gearóid Iarla, a 14. század második felében egyaránt volt az angol korona írországi helytartója és köztiszteletben álló ír költő. Desmond ír nyelvű, szerelmi költészeti alkotásai a kontinentális trubadúr költészet és az ír bárdikus hagyomány ötvözetét nyújtják, s jól példázzák a normann-francia és a gael kultúra gyümölcsöző találkozását (Flower 1994: 139, Ó Tuama 1961: 102-103). A bárdok által „Verselő Gerald"-nak nevezett Desmond alakja ikonként integrálódott a gael költői és mitikus hagyományba. A legenda szerint 1398-as eltűnése óta, a gróf a Loch Gur tóban alussza álmát, de minden hetedik évben felbukkan és a tó hullámain lovagol (Flower 1994: 143-44). A következő korabeli leírás a gael hagyomány értékrendjébe emeli az idegen származású, de írül verselő és az ír hagyományt tisztelő Desmondot:

> Bőkezű nemesember volt, szórakoztató és vidám társalgó, tetteiben irgalmas, közvetlen másokhoz, jól képzett, szellemes és eredeti az ír verselésben, tanult és alapos a krónikaírásban, és egyike Írország azon előkelőinek, akik az ír műveltséget és annak tudósait mélyen tisztelték (id. Flower 1994: 144).

Egyik írásában Desmond azt magyrázza a natív törzsi vezetőknek, hogy helytartói minőségében kénytelen a király bizonyos ír ellenes rendeleteit végrehajtani, de reményét fejezi ki, hogy szeretett honfitársai ezt nem tekintik az ellenük irányuló személyes rosszindulatának: „Esküszöm az írek földjére, hogy nem fordulnék a gaelek ellen, ha nem a szászok királyától érkezett parancs kényszerítene" (id. Leerssen 1996a: 169). Ez a vers a kétszáz éve ír földön élő, angol-normann arisztokrata család komplex identitását tükrözi. A korona hivatalnokaként, politikai lojalitása a koronához fűzi. Érzelmileg azonban elhatárolódik az angolszász uralkodótól és az Írországban kizárólagos angolságukhoz ragaszkodó csoportoktól. Közösséget vállal viszont a gaelekkel, akikkel ír földön együtt él. A versben az „ír föld" egy olyan szimbolikus keretként jelenik meg, amely egységbe foglalja az etnikailag különböző gyökerű gael és normann populációt. Ez a szóhasználat összhangban áll a középkori nemesi gondolatvilággal, ahol a haza, a *patria*, a kiváltságos rétegeknek identitást adó fogalomként jelenik meg. Leerssen (1996a: 169) megfogalmazásában: „a nemzet földrajzi

értelmezését” adja (vö Heller: 1999: 91). Bár véleményünk szerint a 14. századi Írországban még nem beszélhetünk a klasszikus értelemben vett nemzetről, Desmond verse korai példája annak, hogy az Írországban élő idegen eredetű lakosság egy része miként kereste új identitását ír kontextusban, és ennek milyen ideológiai keretet próbált konstruálni.

Nagyjából száz év múlva, a Desmond család egy másik tagja töltött be a Geraldéhoz hasonló szerepet az ír társadalomban. Az 1460-as évek elején Thomas Fitzgerald IV. Edward (1461-70, 1471-83) angol király írországi főkormányzója és egyben az ír nyelvű költészet mestere volt. A gróf életének egyik fontos mozzanata egyetemalapítási kísérlete volt. Mint azt korábban jeleztük, a középkori Írországnak nem volt a korabeli Európa szellemi-tudományos áramlataival kapcsolatban álló egyeteme. Az ír tudós ifjak a kontinens olasz, francia és spanyol intézményeiben vagy az angliai Oxford és Cambridge kollégiumaiban szerezhettek felsőfokú diplomát. Az angol egyetemek azonban ellenségesen fogadták őket. 1422-ben az angol parlament törvényt fogadott el az Oxfordban lévő „vad írek” ellen. A törvény korlátozta az ír tudósok és diákok felvételét. Megtiltotta továbbá, hogy az írek, a többi nemzet diákjaihoz hasonlóan, külön szálláshelyen éljenek, ehelyett arra kényszerítette őket, hogy angol diáktársaikkal elvegyülve lakjanak. Ezt az áldatlan állapotot megszüntetendő, Desmond 1465-ben kísérletet tett egy önálló írországi egyetem megalapítására a keleti part menti Drogheda városában, ahol „Oxfordhoz hasonlóan, baccalaureusokat és mestereket” képezhettek volna „minden tudományban.” Az egyetemalapítási kísérlet azonban meghiúsult, s Desmondnak csupán egy, az oxfordi All Soulshoz hasonló kollégiumot sikerült létrehoznia Youghal városában (Cosgrove 1994: 164-65, Ryan 1961: 22-23).

Thomas Fitzgerald tragikus sorsa jól példázza, hogy a 15. század végére, a Tudor-hódítás előestéjén, identitás tekintetében három csoport körvonalazódott Írországban: a natív gaelek; a többé-kevésbé asszimilálódott, angol-normann származású, angol-ír arisztokrácia; és a mind a gaeleket, mind az elíresedett angol-ír arisztokráciát veszélyesnek tekintő Pale-, illetve városi lakosság, amely ragaszkodott angol kultúrájához és nyelvéhez, és amelynek Írország iránti attitűdjét korona-hű, hivatalnoki beállítottsága határozta meg. Fitzgerald natív Írországgal fönntartott szoros kapcsolata a Pale-beliek ellenségeskedését váltotta ki. A William Sherwood, Meath angol püspöke által ellene fölhozott fő vád az volt, hogy nem lehet megkülönböztetni a gael törzsi vezetőktől. Ennek következtében IV. Edward leváltotta Fitzgeraldot főkormányzói tisztségéből, majd árulás miatt vád alá helyezték, és 1468-ban Droghedában kivégezték (Cosgrove 1994: 163-65).

Az 1470-es években a Geraldine Fitzgeraldok keleti, Kildare ága vált Írország leghatalmasabb dinasztiájává. Az ír asszimiláció terjedését jelzi, hogy bár a Leinster

tartományában fekvő Kildare birtokok az angol Pale-lel voltak határosak, a család tagjai szoros kapcsolatot ápoltak az ír kultúrával. Garret More Fitzgerald, a „nagy gróf”, a korabeli Írország politikai, etnikai és nyelvi komplexitását megtestesítő személyiség volt. 1478-ban az ország kormányzójává nevezték ki, és bár ebben a minőségében mindvégig hű maradt az angol koronához, hatalma és függetlensége komolyan veszélyeztette az írországi angol uralmat (Cosgrove 1994:167). Garret More ír kultúra iránti tiszteletét jelzi, hogy egy alkalommal 1000 fontnak megfelelő összeget fizetett egy ír nyelvű orvosi kéziratért (Shaw 1961: 98). S sokan a család többnyelvű hagyományát látják abban a tényben, hogy Kildare könyvtára 21 latin, 11 francia, 7 angol és 20 ír nyelvű könyvet is tartalmazott (Simms 1992: 83). Mindez azonban inkább jelezheti Kildare és családja európai léptékű műveltségét és antikvárius beállítottságát, mint az elíresedést és a tényleges ír nyelvhasználatot. Kelly (1999) megjegyzi, hogy a Kildare család dokumentációjában mindössze egy ír nyelvű iratot találtak, egy szerződéslevél formájában. Egy korabeli vélemény szerint pedig Garret More viselkedésében az angolok hasonmása volt.

Mindezek után fölmerül a kérdés, hogy a több elemzésben a gael újjáéledés diadalaként tárgyalt angol-normann asszimiláció mennyire volt valóságos, és mennyiben inkább a két ellenpólus, azaz a natív ír arisztokrácia és a defenzív angol kolónia ideológiai konstrukciója.

3.7. Az angol-normann kulturális-nyelvi asszimiláció megjelenítése a késő-középkori ír költészetben

Az egyik korabeli forráscsoport, amely a későbbi korok gondolkodását formálta az angol-normann arisztokrácia ír asszimilációjának mértékéről, az ír bárdok költészete. Belátható, hogy a tudós költőknek komoly egzisztenciális és társadalmi érdeke fűződött ahhoz, hogy az egyre nagyobb területeket birtokló, idegen származású urakat dicsőítsék és integrálják a gael tradíció értékrendjébe.

A 14. század elejétől egyre több angol-normann származású főúr fogadott be udvarába és patronált bőkezűen ír költőket, történetírókat, jogtudósokat, orvosokat, és támogatott tudós költői iskolákat, vagy vásárolt tetemes összegekért ír nyelvű kéziratgyűjteményeket (vö. Flower 1994: 120, Leerssen 1996a: 170-71, Simms 1992: 85). Viszonzásul, az ír hagyomány őrzői helyet biztosítottak a normann arisztokrácia tagjainak Írország történetében, úgy ábrázolva őket, mint a legutóbbiakat az ír szigetet benépesítő csoportok sorában, akik éppen ezért nem idegenebbek az ország földjén, mint egykor a kelták voltak. Több száz évvel a

normann invázió után a költők már az angol-normann és a gael urak vérségi kötelékeire is autentikusan hivatkozhattak a gyakori vegyes házasságok következtében.

Leerssen (1996a: 159-77) úgy definiálja az idegeneket dicsőítő bárdikus költészetet, mint az elíresedett normann urak szimbolikus reprezentációját a gael hagyomány rendszerében. Egy, az angol-normann arisztokráciát magasztaló, gyakran idézett vers Muireadach Albanach-tól származik, aki natív urától, O'Donnelltől annak fő ellenségéhez, Connacht normann urához, Richard FitzWilliam de Burgohoz menekült. A bebocsátást kérő költő de Burgot a fiatalság kecses és nemes virágaként dicsőíti, aki ugyan származását tekintve idegen, de mostanra a gaelek közé tartozik (id. Leerssen 1996a: 168-69).
Egy másik dicsőítő vers Theobald Butler költők iránti vendégszeretetét méltatja, Cahírban álló várát pedig a bárdok ünnepélyes összejövetelei helyeként mutatja be (id. Leerssen 1996a: 173).

Az idegen urakat méltató bárdi költészet tehát értelmezhető úgy, mint az angol-normann és a natív ír arisztokrácia – vélt vagy valós – kulturális azonosságának szimbolikus megerősítése. A költeményekben a bárdok a normann urakat a gael tradíció olyan hagyományos értékeivel ruházzák föl, mint a katonai dicsőség, a vendégszeretet, a bőkezűség, az ír kultúra tisztelete és támogatása, valamint az ír nyelvű verselésben való jártasság, s ezáltal mintegy integrálják őket a natív világrendbe. Az integrálás művelete azonban csak a kulturális-nyelvi asszimiláció bemutatásával válhatott autentikussá.

A bárdok által alkotott kép tehát ideológiai és egzisztenciális töltetű és sokszor idealizáló volt. Kétségtelen, hogy a natív kulturával való azonosulás és az ír nyelvű verselés az akkulturáció magas fokát jelzi (vö. pl. Kramsch 1998: 125), de mint Kelly (1999) kiemeli, nem bizonyítja az ír nyelvhasználat egyenletes és meghatározó mértékű elterjedését az angol-ír arisztokrácia körében.

Ezen túl az akkulturáció nem jelentett teljes, a politikai azonosulást is magában foglaló asszimilációt (vö. Schöpflin 1998: 15). Ryan (1961: 18-19) megfigyeli, hogy a kulturális hasonulás ellenére egy lényeges szakítópont maradt az angol-ír és a natív ír urak között: az előbbiek nem tagadták meg az angol korona iránti lojalitásukat. Mint láttuk, a Desmond és a Kildare család fejei is fölvállalták Anglia írországi helytartójának szerepét. Leerssen (1996a: 168-69) következtetése az angol-normann asszimiláció mértékéről az, hogy a környezethez való kulturális adaptáció nem jelentette, hogy ezután a hódító mint barátra s nem mint ellenségre tekintett a rivális natív vezetőre.

3.8. A betelepült lakosság kulturális-nyelvi asszimilációja elleni törvénykezés

Egy másik korabeli forráscsoport fenyegetően veszélyesnek ítéli meg a betelepült lakosság ír asszimilációjának a mértékét. Ide az angol identitású kolónia vezető tagjaitól származó írások, illetve az ő ösztönzésükre megalkotott törvények tartoznak.

Smith (2000: 44), Lydon (1994: 154-55) és Ó Huallacháin (1994: 18) is megfigyeli, hogy az írországi angol kormányzat és kolónia számára a legnagyobb veszélyt az ír kultúra és nyelv újjáéledése és terjedése jelentette. Ezért már a 13. század végétől megindult az a törvénykezés, ami a felszínen a „barbár gael életmód" ellen irányult, de igazából a két „nemzet" különállását próbálta fenntartani, az angol-normann vagy angol-ír arisztokrácia akkulturációjának a megfékezésével, illetve az asszimilációnak a Pale vidékére és a városokra történő továbbterjedésének a megakadályozásával. Az első törvények a gael újjáéledés megindulása idejére datálódnak, s egyaránt kifejezik az angol kolónia fizikai, valamint kulturális fenyegetettségének az érzetét. Megtiltják az „angol-ír" nemesség tagjainak, hogy „a béke földjén," azaz az angol területeken állomásoztassák seregeiket, hogy magánháborúkat indítsanak, vagy külön békét kössenek „az ír rebellisekkel", továbbá, hogy az angol helyett az ősi ír Brehon szokásjogot kövessék, hogy ír családokba házasodjanak be, gyermekeiket ír nevelőszülőkhöz adják, ír ruhákat viseljenek, írül beszéljenek, illetve, hogy ír „verselőket" tartsanak udvaruknál (Ó Huallacháin 1994: 18, Simms 1992: 75).

A szövegek és törvények két általános tendenciáját emeljük itt ki. Az egyik, hogy „a barbár ír hagyomány" megvetésén túl, az angol lakosságnak azt a meggyőződését is tükrözik, hogy aki az ír kultúra hatása alá kerül, maga is kisebb értékű, civilizálatlanabb, megromlott emberré válik. A források következetesen „degenerálódott" angoloknak nevezik az akkulturálódott angol-ír lakosságot, ami azt is implikálja, hogy a mértékadó norma az angol életmód. Áttételesen ugyanezt az attitűdöt érzékelteti az a törvény, amely az Angliából érkezett és az írországi kormányzatban alkalmazott hivatalnokoknak megtiltja, hogy a kolónia lakóit „ír kutyáknak" nevezzék. A hivatalnokok felsőbbrendűségi tudatának sérelmezésén kívül itt arról van szó, hogy az angol kolónia lakói maguk határolódnak el attól, hogy a „degeneráló írséggel" összemossák őket (vö. Simms 1992: 75).

Ezzel összefüggésben a dokumentumok másik jellemzője, hogy a születéstől és az eredendő etnikai hovatartozástól függetlenül, egyre inkább az ír kultúrát, de különösen az ír nyelvhasználatot tekintik az identitás és a politikai lojalitás meghatározó tényezőjének. Más szóval, hogy az ír embert egyre inkább azzal azonosítják, aki írül beszél (Ó Fiaich 1969: 102). A 14. század első felében egy hivatalnok a következőket jegyezte föl a dublini kincstár „fehér könyvébe": „ez a föld hamarosan elvész [az angol korona számára] … és [angol] nyelvünk elvesztése ehhez nagyban hozzájárul" (id. Ó Huallacháin 1994: 17-18).

Mindezen tendenciák és attitűdök törvényi kicsúcsosodását a Lionel of Clarence, III. Edward fia, Ulster grófja, Connacht lordja, által 1366-ban Kilkenny-be összehívott parlament statútumai jelentették (Dolan 1991: 141-42, Simms 1992: 75). A *kilkenny-i statútumok* célja az volt, hogy törvényi eszközökkel fékezzék meg a gael újjáéledés hatását a nyelvhasználatban, a kulturális, a társadalmi és a családi élet minden területén, beleértve a sportot és a szórakozást is (Dolan 1991: 141-42). Ó Fiaich (1969: 102-103) kihangsúlyozza, hogy a kilkenny-i törvények közül több a nyelvi fronton intézett támadást, és lényegében törvényen kívül helyezte az ír nyelvű lakosságot:

> Minden angol embernek és a közöttük lakó íreknek angol családnevet kell használniuk, angolul kell beszélniük, és angol szokásokat kell követniük. [Aki másképp cselekszik] jogaitól megfosztatik, földjei pedig urához kerülnek, egészen addig, amíg meg nem tanulja az angol nyelvet és át nem tér annak használatára (id. Ó Fiaich 1969: 102-103).

Ugyanakkor a statútumok cél-populációja nem a natív ír népesség, hanem az elíresedésben előrehaladt, és a „béke földjén", tehát az angol kolónia területén lévő angol-ír, betelepült lakosság (vö. Lydon 1994: 154-55). Már a törvények bevezetője is ezt a réteget dorgálja meg azért, mert „az ír ellenség szokásai, divatja és nyelve szerint él" (id. Ó Fiaich 1969: 102).

Dolan (1991: 141-142) értelmezése szerint törvényi tiltások formájában a kilkenny-i parlament pont azt dokumentálta, ami folyamatban volt az ír gyarmaton: a normann hódítók leszármazottainak „meghonosodását minden tekintetben." Dolan arra a paradoxonra is fölhívja a figyelmet, hogy a statútumok szövege normann-francia nyelven íródott, lévén, hogy mind Angliában, mind Írországban akkor még ez volt a hivatalos dokumentáció nyelve. Mégis tartalmilag a törvények figyelmen kívül hagyják a francia nyelvet, és úgy helyezik az angolra a hangsúlyt, mintha a kezdetektől az lett volna a hódítók nyelve. Lényegileg pedig az írországi angol kolónia angol lojalitású lakosságának kettős elvárását fogalmazzák meg: az Írországban született angolok úgy viselkedjenek és beszéljenek, mintha Angliában élnének, és ezeket az embereket úgy is kezeljék, mint az Angliában született társaikat – az előbbi elvárás az asszimiláció „veszélyének" kitett angol-ír lakosság, az utóbbi pedig az angliai születésű, Írországban tartózkodó hivatalnokok felé irányul.

A statútumokkal foglalkozó szinte minden elemzés kiemeli kudarcukat. Kearney (1989: 102) szerint az effajta törvények és a korona egyéb próbálkozásai az angol kormányzat írországi hatalmának a megerősítésére, hosszú távon hatástalanok maradtak. Ó Huallacháin (1994: 18) megállapítja, hogy az angol-ír lakosság gaelicizációja hozzájárult a középkori

angol kormányzat írországi kudarcához. Dolan (1991: 142) pedig kiemeli, hogy a törvények, különböző utasítások és tilalmak különösen a nyelvhasználat, azaz a betelepült lakosság ír nyelvi asszimilációja terén mondtak csődöt. Az utóbbi igazolására az elemzések gyakran hozzák példaként a már általunk is tárgyalt Poynings-féle törvényeket.

Mégis meg kell jegyeznünk, hogy – betarthatatlanságuk ellenére – a kilkenny-i és a hasonló célú és tartalmú törvények, illetve rendelkezések már körvonalazták a Tudor-gyarmatosítás kulturális és nyelvi ideológiai alapvetését, amely szerint a meghódított nyelvének a kiszorítása a tartós hódítás szükséges feltétele.

4. Írország elangolosításának a programja: a Tudor-hódítás kultúr- és nyelvpolitikai vetülete

A Tudor-korszak, de különösen VIII. Henrik (1509-47) és I. Erzsébet (1558-1603) uralma, mérföldkövet jelentett mind a brit, mind az ír történelemben. A 16. század elején új korszak kezdődött a brit szigeteken: az „angol birodalom" fölemelkedése Dél-Anglia, elsősorban London gazdagságára, népességére és erőforrásaira támaszkodva (Kearney 1989: 106). A Tudor-időszak mint „új kezdet" jelenik meg az Írországról szóló munkákban is, amelynek a legfontosabb következménye a sziget integrálása volt az angol kormányzat centralizált rendszerébe. Míg korábban az angol korona befolyása korlátozott volt, az írországi angol hódítást kiteljesítő Tudor-kor végére, tehát a 17. század első éveire, az angol uralkodó az ország megkérdőjelezhetetlen ura, az angol kormányzatot megtestesítő dublini adminisztráció pedig az egész szigetre kiterjedő autoritás volt (vö. Canny 1992: 88-89, Hayes-McCoy 1994: 174-76, Kearney 1989: 106, Ryan 1994: 197).

Az elemzések egy része erősen negatív kifejezésekkel írja le a történelmi váltást: „egy új és szörnyű korszak" (Ryan 1961: 24), „éles törés," „hatalmas szakadás" (Canny 1992: 88-89). Ez a gondolatmenet legtöbbször az új angol uralomnak az ír társadalmi és kulturális rendre gyakorolt romboló hatásával érvel: „Országunknak össze kellett olvadnia Angliával politikai, vallási és kulturális tekintetben, föl kellett adnia gael jellegét, teljes mértékben elangolosítottá, s végül protestánssá kellett válnia" (Ryan 1961: 24). Bizonyos elemzések arra is utalnak, hogy mindez elkerülhető lett volna; a normann eredetű lakosság kulturális asszimilálásával és az angol-ír arisztokrata kormányzat függetlenedésével egy önálló ír királyság születhetett volna. Ó Cuív (1961a: 138) szavaival: „Egyesülve hitben és nyelvben, közös civilizáción osztozva, a gaelek és az angol-írek kiteljesíthették volna fúziójukat egy független ír állam megteremtése céljából, ha ezt a Tudor politika nem akadályozta volna meg." Simms (1992: 85-86) olyan késő 15. századi politikai eseményekre utal, amelyek az alkotmányos szuverenitás irányába mutattak. A rózsák háborúja (1455-85) nyitó szakaszában, 1460-ban parlament ült össze Droghedában. A résztvevő angol-ír urak a regnáló angol király, a lancasteri VI. Henrik (1422-61) és az angol parlament ellenében a rivális Richárdot, York hercegét támogatták, és kijelentették, hogy „Írország most is, mint ahogy a múltban is, egységet alkot önmagában ősi törvényei és szokásai által, és mentes Anglia királyságának bármilyen speciális törvényi terhétől." Bár ezt a deklarációt Simms (1992: 85-86) csupán a területi autonómia irányába mutató és a középkori nemesi érzelemvilágot tükröző, politikai szeparatizmus megnyilvánulásaként értelmezi, Kearney (1989: 104) szerint nem volt

elkerülhetetlen, hogy a „gael jelmezt” magára öltő ír-normann feudális uralom növekvő függetlenségét az angol kormányzat egy második hódítása zúzza össze.

Az írországi Tudor-hódítás legfőbb mozgatórúgóját Hayes-McCoy (1994: 175) így azonosítja: „Ahhoz, hogy a Tudorok megtartsák az angol trónt, Írországot is uralniuk kellett.” Más szavakkal, a legfőbb motivációt az önvédelem kényszere jelentette a belső, yorkista és katolikus, illetve a külső, elsősorban spanyol riválisokkal szemben, akik közül bármelyik bázisként használhatta Írországot az angliai Tudor-trón ledöntéséhez. Mindehhez adódott az európai korszellem, a modern gyarmatosítás megindulása, amelyben Anglia, Spanyolországgal vetélkedve, saját gyarmatbirodalom kiépítésén munkálkodott. Ennek az újkori angol imperiális expanziónak volt Írország kísérleti laboratóriuma. I. Erzsébet kegyencei, a vállalkozó kalandorok – mint például Sir Walter Raleigh, Sir Humphrey Gilbert vagy Ralph Lane – Írország után Észak-Amerikában bukkantak föl, hogy a közeli szigeten kipróbált kolonizációs technikákat az óceánon túl is sikerre vigyék. A földrajzi felfedezések és terjeszkedés korában tehát Írország Anglia gyarmati intervenciójának és kísérletezésének vált a színterévé (vö. Hayes-McCoy 1994: 175, Lennon-Gillespie, 2000: 50).

A késő-középkori, rózsák háborújának nevezett több évtizedes polgárháborús káoszt követően a Tudor-uralom legfőbb angliai vívmánya a centralizált királyi adminisztráció megteremtése volt. A folyamatot Angliában VII. Henrik (1485-1509) kezdte el, majd VIII. Henrik folytatta, kiterjesztve az angol korona hatalmát „a kelta szélekre.” Az Írország fölötti ellenőrzés biztosítása különösen VIII. Henrik egyházreformja, a protestáns anglikán egyház 1534-es megalapítása után vált szükségessé, hiszen egy katolikus Írország a Tudorok elleni szövetség lehetőségét kínálta a nagy európai katolikus riválisoknak, Rómának, Franciaországnak és Spanyolországnak (vö. Bindoff 1950, Guy 1997: 223-85).

Az írországi Tudor-program fő célkitűzése az volt, hogy a szigetet integrálja az angol korona centralizált egységébe, azaz az ír adminisztrációt és az ír vagy elíresedett uradalmakat beolvassza az angol állami gépezetbe (Lennon-Gillespie 2000: 50). A folyamat ezért egyfelől a modernizáció irányába mutató, átfogó transzformációval, „politikai, társadalmi forradalommal” járt, amely az önellátó feudális képződményt egy kora-újkori állammá strukturálta át (Dunlevy 1994: 207-208, Kearney 1989: 124, Lennon-Gillespie 2000: 50). Másfelől, a 12-13. századi normann intervenció után, a Tudor-hódítás a második olyan korszak volt Írország történetében, amikor az európai áramlatoknak megfelelő társadalmi átalakulás egy idegen hatalom, az angliai monarchia vezénylete alatt zajlott le. De amíg a normann hódítás részleges, majd egyre gyöngülő maradt, a hatékony Tudor-államgépezet alapos munkát végzett. Írország egyesítése az angol koronával teljes körű, politikai,

adminisztratív, társadalmi, kulturális és nyelvi anglicizációt kívánt. Az írországi Tudor politika átfogó jellegére és tudatosságára Hayes-McCoy (1994: 179) mutat rá: „soha ilyen mindenre kiterjedő változásokat – s főleg, soha ilyen behatolást a gael rendszerbe – nem tervezett el korábban senki Írországot illetően."

A cél tehát az egyesítés és központosítás, az alkalmazott politika pedig az elangolosítás volt. A vállalkozás sikeréhez meg kellett teremteni az átalakítás eszközeit és az ellenőrzés stratégiáit. Az alkalmazott eszközök és stratégiák a következők voltak: az angol és az ír korona egyesítése azáltal, hogy 1541-ben VIII. Henrik ír királlyá kiáltatta ki magát az ír parlamentben; a natív ír és az angol-ír arisztokrácia egységes behódoltatása és elangolosítása; az angol kormányzat megerősítése Dublinban és kiterjesztése az egész országra a modern megyerendszer és vidéki adminisztratív központok kialakításával; az angol igazságszolgáltatási rendszer stabilizálása; a késő-középkorban félbemaradt kolonizáció és betelepítés állami újraindítása; az egyházreform kiterjesztése Írországra; és átfogó támadás a natív kultúra és nyelv intézményei ellen.

Ezek a mélyreható társadalom-politikai változások gyökeresen átalakították Írország kulturális-nyelvi szerkezetét, és hosszú távon elkerülhetetlenné tették az angol-ír nyelvcserét. A következőkben azt vizsgáljuk, hogy a fent említett Tudor ellenőrzési stratégiák hogyan készítették elő az angol elterjedését és az ír nyelv végleges visszaszorulását.

4.1. Az ír nemesség behódoltatása és elangolosítása

Mint az előző fejezetben láttuk, a késő-középkori írországi nemesség etnikailag megosztott volt. A 14-15. században az ország kormányzása a kulturálisan részben asszimilálódott, függetlenedési törekvéseket mutató, normann eredetű angol-ír arisztokrata családok, a Desmondok, majd a nagy hatalmú és gazdagságú Kildare-ek örökletes privilégiuma lett. A koronahű angol adminisztráció bevezetéséhez el kellett mozdítani a Kildare családot, az angol uralom hosszú távú társadalmi-politikai stabilizálásához pedig „az angol korona lojális alattvalóinak" egységes, elangolosított csoportjává kellett olvasztani az írországi arisztokráciát.

A Kildare család likvidálása az 1530-as években rövid úton, a vezetők „eltüntetésével", meggyilkolásával vagy kivégzésével történt (vö. Hayes-McCoy 1994: 176, 179). A Kildare grófja támogatására szervezett nemesi felkelés kegyetlen vérbefojtásával VIII. Henrik Sir William Skeffington jól felfegyverzett hadseregét bízta meg. Mivel a felkelésben közép-írországi gael urak is résztvettek, a kegyetlen leszámolást „az írországi angol lakosságot fenyegető ősi ellenség" rémképével lehetett igazolni (Canny 1992: 103).

Ezután az angol korona csak és kizárólag angol embert nevezett ki Írország kormányzójává, és 1922-ig az angol hadsereg folyamatos jelenléte biztosította Dublint. 1541-ben, egy angolul csak részben értő parlamenttel VIII. Henrik királlyá koronáztatta magát, s hivatalos hatalmi jelképeként a hárfát vezette be. Ez egyben azt is jelentette, hogy az angol VIII. Henrik lett Írország első teljhatalmú királya. Az angol-ír arisztokratikus kormányzatot Dublinban a korona ír tanácsa váltotta föl. A tanács tagjai a Tudor-gépezet föltétlen hűségű, szakképzett és hatékony, angol nyelvű és kultúrájú, új típusú hivatalnokai voltak, akik Írországot uralkodójuk nevében és érdekében vezették (vö. Hayes-McCoy 1994: 176-77).

A közép-írországi ellenállók földjeinek elkobzása és angol katonai parancsnokok közötti szétosztása után VIII. Henrik a békésebb, „jó és körültekintő meggyőzés" politikáját alkalmazta az ír arisztokrácia behódoltatására, amelynek a lojalitás biztosításán túl, az angol normák szerinti egységesítés volt a célja. Henrik ugyanazt a *surrender and regrant*-nak ('átengedés/átadás és újraadományozás') nevezett politikát alkalmazta az „angol rebellisekkel", vagyis Munster, Connacht és Kelet-Ulster elíresedett, angol-normann származású uraival, mint az „ír ellenségnek" titulált, több mint hatvan natív vezetővel. Az utóbbiak a 300 éves angol-normann fennhatóság ellenére függetlenek maradtak Angliától, megtartották gael hagyományaikat, intézményeiket, törvényeiket és nyelvüket, azaz önálló politikai és kulturális életet éltek (Hayes-McCoy 1994: 176-78).

Az egységesen alkalmazott politika lényege az volt, hogy az ír nemesek elfogadták az angol királyt teljhatalmú uruknak, aki cserébe elismerte nemesi rangjukat és birtokaikat. A középkori hűbéri eskü köntösébe bújtatott behódoltatásnak volt egy, az elangolosítást szolgáló, kultúr- és nyelvpolitikai aspektusa, amely bizonyította, hogy VIII. Henrik és államférfiai, a korábbi évszázadok írországi tapasztalataiból okulva, fölismerték az ír nyelv és kultúra asszimiláló erejét. Az eskütételkor a nemeseknek ígéretet kellet tenniük, hogy birtokaikon elősegítik az anglicizáció folyamatát: támogatják az angol szokásjog és adminisztráció bevezetését; ősi ír nyelvük, szokásaik és öltözködésük föladásával és angolra cserélésével hozzájárulnak a kulturális egységesítés politikajához; s örököseiket vagy Angliában vagy az angol Pale-en „angol úriembernek" neveltetik (Canny 1992: 105-106).

Érdemes megfigyelnünk, hogy a hódító iránt feltétlenül lojális, koloniális elit kialakítását megcélzó politika, amelyet a köztudat leginkább az angol gyarmatbirodalom 19-20. századi, ázsiai és afrikai terjeszkedésével azonosít, már az angol uralom 16. századi, írországi nyelv- és kultúrpolitikai stratégiáiban körvonalazódott. VIII. Henrik államvezetése fölismerte a natív *kulturális reprodukció* (vö. pl. Schöpflin 2001) megakadályozásának a fontosságát a helyi elit hosszú távú politikai hűségének a biztosításában. A politikai és

kulturális-nyelvi gyarmatosítás összefonódását megtestesítő központi „gyámügyi hivatal," a *Court of Wards* feladata volt, hogy az ír nemesség fiai Londonban, a királyi udvar közelében nevelkedjenek, hogy azután politikai és nyelvi identitásukat tekintve is az angol korona hű alattvalóiként térjenek vissza hazájukba (Ó Fiaich 1969: 104) Sir William Parsons, a Court of Wards vezetője szavaival: „Meg kell változtatnunk kormányzati rendszerüket, öltözködésüket, földbirtoklási szokásaikat, nyelvüket és életmódjukat. Különben lehetetlen lesz, hogy a törvények és az angol birodalom iránti engedelmességet alakítsunk ki bennük" (id. Ó Fiaich 1969: 104). Ebben az érvrendszerben a nyelvi és a kulturális identitás a politikai azonosulás forrásaként és előfeltételeként jelenik meg (vö. Gereben 1998).

E politika alkalmazásaként, az ifjú Desmond herceg, akinek pedig családja „írebb volt az íreknél," Windsorban tanult. Ormond örököse, akinek apja még angol-ír tolmácsként közreműködött az 1541-es, királyválasztó parlamentben, az ifjú trónörökössel, VIII. Henrik fiával, a későbbi VI. Edwarddal (1547-53) nevelkedett Londonban (Corkery 1968:67-69). Az udvari angol neveltetés az ír nyelv és kultúra megvetését indoktrinálta. Corkery (1968:70) számol be arról, hogyan gúnyolta ki saját, angol neveltetésű fia a Towerbe bebörtönzött Florence MacCarthyt, Carbery hercegét, az ír, angol és latin nyelvet folyékonyan beszélő tudóst.

Fölmerül a kérdés, mennyire volt sikeres az ír nemesség elangolosítását megcélzó Tudor politika, illetve milyen ellenállást tanúsított az a natív arisztokrácia, amely gael jellegét az angol-normann uralom évszázadai alatt stabilan őrizte. Corkery (1968: 69) ugyan megjegyzi, hogy az ír családok fiait az angol gyámok gyakran megvesztegetés, erőszak vagy emberrablás útján kényszerítették az angol neveltetés rendszerébe, Ó Cuív (1961a: 139-40) viszont arra utal, hogy a korabeli ír nyelvű bárdikus költészet egyik keserű témája az ír urak „szelíd engedelmessége" VIII. Henriknek. A források szerint Conn O'Neill, Ulster leghatalmasabb gael ura, átkelt Angliába és tolmács útján tett hűségeskü a királynak. Néhány év alatt, Henrik 1547-ben bekövetkezett halálának idejére, a legjelentősebb gael és angol-ír nemesek közül mintegy negyven hódolt be és fogadta el az angol törvényeket (Hayes-McCoy 1994: 178-79). Canny (1992: 116-18) megfigyeli, hogy egyre több natív földbirtokos tartotta szükségesnek demonstrálni, hogy hűséges az angol korona iránt és elősegíti az angol civilizáció írországi terjesztését azáltal, hogy angolul beszél, az angol szokásjogot követi, az angol divat szerint öltözködik és rendezi be lakhelyét, sőt, angol ízlés szerint, hintókat vásárol, díszes síremlékeket emeltet és hivalkodó családi gyászszertartásokat tartat.

Ennek a felszínen látványos és gyors kulturális behódolásnak természetesen nem lehet az ír arisztokrácia „gyáva árulása" a magyarázata. A jelenség egyszerre volt az előző

évszázadok látens tendenciáinak, a Tudor-hódítás hatékony szisztematikusságának és a nemesség társadalmi, egzisztenciális érzékenységének a következménye. Kelly (1999) kifejti, hogy a 14-15. századi gael újjáéledés korántsem volt olyan győzedelmes, és hogy a Tudor anglicizáció sikere nagyban az ír lakosság korábbi nyelvi attitűdváltásának és az angol nyelvhasználat iránti pragmatikus nyitottságának volt köszönhető.

Véleményünk szerint a legfontosabb tényezőt a korabeli modernizációt angol mintára kikényszerítő Tudor-hódítás és kolonizáció jelentette. Mint már utaltunk rá, és a későbbiekben bővebb kifejtésre kerül, a 16-17. században az ír társadalom szerkezete alapvetően angol mintára alakult át. Ebben a helyzetben nem lehetett fönntartani egy olyan kulturális-nyelvi hagyományt, amely a középkori arisztokratikus renddel összefonódva, kiszorult a társadalom mind nagyobb hányadát fölszívó modernizációs folyamatból.

Természetesen a korabeli ír nemességet egy másfajta, a társadalmi identitásból fakadó tudatosság vezérelt. Az angol koronának való behódolás egzisztenciális és szociális státuszuk, földbirtokaik és nemesi rangjuk megtartásának a föltétele volt. A középkor évszázadaiban a natív tradíció és az ír nyelvű dicsőítő költészet szolgálta a státusszal járó presztízs ideológiai támaszát. Azonban – térvesztése következtében – a natív hagyomány és nyelv képtelen volt a továbbiakban ezt a szerepet betölteni. A politikai, adminisztratív és gazdasági hatalom egyértelműen a hódító nyelvével és kultúrájával fonódott össze. Saját pozíciójának megőrzése érdekében tehát a helyi elit e kultúra szolgálatába állt.

A fenti jelenségnek van egy időben vissza- és egy előre mutató aspektusa. Egyfelől jelzi, hogy a 15-16. századi Írország arisztokráciája még nem rendelkezett a nyelvi-kulturális különbözőség tudatából fakadó, ír nemzeti identitással. Viselkedését ebben a történelmi pillanatban egy, a társadalmi identitásból fakadó, nemesi azonosságtudat határozta meg (vö. Szűcs 1984: 189-279). Korban előre tekintve viszont egy, a 18-19. századra kikristályosodó, kolonizált helyi elit körvonalai rajzolódnak ki.

A gazdasági, egzisztenciális motiváltság igazolására álljon itt két példa. A Tudor-időszak alatt egyre több natív ír földbirtokos telepített jobb módú, angliai bérlőket birtokaira. Az elszegényedett őslakos parasztsággal ellentétben, az angol bérlők ki tudták fizetni a magasabb belépési díjat, ami viszont jelentős „készpénz injekciót” jelentett a gazdaság számára (Canny 1992: 116-18). A másik példa a 17. század eleji ulsteri plantáció, ahol az elkobzott nagy katolikus uradalmak angol-skót újbirtokosok, illetve olyan őslakos írek között kerültek szétosztásra, akiket a kormányzat „biztonságosnak és hasznosnak” ítélt (Lacey 1994: 201).

4.2. Az angol civilizáció térnyerése az Erzsébet-kori kolonizáció és telepítés következtében

Az írországi angol kolonizáció az Erzsébet-korban új lendületet vett. Ebben döntő szerepe volt az I. Erzsébet két kormányzója, Sussex grófja és Sir Henry Sidney által képviselt, agresszív terjeszkedési politikának (Canny 1992: 106-111). Az angol adminisztráció kiterjesztése az egész ország területére az Erzsébet-kori anglicizáció fő motorjává vált (Lennon-Gillespie 2000: 56), s 1585-re, Ulster kivételével, az egész országot behálózta a korona által ellenőrzött, modern, angol típusú megyerendszer (Hayes-McCoy 1994: 182). A vidéki adminisztratív rendszer kialakításában fontos szerepet játszottak a városok, amelyek közül egy sem volt natív eredetű, s Dublinhoz hasonlóan, a városi közigazgatási központokban angol lojalitású és kultúrájú, az ír társadalommal szemben meglehetősen ellenséges hivatalnokok képviselték a kormányzat érdekeit (Bradley 1994: 177-80, Canny 1992: 109-110, Hayes-McCoy 1994: 183-84).

A 16. század második felében, a megyerendszer kiépítésével párhuzamosan, a korona által támogatott s Erzsébet vezető hivatalnokai által tervezett és irányított, nagy ívű betelepítési program volt hivatott átrajzolni Írország földbirtoklási, etnikai, vallási, kulturális és nyelvi térképét. Mint láttuk, az angol-normann plantációs hullám alábbhagyott, majd visszavándorlási folyamattá változott a 14. század második felétől, s az Írországban maradt angol eredetű rurális lakosság jelentősen asszimilálódott környezetéhez. A betelepítési politika az 1550-es évektől vett új lendületet, és addig soha nem látott szisztematikussággal folyt Sussex és Sidney kormányzósága alatt (Canny 1992: 106-111, Kearney 1989: 113).

Az angol-normann kor utáni első jelentős telepítési hullám a Pale határán lévő, közép-írországi, addig számottevően gael, Laois-Offaly régiót célozta meg. Az angol katona-farmer lakosság plantációja a militarizált védelmi övezet szerepét töltötte be Dublin körzete körül, s az itt kialakított két új megye, Queen's és King's biztosította az elangolosítás közigazgatási kereteit (Canny 1992: 107-108, Lennon-Gillespie 2000: 58) **(Függelék 5)**.

A közép-írországinál lényegesen grandiózusabb telepítési program indult az 1580-as évek elejétől, a dél-nyugati Munster tartományban **(Függelék 5)**. A központi kormányzat által irányított munsteri plantáció az önvédelem által motivált terjeszkedés megnyilvánulása volt. 1579-ben Desmond grófja felkelést robbantott ki a tartományban. A kontinensről, száműzetésből hazatérő Desmond Európa katolikus hatalmaitól, főleg Spanyolországtól kapott bátorítást „az eretnek" angliai Erzsébet elleni „keresztes harc" megindítására, sőt bizonyos támogatás még az angol Pale katolikus köreiből is érkezett. Erzsébet egy 8000 fős, protestáns hadsereget küldött a lázadás leverésére. A vallásháború jellegét öltő összecsapás az

angol erők győzelmével végződött, s következett a vallási fanatizmus által is fűtött megtorlás. „Írország soha nem látott még ilyen rombolást és mészárlást” – írja Canny (1992: 110-11).

A munsteri felkelés kapcsán Sidney kormányzó „új írországi korszak” bevezetése mellett döntött, amelynek lényege a rebellis ír urak birtokainak elkobzása, a földek angliai vállalkozók közötti feldarabolása, és az új tulajdonosok által lebonyolított angol telepítés volt. Az újonnan létesített közösségek feladata lett az angol törvények és közigazgatás, az angol „civil életmód” terjesztése a natív lakosság körében. Sidney terveiben egy 20.000 fős, koherens, angol telepítés szerepelt a lefoglalt területeken, beleértve a 121.410 hektárnyi, Limerick, Kerry, Cork és Waterford megyékben elterülő Desmond birtokokat. Az esetleges spanyol invázió előtti hátsó bejáratként vizionált régióban tehát a masszív tulajdonosi és a – népirtási elemektől sem mentes – lakosságcsere eszközeivel próbáltak egy lojális, protestáns védelmi zónát kialakítani. Bár az 1590-es évek közepéig csak 4000 angol bevándorló érkezett, hosszú távon a munsteri plantáció jelentősen hozzájárult a protestáns angol érdekek írországi konszolidációjához. 1640-ben a telepesek száma már 22.000 körül járt, s bár az urbanizáció mértéke elmaradt a tervezettől, a Cork megyei Bandon, homogén angol lakosságával, a rendíthetetlen városi angol enklávé mintapéldányává vált a tartományban (Canny 1992: 108-112, Lennon-Gillespie 2000: 58, Power 1994: 198-201).

Az újkori angol kolonizáció legszisztematikusabb írországi betelepítési akciója az ulsteri plantáció volt a 17. század elején **(Függelék 6)**. Bár ez a program már Erzsébet utódja, a Stuart I. Jakab (1603-25) idejére datálódik, feltételei Erzsébet uralkodásának utolsó éveiben, az Írország Tudor meghódítását kiteljesítő események következtében születtek meg.

Az 1590-es évekre Ulster maradt az ország egyetlen tartománya, ahol az angol adminisztráció nem tudott gyökeret verni, és ahol a natív politikai és kulturális intézményrendszer továbbélt. Ulster megtörése és elangolosítása tehát a hódítás utolsó nagy próbatétele volt. A provincia leghatalmasabb gael ura, Tyrone hercege, Hugh O’Neill a korona reménysége volt, hiszen fiatal korában angol neveltetést és indoktrinációt kapott, sőt korábban az angol kormányzat oldalán harcolt, például a munsteri felkelés leverésekor. O’Neill azonban Ulster kizárólagos urának pozíciójára pályázott, s ebbe az elképzelésbe nem illett bele az angol hivatalnokok jelenléte. O’Neill ezért szövetségre lépett Ulster vezető natív családjaival, az O’Donnellekkel és a Maguire-ekkel, és együttes erővel léptek föl Erzsébet tisztviselőinek beszivárgása ellen. A feszültség a kilenc éves háborúnak nevezett fegyveres konfliktussorozathoz vezetett. O’Neill megpróbálta az ország többi részét is bevonni a háborúba, sőt még Spanyolországtól is érkezett katonai segítség. Fölsejlett tehát az „össz-katolikus rém” képe, amely mint a pápa és a spanyol uralkodó tábornokát láttatta O’Neillt,

amint kiűzi az angolokat, és az egész Írországot gael uralom alá hajtja. Mountjoy kapitány ütőképes angol hadserege megakadályozta, hogy az egyébként is eltúlzott félelmek beigazolódjanak. 1601-ben a kormányzat katonái döntő vereséget mértek O'Neill konföderációs csapatára a déli Kinsale-nél, még mielőtt a partra szálló spanyol haderő akcióba léphetett volna. Kinsale nem pusztán O'Neill és O'Donnell katonai vereségét, hanem a natív ír világ és értékrend végső megtörését jelentette. A kilenc éves háborút 1603-ban lezáró mellifonti egyezmény ugyan meghagyta O'Neill birtokait, de tradicionális uralmát ulsteri vazallusai fölött fel kellett adnia, és teret kellett engednie az angol közigazgatási rendszernek. A következő években az angol bürokraták hada lepte el Ulstert, s 1607-ben a „Flight of Earls" vagy „a hercegek menekülése" során O'Neill és családja vezetésével több, mint kilencven északi gael vezető távozott az európai kontinensre, hátrahagyva birtokait (Canny 1992: 112-15, Clarke 1994: 190-92, Hayes-McCoy 1994: 182-88, Lennon-Gillespie 2000: 60). Ulster tehát vezető nélkül maradt, és a kialakult hatalmi vákuum az addigi legátfogóbb telepítés lehetőségét kínálta az angol koronának. Az észak-ír plantáció sikerét napjainkig ható politikai, társadalmi, vallási és kulturális következményei jelzik.

Az ulsteri telepítés annak a 17. századi folyamatnak volt az első állomása, amelynek során „Írország földje gazdát cserélt." Clarke (1994: 189) állapítja meg, hogy bár a mellifonti egyezmény föltette a koronát a Tudor-hódításra, az írországi földek túlnyomó többsége még katolikus, angol-ír és natív kézben volt. A század végére viszont a katolikus birtokok a Shannon folyó rosszabb talajú, nyugati partvidékére korlátozódtak, és mindenhol máshol angolok vagy skótok lettek a föld tulajdonosai **(Függelék 7)**. A hercegek menekülése után, I. Jakab jóváhagyásával, Ulster kilenc megyéjéből hatban (Armagh, Cavan, Coleraine, Donegal, Fermanagh, Tyrone) elkobozták a katolikus birtokokat, és új, főleg angol és skót birtokosok között osztották szét, azzal a föltétellel, hogy az új tulajdonosok protestáns telepeseket hívnak be – minden 1000 hektárra 10 családot – a föld művelésére, védelmi rendszer építésére és városok alapítására **(Függelék 6)**.

1609 után, ebben a hat ulsteri megyében egy teljesen új társadalom képződött, amely idegen volt a térség natív hagyományaitól, és különbözött Írország bármely más részétől. A bevándorlók új tradíciókat honosítottak meg, új intézményrendszert alakítottak ki, új városokat, falvakat, templomokat, iskolákat emeltek, új vásáros helyeket és iparágakat hoztak létre (Canny 1994: 112-15, Clarke 1994:190-92). A betelepült ulsteri közösség természetesen új kommunikációs, nyelvi és nyelvhasználati szokásokat honosított meg, jelentős térvesztést okozva az ír nyelvnek minden társadalmi szinten. Etnikai összetételüket tekintve a telepesek nagyobb hányada skót, kisebb hányada angol volt. Adams (1977: 57) szerint nagyjából

150.000 skót és 20.000 angol jövevény érkezett. Ennek megfelelően, angol, skót és skót gael nyelvi összetételről beszélhetünk, de a skót lakosság jelentős része kétnyelvű, skót – gael/angol volt (Ó Huallacháin 1994: 34). Az eredeti telepítési terv a natív őslakosságot meghatározott területekre szegregálta volna. Mivel azonban nem érkezett elegendő telepes, sok őslakos bérlő és mezőgazdasági munkás maradt a plantációs helyeken, a rosszabb minőségű földekre kényszerítve (Clarke 1994: 190-92). Ez egyfelől azt jelentette, hogy a protestáns közösség nem maradt összefüggően homogén, másfelől viszont, a kis natív enklávék nagy asszimilációs nyomásnak lettek kitéve. Az ulsteri nyelvi kölcsönhatások és a modern ulsteri ír dialektus kialakulása kapcsán Adams (1958) azt a megfigyelést teszi, hogy az írek közötti nyelvváltást a skót bilingvis lakosság hatása inkább elősegítette, mint az angol egynyelvűeké.

Mivel a 17. századig a gael tradíció világa korlátozott teret engedett az urbanizáció kialakulásának, az ulsteri telepítési program lényeges elemét – a nyelvcsere folyamatát szintén gyorsító – városi fejlesztés jelentette. Az észak-ír városfejlesztési program fő vívmánya Londonderry volt. Ezen város története is alátámasztja azt a korábbi állításunkat, hogy Írország az újkori angol kolonizáció kísérleti műhelye volt. Coleraine megye telepítési jogát London gazdag kereskedői, mint kollektív vállalkozók kapták meg, azzal a speciális föltétellel, hogy újjáépítik Derry települését. A pontos alaprajzú, szabályos szerkezetű, fallal megerősített Londonderry „az ulsteri plantáció koronájának gyémántjává” vált. Ugyanakkor, amerikai régészek és várostörténészek megállapították, hogy Londonderry alaprajza sok észak-amerikai angol település létrehozásához adott mintát. Sőt, több személy, aki aktívan résztvett az ulsteri programban, később az észak-amerikai kolonizációs projektekben is fölbukkant, főleg azokban, amelyek a londoni Virginia Társaság megbízásában folytak (Clarke 1994: 191-92, Lacey 1994: 201-205).

A Tudor-kori írországi telepítések lakosságszámban kifejezett mértékét nehéz megállapítani a korabeli demográfiai adatok elégtelensége és a populáció, főleg a háborús pusztítások okozta, fluktuációja miatt. Canny (1994: 94) Írország egészének demográfiai helyzetével kapcsolatban megjegyzi, hogy bár a 15. század végén, azaz a Tudor-hódítás előestéjén magasak voltak a születési arányok, a 16. századi lakosságnövekedést az állandó háborúk és vérengzések akadályozták. Így Írország demográfiai tapasztalata teljesen eltért a korabeli nyugat-európai tendenciáktól. Míg Európa fejlettebb részein a lakosság közel megkétszereződött a 16. században, Írországban a legjobb esetben stagnált, és nagyjából 750.000 maradt a század végéig. Viszont ez a lakosság sem oszlott el egyenletesen. Az irodalmi források utalásaiból azt szűrhetjük le, hogy a natívok által korábban sűrűn lakott,

termékeny talajú munsteri és ulsteri területek szinte teljesen elnéptelenedtek az 1580-as, 1590-es években a népirtási mozzanatoktól sem mentes háborúk alatt (Canny 1994: 94). A vérveszteség elsősorban a natív ír nyelvű populációt sújtotta, viszont a következő évek telepítési hullámai pont ezekre a területekre irányították az angol és skót bevándorlást. Az 1641 előtti évtizedek teljes lakosságmozgása, Canny (1992: 118) szerint, legkevesebb 100.000 főre tehető, ami tehát főleg a keleti Pale vidékén, a középső King's és Queen's megyékben, valamint Munster és Ulster térségében hozott létre idegen eredetű lakosságkoncentrációt. Ez az adott régiókban masszív térnyerést jelentett az angol, és térvesztést az ír nyelv számára, különösen, mivel a Tudor-kolonizáció, a betelepítéssel párhuzamosan, magában foglalta az angol típusú közigazgatási és igazságszolgáltatási keretek fölállítását.

4.3. Egyház- és nyelvpolitika a Tudor-kori Írországban

A Tudor-kori kolonizáció tovább tagolta az ír társadalom identitás-térképét. A továbbiakban a natív lakosság az *ó-ír*, az angol-normann leszármazottak az *ó-angol*, míg a 16. századi és későbbi betelepülők az *új-angol* megnevezéssel azonosíthatóak. Az első két csoport között, különösen a vidéki területeken, sokkal gyengébbek voltak az etnikai és kulturális határok a késő-középkori ír asszimilációs folyamatok miatt. Az új-angol csoport tagjai azonban markánsan elkülönültek, s a következő évszázadokban az általuk képviselt nyelv és kultúra határozta meg a változás irányát. Mindezek hátterében a vallás játszotta a legerősebb identitásformáló erőt.

Az angol birodalom fölötti ellenőrzés kiépítésének egyik fő stratégiája, az anglicizáció politikájának egyik legfontosabb eleme a vallási homogenizálás volt. A protestáns anglikán egyház 1534-es angliai megalapítása után, VIII. Henrik kísérletet tett az anglikanizmus államvallássá tételére a kelta széleken is. Az Írországban összehívott reformációs parlament gyakorlatilag ugyanazt az egyházra vonatkozó törvénycsomagot fogadta el 1537-ben, mint három évvel korábban az angol parlament, és az uralkodót „az egész írországi egyház egyetlen és legfőbb fejének" mondta ki, azzal az indoklással, hogy „Írország földje jog és igazság szerint a birodalmi angol koronától függ és ahhoz tartozik (Cannon-Griffiths 1988: 317-25, Canny 1992: 104-105, Hayes-McCoy 1994: 180, Heald 1992: 413-418, Hutchinson 1998: 278-81).

Kearney (1989: 126-27) szerint az angol állam azon kísérlete, hogy a birodalom egységét a vallási konformitás talaján teremtse meg, végső soron sikertelen maradt. VIII. Henrik idejében az írországi reformáció terjedése csupán a városokra és a Dublin környéki

Pale területére korlátozódott. Tudor Mária (1553-58) katolikus restaurációs kísérlete után I. Erzsébet Angliában, majd Írországban is újraalapította a hivatalos anglikán egyházat (Cannon-Griffiths 1988:330-34, 339-40, Guy 1997, Huthinson 1998: 278-81). Azonban az 1560-as ír parlament – annak ellenére, hogy az ország számos akkorra erősen anglicizált részét képviselte – sokkal nagyobb ellenállást tanúsított, mint az 1536-os (Hayes-McCoy 1994: 180-81).

A jelenség oka az volt, hogy a megreformált egyház egyre inkább az idegen kormányzat intézményrendszerével fonódott össze, a katolicizmus viszont az ellenállás fő szimbólumává vált a 16-17. század fordulójától mind a natív, mind az ó-angol társadalmi csoportok körében. Az európai ellenreformáció különösen nagy hatással volt az írországi ó-angol vezető csoportokra. A körükben egy új, megerősödött katolikus közösség formálódott, amely ugyan erősen anglicizálódott, és politikailag lojális volt az angol koronához, de spirituális kérdésekben hű maradt Rómához, és ellenezte az anglikanizmus államvallásként történő terjesztését Írországban. A 17. század elejétől a natív ír populáció vezető rétegei is az ellenreformáció mögött sorakoztak föl. Így a Tudorok egyházpolitikája, az ellenreformáció és a katolikus európai nagyhatalmak befolyásának közbejöttével, az eddigieknél sokkal markánsabb törésvonalat jelölt ki az ír társadalomban. A régi, azaz a katolikus vallás, egyre inkább az ír egység ideológiájával fonódott össze az ó-ír és az ó-angol társadalmi csoportok identitásában, míg a hivatalos anglikán egyház a Tudor-korban megalapozott, és az adminisztratív, gyarmati expanzió következtében fokozatosan erősödő és növekvő, új-angol kolónia és hivatali réteg vallásává és identitás-forrásává vált (Canny 1992: 97-119, Hayes-McCoy 1994: 180-81, Kearney 1989: 126-27, Lennon-Gillespie 2000: 53-54). A következőkben kövessük nyomon, hogy a Tudorok reformációs politikája milyen nyelvpolitikával kapcsolódott össze Írországban, illetve, hogy a tulajdonképpen vallási identitásból fakadó reakciók milyen nyelvi attitűdbeli megnyilvánulásokat váltottak ki az ír társadalom bizonyos köreiben.

Az egységes anglikán egyház kialakítása a Tudor anglicizáció sarokköve volt. A nyelvpolitikának ezt a célt kellett szolgálnia. VIII. Henrik idejében az anglikanizmus hivatalossá tétele és terjesztése az angol nyelv térnyerését vehemensen támogató, állami nyelvpolitikával fonódott össze. Azonban a reformáció mérsékelt terjedését és az ellenreformáció sikerét látva, I. Erzsébet átmenetileg módosította, és a natív nyelvvel szemben türelmesebbé tette az állami nyelvpolitikát.

A VIII. Henrik írországi egyházreformját legalizáló törvények között szerepelt egy 1537-es rendelet, amelynek értelmében minden egyházi szolgálatnak angol nyelven kellett

folynia (id. Ó Cuív 1951: 13). Ebben a szakaszban a katolicizmus gyors és hatékony visszaszorításának kísérlete összekapcsolódott az ír nyelv egyházi kirekesztésének a türelmetlen politikájával. Henrik rendeletének a végrehajtásához azonban nem volt elegendő angolul beszélő egyházi személy Írországban. Ezt bizonyítja I. Erzsébet 1560-as *Act of Uniformity* elnevezésű törvényének egy beszúrt passzusa: „mivel e királyság legtöbb helyén nem található angol lelkész […], minden templomban vagy [közös ima-] helyen, ahol a lelkész vagy a pap nem használja vagy nem ismeri az angol nyelvet, törvény szerint, a közös és nyilvános imákon, a latin nyelv legyen használatos" (id. Ó Cuív 1951: 13). Ez a rendelkezés visszalépést jelentett az angol egyházi használata terén, de még nem az ír, hanem a latin nyelv javára.

Mindemellett Erzsébet orvosolni próbálta az írországi angol lelkészhiány problémáját. Az azonos nevű cambridge-i kollégium mintájára, az 1590-es években Dublinban megalapította a Trinity College-ot, mint református szemináriumot. Trinity tehát nem pusztán az ország első hivatalos egyeteme, hanem a protestáns evangelizáció központja, és a következő évszázadokban a protestáns angol kulturális dominancia fellegvára is lett (vö. Lennon-Gillespie 2000: 54).

I. Erzsébet írországi egyházi nyelvpolitikáját végső soron két tényező formálta. Az elsődleges cél, a protestantizmus, pontosabban az anglikanizmus terjesztése a birodalom elangolosítása jegyében, és az ezt egyenlőre akadályozó nyelvi realitás, a 16. századi ír tömegek szinte kizárólagos ír nyelvismerete. Az előbbi sikere érdekében engedményeket kellett tenni az utóbbi javára. Ez a felismerés vezetett Erzsébet uralkodásának második felében egy átmenetileg toleránsabb nyelvpolitikához. De, bár Erzsébet bizonyos érdeklődést mutatott az ír nyelv iránt, és egy „kis ír nyelvtant" is készíttetett magának, a tolerancia csak aktuális és gyakorlati célokat szolgált. A hosszú távú hivatalos nyelvpolitika továbbra is az angol elterjesztésének szolgálatában állt (Ó Cuív 1961a: 140-41, Ó Huallacháin 1994: 18-19).

A protestantizmus hatékonyabb írországi terjesztése volt tehát az oka, hogy az angol uralkodó a 16. század utolsó éveiben támogatta az írül beszélő lelkészek kinevezését, és utasítást adott a Biblia ír nyelvre történő lefordítására. Sőt, Erzsébet egy gael betűtípusú nyomda felállításáról is gondoskodott az ír nyelvű vallási szövegek kiadásához. Az első ír nyelvű, nyomtatott könyv egy protestáns katekizmus volt, amely 1571-ben jelent meg Dublinban. Ezt követte az 1602-1603-as kiadású, ír protestáns Újszövetség, majd 1608-ban az anglikán egyház ír imádságos könyve (Mac Airt 1961: 135, Ó Huallacháin 1994: 19-20).

A fenti jelenség több ellentmondást is hordozott. Egyfelől, az első nyomtatott ír könyv harminc évig tartó fordítása, majd kiadása Dublinban, az írországi angol kolónia szívében

történt. Továbbá, a fordítást elvégző egyházi tudósok szintén dubliniak voltak, akik előzőleg Cambridge-ben vagy Dublinban részesültek angol típusú felsőoktatásban.

Egy további ellentmondás abból adódott, hogy amíg Európa más országaiban a protestantizmus terjedése, a Biblia-fordítás és a könyvnyomtatás megindulása a nemzeti nyelv felemelkedéséhez vezetett (vö. Anderson 1991: 37-46), az írországi koloniális kontextusban ez a viszonyrendszer teljesen eltorzult, és egy egészen más eredményt hozott. Bár az első ír nyelvű nyomtatott Biblia itt is a protestantizmus terjesztésével kapcsolódott össze, de a hódító megrendelésére történt, és a hódító állammal összefonódott, hivatalos egyház pozícióit volt hivatott megerősíteni. Mac Airt (1961: 135) megfigyeli, hogy hiába jelentek meg Erzsébet protestáns kiadványai ír nyelven, nem találtak olvasóközönségre a katolikus ír lakosság körében. Mindezen felül, a hódító állam célja hosszú távon nem a natív, hanem a kolonizáló nyelv elterjesztése volt. Nem véletlen, hogy a kezdeti, pragmatikus egyházpolitikai „kitérő" után, Írországban a nyomtatás nyelve az angol lett.

Amint a következő fejezetben tárgyalni fogjuk, a nyomtatott ír nyelv még egy átmeneti, kontinentális korszakot élt meg a katolikus egyház és az ellenreformáció égisze alatt. 1611-ben Erzsébet dublini gael nyomdáját ferencesek vásárolták meg és áthelyezték Leuvenbe, ahol ezután száműzött írek nyomtatták vallásos témájú, prózai munkáikat „a katolikusok nagyobb épülésére és az eretnekek összezavarására" (id. Ó Huallacháin 1994: 19). Ez a kísérlet azonban rövid távú maradt. Az ír nyelv a továbbiakban visszahúzódott a kéziratos hagyomány világába, a 18-19. században pedig az alsóbb néprétegek szóbeli kommunikációjára korlátozódott. A kortárs Európával ellentétben, a Biblia-fordítás és a könyvnyomtatás nem hozhatta meg az ír nyelv felemelkedését, modern standardjának kialakítását és nemzeti nyelvként való elterjedését, mert ekkorra Írországban a hatalom nyelve már az angol lett, és az állam – amely a nyugat-európai országokban érdekelt volt a nemzeti nyelvi standard kialakításában és nyomtatott terjesztésében – Írországban egy idgen kultúra és nyelv felemelkedését szolgálta.

A fent említett ír katolikus könyvnyomtatás azt is példázza, hogy a 16-17. századi natív értelmiség bizonyos köreiben az ír nyelvválasztás a vallási, katolikus meggyőződés szimbólumává vált. Egy hasonlóan későn jött, és inkább nyelvi ellenszegülésnek, mint szisztematikus nyelvpolitikának nevezhető nyelvi magatartást a katolikus valláshoz ragaszkodó ó-angol csoportoknál is megfigyelhetünk (vö. Dolan 1991: 144). Mint azt már tárgyaltuk, az angol-normann eredetű, ó-angol vezető rétegek jelentős része a reformáció után is hű maradt katolikus vallásához. Ugyanakkor, egyéb területeken behódolt a Tudor anglicizáció politikájának, és hangsúlyozta a korona iránti töretlen hűségét. Erzsébet azonban

nem fogadta el ezt a „megosztott lojalitást," és ragaszkodott ahhoz, hogy a korona szolgálatában bizalmi pozíciókat betöltő hivatalnokok elfogadják az anglikán egyház rendszerét, azaz az uralkodó fennhatóságát mind az egyházi, mind a világi területen. Ennek következtében a dublini és a vidéki adminisztráció befolyásos hivatalait angol születésű protestánsokkal töltötték be (vö. Canny 1992: 99-102, Leerssen 1996b: 40). Az adminisztratív hatalomból való kirekesztés különösen érzékenyen érintette a korábban szilárd angol hűségű, és angol identitását féltékenyen őrző városi ó-angol lakosságot. Corkery (1968: 72-76) elemzi, hogy a politikai csalódás és a reformációval való szembefordulás a nyelvi ellenszegülés formáját öltötte az olyan katolikus, városi ó-angolok esetében, akiknek volt ír nyelvismeretük. 1600-ban Fynes Moryson, egy Angliából érkezett hivatalnok azt panaszolja, hogy még az angol-ír dubliniak sem hajlandóak vele angolul beszélni. Leírása szerint Waterfordban a helyzet hasonló, Corkban pedig rosszabb, mert ott a férfiak, „akiknek feleségeik úgy tudnak angolul, mint mi, keményen megdorgálják asszonyaikat, ha angolul beszélnek velünk" (id. Corkery 1968: 73).

Canny (1992: 97-102) a fenti jelenséggel összhangban egy tendenciát azonosít: ó-angol hivatalnokok és ügyvédek hívták vissza fiaikat az angol egyetemekről, és irányították át őket a kontinentális Európa katolikus egyetemeire. Az ó-írek mellett, ó-angol származású ír katolikus diákok is megjelentek Európa jezsuita kollégiumaiban. Ezt dokumentálandó, a munsteri tanács elnöke az udvarnak írt tudósításában árulóknak nevezi a leuveni egyetem ír diákjait, és a később híres jezsuitává vált, de a koronahű, kilkenny-i Butler fészekből származó James Archerről azt jelenti, hogy eskü alatt megtagadta az angol könyvek olvasását (Corkery 1968: 73-74). Egy másik európai ír kollégiumról pedig az a híradás érkezett 1600-ban Londonba, hogy „jelenleg hatvan ír fiatal, a Pale vezető úriembereinek legidősebb fiai tanulnak ott, és mindannyian írül beszélnek" (Corkery 1968: 74).

Ezekről a jelenségekről azonban azt mondhatjuk, hogy inkább a nyelvválasztásban megnyilvánuló ellenszegülés, mint a következetes politika jelei voltak, és hogy Írország nyelvi helyzetének alakulására nem gyakoroltak számottevő hatást (vö. Corkery 1968: 75-76), mert ekkorra az angol politika megállította a 15. században még élénk gael újjáéledés lendületét. Így az Európában tanuló, katolikus diákok demonstratív ír nyelvhasználata inkább az angol nyelvi kontextusban realizálódó anglikán egyházzal való szembefordulás, valamint a Róma és a katolikus egyház iránti hűség kifejező eszköze, mint a natív ír kultúrával történő azonosulás nyelvi megnyilvánulása volt.

4.4. A Tudor politika és az ír nyelvi hagyomány

I. Erzsébet írországi hivatalnokainak ideológiai rendszerében a protestáns anglikán egyházhoz való csatlakozás a politikai lojalitás előfeltétele volt. Ugyanebben a rendszerben, közvetlenül a vallás után vagy mellett következett a kulturális és nyelvi viselkedés, mint a politikai hűséget és megbízhatóságot is magában foglaló, teljes angolság sarokköve.

„Mindig is a hódító szokása volt, hogy megvesse a meghódított nyelvét, és hogy minden eszközzel arra kényszerítse [a meghódítottat], hogy az ő nyelvét megtanulja …, ha a beszéd ír, a szív is minden kétséget kizáróan ír" (id. Ó Fiaich 1969: 104). Ezek az angol Edmund Spenser (c.1552-99) szavai, akinek költészete, Cook (1995: ix) szerint, Miltonnal és Shakespeare-rel együtt, a legnagyobb hatást gyakorolta az angol irodalomra. Spenser 1580 és 1598 között Írországban élt és tevékenykedett, mint Erzsébet vezető hivatalnoka, s az 1596-ban vagy 1598-ban befejezett, *A Veue of the Present State of Ireland* (Spenser 1596) című, prózai dialógus formájában írt munkájával az Erzsébet-kori írországi kulturális és nyelvi gyarmatosítás egyik fő ideológusává vált (Ousby 1988: 941). Spenser gondolatmenetében a szív a meghódított identitását meghatározó, a politikai hűséget is magában foglaló lojalitás-rendszer szimbóluma, a nyelvhasználat és a nyelvválasztás pedig e lojalitás-rendszer eredendő irányultságának a kifejezése. Időben előre tekintve azt mondhatjuk Spenser érveléséről, hogy a 18-19. századi romantikus nemzeteszménynek a nemzet és a nyelv között egyértelmű megfeleltetést fölállító, kultúrnacionalista változatának az előfutára volt (vö. Csepeli 1992: 21-29). Szűkebb kontextusában, a 16. századi Írországban pedig esszenciális példáját adta annak a koloniális ideológiának, amelynek jegyében a Tudorok szisztematikus támadást intéztek az ír nyelv és kultúra, valamint az ezeket éltető társadalmi csoportok és intézményrendszer ellen.

Fontos látnunk, hogy a nyelv és intézményei elleni direkt támadás, azaz a kulturális elangolosítás végső soron politikai célokat, a hosszú távú gyarmatosítás sikerét szolgálta: a centralizációt megcélzó, átfogó anglicizáció egyik stratégiai eszköze volt. A Tudor kulturális anglicizáció az Erzsébet-korra egy tudatos, ideológiai alapokkal rendelkező programmá fejlődött. A normann kori angol hódítás sikertelensége és a gael újjáéledés ereje azzal a tanulsággal szolgált, hogy a kilkenny-i statutumokhoz hasonló, törvényi szabályozás hatástalan marad a natív nyelv társadalmi és intézményi hátterének lebontása nélkül. Ezért az angol nyelv terjedését és az ír használatának visszaszorítását támogató konkrét törvényeken túl, megtörtént a gael tradíció arisztokrata patrónusi rendszerének, a költői csoportoknak és a költői iskoláknak, sőt még az ír nyelvű kéziratok egy részének a tönkretétele is (vö. Leerssen 1996a: 180, Ó Fiaich 1969: 104).

A *State Papers*-nek nevezett hivatalos dokumentumok jelzik, hogy az ír nyelv visszaszorítása már VIII. Henrik uralkodásának az elejétől az állami politika részét képezte. Újra és újra ilyen célú tervek és királyi rendeletek bukkannak föl a forrásanyagban. 1536-ban Henrik a következő részletet tartalmazó levelet írta Galway városának: „… az említett város minden lakója igyekezzen angolul beszélni és az angol divat szerint viselni magát; és […] küldje iskolába gyermekét, hogy az megtanuljon angolul beszélni" (id. Ó Cuív 1951: 12).

Az anglikanizmust írországi államegyházzá avató, 1537-es törvénycsomagban szerepel a nyíltan kultúr- és nyelvpolitikai tartalmú, a politikai és a vallási lojalitást, valamint a kulturális asszimilálódásra való készséget együtt kezelő *Act for the English order, habite and language* rendelet. A törvény az íreket „durvának," „vadnak" és „tudatlannak" mutatja be, s mindezt nyelvi és kulturális „sokféleségükkel" magyarázza. Ezzel szemben az Isten ismerete, a király törvényeinek betartása, az általa képviselt nyelvnek és szokásoknak az egységes követése a „civil" életmód felé vezető útként jelenik meg. Tehát az uralkodó alattvalói érdekében kívánja, hogy „mostantól fogva folyamatosan" „az angol nyelvet, szokást és rendet kövessék" – „soha vissza nem térve az ír szokásokhoz és nyelvhez." Ellenkező esetben Őfelsége úgy tekint rájuk, mint akik „nem tisztelik az ő törvényeit és parancsait" (id. Leerssen 1996b: 38-39).

Fontos eleme Henrik törvényének, hogy az angol nyelvhasználati folyamatosságot és az írhez vissza nem térést hangsúlyozza. Ez a passzus, az angol-normann kori gael újjáéledés tapasztalataiból okulva, a betelepülő angol lakosság kulturális-nyelvi asszimilációjának kívánja elejét venni. Néhány évtizeddel később Spenser kortársa, a pamflet író Haynes még mindig az ír nyelv asszimiláló erejéről értekezik: „Megállapításra került, hogy ha az ír nyelv használata megengedett az angolok körében, akkor nem kevéssé járul hozzá […] az ír szokásokra történő áttérésükhöz" (id. Leerssen 1996b: 49).

A fenti törvényben a politikai, vallási, kulturális és nyelvi lojalitás egymást föltételező rendszerbe állításán túl már a kulturális és nyelvi imperializmus ideológiai alapvetésével is találkozunk, amely a hódító nyelvét és kultúráját a civil vagy civilizált életmóddal azonosítja, és ezt szembeállítja a meghódított nyelvével és az azzal összefüggő barbár, civilizálatlan állapottal.

Itt kell megemlítenünk a törvény egy másik gondolatát, amely aztán a 19-20. század birodalmi asszimilációs és a 20-21. század homogenizációs folyamataiban is felbukkan: a nyelvi és kulturális sokféleség vagy pluralizmus mint a civilizáció alacsonyabb, s az egységesség, mint a civilizáció magasabb fejlettségi szintje (vö. Labrie 1999: 15). A törvényben VIII. Henrik a késő-középkori társadalom natív ír, asszimilálódott angol-ír és

angol összetettségének hátrányait, az egységesítő anglicizáció előnyeivel állítja szembe. A nyelvi egységben kifejeződő politikai, majd nemzeti egység gondolata végigvonul az Erzsébet- és Jakab-kori angol ideológusok írásaiban is. Az ulsteri felkelést 1601-ben leverő Mountjoy titkára, Fynes Moryson írja: „Általában minden nemzet úgy gondolja, hogy a nyelvi közösségnél nem létezik nagyobb erő a fejek összefogására" (id. Ó Fiaich 1969: 104-105). Sir John Davies, az ulsteri telepítés egyik megtervezője pedig a következő szavakkal vázolja föl az Ír-tenger két partján egy nemzedéken belül kiemelkedő „Angliát": „Úgy gondolhatjuk és remélhetjük, hogy a következő [ulsteri] generáció nyelvében és szívében és minden egyéb módon is angol lesz; hogy, az Ír-tengert leszámítva, semmi eltérés vagy különbség nem lesz közöttünk" (id. Ó Fiaich 1969: 105).

Az 1537-es rendelet megerősítést nyert 1541-ben, a VIII. Henriket Írország királyává kikiáltó parlament által elfogadott törvényben: „Ezennel elrendeltetik, hogy minden személy vagy személyek, a király hű alattvalói, akik Írország földjén laknak, […] egységesen az angol nyelvet használják és beszéljék, és olyan helyen neveljék a gyermekeiket, ahol azoknak lehetőségük lesz vagy lehet az angol nyelvet […] megtanulni" (id. Ó Fiaich 1969: 102-103). Bár beiktatásakor e törvény ereje még csak az angol Pale területére terjedt ki, Erzsébet uralkodásának a végére, az angol korona adminisztratív hatalmának kiterjesztésével már az egész országban érvénybe lépett. S akkorra az angol kormányzat arról is gondoskodott, hogy a betarthatóságának legfőbb akadályát jelentő natív intézmények is végzetesen meggyöngüljenek.

A gael rendszerre mért legjelentősebb csapás az összesen kilencven ír territoriális úr behódoltatása vagy háború útján való megtörése, birtokaik jelentős részének az elkobzása, és az új, angol tulajdonosok közötti szétosztása volt. Ez együtt járt az ősi ír öröklési szokásokat előíró Brehon-törvények betiltásával, és az egyenesági primogenitúra elvének bevezetésével az addig natív kézen maradt területeken is (vö. Corkery 1968: 65-68, Leerssen 1996a: 180, Ó Fiaich 1969: 104). Az angol szokásjog országos kiterjesztése az ír nyelv kiszorítását és az angol nyelv használatát eredményezte a bíróságokon és a hivatalokban, azaz a jogi és a hivatalos nyelvi színtereken.

A dicső ó-angol Kildare és Desmond, valamint ó-ír O'Neill és MacCarthy családok hanyatlása tönkretette a klasszikus ír költői tradíció patrónusi rendszerét. Minden egyes arisztokrata család összeomlása egy további ír nyelvű bárdikus központ letűnését jelentette. Leerssen (1996a: 180) szerint a Tudor-kolonizáció és anglicizáció a teljes ír kulturális hagyományra jelentett fenyegetést. Az ír arisztokrácia behódoltatásával összezúzta a tisztelet

és a nemesség értékein alapuló rendszert, amelynek középpontjában a nemes úr szuverenitása állt, és amely, a költők szemszögéből, a gael világrend, történelem és kulturális kontinuitás összetartó ereje volt. Edmund Spenser a gael klán-szolidaritás *O* és *Mac* családnevekben továbbélő, identitás-formáló erejét ismerte föl, amikor azért apellált, hogy a hagyományos törzsi nevek helyett, az írek angol családneveket vegyenek föl, hogy „elfelejtsék az ír nemzetet" (id. Leerssen 1996b: 48).

A dicsőítő költészetet bőkezűen jutalmazó és a bárdikus iskolákat fenntartó nemesség hanyatlása egzisztenciális alapjaitól fosztotta meg az ír nyelvű hagyományt ápoló és annak presztízsét fenntartó értelmiségi osztályt. A korábban nagy tisztelettel övezett, örökletes tudós családok deklasszálódása maga után vonta az általuk képviselt nyelv és kultúra státuszvesztését. A Tudor politika egyik legsúlyosabb hosszú távú következménye az volt, hogy elindította az anyanyelvi hagyomány leértékelésének a folyamatát a natív lakosság körében (vö. Corkery 1968: 76).

Különösen az ulsteri felkelés leverését, a gael tradíció utolsó bástyájának az összerombolását követően kerül az ír nyelvű költészet tematikus fókuszába a natív nyelv és hagyomány presztízsének elvesztése fölött érzett szomorúság. Aindrias Mac Marcais írja: „Nincs nevetés a gyermekek játékában, a zene betiltva, az ír nyelv bilincsbe verve" (id. Ó Fiaich 1969: 105). Mathghamhain Ó hIfearnáin pedig eltanácsolja fiát a család örökletes foglalkozásától, mondván, Írországban a költészetnek nincs jövője: „Ne kövesd e haszontalan mesterséget, ne faragj ír nyelvű verseket" (id. Ó Fiaich 1969: 105).

Hogy a Tudorok mennyire veszélyesnek ítélték az ír szellemi arisztokrácia tevékenységét, sőt a puszta létét is, mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a törvényes tiltáson túl, a fizikai megsemmisítés eszközét is igénybe vették ellenük. Corkery (1968: 71-72) írja, hogy egy-egy hagyományos nemesi család tönkretétele együtt járt az ottani tudós iskola fölszámolásával, és sokszor a költők lemészárlásával. Ó Fiaich (1969: 104) pedig arról tudósít, hogy Sir John Perot, az angol korona embere, Munsterben hajtóvadászatot indított az ír tudósok ellen, bebörtönözte és felakasztatta őket. A fizikai megsemmisítés dühe a tudósok szellemi tevékenységét szimbolizáló és annak gyümölcsét tartalmazó kéziratgyűjteményeket sem kímélte. Erzsébet írországi kormányzójáról, Sir Henry Sidneyről tudjuk, hogy kíméletlenül égette az ír kódexeket, lapjaikat szabók között osztotta ki, hogy azokból vágjanak szabásmintát, vagy diákok kapták meg, hogy azokba csomagolják tankönyveiket (Ó Fiaich 1969: 104, Corkery 1968: 71).

A fizikai erőszakot törvények legalizálták. 1534-ben egy rendelet kitiltotta a költőket, történészeket és vándorénekeseket az angol Pale területéről, és az ellenszegülőket vagyonuk

elkobzásával és börtönbüntetéssel fenyegette. A rendelet betarthatóságának nehézségeit bizonyítja, hogy három évvel később VIII. Henrik lord kancellárja, Thomas Cromwell még mindig panaszos levelet kapott az ír énekeseknek, verselőknek, krónikásoknak és bárdoknak a Pale nemes uraira gyakorolt ártalmas hatásáról (id. Ó Cuív 1951: 12-13). 1549-ben, VI. Edward (1547-53) alatt végül statútum mondta ki, hogy „ezen túl, sem költő, sem bármilyen személy nem készíthet vagy alkothat [dicsőítő] verseket […] senki részére, a királyt kivéve, összes vagyona elkobzásának és börtönbüntetésnek a terhe mellett" (id. Ó Cuív 1951: 13).

Kérdés, hogy a gael rendszer fenntartó vázát képező, hagyományos arisztokrácia politikai, gazdasági, kulturális és nyelvi behódoltatásán túl, a Tudorok miért tartották olyan fontosnak az ír értelmiségi réteg gyors és kíméletlen megsemmisítését, hiszen a tradícionális társadalmi függőségi rendszer szabályai szerint az előbbi megtörése törvényszerűen maga után vonta volna az utóbbi ellehetetlenülését. A választ itt is a Tudor kultúr- és nyelvpolitika ideológiai alapvetésében kell keresnünk, vagyis, hogy a politikai lojalitás feltétele és egyben kifejeződése a nyelvi lojalitás. Ennek értelmében a Tudorok elsősorban az ír nemességet akarták elszigetelni a natív költők dicsőítő verseinek identitásformáló erejétől. Nem véletlen, hogy a legtöbb rendelet középpontjában a költők „ártalmas hatása" áll, és a tiltás fő célpontja az ír költők alkalmazása a nemesi házakban. Az angol hatalom a költők tevékenységének politikai következményeitől tartott: attól, hogy költészetükkel az új rend ellen lázítják az uralkodó rétegeket, és ezzel aláássák az angol állam erejét. Erzsébet hivatalnokainak a szemében az a nemesember, aki kész volt nagy összegekkel honorálni az ír nyelvű dicsőítő költeményeket, nem lehetett az angol uralkodó engedelmes alattvalója, hiába tiszta angol-normann származása és a natív arisztokrácia iránti megvetése (vö. Greene 1961: 48).

Kétségtelen, hogy az Erzsébet-kori államférfiak az anyanyelvi hagyomány társadalmi erejét a maga teljességében tapasztalhatták meg Ulsterben, ahol a több mint fél évszázados Tudor-program ellenére a gael rend még mindig ellenállt. Leerssen (1996a: 190-201) figyeli meg, hogy a natív ír társadalmi és kulturális hagyomány legerősebb és utolsó védőbástyájában, Ulster észak-nyugati részében a gael bárdikus költészet a végső, hangnemében erősen idegenellenes virágzását élte a 16. század alkonyán. Ez a jelenség mintegy igazolta az angol félelmeket az ír dicsőítő költészet szerepéről a natív rend fenntartásában, és az új angol politikai hatalom pozícióinak a meggyengítésében. A késői irodalmi virágzás egyik legtermékenyebb költője, Tadhg Dall Ó hUiginn az anyanyelvi kultúrával még a 16. században is szoros kapcsolatokat ápoló, nyugati Burke család tagjait verseiben rendszeresen a Tudor-uralommal szembeni ellenállásra buzdította. Egyik költeményében például arra ösztönöz egy családtagot, hogy ne használja a – valószínűleg –

seriffnek kijáró angol címet, mert az angol méltóság ellentmond a gael rendben elismert rangjának (id. Leerssen 1996a: 174).

Mint a korábbiakban láttuk, a 16. század végére a gael Ulster vált az írországi Tudor katonai és adminisztratív terjeszkedés utolsó célpontjává. Ezzel egyidőben, egy erőteljes anglicizációs támadás is megindult a térség ellen, amelynek legvehemensebb szószólói a Pale olyan töretlen angol lojalitású és gael ellenes, de katolikus vezetői voltak, mint Derricke, Stanyhurst és Smythe (vö. Leerssen 1996a: 177-90). Thomas Smythe például az udvarnak küldött jelentésében az általa *rimers*, „verselők”-nek nevezett költők társadalmi-politikai veszélyességére hívta föl a figyelmet. Smythe szerint e „tengernyi marhát birtokló” költők jelentik a fő kulturális ellenállást az angol életformával szemben. Sőt, ők tartják fönn a „rebellis” szellemet az ír urak körében, azáltal, hogy verseikkel dicsőítik az „O” és „Mac” családokat, azok „őseit és hősi, harci cselekedeteiket” (id. Greene 1961: 45-56). Greene (1961: 50) ugyanakkor megjegyzi, hogy bár Smythe tevékenységük veszélyességét hangsúlyozza, mégsem tagadja meg az ír bárdoktól költő mivoltukat. Ehhez hasonlóan Edmund Spenser is elismerően szól az ír költők művészetéről:

> [Verseikből] lefordíttattam a magam számára […]. És kétségtelenül az édes szellemesség és az ügyes találékonyság járja át azokat […], megszórva eredeti és természetes mesterségük csinos virágaival, a báj és a szellem jegyeibe öltöztetve, nagy szomorúság hát azt látni, hogy íly szép dísz a gonoszság és a bűn dicsőítésére használtatik, ahelyett, hogy, helyesen, az erény felékesítését és magasztalását szolgálná (id. Greene 1961: 50).

A protestáns Edmund Spenser értékrendjében az ír bárdikus költészet mint a külsőre szép, de a tartalmában és a céljaiban ártó angyal jelenik meg. Eredendő bűne abban áll, hogy az ír tradíciót élteti a jó és erényes angol életmintával szemben. Tágabb kontextusban, Spenser szavaiban az angol terjeszkedési politikát szolgáló, elhivatott protestáns misszionárius figuráját látjuk, aki a brit koloniális politika fontos kellékévé válik majd a 17-19. század folyamán Észak-Amerikában, Ázsiában, Ausztráliában és Afrikában.

4.5. Az ír nyelv elterjedtsége és státusza a Tudor-kor végén

A Tudor-kor társadalmi és nyelvi mozgásai tárgyalásának a zárásaként nézzük meg, mit mondhatunk általánosságban az ír nyelv helyzetéről Írországban a 16-17. század fordulóján. A témával foglalkozó elemzések döntő része fölhívja a figyelmet a nyelv elterjedtségének és a státuszának a változásai közötti különbségre, s kiemeli, hogy míg az

előbbi elvileg megnyugtató képet mutatott, az utóbbi tendenciái a nyelv zsugorodását vetítették előre. Ó Cuív (1951: 14) szavaival: „minden rendelkezésre álló bizonyíték azt mutatja, hogy Leinster néhány részétől és bizonyos urbánus területektől eltekintve, Írország lakossága kizárólag ír nyelvi beszélő volt.” Ezt alátámasztandó, I. Erzsébet utódja, a Stuart I. Jakab (1603-25) korából származó dokumentumokra hivatkozik, amelyekben az uralkodó még mindig az ír nyelvet ismerő és a lakossággal az anyanyelvén kommunikálni képes lelkészek kinevezését szorgalmazza, sőt 1614-15-ben utasítja a dublini protestáns egyetem tanácsát, hogy gondoskodjék tehetséges, írül beszélő fiatalok 2-3 éves képzéséről, alkalmassá téve őket „az egyszerű natívok katekizálására” (id. Ó Cuív 1951: 15-16). Ezzel egybecseng Greene (1966: 12-13) megállapítása, amely szerint 1600 körül az ír az egész ország nyelve volt, Dublinon és néhány más angol városi településen kívül. Sőt Dolan (1991: 143) az ír korabeli urbánus használatára utal, amikor a 16. század végi városi hatóságoknak az ír nyelv használatát elítélő megnyilvánulásait idézi. Corkery (1968: 74) egy 1608-ban Rómában járt ír jezsuita szavain keresztül mutatja be a nyelvhasználati helyzetet: „Az ír az egyetemes nyelv Ulsterben, Connachtban és Munsterben és a gyakoribb beszélt nyelv Leinsterben, ahol az angolt csak egy-két megyében használják”.

Az elemzések azonban kitérnek arra, hogy bár a nyelv gyengülése nem volt azonnal érezhető használatának mértékében, társadalmi státusza jelentősen meggyengült a 16. század közepét követő 150 évben, ami a nyelv natív lakosság általi fokozatos elhagyását indította el (vö. Ó Cuív 1961a: 138, Ó Huallacháin 1994: 21, Ryan 1961: 24-25). Az ír nyelv társadalmi státuszának gyengülését hűen tükrözte a lakosság nyelvi attitűdrendszerének átrendeződése, és az angol nyelv iránti fokozott nyitottsága (vö. Kelly 1999). Az egyéni boldogulás, a társadalmi mobilitás vagy éppen a pozícióvesztés elkerülése érdekében a natív lakosság egyre nagyobb része próbálta az angol nyelvet megtanulni és használni. Ó Huallacháin (1994: 21) állapítja meg, hogy a hódító nyelvének elsajátítása szükséges lépés volt a kolonizáció által előidézett társadalmi hátrányok kiküszöböléséhez. Más szavakkal, az angol nyelvhasználat bejárást biztosított az élet hatalmat képviselő, az angol nyelv által dominált színtereire. A társadalom minden rétegének nyelvválasztási szokásaira döntő befolyást gyakorolt az angol nyelvű adminisztráció és igazságszolgáltatás országos kiterjesztése. Ezzel kapcsolatban az ulsteri plantáció vezető hivatalnoka, Sir John Davies feljegyzi, hogy „mivel nagy kényelmetlenséget okoz nekik tolmács útján intézni peres ügyeiket, [...] iskolába küldik gyermekeiket, főleg azért, hogy az angol nyelvet megtanulják” (Ó Cuív 1951: 16). Elindult tehát az ír nyelv színtereinek visszafordíthatatlan zsugorodása. E jelenség hosszú távú következményeiről É. Kiss (2004: 10) a következő, általános érvényű megállapítást teszi:

A nyelv csak a mindennapos, az egyéni és a közösségi lét minden szférájára kiterjedő használatban maradhat ép, teljes, egészséges. Az anyanyelvhasználat színtereinek szűkülése, az anyanyelvhasználatnak a magánéletbe való visszaszorulása az anyanyelv sorvadásához, s végső soron a nyelvhalálhoz, a beszélők nyelvcseréjéhez és identitásváltásához vezet.

A natív közemberek nyelvi lojalitásának megváltozása fölött érzett keserűség, a „sértett arisztokratikus büszkeség," az egyik témája a bárdikus irodalom 17. század eleji hattyúdalának (Leerssen 1996a: 198-201). A *Pairlament Chloinne Tomáis* című anoním prózai szatíra az alacsonyabb társadalmi helyzetű írek nyelvi „képmutatását" gúnyolja ki. A műben megjelenik a vulgáris, alantas származású ír paraszt, aki azáltal válik végképp „degenerálttá," hogy az angol dohánykereskedőnek hízelegve, „makaróni" angolsággal próbál társalogni. A mű jellegzetessége, hogy az ír közemberek változó nyelvi viselkedését az elit értelmiségi pozíciójából kritizálja. Így a fő ellentét nem az angol és az ír, hanem a kultúra, a nemesség, a tisztelt hagyomány, illetve a durvaság, a primitívség és a társadalmi feltörekvés között feszül, és az alantas jegyek egyaránt jellemzik az angolt imitáló gael parasztot, valamint a kultúra és a szellem iránt érzéketlen, együgyű, törtető angol telepest. Az a nyelvi, kulturális öntudat, amely Erzsébet hivatalnokainak írásaiban már egyre inkább nemzeti jelleget ölt, az ír költők esetében még a középkori nemesi csoportöntudat síkján mozog. Az ír nyelv és a nemzeti jelleg tudatos összekapcsolása a későbbi századok ideológiai terméke lesz (vö. Leerssen 1996a: 198-201).

Az ír nyelv státuszának hanyatlása a korábbi standard, a klasszikus modern ír állapotváltozásához, pontosabban széteséséhez vezetett. Bár az állapotváltozás bizonyos jelei már a 16. század vége előtt jelentkeztek, a klasszikus nyelvi norma hanyatlása Ulster és a standardot fenntartó arisztokrácia és értelmiség végső, 17. század eleji veresége után gyorsult föl. A következőkben tárgyalandó 17. század folyamán új irodalmi nyelv alakult ki, amelyet a társalgási nyelv és az egyszerű emberek beszéde alakított. S mivel a Tudor-kor végén lényegében megszűnt a standard országosan egységes jellegét fönntartó értelmiségi csoport, natív hatalmi központ vagy központi helyzetű társadalmi csoport híján az új irodalmi változat egyre inkább a modern ír dialektusok hatása alatt, fokozatosan a szóbeliség területére korlátozódva élt tovább (vö. Greene 1966: 12, Ó Baoill 1998: 161).

5. Kontinuitás vagy diszkontinuitás: a nyelvi gyarmatosítás kezdetének és folytonosságának a kérdése az angol-normann és a Tudor-kori Írországban

Az angol-normann és a Tudor-kori Írország nyelvi, nyelvpolitikai vizsgálata nem lehet teljes anélkül, hogy összegeznénk, a két korszak milyen súllyal szerepelt a több száz évig tartó ír-angol nyelvcsere folyamatában, és hogy megfigyelhető-e közöttük folytonosság. A következőkben ezt a problémát elemezzük, különösen a kultúrával és a nyelvvel kapcsolatos ideológiák és reprezentációk figyelembevételével (vö. Bochmann 1999: 48, Hamel 1999: 80, Labrie 1999: 22), a kulturális és a nyelvi gyarmatosítás vagy kolonializmus/imperializmus vizsgálati keretei között.

Mint azt az előző fejezetben tárgyaltuk, több elemzés az írországi Tudor-korszakot mint új kezdetet, az angol-normann időszakkal diszkontinuitást mutató jelenséget kezeli. Mások (Lennon-Gillespie 2000: 50-63), egyfajta politikai folyamatosságot állapítanak meg, azzal érvelve, hogy a normann hódítás, félbemaradt jellege ellenére, precedenst teremtett Írország angol fennhatóság alá vonásához. Az újabb kutatások (vö. Canny 1973, 1976, 2001, Gillingham 1987, Moane 1994) pedig a kontinuitás – diszkontinuitás vizsgálatát az angol kolonializmus vagy imperializmus történetének keretei között végzik el. Moane (1994: 153-54) megállapítja, hogy Írország koloniális történetének legegyedibb vonása, hogy lényegesen korábban kezdődött, mint a legtöbb, a függetlenségét a modern gyarmatosítás időszakában elvesztett ország esetében. A kérdés, hogy mikortól azonosíthatjuk az írországi angol jelenlétet a kolonizáció folyamatával, illetve, hogy ezen belül, mikortól beszélhetünk a nyelvváltás folyamatát elindító kulturális-nyelvi gyarmatosításról.

Egy rövid fogalmi tisztázás kapcsán meg kell jegyeznünk, hogy a különböző elemzésekben nem figyelhető meg konszenzus a *kolonializmus* és az *imperializmus* definíció szerinti elkülönítésében. Még az azonos, tehát írországi kontextuson belül is Moane (1994) a kolonializmus, Gillingham (1987) pedig az imperializmus fogalmát használja az angol dominancia tárgyalásánál. Az általános elméleti munkák közül Loomba (1998) az előbbi, Galtung (1980), Phillipson (1992) és Tomlinson (1991) az utóbbi megjelöléssel dolgozik. Williams (1983: 160) utal az imperializmus történelmi és jelenkori változataira, Phillipson (1992: 52) pedig „az imperializmus korai, koloniális időszakára.” Loomba (1998: 2-4) megkülönböztet pre-kapitalista és kapitalista kolonializmust, s a későbbit tulajdonképpen az imperializmus szinonímájaként használja. Tomlinson (1991: 181) pedig a kolonializmus definícióját a „lásd <imperializmus>” utalással oldja meg.

A műszó-használati eltéréseken túl azonban megállapíthatjuk, hogy az elemzések kolonializmus vagy imperializmus alatt az idegen dominancia komplex eszközrendszerrel megvalósított rendszerét értik, és kiemelik az adott szituáció és a konkrét folyamatok vizsgálatának relevanciáját (vö. Tomlinson 1991:4). Moane (1994: 252-53) szerint a kolonializmus a hatalom és az elnyomás rendszere. Olyan társadalmi minták vagy ellenőrzési mechanizmusok jellemzik, amelyek fenntartják az elnyomást, és amelyek eltérőek a különböző kontextusokban.

Szinte minden kutatás kitér a kolonializmus/imperializmus típusainak, mechanizmusainak és folyamatainak a számbavételére. Galtung (1980: 127-28) az imperializmus hat összefonódó fajtáját azonosítja: gazdasági, politikai, katonai, kommunikációs, kulturális és társadalmi imperializmus. Moane (1994: 252-53) a kolonialista ellenőrzési mechanizmusokat a következőként csoportosítja: fizikai kényszer, gazdasági és nemek közötti kizsákmányolás, politikai kirekesztés, ideológiai és kulturális kontroll gyakorlása – magában foglalva az oktatást, a vallást, a nyelvet és más szimbolikus rendszereket –, valamint társadalmi széttördelés. Loomba (1998: 1-2) munkájában a kolonializmus két fontos folyamata körvonalazódik: az anyaországnak alárendelt közösség létrehozása egy másik országban; illetve a kontroll alá vont natív közösség lebontása és újra formálása különböző eljárások – kereskedelem, kifosztás, tárgyalás, háború, népirtás stb. – útján. Loomba ugyanitt megállapítja, hogy ezek a koloniális eljárások különböző írásokat hoznak létre, vagy éppen ilyen írások útján valósulnak meg. Ezek a hivatalos és magánfeljegyzések, levelek, kereskedelmi dokumentumok, kormányiratok, szépirodalmi és tudományos munkák a koloniális diskurzus korpuszát alkotják, és a kolonializmus alapvető folyamatainak a fontos megjelenési formáit és eszközeit jelentik.

A hódító kultúra és nyelv központi helyet foglal el a koloniális/imperialista ellenőrzés kialakításának és fenntartásának mechanizmusai között. Galtung (1980: 127-28) *domináns centrum* és *alárendelt periféria* felosztásában a nyelv és a kultúra mint a centrum és a periféria elitjei érdekközösségének a meghatározó elemei jelennek meg az imperializmus minden fajtájában. Phillipson (1992: 53) a kulturális imperializmust az imperializmus egyik típusaként elemzi, amelynek alapvető komponenseként a lingvicizmus ideológiai, strukturális és gyakorlati eszközeivel működtetett nyelvi imperializmust jelöli meg (vö. Barker: 1989: 292, Bullock-Stallybrass 1977: 303, Kontra 1999b: 84-88). A nyelvi imperializmus rendszerén belül pedig bizonyos anyagi, illetve nem-anyagi vagy ideológiai elemeket állapít meg, amelyek az egyenlőtlenségi viszonyrendszert kialakítják és reprodukció útján fenntartják. Ugyanakkor ennek a kulturális-nyelvi viszonyrendszernek a legitimálása gyakran

a nyelvről, kultúráról folyó vagy azzal kapcsolatos politikai diskurzus formájában történik (Phillipson 1992: 47).

Ha mindezek alapján elfogadjuk, hogy a koloniális/imperialista diskurzus a gyarmati hatalomgyakorlásnak fontos reprezentációja és eszköze, az adott kontextus ilyen jellegű diskurzusának a kultúrával és a nyelvvel kapcsolatos aspektusait vizsgálva, képet kaphatunk arról, hogy egy adott országban, egy adott korszakban jelen volt-e, és milyen formában a kulturális-nyelvi gyarmatosítás.

A kulturális-nyelvi gyarmatosítás vizsgálatánál egy további feladat a kultúra fogalmának a tisztázása. Geertz (1973: 14) definíciója szerint a kultúra egy jelentéskörnyezet, amelyen belül az adott közösség mindennapi gyakorlatai értelmezést nyernek. Tomlinson (1991: 5) szerint a kultúra egy szervező elv, adott közösség életmódjának a leírásához. A kultúra fogalmának pontosabb megközelítésében mérföldkövet jelentett a 18. századi, német Johann Herder pluralista értelmezése. A többes számú *kultúrák* szóalak használata azt implikálja, hogy a különböző közösségeknek egyedi kultúrái vannak, továbbá, hogy az egyes kultúrák elvben szuverén egységek: az életmód kiválasztása egy olyan döntés, amelynek meghozatala egyedül és kizárólag a kultúrahordozó közösség joga. Következésképpen, az olyan döntések és gyakorlatok fölötti dominancia, amelyek révén a közösség szabályozza és értelmezi a politika és a gazdaság közvetlen szféráin kívül eső életmódját, a közösség kulturális szuverenitásának a megsértése (vö. Tomlinson 1991: 6-7). Természetesen, a kulturális szuverenitás fogalmában benne foglaltatik a nyelvi, nyelvhasználati szuverenitás is. Így az adott közösség nyelvhasználati döntéseibe és gyakorlataiba való külső, direkt vagy indirekt beavatkozás, a fölöttük való idegen hatalom gyakorlása, megsérti a közösség nyelvi szuverenitását. Mivel egy közösség kulturális-nyelvi szuverenitásába való behatolás mindig a közösség politikai, gazdasági élete fölötti hosszú távú uralom kialakítását szolgálja, véleményünk szerint, a kulturális-nyelvi kolonizáció/imperializmus megjelenik a közösség ilyen jellegű szuverenitásának a megsértésekor.

Az ezen elméleti alapon felállított hipotézisünk szerint a 12. század második felében megindult angol-normann hódítás az írországi angol koloniális jelenlét kezdetét jelentette, amely együtt járt az ír-angol nyelvcserét végső soron előidéző kulturális-nyelvi gyarmatosítás tendenciáinak az elindulásával. A Tudor-hódítás ezt a folyamatot vitte tovább és teljesítette ki. A normann és a Tudor-intervenció tehát ugyanannak a folyamatnak volt két meghatározó, egymással kontinuitást mutató állomása.

Az Írország kulturális-nyelvi kontextusába történő behatolással az angol-normann korszak az ország ilyen jellegű szuverenitásának első durva megsértését jelentette. S bár a

gael újjáéledés az angol dominancia átmeneti meggyöngülését vonta maga után, a folyamat visszafordíthatatlanná vált, mivel a normann hódítás az önálló ír monarchia kialakulását törte derékba. A szuverén ír állam a Tudor-hódítást megelőző 14-15. században sem tudott realizálódni az ország – hódítás és betelepülés nyomán bekövetkezett – natív ír, angol-ír és angol elemekből álló megosztottsága miatt. Az önálló monarchia nélkül hiányzott az a központ és rendező elv, amely a kulturális szuverenitást helyre tudta volna állítani, és védelmezni tudta volna azt a Tudor anglicizációval szemben.

Mivel a normann hódítás meghiúsította a politikailag önálló s az ír nyelvhasználattal egybeeső ír királyság kialakulását, ezután az ír soha nem válhatott egy politikailag független állam domináns nyelvévé. Más szóval, az írországi társadalmi nyelvi váltás az angol-normann korban és az angol-normann hódítás hatására, a feudális piramis csúcsán, azaz a monarchia szintjén vette kezdetét.

A Tudor-hódítás újra bevezette, megerősítette és kiterjesztette a korábban fellazult angol uralmat. Ugyan az új intervenció összehasonlíthatatlanul erőteljesebb, átfogóbb és következetesebb volt a normann kori terjeszkedésnél, a folytonosság számos jelét figyelhetjük meg. VIII. Henrik például azt a városi, angol lojalitású és kultúrájú populációt használta ír politikája hídfőjeként, amely már az előző korszakban idegen testként törte szét az ország kulturális-nyelvi egységét. Továbbá, bár a kulturális-nyelvi megsemmisítés gondolatával összekapcsolt *permanens gyarmatosítás* elmélete a Tudor-kor terméke volt, ennek a kidolgozását a késő-középkor tapasztalata tette szükségessé, amikor a gael újjáéledés és a betelepült lakosság asszimilációja az angol korona politikai pozícióját ásta alá Írországban. A következőkben azt vizsgáljuk, hogy az angol-normann és a Tudor-kori kulturális-nyelvi gyarmatosítás írországi jelenléte és folyamatossága hogyan rekonstruálható ezeknek a korszakoknak az angol koloniális diskurzusa segítségével.

Az egyik legfontosabb vizsgálati szempont a hódítás ideológiájának kontinuitást teremtő szerepe. Bár a kulturális felsőbbrendűség középkori etnocentrikus arroganciáját a 16. században a modern európai kolonializmust tükröző, elitista attitűd váltotta föl, a cél mindkét esetben azonos volt: a hódítás igazolása a hódító vélt kulturális felsőbbrendűségének és a leigázandó nép vélt alsóbbrendűségének a bemutatásával. Gillingham (1987: 16-22) ezzel kapcsolatos tézise, hogy a területi expanziót a hódító kulturális és erkölcsi felsőbbrendűségével igazoló, a missziós ideológián alapuló modern angol imperializmus eredete Írország 12. századi meghódításáig vezethető vissza, és az imperialista attitűdök folyamatosan jelen vannak a koloniális diskurzusban a 12-től a 19. századig. Így az az

elmélet, hogy az írek „vademberek," ezért kiirtásuk vagy anglicizációjuk igazolt, folytonosságot mutat a 12. és a 16. század között élő angol államférfiak írásaiban.

Az ír nép első kulturális leértékelése a normann hódítás kapcsán figyelhető meg. A 7-8. századi angliai szerzetes-történetíró, a Tiszteletreméltó Béda leírása Írországról még pozitív. Ám amikor az írek ellenálltak a hódítóknak, és ragaszkodtak hagyományos életmódjukhoz, erkölcstelen vademberekként lettek megbélyegezve, és „a szentek szigete" elnevezést a „barbárok szigete" váltotta föl (Gillingham 1987: 21). Leerssen (1996b: 33-34) is megfigyeli, hogy a pre-normann időkben az Írországról alkotott angliai elképzelések a legrosszabb esetben homályosak és ellentmondásosak voltak. A 12. században azonban a pápaság és az angliai normannok, vagyis az a két erő, amely ki akarta terjeszteni a hatalmát az országra, egy sokkal kritikusabb képet alakított ki az írekkel kapcsolatban.

Ezzel a jelenséggel kapcsolatban megfigyelhető, hogy a hódítás ideológiájának reprezentációja tipikus mintázatot mutat a normann és a Tudor-időszakban is: a háborús, rebellis időszakok környékén fölerősödnek, gyakoriakká válnak a natívokat elítélő, megvető írások, míg a békésebb időszakok diskurzusa pozitívabb képet mutat az országról. A normann invázió után másfél évszázaddal bekövetkező Bruce-kampány idején például fölerősödött az írországi angol kolónia missziós öntudata, amely szerint őket, mint hódítókat Isten választotta ki a barbár írek civilizálására (Smith 2000:42). A Tudor-korszak végi, ulsteri kilenc éves háború idején is előtérbe kerülnek a negatív megítélések, holott bizonyos korábbi, nyugodtabb időszakok írásai előnyösebb képet mutatnak az országról. Robert Payne 1589-es *Briefe Description of Ireland* című munkájának az volt a célja, hogy angliai vállalkozókat toborozzon a munsteri telepítéshez. Ennek megfelelően elismerően szól az írek bizonyos csoportjairól. Amíg a natív harcosokat vad törvényen kívülieknek nevezi, a „legjobb gaelekről," a marhatenyésztőkről azt írja, hogy bár tisztátalanok és civilizálatlanok, de „vendégszeretőek," „tisztelik a törvényt," és „nap mint nap az angol szokásoknak megfelelően fejlesztik magukat," azaz angolul beszélnek, vagy legalább a gyermekeiket angolul taníttatják (id. Leerssen 1996b: 46-47).

A normann és Tudor-kori diskurzus között folyamatosságot teremtő másik fontos motívum a keresztény missziós öntudat. A Tudor-időszak kultúr- és nyelvpolitikájának tárgyalásakor bemutattuk, hogy a 16. századi, Spensertől és kortársaitól származó írások a protestantizmus terjesztése jegyében, a protestáns elitista öntudat talaján nyilatkoztak lenézően a „pápista írek" erkölcséről, kultúrájáról és nyelvéről.

A missziós ideológia jegyei azonban már a 12. századi kolonizációs politikában is megmutatkoztak, mégpedig a pápaság és az angol, akkor még katolikus egyház írországi

expanziós ambíciói kapcsán. 1152-ben Canterbury érsekségét feldühítette, hogy elveszítette fennhatóságát a dublini püspökség fölött, amikor az Armagh-hoz, az ír érseki központhoz csatlakozott. Ezek után John of Salisbury, Canterbury érseki titkára megjelent IV. Adrián – angol – pápánál, aki bullában szentesítette Írország meghódítását (vö. Simms 1992: 47-48, lásd még 2.3.). Ugyanez a Salisbury kemény kritikával illette az ír filozófus-doktorok tudományát és nyelvét. Szerinte az ír doktorok „barbár" nyelven beszélnek, és „soha nem hallott szavakkal" fertőzik meg az emberek agyát (Shaw 1961: 92-93). Érdekes megfigyelnünk, hogy míg a későbbi koloniális diskurzusban, a központi lexikai elemként jelen lévő *barbár* szó a meghódított nép civilizálatlanságára, kulturális és életmódbeli primitívségére utal, Salisbury 12. századi írásában a barbár nyelv az érthetetlenség fogalmával kapcsolódik össze. Ez összecseng a *barbár* etimológiai vizsgálatának eredményével, amely szerint a szó eredeti jelentése: olyan személy, aki értelmetlen hangokon, „nem-nyelven" beszél. A klasszikus görög gyarmatosítók például barbárnak bélyegezték a más, számukra érthetetlen nyelveket beszélő népeket (Phillipson 1992: 19).

Megfigyelhető, hogy mind az Írországban a hódítás után lábát megvető angol-normann egyház, mind az angol-normann korona holdudvarába tartozó ideológusok koloniális diskurzusa a pápa 1155-ös, *Laudabiliter*-nek nevezett bulláját használta fő forrásként. Ebben a dokumentumban a pápa II. Henriknek adományozza Írországot „abból a célból, hogy az ország tisztátalan szokásai eltöröltessenek, és hogy a csak nevében keresztény, barbár nép […] a jó erkölcsök szépségét öltse föl" (id. Gillingham 1987: 19, vö. Kearney 1989: 66-68, lásd még 2.3.).

Ez a missziós ideológia adja az írországi normann hódítás koloniális diskurzusa fő megteremtőjének, Gerald of Walesnek, Giraldus Cambrensisnek is a kiindulási pontot. Gerald írásai egyfelől azoknak az előítéleteknek adnak hangot, amelyek már jelen voltak a 12. századi hódítók Írországgal kapcsolatos attitűdjeiben, másfelől a koloniális diskurzus és az írekről alkotott standard negatív sztereotípiák forrásának a szerepét töltötték be mind a késő-középkorban, mind a Tudor-időszakban, sőt még a 17-18-19. században is (vö. Leerssen 1996b: 32-76).

Gerald közvetlen, rokoni kapcsolatban állt több hódító angol-normann lovaggal, és bejáratos volt az udvari körökbe is (Leerssen 1996b: 34-35). Saját társadalmi érdekei fonódnak össze a hódító ideológiával abban, ahogy a vezető normann lovag, Strongbow és a natív Dermot Mac Murrough, Leinster ura bemutatásával a két kultúrát és, inderekt módon, a nyelvet is hierarchikus rendszerbe állítja (id. Martin 1994: 126, 131). Gerald leírásában Strongbow mint a civilizált, keresztény lovag ideálja jelenik meg, Dermot pedig mint a durva,

barbár, kegyetlen hadúr. Gerald különös hangsúlyt fektet a beszédmód és beszédstílus jellemet tükröző szerepére. Strongbow „gyenge hangú," akit „önfegyelme" soha nem hagy el, és aki, amit tettekkel nem tud elérni, „elrendezi rábeszélő szóval" (id. Martin 1994: 131). Ezzel szemben Dermot „hangja nyers," „durván bánik nemeseivel," és még „saját embereivel is ellenséges" (id. Martin 1994: 126). A barbárság sztereotípiája tehát itt a durva beszédhang és beszédstílus érzékeltetésével karöltve jelentkezik, ami már csak azért is előítéletektől terhes, mert Gerald nyilván nem értette a gael nyelvet (Lynch 1662: 266). Dermot barbár, durva viselkedését és hangját bemutatva azonban az általa használt nyelvet is a barbárság fogalomkörébe utalja.

Másutt Gerald az írek erkölcsi, jellembeli fogyatékosságait, az árulásra és a tisztességtelenségre való hajlamukat hozza kapcsolatba beszédmodorukkal: „jobban kell félnünk ravaszságuktól, mint harcmodoruktól;" „édes beszédük" veszélyesebb, mint „szitkozódásuk" (id. Leerssen 1996b: 35). A nyelvértés hiányában itt is az indirekt információ, az előítélet és a sztereotípia prejudikálja Gerald negatív ítéletét.

Gerald János herceg kíséretében tett személyes látogatást Írországban, s az 1180-as évek végére datálható két munkája, a *Topographia Hibernica* vagy *The Topography of Ireland* és az *Expugnatio Hibernica* vagy *The Conquest of Ireland* a pápai bulla által kijelölt keresztény misszió szemszögéből igazolja a normann hódítást, de legfőképpen közvetlen normann rokonai írországi kegyetlenségeit (Cambrensis 2000, Cambrensis 2001).

> Földjeiket főleg legeltetésre használják. Keveset művelnek és még kevesebbet vetnek be. Nem a talaj minősége jelent itt problémát, hanem a szorgalom hiánya […]. Ez a lustaság az oka, hogy a sokféle ásványt, amiben a föld rejtett csatornái bővelkednek, nem bányásszák, és semmilyen módon nem hasznosítják. Nem fordítanak energiát a len és a gyapjú feldolgozására, vagy bármilyen kézműves és kereskedelmi tevékenység űzésére. Csak a pihenésnek és a lustaságnak élve, ez egy igazi barbár nép. Megélhetésükben az állatokra hagyatkoznak, és úgy is élnek, mint az állatok (id. Gillingham 1987: 18).

Gerald értelmezésében a legfontosabb ír gazdasági tevékenység, a marhatenyésztés, mint az írek eredendő lustaságának és „állatiasságának" reprezentációja jelenik meg, és ez a barbár életmód igazolja civilizálásukat a morálisan és kulturálisan felsőbbrendű angol-normannok által. A „barbár, állatias írek," mint standard sztereotípia a koloniális diskurzus Tudor-kori változatában is tovább él. Sir Henry Sidney Írország kormányzójaként írja a 16. század második felében: „… még soha nem éltek náluk rosszabb szemléletű emberek, mert a

házasság számukra nem jelent többet, mint tudatlan vadállatok közötti párosulást" (id. Gillingham 1987: 18). A 12. században a „csak névleg keresztény," a 16. században pedig a „pápista," tehát „ateista" és „hitetlen" jelleg indokolta az írek keresztény misszióval egybekötött kolonizációját.

Gerald nemcsak gazdaságilag, társadalmilag, illetve fajilag, hanem kulturálisan is alsóbbrendűeknek tartotta az íreket. Simms (1992:44) figyeli meg, hogy amíg a 13. századi ír költők az európai kulturális közösség tagjaiként látták önmagukat, Westminster udvaroncai az európai kultúrkörhöz képest kívülállóként kezelték őket. Szintén Gerald of Wales eszmefuttatása, hogy az európai civilizáció külső határát Írország és Wales normann lovagok által elfoglalt vidékei alkotják, amibe azonban már nem tartoznak bele a „barbár" írek és walesiek lakta nyugatabbi területek.

Az eredendő kulturális alsóbbrendűség sztereotípiájának fennmaradása lehet az egyik magyarázata, hogy a középkorban egyetlen angol uralkodó sem gondolt írországi egyetem megalapítására. Ennek ellenpéldája, hogy amikor V. Henrik (1413-22) angol király a száz éves háború (1337-1453) alatt elfoglalta Normandiát, Caennél egyetemet alapított francia-normann diákok számára (Gillingham 1987: 21).

Mint láttuk, már Gerald of Walesnél is jelenkezett a civilizált hódító és a barbár meghódított beszédstílusbeli és hangszínbeli pozitív és negatív megkülönböztetése. Mindezen túl az a folyamat, amely a Tudor-korban a nyelvi alapon történő identitás-meghatározásban teljesedett ki, már az angol-normann időszak második felében kezdetét vette. Ó Fiaich (1969: 101) követi nyomon, hogy amíg a normann hódítás idején a nyelvi különbségek a faji különbségek jegyeiként interpretálódtak, a későbbiekben, amikor az ír-normann vegyes házasságok elmosták a faji, etnikai jegyeket, a nyelv és a nyelvhasználat, és nem az eredet vált a fő identitás-meghatározóvá a koloniális diskurzusban. Ennek az ideológiának a középkori kicsúcsosodását a korábban már tárgyalt, 1366-os kilkenny-i statútumok adják (lásd 3.8.). A törvényszöveg Írország nemzetiségi megoszlását a politikai lojalitásokat is tükröző, kulturális és nyelvhasználati megosztottsággal hozza összefüggésbe, és a kulturális-nyelvi viselkedést a nemzetiséghez tartozás kritériumaként kezeli. Ennek szellemében a natív mintákat követő embereket „íreknek," s ebből következően „ellenségeknek," míg az angol módon élő és beszélő embereket „angoloknak," tehát „a király engedelmes alattvalóinak" nevezi, függetlenül attól, hogy Írországban vagy Angliában születtek-e (vö. Leerssen 1996b: 37). Ezt a szemléletet VIII. Henrik anglicizációs politikája olyan módon vitte tovább, hogy a fenti második csoport jelzői az ország összes lakójára kiterjeszthetőek legyenek.

Míg Gillingham (1987: 16-22) a modern angol imperializmus gyökereit Írország angol-normann leigázásához vezeti vissza, más kutatások (vö. Loomba 1998: 2-5, Canny 1976) az európai kolonializmus kialakulását a 16. századra datálják, és ebbe helyezik a Tudor-kori Anglia expanzióját. Kétségtelen, hogy miként az írországi normann megjelenés beilleszthető a 11-12. századi, nyugat-európai, a centrumból a periféria felé irányuló, politikai, gazdasági, demográfiai, kulturális és vállási mozgás kereteibe, a Tudorok 16. századi írországi térhódítása is elhelyezhető a korabeli nemzetközi kontextusban. Az Amerika 15. század végi fölfedezését követő új európai terjeszkedés zászlóshajója Spanyolország volt, és amint Leerssen (1996c: 387) megfigyeli, a Tudor gyarmati politika kétségtelenül inspirációt szerzett a spanyol mintából. Nagy valószínűséggel igaz ez a kultúr- és nyelvpolitika területén. A spanyol monarchia birodalmi nyelvpolitikájának ideológiai megalapozása Nebrija nevéhez fűződik, aki 1492-ben egy tervezetet adott át Kasztíliai Izabella királynőnek, amelyben úgy érvelt, hogy mivel az emberi történelem során a nyelv mindig is a birodalmak támasza volt, a kasztíliai nyelvet a külső terjeszkedés eszközévé és az országban használatos, „tanulatlan beszéd” elfojtásának a fegyverévé kell tenni (Illich 1981: 34-35). Mint a korábbi elemzés során láttuk (lásd 4.4.), ez a nyelvpolitika az Erzsébet-kori államférfiak koloniális diskurzusában is tükröződött.

Loomba (1998: 110-11) ugyanakkor megfigyeli, hogy a különböző európai gyarmatosítók eltérő interakciós módokat alakítottak ki a natív népcsoprtokkal. Míg például a spanyolok Amerikában sok helyi szokást vettek át, és vegyesházasságokat kötöttek, a modern brit gyarmatosítók sokkal inkább elkülönültek az őslakosoktól. Itt, véleményünk szerint, egy olyan jelenségről van szó, amely az általános, nemzetközi tendenciákon túl, a gyarmatosítás adott kontextusának speciális elemeit hangsúlyozza, és a 12. század végétől folyó írországi angol gyarmatosítás kontinuitására világít rá.

Az angol-normann időszak asszimilációs folyamatai az angol korona számára nyilvánvalóvá tették, hogy a betelepülő népesség társadalmi, kulturális és nyelvi elíresedése veszélyezteti a politikai dominancia folyamatosságát. Ez a történelmi tapasztalat vezette az Erzsébet-kor apologistáit arra a következtetésre, hogy a natív nyelv visszaszorítása, és a hódító nyelvének elterjesztése ad tartósságot és stabilitást a politikai terjeszkedésnek (vö. Ó Fiaich 1969: 104). Ebben a tekintetben a koloniális diskurzus egyik fő formálója volt Richard Stanyhurst, a 16. századi, katolikus, angol identitású Pale-lakó – gael Írország elszánt ellensége. Stanyhurst az anglicizált Pale-t tekintette Írország megreformálása ideális modelljének, és a natív népesség angol mintára történő átalakítását sürgette, mivel a

permanens hódítás előfeltétele, hogy az őslakosság átvegye az angol kultúra három fő elemét: az angol jogot, öltözködést és nyelvet.

> A hódításnak, legalábbis, ha bölcs, három dologgal kell együttjárnia, úgymint: törvény, ruházat és nyelv. Mert amely ország leigáztatik, ott a lakosokat ugyanazon törvény szerint kell kormányozni, mint amely szerint a hódító kormányoztatik, ugyanolyan divatú ruházatot kell viselniük, mint amilyet a győztes visel, és ugyanazt a nyelvet kell beszélniük, mint amit a legyőző beszél. És ha ezek közül bármelyik hiányzik, a hódítás kétségtelenül akadozik (id. Leerssen 1996b: 43).

A politikai és a kulturális-nyelvi gyarmatosítás összekapcsolása, valamint az ír lakosság három területen történő, angol irányú asszimilálásának a gondolata megerősítést nyert a protestáns Edmund Spenser diskurzusában. Spenser szintén az ír nyelv ártó, politikailag megosztó hatása, továbbá a gondolkodás, a lojalitás („szív") és a nyelvhasználat egysége mellett érvelt (lásd 4.4.).

Az angol identitású, de katolikus Stanyhurstnél a kulturális-nyelvi azonosság által kifejezett angolság fölülírja a protestáns-katolikus vallási különbséget. Azonban az írországi angol koloniális érdek egyre inkább a protestantizmus elterjesztésének az ambíciójával fonódott össze, s Sir Henry Sidney és Edmund Spenser írásaiban már a protestáns-missziós attitűd tükröződik (vö. 4.4.). E diskurzus központi motívuma, hogy a natívoktól elvitatja a civilizáció intézményét, kannibalizmussal, vérfertőzéssel, barbársággal vádolva, és az állatokhoz hasonlítva őket (vö. Leerssen 1996b: 39). S bár itt az elsődleges cél a protestáns-angol, tehát „erkölcsös és civilizált," valamint a katolikus-ír, tehát „erkölcstelen és civilizálatlan" ellentét-rendszer bemutatása, a diskurzus fogalomhasználatában és attitűdjeiben a középkori Gerald of Wales által kialakított sztereotípiák élnek tovább. „Bujálkodnak, nem tartják a házassági köteléket, a nőkön erőszakot tesznek, lopnak, és mindenféle útálatosságot cselekszenek lelkiismeretfurdalás nélkül" – írja Edmund Tremayne, Erzsébet ír kormányzójának, Henry Sidneynek a titkára (id. Gillingham 1987: 19). Összehasonlításképpen lássuk Gerald of Wales szavait: „ Ez egy bűnben dagonyázó, szennyes nép. Megengedik a vérfertőzést, például azáltal, hogy […] elhunyt fivérük feleségét veszik nőül" (id. Gillingham 1987: 19).

A Gerald-féle gondolatvilág 16. századi továbbélésének klasszikus példája Andrew Borde 1552-es *Introduction of Knowledge* című műve, amely a következő leírásokat tartalmazza Írországról:

> Írország, az Anglia uralkodója alá tartozó királyság […], két részre oszlik: az angol Pale-re és a vad írekre. Az angol Pale jó ország […]. Jó városok találhatóak benne, mint Dublin és Waterford, ahol az angol szokásokat követik […]. Az emberek […] kellemes modorúak és az angol nyelvet használják […]. Írország másik részét vad íreknek nevezik […]. Mert az emberek ott lusták, nem törődnek földjeik bevetésével és művelésével […], híján vannak a jó modornak és a becsületnek, tanulatlanok és durvák […]. A legtöbb kedvességet és szeretetet, azok között az írek között találtam, akik az angol Pale-en születtek (id. Leerssen 1996b: 39-40).

Borde munkája hűen tükrözi a koloniális diskurzus sztereotípiáinak évszázadokon átívelő életképességét. A középkorhoz viszonyítva az egyetlen „előrelépés," hogy a 16. századi gyarmatosító kijelöli az írek számára a civilizáció útját: a kulturális és nyelvi anglicizációt.

6. Az ír nyelv politikai és társadalmi környezetének az átrendeződése a „két civilizáció” Írországában a 17-18. században

A 17-18. században Írország a mély megosztottság, a „két civilizáció” országává vált. A hatalmi megosztottság alapját azonban már elsősorban nem az etnikai-kulturális, hanem a vallási hovatartozás szolgáltatta. A fő ellentét a *protestáns*, illetve a *katolikus* csoportok között feszült, ahol az utóbbi nemcsak az őslakosokat, hanem a normann kortól a Tudorokig betelepült lakosságot, tehát az ó-angolokat, míg az előbbi az új-angolokat, azaz az Erzsébet-kortól plantáció és migráció útján érkezett populációt és leszármazottaikat jelentette. Mindezek mellett igaz, hogy a katolikus népesség túlnyomó részét, az alsóbb társadalmi csoportokban pedig szinte kizárólag, a natívok alkották, amíg a protestáns fogalom alatt az Ulsterbe betelepült skót presbiteriánusokat, valamint a politikai és gazdasági hatalom pozícióit az egész országban magukhoz ragadó, angliai anglikánokat értjük.

Az új betelepülők lakosságarányban mérhető növekedése az északi Ulsterben volt a legmarkánsabb. Itt 1611-ben a natívok és a telepesek megoszlása a 3:2 arányt mutatta, egy 1733-as becslés szerint viszont a natív családok száma 38,549, a telepeseké pedig már 62,624 volt (Todd 1999: 48-49, vö. Bardon 2001: 115-147, Blaney 1996:3, Elliott 2001: 81-122, Moody et.al. 1982: 279, Stewart 1997: 19-41). Az ország egészét nézve az új lakosok aránya jóval kisebb volt, de Cullen (1981: 15) szerint az írországi bevándorlás mértéke még így is kiemelkedett a korabeli Európában: 1600-ban kb. 2%-ot, 1700-ban pedig már 27%-ot tett ki az angol-skót etnikum.

Országosan tehát a katolikus népesség számszerű dominanciája megmaradt, azonban ez a többség a 17-18. század eseményei következtében törvényesen jogfosztottá és vagyontalanná vált. Más szóval, a Tudor-hódítás által megteremtett politikai keretek kitöltése, s az angol etnikum hegemóniájának a stabilizálása és törvényi körülbástyázása jelentette a 17-18. század legmeghatározóbb társadalom-politikai irányultságát. Ezzel összefüggésben a következőképpen zsugorodott a katolikus földbirtok a 17-18. században: 1641-ben az ország földjének az 59%-a, 1688-ban a 22%-a, 1703-ban a 14%-a, s 1778-ban az 5%-a **(Függelék 7)**. Ez a tendencia még akkor is a régebbi lakosság drámai elszegényítését jelzi, ha figyelembe vesszük, hogy a katolikus populáció felső rétegében jelentős volt a deklasszálódást kivédeni hivatott anglikanizálódás (Clarke 1994: 201, Wall 1994: 220).

Írország két civilizációjának a kirajzolódását, illetve a katolikus lakosság jog- és vagyonfosztását a 17. század két nagy háború-sorozata, a század közepén zajló cromwelli és a

század végén zajló vilmosi háborúk, és a nyomukban fellépő birtokrendezések, telepítések, migrációs hullámok, illetve a katolikusokat a 17. század végétől a 19. század elejéig sújtó *Penal Laws*, azaz 'büntetőtörvények' idézték elő. Ezek az események bőséges modern tudományos feldolgozással rendelkeznek. Itt csak néhány jellemző vonásukra utalunk, a későbbiekben pedig nyelv- és kultúrpolitikai jelentőségüket elemezzük (vö. Canny 1992: 88-133, Clarke 1994: 189-203, Foster 1989: 3-286, Foster 1992a: 134-173, Jackson 1976: 54-186, Kelly 2000: 70-83, Langford 1997: 352-418, Lennon and Gillespie 2000: 60-69, McDowell 1994: 232-247, Morrill 1997: 286-351, Ó Tuathaigh 1990: 1-41, Simms 1994: 204-216, Wall 1994: 217-231, Whyte 1994: 248-262).

1649-ben Oliver Cromwell és puritán hadserege, a *New Model Army*, partraszállt Írországban, hogy a polgárháború első szakaszában rojalista bástyává vált katolikus íreket megbüntesse. Az 1649-50-ben tomboló bosszúhadjáratot de Fréine (1978: 28-29) „holokauszt"-nak és „halálmenet"-nek nevezi, amely a több, mint egymilliós lakosságot kétötödével tizedelte meg. A rojalista erősségeknek számító Droghedában és Wexfordban rendezett vérfürdők a fegyvertelen lakosságot sem kímélték. A vallásháború jellegét öltő vérontás mozgatórúgóját az Erzsébet-korban gyökerező, protestáns-puritán missziós ideológia kicsúcsosodása jelentette. Cromwell Drogheda ostroma után írott levele „a jónak, az ördögi fölött" aratott győzelmével igazolja a tömegmészárlást, önmagát pedig az igazság-osztó angyal szerepében tünteti föl:

> Meg vagyok győződve arról, hogy ez Isten igazságos ítélete a barbár nyomorultak fölött […]. A szívünkbe vésődött, hogy egy nagy tettet kell végrehajtanunk, nem erő vagy hatalom, hanem az Isten lelke által (Cromwell 1649: 861).

Carpenter-Deane-McCormack (1991: 855) szerint: „Cromwell átka," hogy a protestáns uralmat Isten áldásaként legitimálta, és ezáltal mély szektariánus színezettel itatta át az ír életet.

A katonai győzelmet a cromwelli birtokrendezés és telepítés követte: a katolikus birtokokat kisajátították Munster és Leinster tartományokban, és az „ártatlan," a rojalista felkelésben aktív szerepet nem vállaló katolikus birtokosokat bizonyos mértékig kárpótolták a legszegényebb, de akkor még homogén ír nyelvű, nyugati Connacht tartományban. Az eredeti cromwelli terv szerint az egész katolikus lakosságot áttelepítették volna a Shannon folyó nyugati partjára. S bár az íreket közel 11 millió holdnyi jó minőségű földtől fosztották meg Leinsterben és Munsterben, elegendő földművelő telepes híján, a déli és keleti protestáns

nagybirtokok a natív parasztság tömegeit tartották helyben a föld megművelésére (Kearney 1989: 126, Todd 1999: 51-52). A földekből Cromwell emberei, kifizetetlen katonái, hivatalnokai, hitelezői részesültek. Kearney (1989: 126) megfigyeli, hogy a 36.000, ír földdel kompenzált cromwelli katonából húsz év múlva már csak 8.000 élt Írországban, a többiek eladták földjeiket az Erzsébet-korban és a 17. század első felében betelepült protestáns birtokosoknak. Azt mondhatjuk tehát, hogy bár a cromwelli plantáció nem volt olyan szisztematikus és társadalmilag átfogó, mint a korábbi ulsteri telepítés, létrehozott viszont egy angol nyelvű, protestáns földbirtokos réteget az ország keleti és déli térségében. S bár a birtokrendezés elsősorban a földbirtokos és nem a paraszti népesség cseréjét eredményezte, mint látni fogjuk, a hatalmi réteg angol kultúrájának hatására ezek a területek, Ulster mellett, az ír vidék első nyelvváltó területei lettek (Canny 1992: 124, Clarke 1994: 203). A hatalom nyelve tehát kiszorította a kezdetben jelentős számbeli erővel bíró natív nyelvet, s ezen a folyamaton már nem változtathatott a Corkery (1968: 107) által leírt jelenség: vidéken több protestáns földbirtokos elsajátította az ír nyelvet olyan mértékben, hogy kommunikálni tudjon bérlőivel.

A cromwelli republikánus korszakot követően a restauráció és II. Károly (1660-85) uralma ugyan megerősítette a korábbi birtokrendezést, mégis két, viszonylag békés évtizedet hozott. Sőt, II. Jakabnak (1685-88), Károly nyíltan katolikus öccsének a bizalmasa és írországi katolikus helytartója, Tyrconnell évei alatt megindult a katolikus térnyerés a hadseregben, valamint a kormányhivatalokban, és az elnyomott vallás elit rétegei a vagyoni visszarendezésben reménykedtek. Az angol „dicsőséges forradalom” (1689) azonban elmozdította a trónról Jakabot, és helyébe a protestáns, holland Orániai Vilmost (1689-1702) helyezte. 1689-ben II. Jakab, ír katolikus hátországa segítségével, offenzívát indított az angol trón visszaszerzéséért, így vált Írország a vilmosi háborúk két éve során(1689-91) európai jelentőségű hadszíntérré. A két király összecsapása a Stuartok vereségével záródott, megpecsételve az angliai hatalmi harcok kimenetelét. Ez a háború az Írország két civilizációja közötti utolsó nagy fegyveres összecsapást, és a katolikusok végső vereségét jelentette. Az 1690-es boyni vereség és a rákövetkező katonai kudarcok az ír katolikus földbirtokos érdek végső fegyverletételét kényszerítették ki. Az 1691-es limericki szerződéskor, a Cromwell idejében távozott 30.000 emigránst újabb 14.000 gyarapította (Clarke 1994: 202-203, Simms 1994: 206). Bár a 18. század első felében Jakab utódai kétszer is kísérletet tettek az angol trón visszaszerzésére (vö. Devine 1999: 31-48, Ferguson 1968: 1-197, Mackie n.d.: 266-81, Smout 1970: 332-60), a jakobita remények Írországban egyre inkább csak a natív nyelvű, paraszti folklór idealista politikai színezetét szolgáltatták. A boyni győzelem a protestáns oldalon a

mítoszteremtő fantázia kiapadhatatlan forrásává vált, amely a mai napig az *Orange Order*, vagyis Orániai Rend militáns szimbolikájában nyer kifejezést (vö. Boyd 1995, Cathcart 1988). A vilmosi háborúk után az angol betelepülés utolsó nagy hulláma játszódott le Írországban, de még ennél is jelentősebb volt az a törvénykönyv, amellyel a protestáns közösség a hatalmát és a vagyonát konszolidálta a többségi lakossággal szemben.

Kelly (2000: 78) megállapítja, hogy az írországi protestáns uralom csúcspontja az 1695 és 1793 közötti időszak volt, azaz a „büntetőtörvények kora." A boyni győzelmet követő évtizedekben a kizárólagosan protestáns ír parlament egy sor rendelkezést hozott, amelynek célja az ország katolikus lakosságának az elnyomása volt. Látszólag a katolikus vallást óhajtották törvényi úton eltörölni: 1697-ben az *An Act for Banishing all Papists exercising any Ecclesiastical Jurisdiction, and all Regulars of the Popish Clergy out of this Kingdom* rendelet került beiktatásra, amely formálisan kitiltotta a katolikus klérust az országból, a hátramaradókat börtönnel, kiűzetéssel, a visszatérőket pedig vagyonelkobzással és halálbüntetéssel fenyegetve. A katolikus ellenes törvények igazi célja azonban a katolikus lakosság bármiféle hatalomból, illetve földvagyonból való kizárása volt: betiltották vagy korlátozták a katolikus oktatást, fegyverviselést, a föld katolikusok általi öröklését, birtoklását, bérlését és művelését; lehetetlenné tették, hogy katolikusok ipart űzzenek, embereket alkalmazzanak, kormányhivatalokat vállaljanak, a jogi szakmában helyezkedjenek el; s 1728-ban szavazati joguktól is megfosztották őket (Cathcart 1988: 43, Kelly 2000:76-78, Wall 1994: 217-18). Ezek a kirekesztések közvetett úton, az 1704-ben ratifikált *An Act to Prevent the Further Growth of Popery*, röviden *Test Act* alkalmazásával történtek. A törvény olyan esküt tett kötelezővé, amely a római katolikus egyház alapvető dogmáinak az érvénytelenségét jelentette ki.

Leerssen (1996e: 356-57) és Carpenter-Deane (1991:963) megállapítja, hogy a két civilizáció között feszülő antagonizmus ellenére, a 18. század utolsó negyedében Írországban egy nemzeti ideál bontakozott ki, amely, legalábbis elméleti síkon, felölelte a protestáns angol-ír és a katolikus gael etnikumot is. A két civilizációnak a nemzeti egység jegyében történő közeledése kifejeződött a katolikus büntetőtörvények fokozatos enyhítésében, bár ez utóbbi London erőteljes nyomására történt. 1782-ben legalizálták a katolikus oktatást, 1792-ben a protestáns-katolikus házasságkötést, majd 1793-ban eltörölték a legtöbb megmaradt katolikus diszkriminációt, a parlamenti képviseletet, a bírói tisztség és a magasabb közhivatalok betöltését korlátozókat kivéve (Moody et al. 1994: 440-44).

A 18. századi ír befogadó nemzetfogalom kialakításában fontos szerepet játszott a politikai nemzetet alkotó protestáns hatalmi csoporton belül kirajzolódó *patrióta* ideál, amely

átitatódott a korabeli liberalizmus eszmerendszerével. Bár az ír parlament patrióta csoportja elkötelezett volt az angol kapcsolat és a hivatalos anglikán egyház iránt, egyre növekvő mértékben nehezményezte azokat az angol törvényeket, amelyek az alkotmányos és a gazdasági korlátozások révén Írországot gyarmati szinten tartották. Különösen sérelmesek voltak a még a Tudor-kor óta érvényben lévő, Poynings-féle törvények, illetve az 1720-ban ratifikált *Declaratory Act*, amelyek fenntartották Westminster fennhatóságát a dublini parlament fölött (vö. Beckett 1966: 164, Kelly 2000: 80).

> Írország Nagy-Britanniától való függésének jobb biztosítása érdekében … deklaráltatik…, hogy Őfelsége, a Nagy-Britannia Parlamentjében összegyűlt Lordok […] és az Alsóház tagjainak tanácsa és egyetértése által, teljes hatalmat és fennhatóságot gyakoroljon az Írország királyságát és lakosait kötelező törvények és rendeletek […] meghozatalában (Declaratory Act 1720).

A protestáns Henry Grattan által vezetett, ír parlamenti reform-csoport alkotmányos mozgalma elérte a fenti törvények 1782-es és 1783-as visszavonását, és ezzel Írország – legalábbis formálisan – szuverén státuszát a brit koronán belül (Beckett 1966: 222-29, Kelly 2000: 80, McDowell 1994: 232-34). Grattan 1782-es parlamenti beszéde az ír nemzet első formális deklarációjának tekinthető:

> Egy szabad néphez szólok most: korszakok teltek el, és ez az első pillanat, hogy megillet Titeket ez a cím […]. Térdre kényszerítve leltem rá Írországra, atyai odaadással figyelve; nyomon követtem fejlődését a sérelmektől a fegyverekig és a fegyverektől a szabadságig […]. Írország ma nemzetté vált (Grattan 1782: 918).

A liberális nemzeti ideológia jegyében Grattan mintegy megelőlegezi Írországnak a két civilizáció összebékítésének eszményét – „országotok viszályban álló részeit egybeolvasztottátok” –, és utal arra, hogy a szabad nemzet fogalmába a vallási jogaiktól megfosztott katolikusokat is be kell emelni (Grattan 1782: 918-21): „ A jogok nyilatkozatának beterjesztőjeként szégyenkeznem kellene, ha honfitársaim közül csak 600,000-nek szándékoznék szabadságot adni, amikor pedig ezt még további 2 millióra kiterjeszthetném” (id. Beckett 1966: 230).

A katolikus emancipáció, mint a független és egységes ír nemzet alapvető feltételének a gondolata az 1790-es években, a francia republikánus eszmék a hatására formálódó *United Irishmen* mozgalmában nyert egyértelmű kifejezést. A mozgalom centruma a 18. század végére gazdasági és intellektuális központtá váló Belfast és annak értelmiségi, középosztálybeli, presbiteriánus közössége lett. Bár a presbiteriánusok szintén protestánsok voltak, az uralkodó anglikán közösséghez képest hátrányos helyzetű, a büntetőkódex által – bizonyos mértékig – szintén diszkriminált csoportnak számítottak.

A United Irishmen fő ideológusa, az egyébként Kildare-ből származó és anglikán Wolfe Tone, 1791-es programadó politikai írásában, az *An Argument on Behalf of the Catholics of Ireland* című pamfletben, a protestáns radikálisok és a katolikusok közötti együttműködést sürgeti a teljes katolikus emancipáció, az ír parlament megreformálása és a brit kapcsolat megszakítása érdekében (vö. McDowell 1994: 232-47).

A United Irishmen radikalizálódása az 1790-es évek második felében a szektariánus ellentétek kiéleződéséhez vezetett. A mozgalom által országos méretűre tervezett felkelés ugyan kudarcba fulladt 1798-ban, de a konzervatív protestáns közösség fenyegetettség-mítosza új élményforráshoz jutott, és az 1795-ben megalakult Orániai Rend a militánsan kirekesztő és agresszívan katolikus-ellenes ideológiákat élesztette újjá (vö. Beckett 1966: 257, Boyd 1995: 17-23, Cathcart 1988: 41-45, Foster 1992a: 151-52, Kelly 2000: 82).

A befogadó ír nemzet ideáljának 18. század végi kudarca a „másik civilizáció”-ban is fölerősítette az elhatárolódás jegyeit. A következő, Drogheda városának egy kelmeszaküzletében lejátszódó jelenetet John Gamble, angol utazó vetette papírra 1810-ben. A leírás a 19. század eleji, urbánus, katolikus közép-osztály politikai identitástudattal átitatott szín-szimbolikájának, valamint a demonstratív és összetartozást sugalló, alkalmi nyelvválasztásának finom dokumentuma:

> Néhány hölgy ruhát vásárolt, és […] a színek, amelyeket előnyben részesítettek a zöld különböző árnyalatai voltak. Azonban egy nagyon elegáns, halványsárga darabot is mutattak nekik, ami elnyerte a legfiatalabb hölgy tetszését, de a másik írül súgott valamit neki, ezért félretette a kelmét. Észrevettem, hogy a boltos elmosolyodik, megkérdeztem hát tőle, mit mondott a hölgy.
>
> -„Ne foglalkozz ezzel, protestáns szín!” A zöld minden árnyalata katolikus. A narancssárga pedig protestáns – hangzott a válasz. (id. Foster 1997: 50).

A liberális-protestáns és az urbánus-katolikus értelmiség együttműködésén, valamint – amint látni fogjuk – a két civilizáció kulturális ozmózisán alapuló ír nemzeti ideál kudarcot vallott a 18-19. század fordulóján. A napóleoni veszély és az ír radikalizálódás által sürgőssé tett, s az 1801-ben Nagy-Britannia és Írország politikai unióját megvalósító és az Egyesült Királyságot létrehozó törvény következtében az írek elveszítették az 1780-as években kivívott politikai szabadságaikat. Az önálló ír nemzeti eszmény helyébe lépő kirekesztő, szektariánus tendenciák fölött több, mint száz éven keresztül London gyakorolt közvetlen és általában politikailag manipulatív befolyást. Ez a körülmény viszont hosszú távon aláásta egy egészséges, a két civilizációt befogadó, független ír nemzet megszületésének az esélyét.

6.1. Az ír nyelv helyzetének és állapotának a változásai a 17-18. században

Az ír nyelv és kultúra 17-18. századi változását leíró munkák elsősorban a nyelvvesztéssel összefüggő fogalmakat használnak: „visszahúzódó” (Todd 1999: 41), „hanyatló” (Cullen 1981: 107), „koherenciáját vesztett” (Carpenter-Deane 1991: 961). A nyelv végső hanyatlásának időbeni meghatározását illetően azonban eltérés mutatkozik a különböző elemzések között. Hyde (1967b: 622) véleménye, hogy az ír nyelv halála a 18. század közepétől kezdődött. Ó Huallacháin (1994: 24-25) szintén a 18. század tendenciáit hangsúlyozza. De Fréine (1978: 41, 46) szerint is a 18. században következett be az ír kultúra és nyelv végső szétesése, amit a nyelv és kultúra mögött álló, sorozatos kataklizmákat átélt társadalom kohéziójának széthullása idézett elő (vö. Wall 1955). Szintén De Fréine (1977: 71) véleménye, hogy az írből az angolba irányuló első nagy méretű és együttes nyelvi mozgás a 18. század elejére tehető. Ehhez képest Ó Murchú (1988: 80) leszögezi, hogy az ír nyelv kisebbségi státuszba torkolló hanyatlása a 17. század elején vette kezdetét. Ezzel összefüggésben Wall (1969: 81-83) megállapítja, hogy az ír és az angol nyelv között a domináns pozícióért folyó harc a 17. század elejére lezárult, és az angol győzelme után a 17. század konfliktusai már nem a politikai és a nyelvi, hanem a vallási és a vagyoni kérdések körül zajlottak a régi és az új népesség között.

Wall (1969: 81-83) véleménye azt a korábbiakban kifejtett nézetünket támasztja alá (lásd 4., 5.), hogy a Tudor-kor végére, azaz a 16-17. század fordulójára, a kulturális, nyelvi kolonizációval együttjáró hódítás hosszú távon kijelölte a visszafordíthatatlan nyelvcsere folyamatát, és előkészítette a nyelv státuszának és állapotának a 17-18. századi hanyatlását. Ennek megfelelően, a különböző hatalmi és társadalmi csoportok nyelvpolitikai irányultságai is eredendően a nyelv végső elhagyása irányába mutattak az itt tárgyalt kétszáz évben.

Ha pusztán az ír nyelvűek számát tekintjük, azt állapíthatjuk meg, hogy a natív nyelv jelentős erővel rendelkezett a vizsgált időszak elején. Sőt, az anyanyelvi lakosság körében a 18. század második felétől jelentkező erős demográfiai növekedés eredményeként a 19. századra a nyelvet többen beszélték, mint addig bármikor. Ugyanakkor az ír nyelvűek összlakossághoz viszonyított aránya csaknem megfeleződött. Pontos felmérési adatok hiányában, az ír nyelv numerikus erejét vizsgáló munkák korabeli források megállapításaira és becslésekre alapoznak. Beckett (1966: 25) 5-600,000-re, Blaney (1966:3-4) nagyjából 600.000-re teszi Írország összlakosságát a 17. század első éveiben. Ó Cuív (1951:17) véleménye, hogy e lakosság „többsége" ír egynyelvű volt. Blaney (1966:3-4) szerint az ír beszélők a lakosság 90%-át alkották, tehát nagyjából félmillió embert jelentettek.

A korabeli William Petty *The Political Anatomy of Ireland* (1691) című írásában 1.2 millióra taksálja Írország 1672-es, tehát a cromwelli telepítések utáni népességét. Bár Simms (1994: 206) 2 milliós adatot közöl 1685-re, Canny (1992: 128) viszont csak 1.3 milliósat 1687-re, abban összhang van közöttük, hogy a lakosság kb. ¾-e mezőgazdasági hátterű, natív katolikus volt, akikről pedig tudjuk, hogy a leginkább nyelvtartók voltak.

A 17. századi nyelvhasználatot illetően Hyde (1967b: 617) egy 1657-es natív forrást idéz, amely szerint „egyetlen nyelv sem érthető jól a sziget közemberei által, kivéve az írt." Meg kell jegyeznünk, hogy itt csak az alsó, és nem a középső, illetve a felső társadalmi rétegekről van szó, továbbá, a megfogalmazás még a közemberek körében sem zárja ki az angol valamilyen szintű megértését és használatát.

A következő petíció szintén 1657-es keltezésű, és Dublin városa elöljáróinak íródott:

> Ellentmondva és nyíltan ellenszegülve a törvényeknek, amelyek szerint minden személynek az angol nyelvet kellene beszélnie és használnia […], az írt mindennaposan és gyakran beszélik […], nemcsak az utcákon és olyanok, akik vidéken élnek és vásáros napokon jönnek a városba, hanem több olyan családban is, akik a városban élnek (id. Hyde 1967b: 613).

Ez a szöveg nyilván egy angol ajkú és az angol kormányzat érdekeit képviselő, hivatalos személy által íródott, és nyelvi attitűdjében a kilkenny-i statútumok, valamint a VIII. Henrik ír nyelv elleni törvényeinek a cromwelli időszakban is élő irányultságát tükrözi. Bár az ír nyelv dublini jelenlétét rója föl, utal a főváros és a vidék eltérő nyelvhasználatára. Szavai azt sugallják, hogy a vidékről a városba utazó, vásáros emberek ír beszéde különbözősége miatt

„válik láthatóvá” Dublinban, a kifogásolt helybéli családok ír nyelvhasználata pedig szintén az alapvetően angol nyelvi közeggel összevetve válik szignifikánssá.

Az ír vidéket felkereső utazók az ottani elterjedt ír nyelvhasználatról tudósítanak. Arthur Young *A Tour in Ireland* (1780 id. de Fréine 1978: 61-62) című munkájában azt írja, hogy az 1770-es évek második felében csak Dublin-megyében és a Wexford-megyei Bargy és Forth járásokban nem találkozott az ír nyelvvel. Whitley Stokes 1799-ben megállapítja, hogy „országunk lakói közül legkevesebb 800.000-en csak írül beszélnek, de legalább még kétszer ennyien vannak, akik szívesebben beszélik [mint az angolt]” (id. Ó Cuív 1951: 19). Ó Cuív (1951: 19) szerint az itt jelzett kb. 2.400.000 ír egynyelvű és az írt preferáló ír-angol kétnyelvű beszélő a nagyjából 4 és ¾ millió összlakos felét alkothatta. Stokes megállapítása egyben utal a natív lakosság körében növekvő kétnyelvűségre, s ezzel kapcsolatban Ó Cuív (1951: 19) megjegyzi, hogy a 18. század végén a lakosság 2/3-a már „beszélt valamilyen szinten angolul.” Blaney (1996: 3-4) véleménye, hogy bár az 1845-ben legkevesebb 3,5 millió natív ír beszélő – a demográfiai növekedés miatt – „csúcsot döntött,” az ír egy- vagy kétnyelvűek számára vonatkozó 1800 körüli adat az összlakosságnak már csak az 53%-át jelentette. Végül vegyük figyelembe Ó Murchú (1999: 2-3) adatközlését, amely szerint Írország 1800 körüli nyelvi megoszlása 2 millió ír egynyelvű, 1,5 millió ír-angol kétnyelvű és 1,5 millió angol egynyelvű volt.

A százalékos zuhanáson túl, a nyelv relatív helyzetét jelző további fontos tényező, hogy az ír egynyelvűek szinte kizárólag a szegény vidéki populációhoz tartoztak (Ó Murchú 1999: 2-3). A lakosság ír-angol nyelvi, földrajzi megoszlása tükrözte politikai-gazdasági megosztottságát. Ha Írország korabeli nyelvi térképét vizsgáljuk, nem pusztán azt figyelhetjük meg, hogy az ír nyelv földrajzi kiterjedtsége folyamatosan zsugorodott, hanem, hogy használata a szegény, rurális, nyugati országrészekre szorult vissza, míg az angol a politika, kereskedelem, oktatás és közszolgáltatás fejlődő hálózataival rendelkező és urbanizálódó keleti országrészekből terjeszkedett (Henry 1977: 20-21, MacSiomóin 1994: 48, Ó Cuív 1951: 17) **(Függelék 8)**.

Az ír nyelv használatának az elterjedtsége mintegy negatív lenyomata volt az angol hatás alá kerülő, modernizálódó és jobb módú régiók megoszlásának. Ezzel áll összhangban Foster (1992a: 143) megfigyelése a 18. századi Írországról. A legnyugatabbi Connemara-ban és a Kerry-félszigeteken az élet a régi formák szerint merevedett meg. A fokozottabban anglicizálódó és kommercializálódó délen és keleten azonban az emberek elhagyták a hagyományos létformákat. Ugyanakkor az őshonos populáció nem vált egészében egy mindentől megfosztott, „vidéki proletariátussá.” Munsterben, Leinsterben és Kelet-

Connachtban is kialakult egy viszonylag jól élő, natív marhatenyésztő réteg. A marhapiac intézménye számos vidéki kereskedőváros virágzását eredményezte, amelyek közül kiemelkedett a munsteri Cork, a maga tehetős katolikus kereskedőrétegével. A protestáns elithez tartozó Thomas Campbell Cork városáról szóló leírása 1778-as, *A Philosophical Survey of the South of Ireland* című munkájában, fontos információval szolgál a lakosság nyelvhasználati összetételéről. Campbell az angliai Bristolhoz hasonlítja a 8.500-9.000 házból álló, élénk kereskedelemmel rendelkező dél-írországi várost. A település vallási összetételéről azt mondja, hogy „a pápista jelenlét dominál," amelyre bizonyíték a tizenegy katolikus „miseház." Majd Campbell így folytatja: „Egy korai vasárnap reggel ellátogattam az egyik katolikus miseházba, amely igen tágas volt. Az ajtó előtt számos elegáns hintó állt". Az utcát viszont, a szerző szerint, ellepte „az ír nyelven kolduló nincstelenek hada." Campbell leírása alapján szembetűnő a városi katolikus népesség vagyoni és nyelvi megoszlása: a nincstelen városi proletariátus ír és a jómódú katolikus rétegek angol nyelvhasználata. Az utóbbira abból következtethetünk, hogy az angol anyanyelvű Campbell nem említi a katolikus mise nyelvét, viszont megvetően beszél a koldusok „akcentusáról," mint „a legdallamtalanabb nyelv"-ről, amely „valaha is sértette" a fülét.

Wall (1969: 81-82) és Cullen (1981: 107) szerint az ír nyelv a 17. században rohamosan hanyatlott az ország keleti és középső részeiben – hátrahagyva ugyan kisebb nyelvszigeteket Louth, Meath és Kilkenny területén – s visszaszorult a nyugati, délnyugati tengerpart és a nyugati hegyes vidékek felé. Az utóbbi területeken viszont a hanyatlás nem szembetűnő a 18. század végéig.

Bliss (1977: 16) az írországi modern angol dialektusok vizsgálatakor Christopher Anderson 1828-as becsléseire utal, amelyek szerint a 19. század elejére Írország keleti felének több mint 50%-a, a nyugati felének kevesebb mint 50%-a, a legnyugatabbi Connacht tartománynak pedig kevesebb mint 10%-a volt angol nyelvi beszélő.

De Fréine (1977: 73-79) Írország 1800 körüli nyelvi térképét elemezve elmondja, hogy a nyugati Connacht és a délnyugati Munster tartományokban a lakosság túlnyomó részben ír beszélő volt. Az ír nyelv jelenléte figyelhető meg a Dublintól északra lévő, Észak-Leinster területén. Dél-Leinster, Dublin, Wicklow, Carlow és Dél-Wexford megyéi azonban az elsők között váltak angol nyelvűekké. Ugyanakkor, a dél-keleti Wexford megye egyéb területein, és az ország keleti feléhez tartozó Kilkenny megyében megfigyelhető az ír nyelvhasználat. Az ország középső régiójához tartozó King's vagy Offaly és Queen's vagy Laois nyelvhasználata pedig vegyesnek mondható **(Függelék 8)**.

Az ország keleti területeinek nyelvi térképe tehát szoros összefüggést mutatott az angol nyelvű betelepülés koncentrálódásával. Mint láttuk, ez a folyamat több évszázadra tekintett vissza és két megerősítést nyert a 17. század folyamán. De Fréine-nel (1977: 73-79) összhangban Cullen (1981: 248-49) is megfigyeli, hogy az ország keleti feléhez tartozó Wicklow, Westmeath, és Leix megyékben az ír nyelv gyakorlatilag eltűnt a 17. század folyamán, s ennek a legfontosabb oka az 1650-es években, tehát a cromwelli időszak alatt bekövetkező maximális telepes behatolás és az ezzel összefüggő, valamint az angol nyelvhasználattal összefonódott gazdasági lehetőségek voltak. Ugyanakkor, azok az ír nyelvhasználatú szigetek, amelyek a keleti részen éltek tovább, a korábbi katolikus birtokok valamilyen okból való megmaradását jelzik. Meath és Kilkenny megyékben is léteztek ilyen „körülbástyázott," prosperáló, vidéki katolikus közösségek, s Kilkenny úgyszólván monolitikus katolikus egységet alkotott (Cullen 1981: 20-22).

Ulster észak-keleti része, a 17. század eleji plantáció révén, az ország korai nyelvváltó régiója volt, de a tartomány déli és nyugati peremvidékein, Cavan, Monaghan és Donegal megyékben általános volt az ír nyelvhasználat (vö. de Fréine 1977: 73-79).

A vidékkel ellentétben, a városok nyelve alapvetően az angol volt. Ez alól a legnyugatabbra fekvő Galway jelentett kivételt, amely az angol nyelvű telepítésektől mentes Connacht tartomány egyetlen urbánus központjaként még a 19. század elején is túlnyomóan ír nyelvűnek számított. Ugyanakkor a legtöbb városba, például Dublinba, Corkba és Belfastba, megindult a szegény, vidéki, ír anyanyelvű lakosság megélhetési okokból történő migrációja (Corkery 1968: 95, de Fréine 1977: 73-79). Az ír nyelvű dublini „underclass" jelenlétére utal 1775-ben egy túrista leírása, miszerint a városban „az ír nyelvet még használja a legközönségesebb fajta, de csak kevesen a jobb osztályokba tartozó emberek közül" (id. Ó Huallacháin 1994:23).

Ez a megállapítás azt a tényt is fölfedi, hogy a 17-18. században az ír nyelv visszaszorulásának csak egyik oka volt a többhullámú, angol ajkú betelepülés. A másik, a nyelv életképessége és jövője szempontjából meghatározó tényező: a már az előző évszázadokban megindult, és az 1600-1850 közötti időszakban a legalsóbb társadalmi rétegekig ható nyelvi presztízs és státuszvesztés, és az ebből adódó kétnyelvűség és nyelvelhagyás volt. A társadalmi erejét vesztett nyelv a földrajzinál is látványosabb zsugorodáson ment keresztül a nyelvhasználat valamennyi presztízzsel bíró tartományának az elvesztése következtében. A társadalmi hierarchiában föntről lefelé ható nyelvcsere már a Tudor-időszakban elindult a natív arisztokrácia körében (lásd 4.1), és a 17-18. században a folyamat teljessé vált a katolikus középosztály rétegeiben. A nyelv a vidéki agrárnépességnél

őrizte meg a legtovább első nyelvi funkcióját, de – mint látni fogjuk – a megélhetési okok miatti angol nyelvhasználat már e csoportnál is megfigyelhető a 18. században.

Wall (1969: 81-82) szavaival: a 17-18. század politikai, vallási, gazdasági feszültségei „meggyilkolták a nyelvet a társadalmi skála tetején," és helyzetét a „teljes népesség körében meggyengítették." Beckett (1966: 37) megállapítása a natív lakosság felső rétegeiről a Tudor-kori anglicizáció következményeivel magyarázható: „Bár minden bizonnyal otthonosabban érezték magukat az ír nyelvben, valószínű, hogy I. Jakab uralkodásának a végére [azaz 1625 körülre] legtöbbjük angolul is beszélt." Az angol polgárháború kezdetén, 1642-ben összeverbuválódott s az ó-ír és ó-angol katolikus nemességet tömörítő, rojalista Kilkenny Konföderáció pedig minden nehézség nélkül bonyolította angol nyelven az ügyeit és tárgyalásait. Corkery (1968: 94) szerint „a gazdagok" már a 17. század közepétől feladták az ír nyelv generációk közötti átörökítését.

A vagyonos katolikus elit végső asszimilációját a domináns angol kultúrához és nyelvhez a katolikusokat sújtó büntetőtörvények gyorsították föl. A vagyon, rang és társadalmi pozíció megmentésése céljából nagyjából 5.000 katolikus földbirtokos és középosztálybeli csatlakozott a hivatalos anglikán egyházhoz. Egyes elemzések szerint ez a csoport a katolikus birtokos osztály jelentős hányadát képezte. A konvertálók vagyona ugyan megmaradt, de hamarosan kulturálisan és nyelvileg is betagozódtak a protestáns hatalmi rétegbe (de Fréine 1978: 70, Foster 1988, Simms 1956, Wall 1994:220).

Az ír nyelvű, katolikus felső rétegekeből az angliai politikai elitbe vezető „felemelkedést" a brit szigetek egyik legjelentősebb 18. századi politikai filozófusának, Edmund Burke-nek az életútja mutatja be. Burke édesanyja a corki, katolikus, földbirtokos Nagle családból származott, amely már angol-ír kétnyelvű volt, mégis Burke kisgyermekkorának natív nyelvű és kultúrájú élményanyagát szolgáltatta. Burke karrierjében mégsem ez, hanem az áttért, anglicizált és a jogi szakmában működő édesapa befolyása vált döntővé. Az ifjú Burke egyetemi tanulmányait a dublini Trinity-ben végezte, s pályafutásának csúcsát a György-kori Anglia whig politikai arisztokráciájának meghatározó alakjaként érte el. S igaz, hogy Burke hű maradt az ír katolikus ügyhöz, jelentős szerepet vállalva a büntetőtörvények enyhítéséért folytatott politikai küzdelemben, a cél érdekében kifejtett politikai-filozófiai munkássága kizárólag angol nyelven fogalmazódott meg (O'Brien 1997: 1-40).

Wall (1969: 81-82) véleménye, hogy 1800-ra az ír már nem volt az otthon nyelve a sikeres vagy a sikerre aspiráló családokban, beleértve a városokban koncentrálódó, a kereskedelemből meggazdagodó katolikus középrétegeket is (vö. Foster 1992a: 138, Kelly

2000: 94, Ó Huallacháin 1994: 23). A katolikus középrétegek negatív ír nyelvi attitűdjéről Ó Huallacháin (1994: 23) a következőket mondja: „Ezek az emberek bebiztosították, hogy gyermekeik megfelelő angol nyelvtudással rendelkezzenek ahhoz, hogy boldoguljanak abban az új környezetben, ahol az ír a nincstelenek nyelvének számított.” Ehhez fűzzük hozzá, hogy amikor a 18. század második felében, a vezető katolikus és dzsentri csoportok többszöri petícióban fordultak Londonhoz a büntetőtörvények enyhítéséért, mindannyiszor hangsúlyozták az angol hódítás politikai és kulturális elfogadását, s az utóbbinak hivatalos angol nyelvhasználatuk kétségtelenül nyomatékot adott (vö. McDowell 1994: 240, Wall 1969: 82-83).

A nyelvcserét is magában foglaló anglicizáció a felemelkedés lehetőségétől – a büntetőtörvényektől függetlenül – eleve elzárt, katolikus szegényparasztság körében zajlott a leglassabban. Corkery (1967: 21-24) „ír Írországnak” vagy „rejtőzködő Írországnak” nevezi az ország nyugati, dél-nyugati részeibe visszaszoruló, nyelvtartó, szegényparaszti populációt. A rejtőzködés vagy láthatatlanság azért is találó megnevezés, mert a vizsgált korszakban az ír nyelv használata egyre inkább a szóbeli kommunikáció területére korlátozódott. Egyfelől, a vidéki agrárrétegek körében nem volt jellemző az írásbeli nyelvhasználat, másfelől, az ír nyelv kiszorult minden olyan hivatalos szférából, ahol az írott nyelv meghatározott funkciókkal bírt. Következésképpen, az ír nyelv nem nyerhetett teret mint nyomtatott nyelv, majd mint sajtónyelv sem (Harrison 1991: 277). 1750-re már nemcsak Dublinnak, hanem több vidéki városnak, így Corknak és Belfastnak is volt helyi sajtója. S a számos helyi újság kizárólag angol nyelven jelent meg (Beckett 1966: 185, McDowell 1954: 263-64).

A nyelvvel együtt annak irodalma is visszaszorult az ír nyelvű parasztság körébe. A 18. század végére túlnyomóan csak szóbeli úton terjedő, de annál gazdagabb népi irodalmi művek szerzői, hallgatói és átörökítői is a vidéki paraszti rétegekhez tartoztak (vö. Harrison 1991: 277-78, Kelly 2000: 94, Mac Cana 1969: 45-46, Ó Súilleabháin 1969: 47-56).

Ugyanakkor a nyelvtől való elfordulás és nyelvelhagyás jelei már a 18. század második felétől jelen voltak az ír parasztság körében. Ennek fő okát Ó Huallacháin (1994: 24) így foglalja össze: „Az angol elsajátítását a kevésbé szerencsések körében az az egyre növekvő kényszer idézte elő, hogy a bármilyen […] módon megszerzett angol nyelvet használniuk kellett.” Bár Henry Maule, Derry és Dromore püspöke 1731-ben és 1733-ban készült jelentései nyilván az angol iskolák hatékonyságát voltak hivatottak – akár túlzó módon is – igazolni, a szegényebb natív rétegek nyelvi attitűd-változásaira nem minden alap nélkül utalnak: „…az ír nyelv, ami az olvasást illeti […], halott betű a natívoknak […]. Az

írek, akik maguk sem olvassák vagy hasznosítják [az írt], mindannyian angol nyelven kívánnak olvasni, írni és beszélni" (Corcoran 1928: 37). Az ír vidéki rétegek változó nyelvi attitűdjét jelzi, hogy míg egy 1756-os forrás arról ad hírt, hogy a nyelvtartó, dél-nyugati Kerry-ben olyan népi tanítók oktatják az alsóbb rétegek gyermekeit, akik „nem értik az angol nyelvet" vagy „soha nem tanultak angolul olvasni" (id. Dowling 1968: 39), egy 1806-os beszámoló szerint angol iskolák működnek Kerry „legvadabb hegyei között" (id. Dowling 1968:43). Dowling (1968:43) megállapítja, hogy a 19. század elejére egyre inkább jellemzővé vált a kétnyelvűség a parasztság körében a korábban kizárólag ír nyelvhasználatú területeken, és ezzel párhuzamosan, a vándortanítók által működtetett, natív magániskolákban is fokozatosan az angol váltotta föl az írt az oktatás nyelveként. Szintén Dowling (1968: 59) idéz egy 1809-es kiadású, Nyugat-Corkra vonatkozó leírást, amely szerint „a legtöbb helyen az alacsonyabb társadalmi helyzetű emberek ugyanolyan folyékonyan beszélik az angolt, mint az ír nyelvet." S amíg az angolt az üzleti életben, az írt otthon és a földeken használják.

A 16.,17. és 18. század társadalmi-politikai mozgásai tehát mélyreható változásokat idéztek elő az ír nyelv státuszában, s mindezek együttesen befolyásolták az ír nyelv állapotának alakulását. Greene (1966: 12-13) nem pusztán azt állapítja meg a 19. század első felének ír nyelvéről, hogy használatának aránya az egész népesség körében csökkent, hanem, hogy nem rendelkezett írott irodalmi standarddal, és hogy szélesen különböző, elsősorban szóbeli dialektusok formájában létezett.

A 17. század során folytatódott a natív patrónusi arisztokrácia és az ír művelt családok tönkretétele. A Tudor-időszakot túlélő tudós iskolák még produkáltak egy termékeny utóvirágzást, de a cromwelli rezsim és a rákövetkező vagyonelkobzások a még létező iskolák feloszlásához vezettek a17. század közepén. A hagyományos megélhetési forrásukat vesztett tudós költők egy ideig ugyan fönntartottak egy úgynevezett *poszt-bárdi* hagyományt, de anyagi és társadalmi lecsúszásuk következtében, a 18. századra betagozódtak a vidéki katolikus lakosság általános szegénységébe, és költészetük beleolvadt a szóbeli népi hagyomány világába (vö. Corkery 1967: 95-125, Dowling 1968: 7, Flower 1994: 168-73, Harrison 1991: 274-78, Leerssen 1996a: 202, Leerssen 1996d: 254-59).

A korábbi időszak tudós költői által használt egységes standard, a klasszikus modern ír teret vesztett és szétesett. A 17. század poszt-bárdi, *poszt-klasszikus* vagy *késői modern ír*-nek nevezett hagyományához tartozó, számban és társadalmi jelentőségben egyre fogyó, natív írástudó költők mindinkább a beszélt nyelvhez és a népi költészet metrikájához közelítő irodalmi nyelvet alkalmaztak (Corkery 1968: 88-89, Harrison 1991 274-78, Leerssen 1996a: 202, Ó Cuív 1961a:146-47, Ó Murchú 1999: 6).

A poszt-klasszikus hagyomány főleg kéziratok formájában átörökített, de egyre vékonyodó írásbeliségének 17. századi fenntartói szegény vándortanítók, antikvárius megrendeléseket pénzért teljesítő szövegmásolók, vidéki katolikus papok, mesteremberek és földművelők voltak. A poszt-bárdi szövegekben található nyelvi verzió az alkotók és a közösség társadalmi hátterét jelzi: egyfelől közelebb áll a társalgási nyelvhez, másfelől egyre növekvő mértékben tükrözi a helyi nyelvhasználat dialektális jegyeit (Harrison 1991:274, Ó Baoill 1998:161, Ó Cuív 1951:44, Ó Cuív 1969b: 32, Ó Murchú 1999: 5-6).

A nyelvjárási formák megjelenése az irodalmi nyelvben a nyelv állapotában lejátszódó változásokat mutatja. Corkery (1968: 88-89) szerint a késői modern ír időszakban a nyelv szétesett, és a bárdi költészet univerzális standardját fölváltó új költészet a helyi nyelvjárásokat tükröző munsteri, ulsteri, connachti és leinsteri változatokban nyert kifejezést. A korabeli irodalmi nyelv változása azt a folyamatot követi, amelyet Hyde (1967b: 617) a modern ír dialektusok 17. századi kialakulásának nevez. Meg kell jegyeznünk, hogy az az élő ír nyelv, amely napjainkra még fennmaradt, a 17. századtól alakuló három fő nyelvjárási terület, Munster, Connacht és Ulster dialektusaiban öröklődött át. Ó Baoill (1998: 163) állapítja meg, hogy a mai ír nyelvmentők és nyelvtervezők számára az egyik legnagyobb problémát a normakiválasztás jelenti, mivel e három modern nyelvjárás közül egyik sem vált társadalmilag dominánssá, és nem rendelkezik a standard irányába mutató koherens városi beszélőközösséggel (vö. Watson 1989: 46-47).

További tény, hogy az ír nyelv beszélt változatai szélesen elfejlődtek egymástól. Ó Cuív (1951: 48) megfigyeli, hogy amíg a 16. században az ír nyelv földrajzi kontinuitása a dialektusok közötti átmenetet is biztosította, a következő kor betelepítési hullámai következtében a nyelv földrajzi folytonossága feltöredezett, és a 17-18. században az ír nyelvű körzetek nem pusztán összezsugorodtak, hanem el is szigetelődtek egymástól, és ezzel magyarázhatóak a közöttük lévő nagy különbségek.

Az ír nyelv dialektális fejlődésére hatással volt az angol nyelv egyre erőteljesebb jelenléte is. A nyelvi érintkezés hátterét először az angol és az ír anyanyelvűek társadalmi kontaktushelyzete, majd az egyén szintjén megjelenő kétnyelvűség szolgáltatta (vö. pl. Winford 2003: 1-28, 235-67). Bár a jelen munka kutatási kerete nem terjed ki az angol és az ír nyelv közötti kontaktus és interferencia vizsgálatára, néhány olyan, ezekkel kapcsolatos jelenségre hívjuk föl a figyelmet, amelyek nyelvpolitikai vonatkozásokkal bírnak. 1792-ben, Corkban kiadásra került Butler katekizmusának Muirertach Bán Ó Céiliochuir által elkészített ír fordítása. A nyomtatott mű vegyesen tartalmazott ír és angol ortográfiai elemeket, azzal a céllal, hogy a benne foglalt vallási doktrínát a natívok könnyebben el tudják olvasni (Ó Cuív

1951: 46). Ebben az esetben az adott egyház, saját térnyerése érdekében, olyan nyelvpolitikai megoldáshoz folyamodott, amely a beszélőközösségben jelen lévő, sajátos nyelvi kontaktushelyzet által adott lehetőséget használta ki.

Az írül nem értő, angliai születésű, de 1652 után élete jelentős részét Írországban töltő William Petty azt a megfigyelést teszi 1672-ben, hogy az írek már kölcsönöztek néhány szót az angolból, és sok mesterséges dolgot a hódító nyelvén neveznek meg (id. Hyde 1967b: 618). Az ír nyelvben megjelenő kölcsönszavakról Greene (1966: 26-27) megjegyzi, hogy azokat a 17. század elejéig a natív nyelv beolvasztotta. Ugyanerről Ó Cuív (1951:54) megállapítja, hogy amíg az ír „egészséges állapotban" volt, nagy mennyiségű idegen szót adszorbeált, s így befogadta és asszimilálta az angol hatásait is. A 17-18. századtól viszont egyre inkább elterjedtek az „anglicizmusok," azaz az angolból szinte szó szerint átvett nyelvi konstrukciók és idiómák, jelezve, hogy a befogadó nyelv már nem tudta saját szabályai szerint beolvasztani az idegen elemeket. Greene (1966:26-27) nyelvpolitikai szempontú magyarázata szerint az ír klasszikus standardjának hanyatlása és dialektális formákban történő továbbélése következtében még anyanyelvi beszélői szemében is leértékelődött. Ebben a helyzetben a „patoá" beszélő első nyelve szókincsét használta a hétköznapi dolgok megnevezésére, de ha új dolgokkal találkozott, automatikusan átvette a társadalmilag domináns nyelv jelöléseit. Ehhez hozzá kell fűznünk, hogy az ilyen jellegű kontaktushelyzetben a szóválasztást erősen irányítja az érintett nyelvek lexikális készlete is, azaz, hogy az anyanyelvben megvannak e a modernizálódó társadalom jelenségeit megjelölő kifejezések.

A hivatalos angol terminológia nyelvpolitikai hátterű átvételének érdekes példájával találkozunk a poszt-bárdi hagyomány költőinél. A klasszikus költői iskolák hanyatlása után, főleg Munster vidékén, a natív költők sajátos összejövetelek formájában próbálták mesterségük, közösségük és az ír nyelvi hagyomány intézményes kereteit fönntartani. Az összejövetelek, amelyeket egyébként magánházaknál vagy a helyi ivóban tartottak, az angol bírósági tárgyalások menetét imitálták. A *Courts of Poetry*, vagy a 'költészet bíróságai' ülésein a költők előadták és értékelték új műveiket, kéziratokat készítettek róluk, és kéziratokat cseréltek. Az egyébként ír nyelven folyó üléseken a *sheriff*-nek vagy *high-sheriff*-nek nevezett vezető költő töltötte be a 'bíró' szerepét. Az ülések előtt értesítőket küldtek szét, amelyeket a 17. században még írül, *gairm-scoile*-nak, 'iskolai értesítő'-nek, a 18. századtól azonban már angolul, *warrant*-nak, 'parancs'-nak, 'végzés'-nek, neveztek. S bár ezek ír nyelven íródtak, a formális angol parancsok és végzések mintájára, a *Whereas* szóval kezdődtek (Corkery 1967: 95-125, Corkery 1968: 99, de Fréine 1978: 58-59, Harrison 1991: 276-77, Leerssen 1996a: 241-50). A hivatalos angol terminológia használatával a natív költők

mintegy elismerték a tényt, hogy a hatalom nyelve immár a hódító nyelve lett. Másfelől, az angol jog kifejezéseinek átvételével nyelvileg kívánták ellensúlyozni saját deklasszálódásukat, valamint a natív hagyomány presztízsvesztését. A hivatalos angol terminológia használata egyben politikai fontosságot kölcsönzött közösségi vállalásuknak, az ír nyelvű irodalom életben tartásának.

Az ír mint élő nyelv 17-18. századi helyzetéről összegzésképpen elmondhatjuk, hogy használata fokozatosan csökkent az anyanyelvi beszélők körében, s a 19. század elejére használata a nyugati országrész szegényparaszti otthonaira redukálódott. A nyelv jövőjét érintő legsúlyosabb probléma az volt, hogy presztízsét még a viszonylag nagyszámú anyanyelvi beszélője számára is elveszítette, ami viszont meggyengítette nemzedékek közötti átörökítését.

Az ír elhagyása anyanyelvi beszélői által a több évszázada folyó kolonizáció következménye volt. Írország politikai kereteinek a 12. század óta folyó átalakítását a 17. század telepítés- és migrációs hullámai erősítették meg idegen anyanyelvű emberanyaggal. Az angol ajkú bevándorlás önmagában is gyengítette az ír relatív helyzetét, és ideológiai hátterével újabb megerősítést adott a középkor óta élő, az ír kultúrával és nyelvvel szembeni negatív sztereotípiáknak. A 17-18. században tehát már nem pusztán arról volt szó, hogy a natív kultúra és nyelv nem tudta beolvasztani a rázúduló idegen hatást, hanem, hogy a több évszázada, idegen irányítással folyó politikai, etnikai és kulturális átstrukturálás következtében a társadalom legalsóbb szintjéig eljutott az a folyamat, amelynek során a natív lakosság magáévá tette az anyanyelvére és anyanyelvi kultúrájára vonatkozó negatív sztereotípiákat.

Mindemellett, a 18. század második felében jelentkezett egy, a fentiekkel ellentétes folyamat. Az ősi gael nyelv, mint kulturális örökség, az ébredő nemzettudattal összefonódó antikvárius érdeklődés középpontjába került. Az önálló ír nemzet megfogalmazásának első kísérlete kiemelte a negatív sztereotípiák közül az írországi kelta hagyományt. Az ősi nyelv modern nemzeti ideológiával történő átitatása, amelyben résztvett az identitását kereső, patrióta, angol-ír elit és az akkorra nagyrészt emancipálódott, natív, katolikus értelmiség, urbánus környezetben zajlott, és a nyelvet csak mint a dicső történelmi múlt részét értékelte. Ez az érdeklődés azonban független maradt az élő nyelv hanyatló használatának a problematikájától (vö Carpenter-Deane 1991: 962, Ó Baoill 1998: 162, Ó Cuív 1951: 18, Ó Huallacháin 1994: 28-29). Leerssen (1996e: 315) mégis hangsúlyozza, hogy a 18. század végi antikvárius tevékenység, majd a 19. század végi irodalmi-nyelvi újjáéledési mozgalom mentette meg az ír tradíciót a teljes feledéstől.

6.2. A protestáns közösség nyelvpolitikájának arculatai Írországban a 17. században és a 18. század első kétharmadában

A 17-18. századi Írország nyelvpolitikai arculatának vizsgálatakor egy, a Tudor-korhoz képest új fejleményt kell észrevennünk. A 16. századi, különösen az Erzsébet-kori Anglia írországi terjeszkedése a birodalom-építés korai szakaszában, és az angol kormányzat közvetlen ellenőrzése alatt zajlott. Ebből következett, hogy a gyarmati politika kultúr- és nyelvpolitikai lépéseit elsősorban az angol állam, illetve annak Írországba rendelt tisztviselői határozták meg.

A Tudor-kor végére megszilárdult a koloniális politika alapja, és a 17. század folyamán egy méreteiben is számottevő, angol ajkú protestáns közösség jött létre az ír szigeten. Ez a közösség katonai győzelmek és törvények útján a hatalom kizárólagos birtokosa lett.

Eközben megindult a Brit Birodalom Európán kívüli terjeszkedése, és korszakunk végére a brit koronának már Ázsiától-Amerikáig jelentős érdekeltségei voltak. Ily módon Írország részét képezte egy kiterjedt impériumnak. Bár az ír sziget továbbra is Anglia európai sebezhetőségének érzékeny pontja, s ezért kulcsfontosságú térsége maradt, a londoni kormányzat legfőbb érdeke Írország stabilitásának és kiegyensúlyozottságának a megtartása volt. Az egyensúly kialakítása, majd megőrzése érdekében, London a 17. században a még labilis protestáns közösséget támogatta, majd a 18. század második felétől a jogfosztott és meggyengített katolikus népességnek tett engedményeket szorgalmazta. Ezen túl, az 1800-as Unióig London a háttérből, az „oszd meg és uralkodj” elve alapján, a birodalmi érdekekkel összhangban „felügyelte” Írországot.

Ez azt is jelentette, hogy a cromwelli rezsim és a 19. század eleje közötti nagyjából 150 éven keresztül a hivatalos London kihátrált az írországi kultúr- és nyelvpolitika közvetlen irányításából. A feladatot az írországi új-angol közösség látta el. Carpenter-Deane-Mc Cormack (1991: 856) szavaival: „Írország protestáns lakossága a még az I. Erzsébet alatt elkezdett hosszú gyarmati vállalkozásnak volt a folytatója. De úgy tűnt, nem született határozott irányelv azt illetően, mik legyenek e vállalkozás követelményei.” London számos kérdést megválaszolatlanul hagyott: Milyen átfogó lépések történjenek a katolikus lakosság protestáns hitre térítéséért? Mi legyen az ír nyelv sorsa? Kiirtsák vagy térítés céljára fölhasználják? A döntéseket tehát az angol-ír közösség maga hozta meg. Ebben – főleg a 18. század derekáig – három tényező befolyásolta: saját írországi helyzetének stabilizálása; a hagyományos angol hódító ideológia; és a mértékadónak tartott angliai minta követése. Vizsgáljuk meg, a fent leírt körülmények között és a két civilizáció rendszerében, milyen

kultúr- és nyelvpolitikát alakított ki az írországi protestáns közösség a 17. században és a 18. század első kétharmadában.

MacSiomóin (1994: 54-55) a 17. század konfliktusaiból győztesen kikerült „új angol-ír" lakosságot a natív gael és az angliai angol között álló „közbülső nemzet"-nek nevezi, amely az ó-angoloktól, azaz az angol-normannoktól eltérően, nem asszimilálódott a számbeli többséget alkotó őshonos lakossághoz. Megtartották angol nyelvüket, és „nyelvi hegemóniájuk"-at rákényszerítették a többségi népességre. McDowell (1954:24) szavaival: az angol-ír protestánsok „uralkodó kasztként" láttak munkához, hogy „saját biztonságuk érdekében" és „a civilizáció ügyének" állítólagos szolgálatában, „gyökerestől kiirtsák a rivális és legyőzött kultúrát." Azt mondhatjuk, hogy a 17. század egészének és a 18. század nagyobb részének angol-ír kultúr- és nyelvpolitikai diskurzusának fő vonalát a 12. századtól, tehát a normann kortól folyamatosságot mutató hódító ideológia alapelvei határozták meg. A Gerald of Wales, majd Edmund Spenser és kortársai által kialakított, a natív ír kultúrát és nyelvet barbársággal és civilizálatlansággal vádoló sztereotípiák tovább éltek, s csakúgy, mint korábban, a fizikai fenyegetettséget jelentő – 1641-es, majd 1689-91-es – háborús évek alatt fokozott gyűlölettel itatódtak át. A protestáns missziós ideológia pedig újabb töltetett kapott az 1649-es cromwelli vallásháború retorikájából.

Cromwell 1657-ben körvonalazott terve az volt, hogy állami vezetéssel az egész ír lakosságot a protestáns vallás szolgálatába állítja. Ebben kiemelt szerepet kapott volna az oktatás, amelynek keretében minden szegény, tíz éves, katolikus gyermeket elszakítottak volna a családjától, bentlakásos iskolában vallásilag és nyelvileg elangolosítottak volna, és közben ipari tanoncként képeztek és használtak volna (Canny 1992: 121-23, Corcoran 1928: xiii).

Az 1652-ben, a cromwelli hadsereg orvosaként áttelepült, angol William Petty *The Political Anatomy of Ireland* (1691) című munkájában új elem, hogy Anglia és Írország unióját államilag szervezett lakosságcsere kíséretében képzeli el, a natív kultúra tekintetében viszont a korábbi évszázadok koloniális diskurzusát ismétli:

> Az angolok nagyjából ötszáz éve hódították meg Írországot […]. Semmilyen emlék vagy igazi érv nem támasztja alá, hogy az íreknek, az első invázió előtt […], bármilyen tudományuk lett volna, a szentek legendáin, a zsoltárokon, a misekönyveken és a szertartásokon kívül …(Petty 1691: 865).

A katolikus ellenes hisztéria II. Jakab-kori föllángolásának polemikusa, Richard Cox *Hibernia Anglicana* (1689-90) című prózai munkájában a középkori és az újkori idősíkok egybetolásával, a jelen politikai érveinek történelmi kontextualizálásával dolgozik, Orániai Vilmost, „a civilizált protestáns uralkodót" pedig úgy láttatja, mint aki beteljesíti a „szent küldetést," és megszabadítja az íreket „barbár" önmaguktól: „És amikor mindez bevégeztetik," ez az „elfajzott nemzet" „a reformáció és a vallás olyan fokát" fogja elérni, „amely visszahelyezi a királyságot ősi címébe, és Írország újra *Insula Sacra*-nak neveztetik majd" (Cox 1689-90: 867-68).

A 18. századi anglikán elit vezető ideológusát, a sokáig Angliában élő, majd Írországba visszatérő Jonathan Swiftet (vö. Carpenter 1991: 327-330) Douglas Hyde, a 19-20. század fordulója ír nyelvi mozgalmának szintén anglikán vezéregyénisége, „a gael nyelv megrögzött ellenségé"-nek nevezi, és Swift híressé vált mondatát idézi, miszerint van egy elképzelése, amelynek segítségével az ír nyelv kis költséggel és még kevesebb nehézséggel halott nyelvvé válhatna egy fél emberöltő alatt (id. Hyde 1967b: 621).

Kétségtelen, hogy Swift írásaiban a natív nyelv stigmatizálásának koloniális ideológiája köszön vissza. Ez az ideológia azonban, a korszellemnek és a 18. századi angol-ír közösség ambícióinak megfelelően, átértelmeződik. A megerősödött protestáns elit vezető értelmisége számára az ír nyelv már nem veszélyessége, hanem társadalmi és gazdasági értéktelensége miatt nem kívánatos. Eltörlése, a felvilágosodás korában, társadalmi felelősség. Az a gondolat pedig, hogy az ír nyelv megszüntetése az ország szegénységét csökkentené és gazdasági fejlődését szolgálná, a 18. században formálódó protestáns politikai nemzet patrióta és függetlenedési törekvéseinek a nyelvpolitikai lenyomata. Az angol-ír koloniális nacionalizmus ugyanis a brit kapcsolat megtartásával, de Írország politikai és gazdasági felemelésével, és szuverenitásának a megteremtésével képzelte a gyarmati státusz orvoslását. Ennek megfelelően, a felvilágosult, patrióta Swift már nem veszélyes politikai ellenfelet lát az ír nyelvű lakosságban, hanem olyan társadalmi csoportot, amelyet barbár nyelve tart tudatlanságban és elmaradottságban, s amelynek oktatás útján történő anglicizálása, s ezáltal a szegénységből történő kiemelése, a vezető protestáns rétegek felelőssége. Swiftnél az ír nyelv eltörlése, mint az ír nemzet gazdasági megerősödésének egyik feltétele jelenik meg:

> A nemzet […] kívánságairól szólva […], néhány hatékony módszerre lenne szükség, hogy őslakosaink szegényebb rétegét civilizáljuk […] a mi nyelvünk és szokásaink által, aminek hiányában teljes tudatlanságban, barbárságban és szegénységben élnek, magukat teljesen

átadva a lustaságnak, undokságnak és tolvajlásnak (Swift *Drapier's Letters* id. Corcoran 1928: 34).

A felvilágosodás kori, angol-ír koloniális nyelvpolitika tehát már nem a kisebbségi nyelvhasználót tekinti eredendően rossznak és bűnösnek, a nyelvhasználatot pedig e tulajdonságok hordozójának, hanem a társadalmilag és gazdaságilag haszontalan nyelvet okolja az őslakosság szegénysége és nyomara miatt.

Ez a gondolat arra is fölhasználható volt, hogy fölmentse az anglikán hatalmi gépezetet a katolikus lakosság kizsákmányolásának a felelőssége alól. Így a nyomor oka visszaszállt a nyelvéhez makacsul ragaszkodó natív lakosságra. Egy 1789-es írásban, az anglikán elit egy tagja ezzel a logikával hárítja el a katolikus szegényeket sújtó, hivatalos egyházi adókat ért kritikát. A szerző szánakozását fejezi ki, hogy a magas földbérleti díjakon és a nagy népszaporulatból következő alacsony béreken felül, a parasztságot egy olyan nyelvhez való ragaszkodás tartja nyomorban, amely „ismeretlen a társadalom kifinomultabb köreiben, és amely, bár kifejező, nem tűnik megfelelően gazdagnak és elegánsnak a társadalmi érintkezés minden céljára" (id. McDowell 1954: 123). Ez a megközelítés két szempontból is leértékeli az ír nyelvet: a szegénységgel és az elmaradottsággal asszociálva, társadalmi státuszát illetően; valamint feltételezett belső nyelvi elégtelensége miatt, amely alkalmatlanná teszi arra, hogy a modern társadalom minden kommunikációs szituációjában használható legyen.

Az angol-ír protestáns elit számára a követendő nyelvi mintát az angliai társadalmi elit nyelvi verziója, azaz a standard állapot felé fejlődő angol jelentette. Ez az ideál a „közbülső nemzet" kulturálisan is bizonytalan helyzetének a nyelvpolitikai vetülete volt. Az írországi protestáns koloniális elit egyszerre szeretett volna a brit korona szuverén nemzete, valamint az angliai vezető rétegek kulturálisan és nyelvileg is egyenrangú félként elfogadott partnere lenni. A 17-18. századi angol-írek által használt angol nyelvi változat azonban egyre jelentősebb eltérést mutatott a standard angolhoz képest. A 16-17. században tömegesen érkező angol ajkú lakosság eleve az angol valamely szub-standard, nyelvjárási változatát beszélte. Ezt követően, az 1800-as Unió megkötéséig, a kétirányú nyelvi átjárás erősen korlátozott volt Anglia és Írország között. Az írországi környezetben élő angol nyelv tehát jelentősen elszigetelődött az angol standard egyidejű fejlődésétől, másfelől viszont kontaktushelyzetbe került az ír nyelvvel (Bliss 1977, Ó Huallacháin 1994: 22).

Az angol-ír nyelvi interferencia jelensége az írországi koloniális nyelvpolitika újabb hajtását bontakoztatta ki, amely a *brogue*, azaz 'ír akcentusú angol,' szó prejudikáló

használatában fejeződött ki. Thomas Sheridan 1780-ban, Dublinban megjelent *Dictionary of the English Language* című munkájának előszavában a brogue-ot úgy definiálja, mint az Írország „tanult lakosai által elkövetett kiejtési hibákat" (id. Bliss 1977: 15). A brogue szóval tehát nem a natív lakosság által – gyakran informáls úton – elsajátított angol nyelvi formát, hanem az írországi társadalmi elit által használt, szub-standard angol nyelvi verziót, elsősorban kiejtést érti. Henry (1977: 20) ezt a nyelvi formát *hiberno-angol*-nak nevezi, és megkülönbözteti a vidéki környezetben, a kétnyelvű natív népesség által használt *angol-ír*-től.

A nyelvi interferencia „káros" társadalmi hatásának Jonathan Swift volt az egyik legkorábbi és legvehemensebb ellenzője. 1728-ban a következőket írja: Az „ír brogue," „amint érzékelhető, máris teljes mértékben nevetségessé és lenézetté teszi használóját" (Swift 1728. *On barbarous denominations in Ireland* In: Swift 1814: 360-61). Ebben a gondolatmenetben az egyént az általa használt, a standardtól eltérő nyelvi verzió stigmatizálja társadalmilag; pontosabban a nyelvi verziónak az a tulajdonsága, hogy a barbárnak tartott ír nyelv hatása érezhető rajta, ami elárulja, hogy beszélője nem az angliai elit, hanem az ír társadalom tagja. Az impérium anyaországára, mint a kulturális-nyelvi minta forrására és mértékadójára tekintő nyelvpolitikai szemlélet tipikusan a koloniális elit identitás-komplexumába illeszkedik.

A 17-18. században az írországi angol-ír protestáns hatalom elsősorban az anglikanizmus kormányzati, vagyoni és egyházi dominanciáját jelentette. Ezért a hatalmi elit nyelvpolitikai diskurzusában meghatározó volt a hivatalos anglikán egyház viszonya az ír nyelvhez. VIII. Henriktől Oliver Cromwellig, az angol kormányzat deklarált célja a natív Írország anglicizációja volt. Bár közben, I. Erzsébet és I. Jakab alatt, intézkedések születtek a natív tömegek anyanyelven való protestáns térítésére (vö. Ó Huallacháin 1994: 19), Henrik és Cromwell rendelkezései és törvényei együtt kezelték a vallási és nyelvi elangolosítást. Az írországi anglikán egyház ezt a hivatalos egyház- és nyelvpolitikát örökölte a 17. század második felében. Mint tudjuk, az írországi anglikanizációs kísérlet alapvetően sikertelen maradt. Bár a katolikus lakosság legfelső rétegeiben történt „egzisztenciális áttérés," az anglikán egyház nem nyert látványos teret a natív lakosság tömegei körében. Ennek 16. századi és 17. század eleji okaira már utaltunk (lásd 4.3). A későbbiekben fontos tényezővé vált, hogy a 17. század második felében a vezetést magához ragadó angol-ír elit inkább körülbástyázni, semmint széles körben megosztani óhajtotta a hatalom pozícióihoz bejárást biztosító anglikán vallást. Wall (1994: 226) szerint a 17. század végétől a 18. század végéig, azaz a katolikus büntetőtörvények időszakában, az

anglikán elit nem támogatta a tömeges protestáns térítést, hiszen a privilegizáltak körének szűkre zárása növelte a hatalmi réteg anyagi előnyét. Ezért nem figyelhető meg számottevő „missziós elhivatottság” az írországi anglikán egyház vezető rétegeinél.

A hatalomféltés és a több évszázados ideológiákból táplálkozó előítéletek határozták meg a hivatalos anglikán egyház nyelvpolitikáját abban a 17-18. századi Írországban, ahol a térítés potenciális célpopulációja jelentős mértékben ír nyelvhasználó volt (vö. Hyde 1967b: 620). Azonban az anglikán egyháznak a 17. század második felétől nem volt átfogó és szisztematikus ír nyelvpolitikája, mivel nem volt következetesen véghezvitt térítés-politikája sem. A gyakorlati lépéseket az ideál – azaz az angol vallás és nyelv terjesztése –, illetve a tényleges helyzet – a térítés nehézségei az angol nyelvű lelkészek és az írül beszélő tömegek részvételével – tették sokszor ellentmondásossá (vö. Ó Huallacháin 1994: 19). Ó Huallacháin (1994: 22) összegző megfigyelése az így kialakult helyzetről, hogy bár néhány elhivatott protestáns lelkész megpróbálta az ír nyelvet használni a térítés munkájában, ezek az erőfeszítések hosszú távon megbuktak a hivatalos egyházban élő erős kulturális és nyelvi ellenszenv miatt. A 18. század második felében Dr. Woodward, Cloyne anglikán püspöke a következőket jelentette ki: „a nyelvi különbség egy nagyon általános (sőt leküzdhetetlen) akadálya az emberekkel történő bármiféle kapcsolattartásnak […]. Arra a kérdésre, hogy a papság miért nem tanulja az ír nyelvet, az a válaszom, hogy a kormánynak célul kellene kitűznie [az ír nyelv] rendelkezések útján történő megszüntetését” (id. Hyde 1967b: 620).

Ó Cuív (1951: 18-19) arról számol be, hogy az ír nyelv még mindig elterjedt használatára tekintettel, 1710-ben az ír parlament alsóházának egyik bizottsága határozatot fogadott el, amely szerint „a királyság pápista őslakosainak” protestáns neveléséhez, és az anglikán egyházi szolgálat körükben történő elvégzéséhez megfelelő számú, anyagilag is támogatott lelkészre lesz szükség, akik „kellően képzettek” az ír nyelv használatában. A parlament azonban „figyelmen kívül hagyta” a beadványt.

Blaney (1996: 7) az írországi reformáció sikertelenségének egyik fő okát abban látja, hogy a hivatalos egyház nem használta a natív nyelvet az őshonos lakossággal történő kommunikáció kialakítására. Ugyanakkor a fentiekből kiderül, hogy a hivatalos egyház ír nyelvpolitikáját alapvetően az angol-ír világi és egyházi elit azonos irányba mutató hatalmi érdekei diktálták. Hyde (1967b: 620) szavaival: az „a vágy, hogy az íreket és a nyelvüket a végsőkig megtörjék, erősebb volt annál a vágynál, hogy protestánssá tegyék őket.”

A „megtörés” legszisztematikusabb és legátfogóbb tervezetét az 1695 és 1709 között beiktatott, és a katolikus lakosság vagyoni és politikai megsemmisítését megcélzó, úgynevezett *büntetőtörvénykezés* jelentette (vö. 6.). A törvényekkel kapcsolatban Ó

Huallacháin (1994: 22-23) leszögezi, hogy ezek elsősorban az angol-ír elit hatalmi konszolidálását, és kevésbé a natív tömegeknek a vallási-nyelvi átirányítását szolgálták. Ugyanakkor, a katolikus földbirtokos osztály tönkretétele és a többségi, katolikus lakosság jogfosztása magában hordozta a hatalom kulturális és nyelvi normájához való igazodás kikényszerítését.

Wall (1994: 221) szerint a büntetőtörvények nem az írül beszélő szegény népességet célozták meg, hanem azokat, akik még birtokoltak valamiféle hatalmat. Az a tény, hogy a hatalomról szóló törvények fókuszából kikerült az ír nyelv kérdése, jelzi, hogy a hatalom, valamint a natív kultúra és nyelv fogalmai a 17-18. század fordulójára hatékonyan különváltak. Corkery (1968: 108) szavaival: „Nem volt szükség a nyelv elleni újabb korlátozásra: státuszát már megfelelően meggyengítették." Igaz, hogy az ír nyelv még számszerű erőt képviselt a katolikus paraszti lakosság körében, de az anglikán hatalom számára nem ők, hanem a még vagyoni, politikai és professzionális befolyással bíró, de a Tudor-kor óta nyelvváltó, katolikus vezető rétegek jelentették a „veszélyes" elemet.

A katolikus ellenes büntetőtörvényeknek volt viszont egy közvetlenül kultúr-politikai vonulata, amely a natív lakosság életében „veszélyes" befolyással bíró katolikus oktatást vette támadás alá (vö. Beckett 1966: 158-59, Wall 1994: 217-18). Az *Act of Uniformity* kimondta, hogy „minden iskolamesternek, aki nyilvános vagy magániskolát tart fenn, és minden személynek, aki bármely háznál vagy családnál a fiatalságot oktatja," hűségesküt kell tennie az anglikán Church of Ireland mellett, és működési engedélyt kell szereznie a helyi anglikán püspöktől (id. Corcoran 1928: 29-30). Az 1695-ös *Act to Restrain Foreign Education* annak próbált gátat vetni, hogy a fenti törvényt megkerülve, tehetséges katolikus fiatalok Európában szerezzenek közép- vagy felsőfokú, katolikus képzést: megtiltotta a katolikus szülőknek, hogy gyermekeiket „a tengeren túlra, bármely pápista egyetemre, kollégiumba, iskolába vagy apácaneveldébe küldjék" (id. Corcoran 1928: 30). Egy 1709-es törvény pedig illegalizálta a bármely 21 évnél fiatalabb árva fölötti katolikus gyámságot (id. Corcoran 1928: 30). A törvény betartását súlyos pénz- és börtönbüntetések, illetve a törvényszegésekről a hatóságot informálók pénzjutalmai szolgálták (Dowling 1968: 22-23).

A büntetőkódex szigora ellenére, egy 1731-es hivatalos felmérés szerint az országban 540-580 illegális „pápista iskola" működött (Corcoran 1928: xv-xvi). Ezért a „pápista kódexet," többek között Swift javaslatára és aktív ideológiai és szervezőmunkája kíséretében, egy konstruktívnak szánt oktatáspolitikai elemmel egészítették ki, amely valójában a Cromwell által 1657-ben körvonalazott iskolarendszert vezette be a *Charter*

Schools formájában. Az 1733 és 1831 között érvényben lévő *Royal Charter* értelmében alapított, írországi *angol protestáns iskolák* deklarált célja az volt, hogy a „pápista” gyermekeket „ az igaz vallás alapelveire, az angol nyelvre, az írás-olvasásra, a számolásra, a gazdálkodásra és házvezetésre, továbbá a mesterségekre és kézművességre” oktassa. Amíg az iskolákat adományokból és állami támogatásból szándékoztak fenntartani, a tanítók kinevezése és az engedélyezés az érintett anglikán püspökség vezetőinek a jogköre volt (id. Corcoran 1928: 44, vö. Beckett 1966: 181-82). A cromwelli elképzelés megvalósításaként, a törvény engedélyezte a helyi hatóságoknak, hogy a tíz évnél idősebb katolikus gyermekeket elvigyék szüleiktől, és a protestáns iskolákban ipari képzés címén – tulajdonképpen a 19. századi angol dologházak előképeként –, nyomorúságos ellátás fejében, ingyenmunkára kényszerítsék (Corcoran 1928: xiii, xvii).

A Charter Schools intézményének 18. századi története ugyanakkor arra is példa, hogy a birodalomépítő Tudorok, majd a cromwelli rezsim által elképzelt, központi irányítású vallási és nyelvi egységesítési politika hogyan süllyedt a puszta retorika szintjére az angol-ír hatalmi csoport helyi érdekei következtében. A protestáns iskolák 18. század eleji megálmodói diskurzusában a korábbi missziós ideológia egyfajta nemzeti ideállal vegyült. „Hogy elbátortalanítsuk és gyengítsük a pápizmust […]. Hogy ne essék oly sok lélek a teljes tudatlanság, hűtlenség és barbárság áldozatául […]. Hogy idővel az egész nemzet protestáns és angol legyen” – idéz Corcoran (1928: 31-33) 1712-es és 1721-es forrásokat.

Cullen (1981: 195-97, 237) viszont megfigyeli, hogy a kezdeti fellendülés után, az 1770-es években egymás után zártak be a korábban alapított iskolák, és az eredeti nagyszabású tervek ellenére, a formális oktatásra csak napi két órát szántak az intézmények. Egy 1788-as parlamenti vizsgálóbizottság megállapította, hogy egyes iskolákban a gyermekek 10-12 év után sem tudnak olvasni (id. Beckett 1966: 181-82). Végezetül, már az Unióban, az angol Board of Education megbízásából 1802 és 1812 között készített jelentések leszögezik, hogy a különböző írországi protestáns iskolák kudarcot vallottak, mert semmilyen számottevő eredményt nem tudnak felmutatni a tömegek oktatása területén (Dowling 1968: 26-30). A kudarc fő okát Cullen (1981: 237) – a natív lakosság ellenállásán túl – a 18. századi protestáns hatalmi csoport közönyében és ellenérdekeltségében, és az e réteget képviselő ír állam és hivatalos egyház felelős szerepvállalásának a hiányában látja.

Az írországi anglikán egyház tehát az ír nyelvvel ellenséges, a natív lakosság protestáns térítésében vonakodó, a tömegek oktatásában pedig eredménytelen volt a 17-18. században. Azonban mindkét században létezett a protestáns egyházon belül egy olyan szűk

csoport, amely, pont a hittérítés és az okatatás iránti elkötelezettségéből adódóan, szorosabb kapcsolatba került az ír nyelvvel, mivel az írországi misszió sikerének a kulcsát az egyház ír nyelvhasználatában látta (vö. Ó Huallacháin 1994: 22).

A 17. századi ír nyelvű protestáns térítés karizmatikus alakjai a dublini Trinity College-hoz kapcsolódtak, azaz ahhoz az intézményhez, amelyet I. Erzsébet az írországi protestáns misszió szolgálatára alapított, és ahol a lelkészek ír nyelvi képzését I. Jakab 1620-ban kelt királyi levele is szorgalmazta (Corcoran 1928: xii, Leerssen 1996d: 284). A 17. század első felében élt William Bedell karrierje Trinityben kezdődött, ahol igazgatóként ír nyelvű előadásokat szervezett, majd Ardagh és Kilmore püspökeként egyházmegyéjében szorgalmazta az anyanyelvi térítést. Az ír nyelvet maga is elsajátította, és 1631-ben egy ír-angol protestáns katekizmust publikált, s szintén az 1630-as években, vezető szerepet vállalt egy ír nyelvű Ótestamentum elkészítésében. A Bedellről szóló munkák kiemelik, hogy emberileg is közel került a natív lakossághoz. Egyfajta békéltető magatartás jellemezte az egyházmegyéjében élő katolikus tömegek iránt, az Ótestamentum fordítása során pedig ír anyanyelvű literátusokkal dolgozott együtt (Leerssen 1996d: 284, vö. Schuckburgh 1902: 131-42).

A bedelli örökséget Robert Ussher, Trinity következő igazgatója vitte tovább. Maxwell (1946: 36) azt írja róla, hogy támogatta az ír nyelvi tanulmányokat Trinityben. Elrendelte, hogy minden este egy natív tudós olvassa föl az ír Biblia egy fejezetét, s a gyakorlatot addig kellett folytatni, amíg a hallgatóság minden tagja elsajátította az ír nyelvű Szentírás felolvasásának a képességét.

A 17. század második felében visszaesett az ír nyelvű térítés addigi lendülete. A cromwelli és a vilmosi háborúk kapcsán fölerősödött a katolikus-ellenes gyűlölet, s a katolikus natívokkal szorosabb kapcsolatot ápoló protestáns egyháziak maguk is az ellenséggel asszociálódtak az új-angol közösség szemében (vö. Beckett 1966: 161, Leerssen 1996d: 284-85).

A 18. század első évtizedeiben, a háborús időszak elmúltával s a katolikus büntetőkódex életbe lépésével, a betelepült közösség biztonságérzete fokozódott, és ez kedvezett az ír nyelvű térítés mérsékelt újjáéledésének. A 18. századi protestáns térítés legkiemelkedőbb alakja, a szintén Trinityben tanult, John Richardson volt, aki munkájában használta az ír Bibliát, eredetileg angol nyelvű szentbeszédei írül is napvilágot láttak, és 1712-ben kiadott egy ír nyelvű, anglikán imádságos könyvet. Nyelvpolitikai szempontból különösen fontos az a két pamflet – *Proposal for the conversion of the popish natives of Ireland* (1711) és *Short history of the attempts that have been made to convert the popish*

natives of Ireland (1713) –, ahol Richardson a VIII. Henriktől eredeztetett anglocentrikus attitűdők támadásával – amelyek szerint az ír nyelv az anglikanizáció útjában áll – az ír nyelvű térítés elméleti igazolását adja (Leerssen 1996d: 286):

> Az ír nyelvű ima nem az ír érdeket erősíti […]. Mivel az ír pápisták, akik tudnak angolul, legalább annyira az angol érdek régi ellenségei, mint azok a pápistak, akik nem tudnak […]. Amiből nyilván az következik, hogy a pápista vallás és nem az ír nyelv az, ami ellenkezik az angol érdekkel Írországban (Richardson 1711 id. Leerssen 1996d: 286)

Továbbá:

> Maga az ír nyelv nem tartalmaz istentelenséget, eretnekséget vagy erkölcstelenséget; és szerintem, az Ítélet Napján egyetlen ember sem bűnhődik majd azért, mert írül beszél (Richardson 1713 id. Leerssen 1996d: 286).

Bár az elkötelezetten protestáns Richardson katolikus-ellenessége nyilvánvaló, szakít azzal a koloniális ideológiával, amely az angol érdeket veszélyeztető, politikai fegyverként vízionálja az ír nyelvet, s ezzel jelentős lépést tesz az ír de-politizálása felé.

Az ír nyelvet elsősorban kommunikációs eszköznek tekintő protestáns szemlélet még a 19. század elején is megfigyelhető. Az anglikán Dr. William Neilson 1808-as, dublini kiadású *An Introduction to the Irish Language* című munkája a nyelvnek a politikai ideológiáktól mentes, a korabeli Angliában teret hódító *hasznosság* elvével összhangban álló (lásd 7., 7.4.), a hatékony kommunikáció szempontjait hangsúlyozó megközelítését adja:

> Különösen az értés abszolút szükségessége miatt, Írország jelentős részének az őslakosaival történő társalgás céljából, elengedhetetlen a nyelv tanulmányozása. Bár az ír már nincs jelen a bíróságokon vagy a szenátusban, a szószék és az ügyvédi kamara megkívánja a használatát; annak, aki erkölcsi tanítást ad, vagy az igazságszolgáltatás ügyeit kutatja, ismernie kell a natív nyelvet, ha meg akarja értetni magát, vagy vizsgálódásaiban eredményes szeretne lenni. Utazáskor […], a mezőgazdaságban és a vidéket járva, az ír ismerete szintén elengedhetetlenül szükséges. Egyesek azt állítják, hogy e nyelv használatát el kellene törölni, és az angol nyelvnek kellene mindenhol teret nyernie. De amíg nem élvezzük azt az állapotot, és amíg az ír nyelv létezik, és létezni is

fog sok évig, bizonyosan ésszerű és kívánatos, hogy minden személy tudjon társalogni az országában lakó többi emberrel (Neilson 1808 id. Ó Huallacháin 1994: 26-27).

A 17-18. századi ír nyelvű protestáns misszióról azt mondhatjuk, hogy bár összhangban állt az európai reformációnak az anyanyelvet és az anyanyelvi hitéletet támogató törekvésével, az angol-ír koloniális kontextusban nem gyakorolhatott döntő hatást az ír, mint élő nyelv helyzetére. Ír nyelvi attitűdjük tekintetében ezek a protestánsok kisebbségben maradtak a natív nyelvet értéktelennek tekintő egyházi és világi koloniális elittel szemben (vö. Beckett 1966: 161, Corcoran 1928: 37, Ó Huallacháin 1994: 22). Ugyanakkor, mivel az ír térítés ügyének képviselői maguk is angol anyanyelvűek voltak, az ír nyelvhasználatot a misszió sikerét szolgáló, átmeneti állapotnak tekintették a végső célhoz, Írország teljes anglicizációjához képest.

A natív nyelvű protestáns térítésnek azonban volt egy hosszú távú, az ír nyelvre, mint kulturális örökségre ható, gyümölcsöző, világi hozadéka. Mint említettük, a misszió kiemelkedő alakjai eleve nem voltak olyan ellenségesek a natív lakossággal. A kétnyelvű egyházi működéshez maguknak is el kellett sajátítaniuk az ír nyelvet, a fordítások és a kétnyelvű kiadványok elkészítésekor pedig együtt kellett dolgozniuk natív tudósokkal. Mindez megismertette őket az ír tradíció gazdagságával. A korábban idézett Neilson például azt írja az írről, hogy „az egyik legkifejezőbb, filozófiailag legpontosabb és legkifinomultabb nyelv, ami valaha létezett” (id. Ó Huallacháin 1994: 27). Az ír hagyomány iránti pozitív attitűd a 18. század második felében visszhangra talált az angol-ír művelt elit bizonyos világi köreiben, és jelentős antikvárius érdeklődéshez, gyűjtő és fordító tevékenységhez vezetett, amely kulcsszerepet játszott az ír hagyomány megmentésében, és az ősi ír nyelv és kultúra nemzeti szimbólummá való fölemelésében (Leerssen 1996d: 285, MacSiomóin 1994: 54, Ó Huallacháin 1994: 26-27).

6.3. Az ír katolikus egyház nyelvi és nyelvpolitikai átalakulása a 17-18. században

A 17-18. századi Írország a két civilizáció, a katolikusok és a protestánsok országa volt. Bár a katolikusok közös vonása a hatalomból, a földvagyonból és a jogokból való kirekesztettség volt, mégsem tekinthető ez a csoport homogénnek. A hagyományos etnikai, gael – ó-angol divíziót fölülírva, egyre markánsabbá vált a társadalmi rétegezettséget is tükröző, kulturális-nyelvi kettéválás.

Mint tárgyaltuk (lásd 6.1.), a 18. század végére a katolikus arisztokrácia mellett, a katolikus középosztály kulturális és nyelvi anglicizációja is kiteljesedett. Ehhez képest, a

vizsgált időszakban, a natív katolikus tömegek, különösen az ország szegényebb, nyugati részein, még alapvetően nyelvtartóak voltak. Bár, mint látni fogjuk a népi iskolák vizsgálatakor, a 18. század második felére a körükben is egyre érezhetőbben jelentkezett az anyanyelv elhagyásának a tendenciája.

A következőkben azt vizsgáljuk, hogy az identitásában és szellemiségében elvileg az egész meghódított lakosságot összefogó katolikus egyház nyelvpolitikájában hogyan idomult írországi hívő közössége kulturális-nyelvi átstrukturálódásához.

A 17-18. századi ír katolicizmus egyik legsajátosabb vonása, hogy földrajzilag két helyszínen létezett: Írországban, a jogfosztottság állapotában és az európai kontinensen, egy szellemi diaszpóra formájában. Azt is ki kell emelnünk, hogy a 17. században a katolikus egyház vállalta föl az ír, vagyis az akkor még írországi többségi anyanyelv fenntartásának a szerepét. Ennek elsődleges célja természetesen a katolikus hívek megőrzése volt, a protestáns, több helyen ír nyelven folyó misszió ellenében.

A 17. századi ellenreformáció idején a veszélyeztetett ír katolicizmus kapcsolata egyre elmélyültebbé vált a kontinentális anyaegyházzal. Az írországi katolikus szolgálat és az egyházi oktatás biztosítására Róma, a 16. század vége és a 17. század második fele között, összesen húsz ír jezsuita kollégiumot hozott létre a kontinensen, így például Leuvenben, Salamancán, Lisszabonban, Antwerpenben, Prágában és Rómában (Clarke 1994: 193, Dowling 1968: 17-19, Flower 1994: 168). A 17. században tehát az ír katolicizmus szellemi központja és az írországi katolikus misszió képzési háttere a kontinensre tevődött át. Ugyanakkor fontossá vált az egyházi értelmiség ír nyelvű képzése. Egyfelől, mert a natív tömegek körében az ír volt a kommunikáció nyelve, másfelől, mert az anyanyelv egyfajta védelmet és elkülönülést nyújtott a főleg angol nyelvű protestáns térítés és oktatás ellenében. Sőt, a katolikus papok ír nyelvhasználatára az ír nyelvű protestáns misszió spirituális hatástalanításához is szükség volt. Azt mondhatjuk tehát, hogy a 17. században szoros kapcsolat szövődött az európai ír katolikus diaszpóra és az ír nyelv között, és hogy a kontinentális egyház írt támogató nyelvpolitikája az ír katolicizmus protestáns anglicizáció elleni védelmét szolgálta, és, szélesebb összefüggésben, a római egyház befolyását erősítette a protestantizmus térnyerésével szemben Európában. Más szóval, az írországi ellenreformáció nyelvi tartalma, legalábbis a büntetőtörvények 18. század végi enyhüléséig, jelentős mértékben ír nyelvű volt (vö Carpenter-Deane 1991: 963., Leerssen 1996d: 254-59, Wall 1969: 83).

A kontinentális diaszpóra jelentős ír nyelvű irodalmat hozott létre, amelyben a missziós tevékenységet segítő teológiai műveken túl, számos nyelvészeti, historiográfiai és

szépirodalmi alkotás található (vö. Carpenter-Harrison 1991: 235-73, Harrison 1991: 274-326, Leerssen 1996d: 264-77). Mivel a művek kiadásához Leuvenben, majd Rómában gael nyomdát állítottak föl, az ír nyelv, bár rövid ideig és korlátozott mértékben, nyomtatott nyelvvé vált (Flower 1994: 169-70, Harrison 1991: 275, Leerssen 1996d: 259-65).

A kontinentális közösség ír nyelvészeti és nyelvpolitikai szempontból egyik legkiemelkedőbb alakja, az egyébként angol-normann származású, Theobald Stapleton volt, akiről tudjuk, hogy az 1630-as évek végén az antwerpeni jezsuita kollégiumban tanult, majd hazatérte után, a polgárháború zivatarában vesztette életét 1647-ben. Stapleton az ír nyelvvel kapcsolatos legfontosabb gondolatait az 1639-ben megjelent, ír-latin katekizmusa bevezetőjében fejtette ki. Ír nyelvi nézetei egy komplex, kortársaihoz képest messze előremutató nyelvpolitikai megközelítésről tanúskodnak. Stapleton egyszerre tekinti az ír nyelvet a nemzet élő, ápolásra méltó kulturális örökségének s társadalmi erejének és olyan kommunikációs csatornának, amelyet a bárdikus archaizmusoktól megszabadítva, az ír emberek tanításának és egymás közötti interakciójának a legfontosabb eszközévé kell emelni (id. Ó Huallacháin 1994: 20, vö. Leerssen 1996d: 259-64).

> Nincs az egész világon egyetlen nemzet sem, amely nem tartja kiemelkedően fontosnak, hogy szülőföldje anyanyelvét ismerje, azon olvasson és írjon […]. Ezen oknál fogva kívánatos, hogy mi írek is felemeljük natív nyelvünket és beszédünket, amelynek jelenlegi, már-már a feledésig ható elhanyagoltságáért az ír literátusok és költők rossz stílusa okolható […]; de szülőhazánk vezető nemesei is felelősek, akik az anyanyelvet megvetik […], és idegen nyelveket tanulnak […], miközben anyanyelvük (amely pedig az antikvitás, tökéletesség és elegancia jellemzőivel büszkélkedhet) gyökereitől megfosztva és halálra ítélve hever (id. Leerssen 1996d: 161-62).

A fentiek szerint Stapleton már a 17. század közepe táján tisztában volt az ír nyelvvesztés folyamatával. Lényeges, hogy ezért nem a hódítót teszi elsődlegesen felelőssé – ó-angolként, ő a 12. századi normann hódítók leszármazottja volt –, hanem a natív társadalmi elitet, amelynek nyelvváltása az anyanyelv presztízsvesztéséhez vezetett, és a natív írástudó értelmiséget, amely elmulasztotta a korszerű irodalmi standard kidolgozását. Stapleton 1639-es katekizmusának ír nyelvi része kísérlet a nyelv modern standardjának megalkotására, ahol az ortográfia összhangba kerül a korabeli beszélt nyelv kiejtésével. Stapleton saját szavai

szerint az volt a célja, hogy úgy írjon, ahogy „a szavakat általában használják és kiejtik, hogy az ír nyelv olvasása mindenki számára egyértelmű legyen” (id. Ó Cuív 1969b: 28-29).

A kontinentális ír diaszpóra több tagja követte Stapleton nyelvpolitikai irányelvét, és vallásos szövegeiben a natív katolikus tömegek nyelvértését szem előtt tartva, a korabeli beszélt köznyelvhez közelítő helyesírást alkalmazott. Azonban, amint Ó Cuív (1969b: 28-29) megfigyeli, ez a kísérlet az ír nyelv 17-18. századi hanyatlása miatt félbemaradt, és a 19. század második felének ír nyelvújítói nem ehhez, hanem az archaizáló, klasszikus standardhoz nyúltak vissza.

A stapletoni nyelvi attitűd inspirálta Francis O’Molloy Rómában, 1677-ben megjelent, *Grammatica Latino-Hibernica compendiata* című, latin nyelvű ír grammatikáját. Leerssen (1996d: 262-63) szerint a mű a kontinentális ír nyelvi tevékenység csúcspontját jelentette, és a későbbiekben forrásul szolgált több, az ír nyelv nem-natív kutatója számára. Bevezetőjében O’Molloy, Stapletonhoz hasonlóan, az ír nyelv komplex társadalmi jelentőségét körvonalazza: a társadalmi érintkezés, a politikai és a vallási instrukció legfontosabb eszköze; kulturális örökség; és a történelmi források megközelíthetőségének csatornája (id. Leerssen 1996d: 263).

A katolicizmus és az ír nyelv kontinentális összefonódásának a 18. századi folytatása Andrew Donlevy munkásságában követhető nyomon. Az írországi Sligo megyéből származó Donlevy a 18. század elején a párizsi ír kollégium prefektusaként munkálkodott, és 1742-ben kiadta a *The Cathecism, or Christian Doctrine* című, ír-angol kétnyelvű munkáját. Az *Advertisement*-nek nevezett bevezető szerint Donlevy az egyház 17. század eleje óta folytatott írországi nyelvpolitikáját követi: a katolikus alapelvek bemutatását és tanítását olyan nyelven, amely mindenki számára érthető. A mű ír-angol felosztása és Donlevy megjegyzése, miszerint az angol rész az ír fordítása azok számára, „akik csak angolul beszélnek,” jelzi, hogy a kontinentális katolikus egyház nyelvpolitikáját végső soron az egyházpolitika határozta meg (Donlevy 1742: 998-1000). Az elsődleges cél a katolikus hívekkel való sikeres kommunikáció volt, és ehhez kellett a megfelelő nyelvi eszközt kiválasztani. S mivel a 18. századra az írországi katolikus közösség jelentős része már angol nyelvű volt, az ő megtartásuk érdekében az írországi katolikus missziónak is használnia kellett az angolt. Donlevy kétnyelvű katekizmusa tehát a korabeli ír katolikus populáció kétnyelvűségével összhangban alakított egyházi nyelvpolitikát tükrözi.

Az ír nyelvi orientációjú, kontinentális katolikus diaszpóra a 18. század végén gyökerét vesztette. Ennek egyik oka az volt, hogy a francia forradalmi háborúk alatt az európai ír jezsuita kollégiumok bezárásra kerültek. A másik, hogy a katolikus

büntetőtörvények enyhülésével a katolikus egyház és oktatás legális teret nyert Írországban, de, mint látni fogjuk, az angol nyelvű hatalommal kompromisszumot kötve és a növekvő mértékben angol nyelvű katolikus populáció igényeit szem előtt tartva, angol nyelvi tartalommal.

A kontinentális ír diaszpóra emigrációban, a Tudor anglicizáció, a cromwelli puritán rezsim, majd a katolikus vallást törvényesen betiltó büntetőkódex által előidézett kényszerhelyzetben jött létre. Wall (1994: 222-26), Foster (1992a: 137-38) és Ó Huallacháin (1994: 35) viszont megfigyeli, hogy az 1697-es, a katolikus klérust az országból formálisan kitiltó *Banishment Act* ellenére maradtak katolikus papok Írországban, akik, miközben híveiknek a hatalom és a korona iránti engedelmességet prédikálták, a 18. századra újjászervezték az ír katolikus egyházat: a törvényen kívüliség állapotában léteztek katolikus közösségek, a városokban épültek katolikus imaházak, és Dublinban több szerzetesrendnek is voltak kápolnái.

Fölmerül a kérdés, az Írországban a büntetőtörvények korát túlélő katolikus papság milyen nyelvpolitikát folytatott, és milyen nyelvi tartalommal működött. Megfigyelhető, hogy a kérdést vizsgáló munkák eltérő mértékben találják az írországi katolikus egyházat felelősnek a 18. század végére a natív paraszti lakosság körében is felgyorsuló nyelvváltásért. Foster (1992b: 316) megfigyeli, hogy az 1782 után, a büntetőtörvények enyhülése nyomán megnyíló katolikus kollégiumokat az angol nyelvhasználat jellemezte. Ó hAilín (1969: 92-93) szerint a tényezők, amelyek a 18-19. században a leginkább akadályozták az ír, mint vernakuláris nyelv iránti komoly érdeklődést a katolikus középosztály negatív nyelvi attitűdje, a katolikus papság, majd a katolikus politikai vezetők nyelv iránti érdektelensége voltak. Wall (1969: 83-85) véleménye viszont az, hogy a 18. századi ír katolikus egyház natív nyelvi attitűdje komplex volt, és hogy az egyház a társadalmi realitással, tehát a híveinek, sőt a katolikus klérusnak a nyelvi összetettségével összhangban álló nyelvpolitikát folytatott. Ebben az időszakban a katolikus populációt angol, ír-angol és ír nyelvű rétegek alkották, és több katolikus püspök Dublin és környéke angol anyanyelvű szülötte volt.

Le Chevalier de la Tocnaye, az Írországba a francia forradalom után menekült rojalista, az 1797-ben megjelent, *Promenade d'un Français en Irlande* (*A Frenchman's Walk through Ireland*) című munkájában egy, a nyugati Kerry megyében hallott, kétnyelvű katolikus miséről ad hírt: „Vasárnap ellátogattam a katolikus kápolnába […]. A szertartás közepén a pap egy hosszú beszédet mondott írül, majd a lényeges részt angolra fordította" (de la Tocnaye 1797: 1003-1004). Wall (1969: 84-85) megjegyzi, hogy bár a nyugati, ír nyelvű területeken szolgálatot teljesítő papok főleg a kontinensen készült ír katekizmusokat és

imádságos könyveket használták, az egyház írországi, ír nyelvű tevékenységét nehezítette az ellenséges kormányzati politika, az országon belüli ír könyvnyomtatás hiánya és a korabeli nyelv helyesírási, nyelvtani és kiejtési standardjának a kidolgozatlansága.

Mindezen túl irányadó lehet Ó Huallacháin (1994: 23) megfigyelése, amely szerint a városi katolikus középosztály negatív nyelvi attitűdje jelentős mértékben járult hozzá ahhoz, hogy a szekuláris társadalomban lejátszódó nyelvváltozásokkal lépést tartó ír katolikus egyház elhagyta a natív nyelvet és tradíciókat. Foster (1988 és 1992a: 138) hangsúlyozza, hogy bizonyos katolikus csoportok viszonylagos jómódban vészelték át a büntető időszakot. Ide tartoztak a Shannon folyó nyugati oldalán megmaradt dzsentri csoportok, de főleg a városokban koncentrálódó, a katolikus földbirtoklást tiltó törvénykezést megkerülve, kereskedelemből meggazdagodó középrétegek. Ezen urbánus katolikus csoport Dublinban volt a legerősebb: 1780-ra a főváros kereskedőinek egyharmada katolikus volt, és 1783-ban a Bank of Ireland egytized részben katolikus tőkével jött létre (Foster 1997: 48). Ezek a katolikus rétegek elfogadták az angol kormányzati, kulturális és nyelvi status quot, és a legfőbb társadalmi-politikai céljuk a teljes katolikus emancipáció volt (de Fréine 1978: 73, O'Brien 1997: 7).

A valamennyi nyelvi tartományban jelentkező ír-angol nyelvcsere leginkább a dublini katolikus középrétegekre volt jellemző. Amint Ó Huallacháin (1994: 23) leírja, Dublin az 1770-es évekre az angolul beszélő katolikus kereskedők városává alakult át. Fontos, hogy az írországi katolikus egyház restaurációja is Dublinból kiindulva történt, és a megújuló egyház nyelvpolitikáját a legerősebb társadalmi és anyagi támaszának, a tehetős urbánus rétegeknek a nyelvhasználata irányította. Ismét Ó Huallacháin (1994: 23) idézve: „Ez volt az a pont, amikor az angol még a lélek dolgaiban is győzedelmeskedett az ír nyelv fölött." Továbbá:

> Szerencsétlen körülmény volt az ír nyelv jövője szempontjából, hogy a késői 18. század vallási megújulásának Dublin lett a központja, és a dublini [angol nyelvű] könyvnyomtatással állt kapcsolatban […]. Amikor a száz évig elnémított egyház visszanyerte hangját, Dublinból szólt, és a dublini kereskedőréteg nyelvén, angolul […]. A vidék alámerült [natív] nyelve nem tört a felszínre az újjáéledő katolicizmussal […], és azok a dublini könyvkiadók, akiknek a katolikus újjáéledés oly sokat köszönhet […], akaratlanul is hozzájárultak Írország anglicizációjához (Ó Huallacháin 1994: 35 vö. Wall 1958, Wall 1961: 73).

Bár a teljes katolikus emancipáció csak 1829-ben következett be, a büntetőtörvények 1778-ban meginduló, fokozatos enyhítése új lehetőségeket nyitott az írországi katolikus egyház és a katolikus felső-közép rétegek számára. Szigorú megkötésekkel ugyan, de 1782-ben legálissá vált az alap- és középfokú katolikus oktatás (vö. Corcoran 1928: 76-78, de Fréine 1978: 69, Dowling 1968: 23-24, Foster 1992a: 137-38, Ó Huallacháin 1994: 24). S bár a törvények továbbra is előírták a katolikus oktatás szegregációját, illetve megtiltották a katolikus alapítványi iskolák és a felsőfokú katolikus tanintézetek létrehozását (Corcoran 1928: 76-78), 1795-ben az egyedi *35 George III* törvény 21-es paragrafusa engedélyezte, *Royal College of St Patrick* néven, egy főiskolai szintű szeminárium megnyitását Maynoothban (Corcoran 1928: 77-78). A maynoothi intézet a kormányzattól kapott anyagi támogatást (Ó Huallacháin 1994: 24).

Mint korábban tárgyaltuk (lásd 6.), a 17. és a 18. század vége között a brit kormányzat csak akkor avatkozott be közvetlenül az írországi politikába, ha London és a birodalom érdekei úgy kívánták. Nos, ez figyelhető meg a büntetőtörvények enyhítése kapcsán, Anglia és a Brit Birodalom fenyegetettsége idején, az észak-amerikai függetlenségi háború (1775-1783) és a francia forradalmi és napóleoni háborúk (1792-1815) alatt. Corcoran (1928: xx) megállapítja, hogy a katolikus-ellenes törvénykezés enyhítését még több felvilágosult és patrióta érzelmű ír protestáns is ellenezte. Foster (1992a: 148-49) és Wall (1994: 231) szerint is, az írországi büntetőtörvények enyhítését a vonakodó ír protestáns parlament London nyomására, Anglia háborús stratégiájával és a birodalom biztonságával összhangban fogadta el. London politikája diktálta Írország stabilizálását a két civilizáció kiegyensúlyozásával és a többségi katolikus lakosság korona iránti lojalitásának az elnyerésével. A maynoothi főiskola megalapítása pedig azáltal, hogy lehetőséget teremtett az írországi papi képzésre, fölöslegessé tette az európai katolikus befolyás alatt álló, kontinentális ír kollégiumok létét. Az angol kormányzat számítása szerint egy anglicizált katolikus klérus jöhetett létre, ha a papokat nem Európában, hanem Írországban képezték.

Maynooth megnyitásával az angol lett az írországi katolikus felsőoktatás nyelve (Wall 1969: 84-85). A törvényesség állapotában, a korábbi évtizedek ’elzárkózó mentalitása’ szükségtelenné vált: az angol nyelv terjedése már nem veszélyeztette az írországi katolicizmus létét (de Fréine 1978: 69). Az angol nyelvű katolikus oktatás szolgálta ki annak a felső-középosztálynak az igényeit, amely a büntetőtörvények eltörlése és az 1801-es Unió életbelépése után a brit rendszerben való érvényesülésre aspirált. A másik oldalon, az angol nyelvű felsőoktatás eszköz volt az egyház kezében, hogy az ír katolikus elit tagjai otthon, és

ne valamely angliai intézményben végezzék tanulmányaikat (de Fréine 1978: 71-72, Wall 1969: 84-85).

A nyelvváltás tehát felkészítette az ír katolikus vezető réteget, hogy teljes jogú állampolgárként elfoglalja a helyét a brit rendszerben, amelynek hatalmát mostanra elfogadta. Ebben a rendszerben az ír nyelvű személy, vagy akinek angol nyelvhasználata az ír nyelvi kontaktushelyzetet tükrözte, társadalmilag hátrányos helyzetbe került (Ó Huallacháin 1994: 24). Az angol nyelvű felsőoktatás révén a katolikus elit megszabadult a megvetett brogue-tól.

A 18. század második felétől sok ír katolikus pap egyszerű vidéki hívei körében is az angol nyelvhasználat társadalmi előnyeiről beszélt. A nyelvcsere fontosságát indokolandó, az egyház, átvéve a városi felső-középosztály negatív nyelvi attitűdjét, az ír nyelvet a szegénységgel, az elmaradottsággal és a társadalmi hátránnyal azonosította. Így az eredetileg a hódítótól származó, az írt elutasító magatartás a 18. század végére, a 19. század elejére az ország nyugati, addig nyelvtartó részeit is elérte (de Fréine 1978: 72-73, Henry 1977 20-21, Ó Huallacháin 1994: 24). Megállapíthatjuk tehát, hogy az a negatív ír nyelvi attitűd, amely a 12. században az idegen hatalom hódító ideológiájának részeként jelent meg Írországban, a 18-19. század fordulójára a teljes ír népesség natív nyelvhez való viszonyát befolyásolta.

6.4. A népi magániskolák és a vidéki katolikus lakosság nyelvi attitűdrendszerének átstrukturálódása

A 17-18. században az írországi natív, katolikus lakosságot ért vereségek oktatási intézményeiket is ellehetetlenítették vagy törvénytelenítették. Ennek ellenére a források bőven szolgáltatnak bizonyítékot a katolikus tömegek oktatásáról az 1695-1782 közötti ’törvényen kívüli’ időszakban. Mint láttuk, a protestáns angol iskolák a büntetőtörvények oktatásra vonatkozó passzusainak a hatástalansága miatt, vagyis a továbbra is folyó katolikus oktatás ellensúlyozására születtek. A korabeli angol vagy angol-ír utazók beszámolói is rendre arról adnak hírt, hogy gazdasági, társadalmi és vallási elnyomásuk ellenére, a vidéki katolikus emberek fontosnak tartják gyermekeik oktatását (Corcoran 1928: xvii-xviii).

Sir Henry Piers, a cromwelli kataklizma és a boyne-i csata közötti, békésebb évtizedekről írja: „Az emberek továbbra is hő vágyat éreznek a tanulás iránt, s otthon is és külföldön is jó eredményeket érnek el ezen a területen. A felsőbb és alsóbb társadalmi osztályokat is beleértve” (id. Dowling 1968: 19).

Nagyjából száz évvel később, az ír parlament alsóházának *Journal* című kiadványa 1769. november 13-i számában „az illegális pápista iskolák” terjedéséről számol be. „Számtalan iskola található szerte a királyságban, amely, a sorozatos parlamenti törvényeket

megsértve, pápista mesterek vezetésével működik" – közli parlamenti petíciójában a protestáns iskolák fejlesztését szorgalmazó, *Incorporated Society in Dublin for Promoting English Protestant Schools in Ireland* (id. Corcoran 1928: 69-70).

Dowling (1968: 42) az írországi iskolák elterjedtségét és vallási összetételét vizsgáló, 1824-es felmérés eredményeit közli. Bár ekkorra a katolikus oktatás tiltása jelentősen enyhült, az adatok a 18. századi tendenciákat is jelzik. A 11.823 iskolába 561.000 tanuló járt napi rendszerességgel. Az iskolák közül 2.500 volt protestáns, 8.000 pedig katolikus intézmény. Az utóbbiak között volt, amely egyházi szervezet vagy pap vezetésével működött, 7.600 azonban a katolikus populációhoz tartozó, világi magántanár vezetése alatt álló, független, tandíjköteles iskola, azaz *Hedge School* volt.

A Hedge Schools, vagyis „szabadtéri magániskolák" jellegéről azt mondhatjuk, hogy bár néhány már a 17. században működött, többségük a katolikus oktatást tiltó törvények ellenében, engedély nélkül jött létre. Számuk különösen az 1782-es törvényi enyhülésig növekedett. Státuszuk alapvetően illegális maradt az 1829-es katolikus emancipációig. A Hedge School tehát az egyetlen, nem protestáns intézményformát jelentette, ahol a katolikus gyerekek a büntető időszak Írországában tanulhattak. Mint az elnevezés is mutatja, az általában egyetlen tanító által tartott órák a szabadban vagy rossz időben magánházaknál folytak, hogy szükség esetén oktató és diák is kereket oldhasson a 'törvényszegés színhelyéről.' Bár ezek az iskolák a bárdi vagy költői iskolák hanyatlása után születtek, sem tananyagukban, sem módszereikben, sem társadalmi beágyazottságukban nem tekinthetőek a natív, arisztokratikus, tudós iskolák utódjainak (vö. Dowling 1968: 7, 25, 34-41, O'Brien 1997: 6-7).

A Hedge School, mind a diákokat, mind a tanítókat tekintve, a szegényebb, vidéki katolikus népesség iskolája volt, annak ellenére, hogy léteztek hasonló státuszú és funkciójú, úgynevezett „városi akadémiák" is (Dowling 1968: 42, Wall 1969: 85-86). Erre vonatkozóan Rawson az1807-ben, Kildare-ben végzett felmérése eredményét közli: „Szerte a vidéken nagy számú iskola működik, ahol az egyszerűbb rétegek taníttatják a gyermekeiket írni, számolni és olvasni; alig akad olyan paraszt, akinek, ha van egy koronája, ne áldozná kisgyermeke oktatására" (id. Dowling 1968: 37).

A forrásokban utalásokat találunk az iskolákban folyó oktatás színvonalára is. Bár az utóbbi nyilván változó volt és függött a tanító felkészültségétől, a következőkben idézett két dokumentum a 'kvázi oktatási rendszer' eredményeiről ad hírt. A presbiteriánus John Howard (id. Corcoran 1928: 71) írja az 1782-88-as évekről:

> Az Írország alsóbb rétegeibe tartozó emberek egyáltalán nem ellenzik gyermekeik fejlesztését. Számtalan iskolát láttam útmenti kunyhókban, ahol […] a gyerekek olvasni, írni és számolni tanulnak. Néhányukat megvizsgáltam tanulmányi előmenetelük szempontjából, és úgy találtam, sokkal képzettebbek a protestáns angol iskolákba járó kortársaiknál.

1850-ben Sir Thomas Wyse Dr. Doyle-nak, Kildare és Leighlin püspökének szóló levelében a natív iskolák hosszú távú eredményét méltatja, társadalmi összehasonlításban: „…helyzetéhez képest az alsóbb osztály képzettebb [Írországban], mint a középső és a felső rétegek. Az európai kontinensen a helyzet fordított" (id. Dowling 1968: 42).

A források alapján megállapítható, hogy az ír vidéki, natív rétegek, a társadalmilag hasonló státuszú népi tanítókkal együttműködve, egy Európában is figyelemre méltó, alulról szerveződő, önfenntartó és a körülményekhez képest eredményes oktatási hálózatot hoztak létre az illegálisan működő Hedge Schools formájában. Úgy tűnik, a tanulás segítségével megszerezhető társadalmi mobilitás reménye, és a 18. század végéig létező lehetőség, hogy a tehetséges ifjú Európa valamely katolikus iskolájában folytathatja tanulmányait, eredményesebbnek bizonyult, mint az angol-ír protestáns hatalom vonakodó, ellenérzésekkel és szakszerűtlenséggel terhelt kísérlete, hogy a katolikus gyermekeket a protestáns elemi oktatás útján anglicizálja.

Kérdés, kik oktattak a Hedge Schools-nak nevezett iskolákban. Tulajdonképpen ez az a pont, ahol a népi magániskolák intézménye átmeneti folyamatosságot mutat a letűnt bárdi hagyománnyal. Az első ilyen iskolákat a poszt-klasszikus tradícióhoz tartozó, az ír nyelvben képzett, írástudó, de patrónusaikat és állásukat vesztett s egyre inkább a köznép soraiba süllyedő 'költő-tanítók' alapították. Cullen (1981: 23, 235-36) megfigyeli, hogy a bárdi hagyomány hanyatlása és az írásbeliség iránt az egyszerű emberek körében is növekvő igény lehetőséget teremtett a klasszikus világi értelmiség tagjainak, hogy magániskolákat alapítva, önfenntartókká váljanak. A költő-magántanítók serkentették és egyben kiszolgálták az írásbeliség iránti keresletet. Így a Hedge School intézménye Írországban életre hívta a világi tanító mesterségét és a szekuláris népi oktatás rendszerét. A 18. század második felében az oktatás a szegény literátusok fő megélhetési forrása volt, és a tanítók száma 1825-re meghaladta a 12.500-at. Az újabb generáció tagjai azonban már nem a poszt-bárdi hagyományhoz tartoztak, hanem a tudásukat jelentős részben önképzés útján megszerzett, nagy földrajzi mobilitást mutató tanítók voltak.

Bliss (1977: 17-18) szemléletesen írja le a vándortanító szakmai útját: a tehetséges fiúgyermek először a helyi iskolában ismerkedett az alapokkal; azután mint „szegény tudós” járta az ország hasonló iskoláit, hogy újabb és újabb „mesterek” mellé szegődve gyarapítsa ismereteit; végül keresett egy környéket, ahol éppen hiány volt oktatásban, és „felütötte” saját iskoláját.

Amint utaltunk rá, társadalmi beágyazottságát tekintve a Hedge School a vidéki katolikus népesség iskolája volt. Erről a populációról korábban megjegyeztük, hogy mindennapos nyelvhasználatában a legtovább őrizte az ír nyelvet, de a 18. század vége felé a nyelvváltás jeleit mutatta. A népi iskolák nyelvi tartalmának vizsgálata – a rendelkezésre álló források szűkössége ellenére – föltárja e társadalmi réteg hosszú távú nyelvi ambícióit: azt, hogy mely nyelv elsajátítását látták gyermekeik szempontjából hasznosnak és fontosnak.

Az iskolákban oktatott nyelvek összetétele tükrözte azt a katolikus törekvést, hogy írországi elemi iskolái után a tehetséges gyermek – a tiltó törvények ellenére – valamely kontinentális szemináriumban folytassa tanulmányait. A klasszikus latin és görög nyelvek még a 18. század második felében is szerepeltek a tananyagban. James Caldwell a következőket írja 1764-ben: „… hogy fölkészüljenek a külföldi szolgálatra, a gyermekek valamennyien latint tanulnak a szegény viskókban működő iskolákban, sok helyütt e királyság déli részén” (id. Corcoran 1928: 69). Ez azt is jelzi, hogy számos latinos műveltségű vándortanító működött. Egy részük a kontinensről visszatért egyházi, vagy egyházi képzésben részesült oktató volt. Tudjuk például, hogy az ifjú Edmund Burke-öt a corki iskolában valószínűleg egy vándor dominikánus vagy ferences szerzetes tanította (O’Brien 1997: 7).

George Holmes *Sketches of the Southern Counties of Ireland* című, 1801-ben megjelent munkájában arról számol be, hogy az általa meglátogatott, nyugati Kerry iskoláiban az ír, a latin és a görög nyelv szerepelt a tananyagban: „… az ország egyébként kulturálatlan területein sok olyan tudóssal lehet találkozni, aki kiválóan ért a latinhoz, de egyetlen szót sem beszél angolul. A görög nyelvet szintén oktatja néhány vándortanító a hegyvidéken” (id. Corcoran 1928: 73). Ugyanakkor Charles Topham Bowden ezt írja a *Tour Through Ireland* című, 1791-es művében az ország középső részén fekvő Tipperary iskoláiról: „Bár ezek az alultáplált szerencsétlenek kimondhatatlan nyomorban élnek, önfeledten élvezik a költészetet és az éneket. Az ír nyelv és az ír dalok iránti szeretetük felvidítja őket a szegénység és a bánat idején” (id. Corcoran 1928: 71-72). Bowden leírása már azt sugallja, hogy az ír a pihenés és a kikapcsolódás, s nem a tanítás nyelve volt. Edmund Burke korai iskolájáról például följegyezték, hogy az angol a tanítás médiuma volt, amely a gyermekeket „az igazi világra” készítette föl, a szórakozás és játék pedig ír nyelven folyt (O’Brien 1997: 7).

Cullen (1981: 23-24) megfigyeli az új típusú tanító nyelvi hátterének a kettősségét. A költő-tanító két nyelv írásbeliségében volt járatos: mivel az ősi gael kéziratok keresettek voltak a társadalmi elit körében, ezek másolása pénzkereseti forrást jelentett; viszont ismernie kellett a nyomtatás és az üzleti élet nyelvét, azaz az angolt is, mert diákjait angol írásbeliségre oktatta.

Számos jel utal arra, hogy a 18. század vége felé a natív szülők elsősorban az angol nyelv és az angol nyelvű írásbeliség oktatását várták el az iskolától. Az alábbi álláskereső hirdetés kiemeli a tanító angol nyelvi és írásbeli készségeit, jelezve, hogy a natív szülők megváltozott nyelvi attitűdje hogyan alakította a nyelvi és a tanítói munkaerőpiacot: „rendkívül becsületes és nagy szorgalmú személy, az angol nyelv kiváló tudósa, jártas a nyelvtanban, és csodálatos a kézírása" (id. Dowling 1968: 51).

A Hedge Schools nyelvi tartalmáról és a 18. század végi ír vidék írásbeliségéről és nyomtatott nyelvéről sokat elárul Dowling (1968: 58-66) elemzése. A 18. századi Írországban ír könyvnyomtatás nem létezett. Az a néhány ír nyelvű tankönyv, amely a kontinentális nyomdákból származott, sem mennyiségben, sem árban nem felelt meg a vidéki iskolákban. A legtöbb tankönyv vagy olvasókönyv, ami az iskolákban használatban volt, angol nyelven készült. Az írországi könyvpiacot főleg az ír városok angol nyelvű könyvkiadása szolgálta ki. Dublinban például virágzott a könyvnyomtatás, s évente 300.000 példány angol nyelvű könyvet hoztak forgalomba – többnyire Angliából származó ponyvairodalom kalózkiadásait. A könyveket házalók hordták szét az országban, és olcsóságuk miatt a vidéki emberek ezeket vásárolták. Ezért, ha egy paraszti otthonban egyáltalán voltak könyvek, azok között olyan címek szerepeltek, mint *Alibaba, Boszorkányok és kísértetek története, Agglegény Jack, a közismert csempész.* Ha tehát a gyermekeknek angol nyelvű szövegekre volt szükségük az iskolában, szüleik ilyen és ehhez hasonló könyvekkel látták el őket.

Mindezek alapján megállapítható, hogy bár a natív vidéki lakosság a 18. században még sokhelyütt mindennapos ír nyelvhasználó volt, nyelvi attitűdje az orientációváltás állapotát jelezte. Az a tendencia, hogy a szegény, ír nyelvű szülők gyermekeiknek angol nyelvű oktatást kerestek, az anyanyelv presztízsvesztésének és elhagyásának a jele a nyelvet legtovább őrző társadalmi csoportoknál is. Ezzel párhuzamosan, az angol a nyomorból való kiemelkedéssel és társadalmi mobilitással asszociált presztízs-nyelvvé nőtt a natív vidék szemében. Összefoglalva: az a nyelvváltási spirál, amely a középkorban az ír arisztokrácia szintjéről indult el, a 18. század végére a natív nyelvet legtovább megtartó társadalmi rétegek szintjéig gyűrűzött.

6.5. Az ír nyelv és az ír nemzeti ideál kapcsolata a 18. század végén

Szinte valamennyi, Írország poltikai, társadalmi és kulturális történetével foglalkozó munka a 18. század utolsó évtizedeit, mint a modern ír nemzet és a nemzeti öntudat kialakulásának időszakát tárgyalja. Bár a 18. század nagy része a „protestáns nemzet" hatalma biztosításának a jegyében telt, a század végével kapcsolatban Sarah Foster (1997: 48) megfigyeli, hogy kísérletek történtek egy befogadó, a katolikus és a protestáns lakosság lojalitására is számot tartó, a külvilághoz képest egyedi, de belül kohéziót teremtő nemzeti identitás kialakítására. Carpenter-Deane (1991: 962) kiemeli, hogy a 18. század utolsó negyedében formálódó, modern ír nemzeti ideál megteremtette a betelepült és a natív népesség hagyományaiból is táplálkozó „ír kulturális identitást." Leerssen (1996e: 315, 356-57) hangsúlyozza, hogy az új nemzeti ideál egy gael – angol-ír kulturális ozmózisból táplálkozott. Az ozmózishoz az angol-ír oldal patrióta értékrenddel, Írország kulturális örökségének fölfedezésével és az ír történelmi tudat kialakításával, míg a natív értelmiség autentikus filológiai és kulturális tudásanyagával járult hozzá.

MacSiomóin (1994: 56) szerint a 17. század végétől az írországi angol gyökerű lakosság egyre inkább eltávolodott az angilai angoloktól, és új identitása keresésekor, az elkülönülés jelképeinek lokalizálásakor, a gael hagyomány felé fordult. Ez a törekvés az „egy nemzet" írországi ideológiájának a kialakulásához vezetett. A 18. század végén megkonstruált ír nemzet az ősi kelta tradíciót jelölte meg az angol nemzetről leválasztott történelmi tudata kulturális forrásaként. Az ír nemzeti múlt ideológiája a gael történelem egy idealizált változatát adoptálta, és a natív nyelv a múlt fontos szimbólumává lépett elő. A folyamat során az ősi nyelv megtisztult a Gerald of Wales óta rárakódott negatív sztereotípiáktól, és a filológiai kutatások központi szereplőjévé vált. Egyben fellendült a natív nyelvű hagyomány és irodalom angol nyelvre történő fordítása is.

A 18. század végi nemzeti fejlődés kialakította azt az ír nyelvi politikát, amely meghatározóvá vált a 19-20. században: a natív nyelv egy idealizált változata a nemzeti szimbólumrendszer központi elemévé, és a filológiai, antikvárius kutatások fókuszává vált, miközben az ír, mint a mindennapi kommunikáció eszköze a nyelvpolitikai gondolkodás hátterébe szorult (vö. Leerssen 1996e: 357-68). Amíg az ősi kelta nyelv szocio-kulturális presztízse megnőtt, a tényleges ír nyelvhasználat sorsa politikai szinten megpecsételődött a befogadó – a betelepült népességnek történelmi identitást, az őslakosoknak pedig civil státuszt adó – modern nemzeti ideológia megformálásakor (vö. de Fréine 1978: 37, Hertz 1954).

Igaz, hogy az ír nemzeti ideál és kulturális tudat a két civilizáció több évszázados együttélésének, majd konvergenciájának volt a sajátos kifejlete, a jelenség, természetesen,

nem volt mentes a szélesebb kontextus, azaz a brit szigetek, illetve Európa korabeli eszmei-ideológiai fejlődésének a hatásaitól.

Az európai nemzetállamok kialakulását végigkísérte a nemzetkarakterológiai vizsgálat. A 17. század elejétől megfigyelhető az a törekvés, hogy Európa népeinek a történelmi beágyazottságú, etnikai-kulturális jegyeit kontrasztív sémák alapján rendszerezzék (vö. Leerssen 1996b: 55). Szintén a korai 17. századtól, Európában megindultak a keltológiai kutatások (vö. Leerssen 1996b: 57). A gael nyelv szempontjából döntő fontosságú volt, amikor a walesi Edward Lhuyd komparatív vizsgálata kimutatta a walesi és az ír-gael rokonságát, s az utóbbit beemelte az európai nyelvtudomány szférájába. Ez mintegy legitimálta Írországban a korábban civilizálatlannak és barbárnak bélyegzett gael antikvitás iránti érdeklődést (vö. Leerssen 1996d: 287-93).

Az írországi keltológiának nagy lökést adott, amikor az 1760-70-es években, a skót James Macpherson, Osszián-kutatásai kapcsán, a skót-gael népnek és nyelvnek az ír-gael civilizációt megelőző ősisége mellett érvelt. A macphersoni állítás cáfolatának az igénye erősen motiválta az írországi gael forrásanyag tudományos igényű feltárását. Ez a vizsgálat már nem a klasszikus bárdikus hagyomány, hanem a natív és az angol-ír régiségkutatók együttműködésének ideológiai keretet adó, nemzeti-kulturális ideál jegyében folyt. Az együttműködésnek a megalakuló tudományos társaságok biztosítottak intézményi hátteret: az 1779-83 között működő *Hibernian Antiquarian Society* vagy az 1780-as évek elején létrejött *Royal Irish Academy* (Foster 1988, Foster 1992b: 315-17, Foster 1997, Leerssen 1996e: 338-47, McDowell 1954: 22-24, Ó Fiaich 1969: 107).

Fontos motivációt jelentett az egyidejű angliai keltológiai kutatás fellendülése. Dr. Johnson, a 18. századi angol kulturális élet doyenje a következőket írja: „Már régóta szerettem volna, ha az ír irodalom művelésre kerül. A hagyomány szerint Írország a vallás és a tudomány ősi központja volt; a nemzetek eredetét és a nyelvek rokonságát kutatók számára kétségtelenül nagyon hasznos lenne, ha ennek az ősi és egykor oly kiemelkedő népnek az eredményeiről többet tudhatnának meg” (id. Ó Huallacháin 1994: 35, vö. Humphreys 1991, Ó hAilín 1969: 91-92). Johnson itt az ír nyelvi kutatások szerinte kívánatos, hosszú távú célját körvonalazta: a filozófiai és a komparatív filológiai vizsgálatok szolgálata és a korai ír, illetve brit, együttesen kelta történelem feltárása, az antik anyag feldolgozása és fordítása által.

A fentieken túl, a 18. század során fellendülő írországi antikvárius kutatást, természetesen, a korábbi és a korabeli ír társadalom és kultúra kontextusában kell értelmeznünk. Az írországi tényezők között ki kell emelnünk a poszt-bárdi hagyomány örököseit, akiknek filológiai ismeretei nélkülözhetetlenek voltak a gael – angol-ír kulturális

kooperáció sikeréhez. Fontos volt továbbá a már tárgyalt, kontinentális ír diaszpóra tudományos munkássága, amely a gael kulturális örökség nyelvészeti és historiográfiai újraértelmezésével rehabilitálta, illetve az európai és a brit érdeklődés felé irányította az ír antikvitás kérdését. Meg kell említenünk azokat a, már szintén bemutatott, protestáns hittérítőket is, akik az ír nyelv egyházi használatának szorgalmazásával gyengítették a két közösség kulturális antagonizmusát.

A két civilizáció közötti konvergencia egyik központi területe a történetírás volt. Carpenter-Harrison (1991: 235-37) szerint, annak ellenére, hogy a historiográfiát a 17. század folyamán még a kölcsönös előítéletek uralták, bizonyos törekvések figyelhetőek meg Írország történetének az elsődleges források hitelesítésével történő, tudományos megírására. Katolikus oldalon az első ilyen próbálkozások a 17. századi kontinentális ír diaszpórához kapcsolódóan, ír nyelven történtek. Az *Annála Ríoghachta Éireann* (c. 1636), az 1849-es angol fordítás szerint *The Annals of the Kingdom of Ireland* – vagy közismerten *The Annals of the Four Masters* – négy gyűjtőnek, köztük a leuveni ír kollégium által megbízott, natív költői családból származó ferences szerzetesnek, Mícheál Ó Cléirigh-nek (Michael O'Clery) a gyűjtéséből született. A mű a natív Írország gael nyelvű krónikája a Teremtéstől a 17. századig: régi kéziratokból, a Leabhar Gabála-ból, valamint a historiográfiai és mitológiai szövegek középkori kánonjából származó információ alapján szintetizált történet. A Four Masters egyként tekinthető a klasszikus bárdi hagyomány utolsó jelentős alkotásának, valamint a natív Írország első nagyívű nemzeti-kulturális önvédelmi vállalkozásának. A munka a katolikus Írország igénye egy hosszú, folyamatos, gael történelmi tradícióra: kísérlet a natív Írország kulturális eredményeinek igazolására, azaz az „insula sanctorum et doctorum" presztízsének a helyreállítására, és a barbárságra és civilizálatlanságra vonatkozó angolszász vádak cáfolatára (Ó Cléirigh et al. 1636, vö. Flower 1994: 169-70, Leerssen 1996d: 264-70, Ryan 1939: 1-18).

A gael nemzeti legenda jelenik meg az egyébként ó-angol származású, a kontinensen iskolázott katolikus pap, Geoffrey Keating (c.1580-c.1650) *Foras Feasa ar Éirinn* (c.1634) című munkájában is. Az eredetileg ír nyelven, kéziratos formában publikált művet Dermot O'Conor fordította először angolra, *A Basis of Knowledge about Ireland* (1723) címmel. Keating bevezetője szerint a mű célja, hogy az elsődleges forrásokra támaszkodó, tudományos történetírás módszereivel cáfolja Gerald of Wales, valamint Spenser, Stanyhurst és a többi „új-angol" Írország történetével kapcsolatos „tisztességtelen" állításait (Keating c.1634: 255).

A mai elemzések szerint a Foras jelentősége nem annyira historigráfiai, mint nyelv- és kultúrtörténeti, valamint nemzeti ideológiai. Leerssen (1996d: 274) megfigyeli, hogy bár

Keatingre még hatással volt a klasszikus költői stílus, a Foras egyszerűbb nyelvezete a modern ír próza nyelvi és stilisztikai előfutárává vált. Leerssen (1996d: 274) és Carpenter-Harrison (1991: 236) is kiemeli, hogy Keating forrásfeldolgozó munkája lehetővé tette a natív örökség szövegszerű elérhetőségét, és kitöltötte azt az űrt, ami a gael historiográfiai hagyomány átörökítésében a klasszikus bárdi tradíció megszakadásával keletkezett. A Foras ideológiai jelentősége, hogy fókuszálta a natív Írország nemzeti érzését, azaz az ír történelem olyan verzióját mutatta be, amely a 17-18. században kielégítette és megerősítette a katolikus Írországot nemzeti öntudatában.

A gael kulturális propaganda fonalát a cromwelli rezsim utáni időszakban, többek között, John Lynch (1599-c.1673/74) vitte tovább. Lynch Galwayben született, Franciaországban tanult a jezsuitáknál, s hazatérve Tuam főesperese lett. Az 1662-ben latinul megjelent fő műve – *Cambrensis Eversus*, angol fordításban *Refutation of the authority of Giraldus Cambrensis on the History of Ireland* – a korai és a kortárs ír kultúra védelme a barbárság vádja ellen. Mint a cím is jelzi, Lynch Gerald of Walest tekintette az ír nyelvet és kultúrát stigmatizáló sztereotípiák eredendő forrásának: „[Gerald of Wales] sok olyan dolgot állít régi történelmünkről, amelyet sem nem láthatott, sem nem hallhatott másoktól," „[továbbá] teljesen járatlan volt az ír nyelvben" (Lynch 1662: 266).

Az „egy nemzet" ideológiájának a kialakítása a protestáns oldalon is megkívánta Írország objektív kutatáson alapuló, hiteles történetének a megírását. Ez az angol-ír értelmiségi elit számára is megnövelte a natív forrásanyag jelentőségét. A mind a klasszikus ír nyelvben és hagyományban, mind az angolban járatos natív tudósok a két civilizáció közötti „tolmácsokként" működtek a kulturális ozmózis során, aminek eredményeként a 17-18. században nagy mennyiségű gael historiográfiai anyag jelent meg angol fordításban (vö. Carpenter-Harrison 1991: 235-37, MacSiomóin 1994: 57). Conall Mac Geoghegan, az 1620-30-as években működő natív fordító és kéziratmásoló, 1627-ben elkészítette a clonmacnoise-i apátság évkönyveinek az angol fordítását. A *The Annals of Clonmacnoise* az első írről angolra fordított szövegek egyike, s jelentőségét növeli, hogy mára a gael nyelvű eredeti elveszett (Carpenter-Harrison 1991: 253).

Az angol-ír – natív historiográfiai együttműködésre már a 17. században találhatunk példát. Erre adott lehetőséget a protestáns James Usshernek (1581-1656), Armagh érsekének az a törekvése, hogy az ősi, főleg egyházi dokumentumok alapján bebizonyítsa, a korai ír kereszténység alapvetően különbözött a római egyháztól, ezért a protestantizmus tekinthető az ország első „igaz vallásának." Az 1631-ben megjelent, *A Discourse of the Religion Anciently Professed by the Irish and British* című munkájához jelentős mennyiségű gael kéziratanyagot

használt, amelynek lefordításához és magyarázatához natív tudósokra támaszkodott. Bár Ussher messze nem tartozott a korai ír kultúra csodálói közé, a tudományos historiográfia iránti elkötelezettségének köszönhetően, művei kevésbé szektariánusok (vö.Carpenter-Harrison 1991: 237, 251).

A protestáns, Trinity-ben diplomát szerzett James Ware (1594-1666) egész életét a natív történelmi kéziratok gyűjtésének és kiadásának szentelte, és az anyag lefordításához ír anyanyelvű tudósokat alkalmazott. Waret – akinek fő műve a primer forrásokon alapuló, tudományos igénnyel megírt, *De Hibernia et antiquitatibus* (1654) – az első jelentős, nem gael eredetű, ír historiográfusként tartják számon. A munka korszakalkotó, hiszen korai példája a Gerald of Walestől származó, negatív sztereotípiák protestáns oldalon történő cáfolatának. A latin eredetit Ware fia fordította le és publikálta angolul 1705-ben (Carpenter-Harrison 1991: 237, 264, 273; MacSiomóin 1994: 57).

A Ware által elkezdett protestáns historiográfiai kutatást a 18. században Walter Harris folytatta. Harris kibővítte Ware művét, főleg az ír nyelvre és irodalomra vonatkozó részeit (MacSiomóin 1994: 57). Bár Harris korának bigottan katolikus-ellenes hatalmi csoportjához tartozott, a korai ír forrásokhoz az elemző kutató objektivitásával fordult, és az angol-ír – natív-gael közös ügy gondolata az ő munkájában vált az írországi protestáns történetírás központi elemévé. Harris életműve arra példa, hogy a 18. században, a nemzet fogalmában gondolkodó patrióta protestánsok Írország ősi gael történelmét és kultúráját már saját örökségüknek tekintették (vö. Leerssen 1996e: 322-24).

A 18. századi, a két civilizáció közötti kulturális együttműködés hátterében politikai érdekegyezések álltak. Mint láttuk, a Henry Grattan vezette, reform-gondolkodású protestánsok retorikájában megszületett az „ír nemzet” fogalma (lásd 6.), és az angol-ír nemzeti büszkeség lassan fölülírta a társadalmi, etnikai és vallási szegregáció középkor óta élő ideológiáit. A büntetőtörvények fokozatos enyhítése, többek között, annak a jele volt, hogy az angol-ír elit, legalább részben, belátta a burke-i gondolat érvényességét, azaz, hogy a katolikus jogfosztás megakadályozza az ír nemzet társadalmi és gazdasági felemelkedéséhez szükséges érdekegyesítést (vö. Leerssen 1996e: 350-57, Burke 1856 vol.6: 22).

A másik oldalon, ahogy azt szintén láttuk (lásd 6.1., 6.3.), egy katolikus középosztály emelkedett ki, amely elfogadva a poltikai és kulturális-nyelvi status quot, készen állt arra, hogy a törvényi rehabilitáció nyomán elfoglalja méltó helyét Írország társadalom-politikai rendszerében. Ehhez viszont meg kellett győzniük a hatalmat arról, hogy ők egy tiszteletre méltó, ősi kultúra leszármazottai, vagyis megfelelően „civilizáltak” ahhoz, hogy protesáns honfitársaikkal egyenlő státuszt élvezzenek. Ahhoz azonban, hogy a múltfeltárás és az érvelés

hatékony legyen, a hatalom nyelvén, tehát angolul kellett szólni, írni és nyomtatásban megjelenni.

A 18. század írországi katolikus értelmiségének nyelvpolitikai orientációja abban az angol nyelvű, politikai prózairodalomban rajzolódik ki, amelynek fő célja a „barbár" gael kultúráról szóló protestáns ideológiák cáfolata. Hugh MacCurtin (1680-1755) *A Brief Discourse in Vindication of the Antiquity of Ireland* (1717) című írása, az egyik első mű, amely natív szerző által, angol nyelven dolgozza föl a gael történelmet, és amely nyomtatásban megjelent a brit szigeteken. A poszt-bárdi történész családból származó, 1691-től franciaországi száműzetésben élő, majd 1714-ben hazatérő Mac Cruitín vagy MacCurtin munkája gael Írország „történelmi önvédelme" (Carpenter-Deane-Mc Cormack 1991: 955, Leerssen 1996e: 315-18). A bevezető szerint a mű célja, hogy gael forrásanyagra támaszkodva, megcáfolja azokat a „rosszindulattól és útálattól" terhes, durva pontatlanságokat, amelyeket a korábbi évszázadokban angol emberek Írország „ősi lakosairól és azok utódairól" „történeteikben" leírtak: „azt a sok, Írország királyságáról alkotott mesét, amelyet az elmúlt ötszáz és egynéhány évben kizárólag idegen írók vetettek papírra […], semmi tiszteletet nem mutatva e nemzet ősi állapota és dolgai iránt az üdvözülés 1171. éve előtt, amikor is az angolok először léptek e földre" (MacCurtin 1717: 879).

Az ír anyanyelvű és ír nyelven verselő MacCurtin fontosnak találja, hogy megindokolja a jelen mű angol nyelvhasználatát: „És bár be kell vallanom, jómagam alkalmatlan vagyok arra, hogy hibátlanul írjak angol nyelven, komoly és elfogulatlan olvasóim jóindulatára hagyatkozom, akik többre becsülik az egyszerű, szegényes külsőben megjelenő igazságot, mint néhány idegen szerző mesés elbeszélését, ahol [csupán] az ékesszólás hatalma és ereje a garancia" (MacCurtin 1717: 879). MacCurtin angol nyelvválasztása összetett nyelvpolitikai szándékot tükröz: egyszerre célozza meg az „igazság"-ra kíváncsi, angol nyelvű protestáns olvasókat, valamint az anglicizált katolikus felső-középosztályt, amelynek történelmi-kulturális önigazolását hitelesíteni igyekszik. Az utóbbi körülményt támasztja alá, hogy a műre 2.338-an fizettek elő, többnyire ó-angol, katolikus családból (Carpenter-Deane-Mc Cormack 1991: 955).

Cornelius Nary (1660-1738), aki a közép-írországi Kildare-ben született, Párizsban tanult, majd hazatérve katolikus papként működött Dublinban, szintén angol nyelvű prózai írásokkal szolgálta az ír katolikusok rehabilitációjának az ügyét. A *The Case of the Roman Catholicks of Ireland* (1724) című munkája a büntetőkódex alapos és szisztematikus bírálata, és hűen tükrözi a 18. századi, anglicizált, ír katolikus elit hatalomhoz fűződő viszonyát. A szerző – választékos és udvarias angol nyelven –a brit kormányzathoz és a protestáns angol-ír

parlamenthez folyamodik a büntetőtörvények feloldása ügyében, azzal az indokkal, hogy „a nevezett római katolikusok […], [az 1691-es vilmosi győzelem óta] a mai napig, békében és nyugodtan éltek Nagy-Britannia egymást követő királyainak és királynőinek a kormányzata alatt.” „Szerencsétlen helyzetük” ellenére „Írország katolikusai számára az a meggyőződés jelent vigaszt, hogy sorsuk a nemeslelkű főurak és a tisztelt szenátorok kezében van, akiknek jóságát és kegyességét már annyiszor megtapasztalták” (Nary 1724: 883-84).

Miközben Dublin a 17-18. századi protestáns elit kulturális központja volt, a 18. században szintén a fővárosban gyűlt össze a natív tudósok és írók vezető köre. Tadhg Ó Neachtáin 1728-ban keletkezett versében arról értesülünk, hogy Dublinban 26, az ország különböző tájairól származó, gael tudós csoportosult, hogy egy összetartó közösséget alkotva, a natív tradíció öröksége fölött gyámkodjon. A csoport tagjai a centrumát képezték egy kétnyelvű, urbánus, író-olvasó közönségnek, amelynek fő kulturális tevékenysége az anyanyelvi kéziratok másolása, angolra fordítása, valamint Írország történetének az összeállítása és angol nyelven való közvetítése volt. Az antikvárius tevékenységet gyakran megélhetési okokból, angol-ír protestáns gyűjtők megrendelésére folytatták. Ez a dublini, natív szub-kultúra jelentette az összekötő kapcsot a gael hagyomány, valamint az ír kultúra iránt érdeklődő, protestáns, patrióta elit és Trinity intellektusai között. Natív-katolikus részről ők kooperáltak abban a kulturális konvergenciában, amelynek következtében az ír nyelvű tradíció a modern ír nemzeti ideológia és kulturális identitás történeti tartópillérévé vált (vö. Harrison 1991: 277, Leerssen 1996e: 318-19, 347, Ó Cuív 1951: 18).

A 18. századi, dublini, natív antikvárius kör legkiemelkedőbb tagja az a Charles O’Conor volt, aki a büntetőtörvények eltörlése ügyében hatékonyan lobbizó *Catholic Committee* alapító tagjaként, jelentős politikai befolyásra is szert tett. O’Conor munkássága jól példázza, hogy a poszt-bárdi natív attitűd, együttműködve az érdeklődő angol-ír közönséggel és a korabeli európai tudománnyal, miként irányította az ír nyelv ügyét kizárólag a filológiai, antikvárius tanulmányozás területére. Bár O’Conor gyermekkorában Sligo megyében írül és latinul tanult egy, az angol nyelvet nem ismerő ferences tanítótól, és személyes naplóját is írül írta, 1727-es Dublinba költözése után munkássága az ír nyelvnek, mint a nemzet kulturális örökségének a fontosságát hangsúlyozta (Carpenter-Deane-Mc Cormack 1991: 957). Annak ellenére, hogy O’Conor korának talán legjelentősebb ír filológusa volt, a nyilvánosságnak szánt írásai angolul jelentek meg. Az 1753-ban publikált *Dissertations on the Antient History of Ireland* című értekezése a későbbi ír nemzeti történetírás alapjait fektette le. A mű bevezetője egyrészt visszaadja az ősi Írországnak, a „szentek és tudósok szigetének” jogos kulturális presztízsét, másrészt az írek történeti,

kulturális és nyelvi öröksége tanulmányozásának a fontosságát a 18. századi ír nemzet és nemzeti ideológia összefüggésében aktualizálja:

> Ezen ország régi lakosai […] az ősi kelták leghumánusabb, legműveltebb nemzetéből származtak, és már nagyon korán behozták Írországba az írás és a művészetek alapismereteit […]. A 6-7. században pedig […] Írországot Európa-szerte úgy ismerték, mint a tudomány és a szabadság székhelyét […]. Sajnálatos tehát, hogy emberek, akik azon fáradoznak, hogy […] a többi nemzet történetét megismerjék, teljesen tudatlanok a sajátjukat illetően" (O'Conor 1753: 908-909).

A két civilizációt egyanrangú tagként befogadó, „egy nemzet" képe rajzolódik ki O'Conor azon soraiban, ahol az angolszász előítéletektől megszabadult, patrióta protestánsokat a nemzet vezető s kulturális értékeiben jogosan osztozó tagjaiként azonosítja:

> Közülünk sokan, és ezügyben gratulálunk a nemzetnek […], felszabadították magukat […]. A nemzet első emberei […] elűzték a gonosz szellemet, és megtisztították a hazaszeretetet az előítéletektől, a közös érdeket a gyűlölködő megkülönböztetésektől (O'Conor 1753: 909).

A bevezető alábbi sorai pedig O'Conornak, mint a 18. századi anglicizált, ír katolikus elit tagjának a nyelvpolitikiai irányultságát és nyelvi identitását tükrözik:

> A téma, amely a mi nyelvünkben szinte teljesen ismeretlen, újszerűsége miatt is figyelemre méltó […]. Mielőtt a jelen felfedező kutatásaiba kezdett, meg kellett ismerkednie azoknak az embereknek a nyelvével, akikkel foglalkozik […], hogy megfelelő ismereteket szerezzen ősi történetükről, irodalmukról és szokásaikról (O'Conor 1753: 908-909).

Charles O'Conor, az ősi natív család leszármazottja, a 18. századi urbánus katolikus értelmiség tagja az angol nyelvvel azonosul és azt tekinti „a mi nyelvünknek," azaz a protestáns és a katolikus lakosságot is befogadó ír nemzet nyelvének. Az írt pedig, mint az ország antikvitásának nyelvi médiumát, „idegen" nyelvként kezeli.

A Leerssen (1996e: 377-83) által „kulturális hibridizáció”-nak is nevezett interakció keretei között, a natív tudósok által angol nyelven közvetített történelmi-mitológiai szemlélet hatással volt a protestáns lakosság patrióta beállítottságú tagjainak önazonosságára és nemzeti tudatára. Az angol-ír rétegek gael-kelta kultúra iránti nyitottságát az Angliától való viszonylagos eltávolodás is elősegítette. Anglia Írországot hátrányos helyzetbe hozó alkotmányos és gazdaságpolitikája hozzájárult a haladó gondolkodású ír protestánsok identitástudatának átalakulásához. Bár értékrendjük továbbra is angol-központú maradt, történelmi tudatukat Írország múltjának natív-gael interpretációjára alapozták, és magukat inkább az idealizált írországi kelták, mint az angolszász hódítók és telepesek szellemi örököseinek tekintették.

A 18. századi ír nemzeti kulturális fejlődés egyik legjelentősebb protestáns-patrióta alakja Charlotte Brooke (1740-93) volt. Brooke hozzájárult az ír-gael tradíció és a modern angol-ír irodalom közötti átjárás hagyományának a kialakításához. Ez az irányzat egy évszázad múltán, a „kelta újjáéledés” során, például William Butler Yeats, Lady Gregory és John Millington Synge életművében teljesedett ki. Az angol anyanyelvű Brooke már fiatal korában érdeklődött az írországi natív irodalom iránt, megtanult írül, anyanyelvi beszélőktől ír költészetet gyűjtött, amelyet angolra fordított és 1789-ben, *Reliques of Irish Poetry* címmel, Dublinban adott ki. A könyv az első hosszabb lélegzetű, ír-angol szépirodalomi fordítás (vö. Carpenter-Deane 1991: 980, Leerssen 1996e: 363-64).

A kötet előszavában Brooke a következőket írja az ír nyelvről:

> Lenyűgöző, hogy ez az elhanyagolt nyelv milyen sokféle és széles körű erővel bír […], amelyet szinte lehetetlen bármiféle fordítással tökéletesen átadni […], és amelyet egyetlen modern nyelv sem képes teljesen kifejezni (Brooke 1789: 980).

Amíg a fenti sorokban a fordítás, mint műveszi-nyelvi kihívás jelenik meg, az előszó alábbi részében a fordítási tevékenység politikai jelentőséget nyer, a patrióta fordító pedig mintegy kulturális missziót teljesít országa és nemzete érdekében:

> Bízom benne, hogy elfogadható szolgálatot teszek országomnak, amikor arra vállalkozom, hogy ősi géniuszának néhány felbecsülhetetlen értékű relikviáját megmentem a feledéstől […]. A közönség számára elérhetővé és megismerhetővé teszem őket azáltal, hogy ír

múzsánk gondolatait egy mindenki számára érthető nyelvbe öltöztetem (Brooke 1789: 980).

Fontos, hogy itt Brooke nem egy megosztott ország két, különböző anyanyelvű civilizációja közötti közvetítő szerepébe helyezi magát, hanem a két közösség azonos kulturális-nyelvi múltját és jelenét összekapcsoló művészébe. Így az általa véghezvitt fordítás az „egy nemzet" múltja és jelene között teremt organikus kapcsolatot.

A 18. század végén formálódó ír nemzeti ideológia Dublinon kívüli, másik urbánus központja Ulster fővárosa, Belfast lett. Amint azt a jelen fejezet bevezetőjében tárgyaltuk, az 1790-es években Belfast a United Irishmen által összefogott ír radikalizmus központjává vált. Politikai krédója szerint a mozgalom az anglikán elithez képest hátrányos helyzetű, alapvetően skót gyökerű, ulsteri presbiteriánusok és az emancipációra váró katolikusok érdekegyesítésében látta az ír nemzet politikai és gazdasági reformjának, valamint az angol érdekek béklyójából való megszabadulásának a zálogát. McDowell (1994:238-39) és Beckett (1966: 185-86, 259-60) is kiemeli, hogy az akkorra 20.000 lakosú Belfast nemcsak politikai és gazdasági, de szellemi és oktatási központtá is vált a térségben. Az 1780-as években megalakult *Belfast Society for the Promotion of Knowledge* és a *Belfast Royal Academy* a város prosperáló, presbiteriánus középosztályának az intellektuális aktivitását jelezte. A belfasti értelmiség radikalizálódása jelentős mértékben a kortárs francia republikánus eszmék hatására következett be, és az 1791-ben megalakult *Belfast Society of United Irishmen* (McDowell 1994: 238-39), *Northern Star* címmel, angol nyelvű újságot alapított, amely hamarosan „az írországi radikális nézetek legbefolyásosabb orgánumává vált" (Beckett 1966:259-60). Bár a belfasti radikálisok jelentős politikai és szellemi inspirációt nyertek a francia eszmékből, ideológiailag a befogadó ír nemzet fogalmi kereteiben definiálták magukat. Ezzel összhangban, nyitottak voltak a natív tradíció iránt. Beckett (1966: 259-60) megfigyelése szerint a belfasti haladó értelmiség nagy érdeklődést mutatott az ír antikvitás és folklór, valamint az ír zene és költészet iránt.

A belfasti United Irishmen ír nyelvi politikája a Northern Star hasábjain rajzolódik ki. Az 1795. április 16-20-i számában a lap arról értesít, hogy a Belfast Academy intézetében ír nyelvoktatás folyik. A hír kapcsán az újság először az ír nyelv tanulmányozásának a tudományos fontosságát emeli ki, majd az ír nyelvet egy új szemszögből világítja meg: mint a megosztott írországi közösségek közötti közeledés és kölcsönös megértés eszközét.

> [Az ír nyelv] különösen fontos mindazoknak, akik ezen elhanyagolt és kettészakított királyság fejlődését és egyesítését kívánják. Ha megértjük és beszéljük [a nyelvet], könnyebben és hatékonyabban tudjuk érzelmeinket és tanításainkat közvetíteni honfitársaink felé, ezáltal kölcsönösen javítva és békítve az egymás iránti érzéseinket. A kereskedő és az iparos is nagy hasznát láthatja az [ír] ismeretének, mert segítségével szülőhazája bármely részén űzheti mesterségét (id. Ó Huallacháin 1994: 28).

Ezek a sorok azt is jelzik, hogy az ulsteri radikálisok elismerték az ír, mint élő nyelv létét, és a környezet nyelveként történő elsajátítását hasznosnak tekintették a nemzeti közösség építése és az átlagemeberek mindennapos boldogulása és kommunikációja szempontjából.

1795-ben, a Northern Star belfasti központjában kinyomtatták a gael nyelvű *Bolg an Tsolair* magazin első számát. A rövid életű kiadvány az első, Írországban megjelent natív nyelvű nyomtatott sajtótermék volt. A fentiekkel összhangban, a célja az ír irodalom és nyelv szépségeinek a bemutatása, valamint alapfokú ír nyelvi ismeretek terjesztése volt. Az első számban az olvasók találhattak ír népköltészeti alkotásokat és azok Charlotte Brooke tollából származó angol fordítását, továbbá egy kis ír nyelvtant, szószedetet és néhány rövid, az ír köznyelvet tükröző dialógust (Ó Huallacháin 1994: 28, 36; McDowell 1954: 209).

A mai elemzők véleménye megoszlik azt illetően, hogy a United Irishmen vezetőinek az ír, mint élő nyelv iránti érdeklődése mennyire volt őszinte és nyelvpolitikailag tudatos. Ó Fiaich (1969: 108-109) szerint a belfasti radikálisok ír nyelv iránti elkötelezettsége túlmutatott a puszta antikvárius érdeklődésen. A vezetők közül többen írül kezdtek tanulni, és Thomas Russell személyesen vett részt a Bolg an Tsolair kiadásában, sőt, ő írta az első szám angol nyelvű bevezetőjét is, amelyben az ír nyelv szépsége, gazdagsága, megtanulhatósága és érthetősége mellett érvelt, s méltánytalan mellőzése és stigmatizálása ellen emelt szót (McDowell 1954: 209). Ó Fiaich (1969: 108-109) véleménye szerint az ír republikanizmus és a natív nyelv közötti kapcsolat hagyományát a 19. századi republikánus mozgalmak is folytatták, miközben a párhuzamosan működő parlamenti, alkotmányos naconalisták nem mutattak érdeklődést az ír nyelv iránt.

Wall (1969: 86-89) véleménye azonban az, hogy – a republikánus vezetők pozitív ír nyelvi attitűdje ellenére – a United Irishmen, mint a végső fázisában a natív tömegeket is fölsorakoztató politikai mozgalom, gyorsította az ír nyelvcserét. Amíg Thomas Russell és a hasonlóan „érzékeny” gondolkodású vezetők felismerték, hogy a befogadó ír nemzet ideálja profitálhat az ír kultúra és hagyomány felkarolásának az ideológiai lehetőségeiből, a United

Irishmen fókuszában a politika és nem a nyelvmentés állt. A modern nemzeti politika nyelve viszont az egész országban az angol volt. Így amikor 1795 után, hogy meggyengült pozícióját erősítse, a United Irishmen a magas földbérleti díjak és egyházi adók miatt elégedetlenkedő vidéki, ír anyanyelvű agrármozgalmakat maga mögé állította, a körükben felgyorsította a nyelvcserét. Wall (1969: 86-89) szerint a 18. század végén a republikánus mozgalom indította el az addig ír nyelvi elszigeteltségben élő és a helyi agrárproblémákkal küzdő tömegek bevonását az angol nyelvű nemzeti politikába. A republikanizmus tehát nemcsak radikalizálta, hanem anglicizálta is a natív tömegeket.

Összességében tehát azt mondhatjuk a 18. század második felében formálódó, a protestáns elit által elindított ír nemzeti politikáról, hogy annak sem az alkotmányos-patrióta, sem a radikális-republikánus változata nem azonosult a korabeli beszélt ír nyelv megmentésének az ügyével. Bár történelmi önmeghatározásához és az „egy nemzet" ideológiájának a legitimálásához visszanyúlt Írország kelta tradíciójához, az ír nyelvvel történő kapcsolatfelvétel az antikvárius, filológiai tevékenység vagy a natív folklór iránti érdeklődés szintjén maradt. Ez alól a republikánus mozgalom jelentett némi kivételt, amely – főleg nyelvpolitikai diskurzusában – elismerte az ír, mint élő nyelv legitim jelenlétét az országban.

A modern, befogadó ír nemzet definiálásakor a reform-patrióta és a radikális csoportok szakítottak a Gerald of Wales óta élő negatív sztereotípiákkal, és retorikájukban az ősi ír kultúra iránti pozitív attitűdöt fejeztek ki. Az Angliától való politikai eltávolodás azonban nem jelentette az élő ír nyelv és nyelvhasználat felé történő gyakorlati közeledést. Bár a radikális United Irishmen meghirdette az Angliától való politikai elszakadást, a politikai szeparatizmus programja nem vetette föl a nyelvi szeparatizmus gondolatát. Mint látni fogjuk, az önálló ír kultúr-nemzet ideálja a 19. század mozgalmainak a terméke lesz majd.

A 18. század végén formálódó ír nemzettudat és országos politika erősen koloniális, derivatív, azaz angol orientációjú volt (vö. Barnard 1997, Deane 1990 id. Kurdi 2003: 23-24, Eddy-Schreuder 1988: 94-107). Önmegfogalmazását, önkifejezését és politikai diskurzusát pedig szóban és nyomtatásban is a kizárólagos angol nyelvhasználat jellemezte. McDowell (1954: 210) megállapítja, hogy a 18. század végi ír liberális gondolkodást a kortárs angol politikai élettel összefüggésben kell látnunk. Írország haladó politikusai az angol reformerektől merítettek inspirációt, és egy brit politikai-szellemi közösséghez tartoztak, amelynek nyelvi kifejező eszköze az angol volt. Ehhez hasonlóan, az ír radikálisok is nagy érdeklődést mutattak az angol ellenzék iránt. A United Irishmen nyomtatott orgánuma, a Northern Star, angol szerzők műveit – például Samuel Taylor Coleridge frissen publikált

verseit – ajánlotta olvasóinak. 1798-ban pedig a dublini *Press* című radikális kiadvány a londoni munkásszervezet, a *London Corresponding Society* szimpatizáns levelével buzdított. Ugyanakkor az ír republikanizmus az „egy nemzet, egy nyelv” ideológiáját meríthette a kortárs francia republikanizmus eszmerendszeréből is (McDowell 1954: 210, MacSiomóin 1994: 63-64).

A modern nemzeti politika kialakulása és térhódítása tehát gyorsította az ír – angol nyelvcserét: egyfelől, mivel nyelvi közege az angol volt, másfelől, mivel a 18. század végétől egyre nagyobb, addig döntő mértékben ír nyelvű tömegeket mozgósított. A politikai láthatóság és érdekérvényesítés viszont angol nyelvhasználatot igényelt az átpolitizált natív tömegektől is.

Az ír agrárrétegek első tömegmozgalmait a *Whiteboys* és a *Defenders* nevű csoportok szervezték az 1770-es, illetve az 1790-es években. Bár ezek tagjai ír anyanyelvűek voltak, de az a jogi közeg, amelyben érdekeiknek érvényt kellett szerezniük, megkívánta az angol nyelvismeretet. „A Whiteboy mozgalom tagjai kétségtelenül írül beszéltek egymáshoz, de a kétnyelvűség nagy előny volt azok számára, akik földbérleményeikhez ragaszkodtak, vagy akik ki akarták ismerni magukat az igazságtalan törvények között” (Wall 1969: 86, vö. Corkery 1968: 103-109). 1795-ben aztán a United Irishmen ezeket a natív csoportokat vonta be az országos politika angol nyelvű közegébe (Wall 1969: 86).

7. Kolonializmus, modernizáció, kulturális és nyelvi asszimiláció a 19. századi brit-ír unióban

A 19. századi Írország nyelvi, nyelvpolitikai fejleményeinek meghatározó politikai kerete az 1801-ben Nagy-Britannia és Írország között hatályba lépő, és 1921-ig, az Ír Szabad Állam megalakulásáig és az ír sziget megosztásáig fennálló Unió volt (lásd pl. Doherty 2000, Fitzpatrick 1992, Foster 1989: 289-515, Foster 1992a, Green 1994, Harvie 1997, Kearney 1989: 151-185, Kee 1995: 15-205, Kelly 2000, Lee 1989a: 1-55, Lee 1989b, Matthew 1997, McCartney 1994a, Moody 1994, Morgan 1997b, Ó Tuathaigh 1990, Whyte 1994). Az ír nyelv helyzetének a változásait így a brit állam és az ír társadalom kölcsönhatásai, a kor eseményeire és szellemi áramlataira adott válaszai szabták meg. A francia fenyegetettségre reagáló, a brit kormány vitatott tisztaságú manőverei közepette keresztülvitt s az ír törvényhozást az angol parlamentbe betagozó Unió – a 18. századi „háttérpolitizálás" után – ismét közvetlen hatalmat biztosított Londonnak az ír események fölött (vö. Wilkinson 1997). Basil Chubb (id. de Fréine 1978: 105-106) azon megállapítása, hogy a brit hatás a legmeghatározóbb tényező volt az ír politikai gondolkodás és gyakorlat formálásában, különösen igaz a 19. századra. Mint ahogy helytálló Alan Heesom (1984) megfigyelése is, miszerint a modern ír nemzet fejlődésében és alakításában fontos szerepet játszott az Unió.

Szembetűnő párhuzamot figyelhetünk meg a Tudor-kori és a 19. század eleji angol kormányzati lépések között Írországra vonatkozóan. Mindkét esetben Anglia külső fenyegetettsége indukálta a közvetlen angol hatalom kiterjesztését Írországra, illetve az írek politikai és kulturális asszimiláció útján megkísérelt pacifikációját. Amíg a Tudorok a kora-újkori államgépezet eszközeit, a közvetlen kolonizációt használták az ír periféria biztosítására a spanyol veszéllyel szemben, a 19. századi angol állam a modernizáció és a modern bürokratikus kolonizáció eszközeivel dolgozott Írország francia befolyástól való elszigetelésén, valamint a rohamosan iparosodó angol társadalom nyersanyag- és piacigényének a kiszolgálásán.

Heesom (1984), Lee (1989b: 13-14) és McDowell (1952: 13-18) az Unió Írországra gyakorolt hatásának a komplexitását hangsúlyozza: az új politikai formáció a modern gyarmatosítás és a gazdasági kizsákmányolás eszközeivel megerősítette Írország közvetlen függését Angliától, azonban az ellenőrzés hatékonysága érdekében az angol állam a centralizáció olyan korszerű eszközeihez nyúlt, amelyek több modernizációt vezettek be Írországban, mint a korabeli Angliában. Igaz volt ez a közigazgatás, az oktatás, az egészségügy és a rendfenntartás területein is. A társadalmi modernizációt a fejlődő állami

bürokrácia felmérései szintén mutatják. Amíg 1841-ben az öt évesnél idősebb populáció 47%-a jelzett olvasási készséget, ez az arány 1851-ben 53%, 1911-ben pedig 88% volt. Mind az írásbeliség, mind a postai szolgálat fejlődését jelzi, hogy amíg 1851-ben 5 millió, 1914-ben már 20 millió levél került Írországban kézbesítésre (Lee 1989b:13-14). A nyomtatási technológia és a tömegkommunikáció korszerűsödését érzékelteti, hogy az újságok és a periodikák száma az 1853-as 109-ről 230-ra emelkedett 1913-ban (Lee 1989b:13-14, Mc Cormack 1991b: 1173-74). Mindössze négy évvel Nagy-Britannia után, 1831-ben Írországban is elindult a vasúthálózat kiépítése, amely a sziget elmaradottabb, nyugati részeit közelítette a fejlettebb, keleti régiókhoz. Az integráció fokozta a népesség földrajzi és társadalmi mobilitását, ami viszont gyorsította az urbanizációt: 1841-ben a lakosság 15%-a, 1914-ben pedig a 35%-a élt városi környezetben (Lee 1989b: 14, vö. Molnár 1998: 229).

Természetesen a brit állam által megvalósított modernizáció nyelvi közege az angol volt. Így a modernizáció adta karrier lehetőségek addig soha nem tapasztalt módon ösztönözték a nyelvi attitűdök átalakulását és az ír-angol nyelvcserét a társadalom szegény, az írt még a 19. század elején anyanyelvként használó rétegeiben. A közigazgatásban, a közoktatásban, az állami postánál és rendőrségnél történő elhelyezkedésnek alapfeltétele volt az angol nyelvismeret, és a rendszeres jövedelemmel járó foglalkoztatottság az egyént, sőt családját is kiemelhette a létbizonytalanságból (Wall 1969: 87-88).

Az 1801-ben életbe lépő Unió egyként tükrözte Anglia politikai, gazdasági, valamint az ezeket szolgáló kulturális ambícióit, továbbá a 19. századi Európa és Nagy-Britannia szellemi-ideológiai áramlatait. Bizonyos értelemben, az Unió a racionalitáson alapuló, a centralizációt a célszerűség és a hasznosság elvével alátámasztó, modern államfilozófia megvalósításának nyújtott politikai keretet. A hatékony centralizáció feltétele az élet minden területére, így a kultúra és a nyelv szféráira is kiterjesztett egységesítés volt, ami egyben a központi állam fokozott részvételét igényelte. A másik oldalon ez az állam felelősségének új értelmezését hívta életre. A gazdasági, társadalmi modernizáció és a politikai demokratizálódás következtében az államnak egyre szélesebb tömegekért kellett felelősséget vállalnia. A különböző hátterű és összetételű csoportok életét uniformizáló állami beavatkozást igazolta az *utilitarianizmus* és a *benthamizmus* elve, amely a társadalom többsége számára hasznosnak és jónak ítélt intézkedések jogossága mellett érvelt (vö. Harvie 1997: 436-37, Hobsbawm 1990: 80-82, Mc Cormack 1991b: 1295, Ó Tuathaigh 1990: 80-100, Duddy 2002: 215-18).

A brit-ír unió működésének és belső kölcsönhatásainak végső ideológiai és politikai kereteit a 19. században dominánssá váló nacionalizmus és liberalizmus, illetve a liberális

állam fejlődése adta. Hobsbawm (1990: 32-34) szerint a 19. századi nemzetépítés az expanzió és az egységesítés folyamataiként is értelmeződött. Bár ez összeegyeztethetetlen volt a nemzet etnicitáson, nyelven és történetiségen alapuló megfogalmazásával, az utóbbiak nem bizonyultak meghatározónak a több nemzetiséget, kultúrát és nyelvet beolvasztó brit, francia és spanyol liberális nemzetépítési folyamatokban: világosnak tűnt, hogy a kisebb és gyakran fejletlenebb nemzetek/nemzetiségek – mint a bretonok, skótok, walesiek, írek – csak nyernek, ha betagozódnak a nagyobb és fejlettebb nemzetekbe, és profitálnak az azok által nyújtott modernizációs folyamatokból. A liberalizmus korában a kis népek, nyelvek és azok tradícióinak védelme „a történelmi fejlődést ellenző konzervativizmus" megnyilvánulásaként került azonosításra: a kisebb entitások abban az esetben válhattak a haladás résztvevőivé, ha elfogadták beolvadásukat a nagyobb egységbe; s ily módon „nyereségként" élhették meg kulturális és nyelvi „veszteségeiket" (vö. Hobsbawm 1990: 34-41).

Bár az Unió domináns centrumát London jelentette, az ír kérdés jelenléte a brit politikai életben, illetve az ír társadalom egyre erősödő válaszai a brit berendezkedésre, visszahatottak a centrum politikai, társadalmi és kulturális viszonyainak az alakulására. Kearney (1989: 153) szavaival: „Ebben az időszakban Írország az angol politikai táj új vonásává vált mind nemzeti, mint helyi szinten." Az ír parlament Westminsterbe történő beolvasztása száz ír képviselő megjelenését eredményezte a londoni alsóházban, és az Unió megkötése után ír hátterű politikusokat látunk brit miniszterelnöki, külügyminiszteri, ellenzéki vezetői és birodalmi hivatalnoki pozíciókban (vö. McDowell 1952: 17-18). A Daniel O'Connell vezette ír katolikus közösség által 1829-ben sikerre vitt katolikus emancipáció az Egyesült Királyság egész katolikus populációjának a helyzetét javította. A jogegyenlőség az ír katolikus társadalom látványos megerősödését hozta a 19. században, az Unió nagy vesztese viszont az angol-ír protestáns elit volt: a 20. század fordulójára elveszítette hatalmi pozícióját Írország Ulsteren kívüli részében, s 1869-ben még egyháza, a Church of Ireland hivatalos státusza is megszűnt (vö. Kearney 1989: 177-78). Írország történetének legnagyobb tragédiája az 1845-49-es „nagy éhínség" volt. Az esemény brit társadalomra gyakorolt közvetlen hatásaként, szegény ír tömegek özönlöttek Nagy-Britanniába. Míg Anglia és Wales ír születésű lakosainak a száma 1841-ben 291.000 volt, húsz év múlva ez az adat 602.000-re emelkedett, és a lakosság 3%-át alkotta (Gilley 1985: 17). A szegény ír katolikus tömegek megnövekedett jelenléte is hozzájárult a viktoriánus Anglia rasszista tendenciáinak a fölerősödéséhez. Gerald of Wales középkori gondolatainak a 19. századi változatát olvashatjuk a *The Economist* 1848. évi, áprilisi számában: „Hála az égnek, hogy szászok

vagyunk! Körbevéve a vad keltával az egyik és a könnyelmű gallal a másik oldalon – az egyik a szenvedélyeinek a rabja, a másik múló elméleteinek az áldozata" (id. Kearney 1989: 160).

A 19. század folyamán az ír társadalom fokozódó erősségű válaszokat adott a brit berendezkedés anomáliáira, alkotmányos, illetve republikánus, békés, illetve konspiratív eszközökkel. A konfliktussorozat az 1916-os, úgynevezett „húsvéti felkelés"-ben és az 1919-21 között zajló angol-ír háborúban csúcsosodott ki, majd az Uniót megszűntető, 1921-es angol-ír szerződésben rendeződött (lásd pl. Doherty 2000, Fitzpatrick 1992, Foster 1989: 289-515, Foster 1992a, Green 1994, Harvie 1997, Kee 1995: 15-205, Kearney 1989: 151-185, Kelly 2000, Lee 1989a: 1-55, Matthew 1997, McCartney 1994a, Moody 1994, Morgan 1997b, Whyte 1994).

A 20. század elejére tehát megszületett a Szabad Ír Állam, amelynek nyelvi paradoxona abban állt, hogy angolul beszélt, de az írt a nemzeti nyelvének tekintette (lásd pl. Collins 1922: 114-26). Az utóbbi jelenséget a kultúr-nacionalizmus ideológiájából táplálkozó, de az ír-angol nyelvcsere visszafordíthatatlan lezárulásakor szerveződött, ír nyelvmentő mozgalom hívta életre.

7.1. Az ír nyelv 19. századi helyzete a modern statisztikai felmérések tükrében

Mielőtt megvizsgáljuk, hogy melyek voltak a 19. századnak az ír nyelvet nyelvpolitikai szempontból érintő főbb csomópontjai, tekintsük át, hogyan alakult a nyelv helyzete számszerű erejét és földrajzi-társadalmi elterjedtségét illetően. Vizsgálatunkat megkönnyíti, hogy a 19. század második felétől hivatalos statisztikai felméréseken alapuló adatok állnak a rendelkezésünkre a nyelvre vonatkozóan. Lehetőségünk nyílik a nyelvhasználat numerikus elemzésének nyelvpolitikai beágyazottságára is kitérni, hiszen 1851-ben az a brit állam készítette az első ír nyelvi kérdést is tartalmazó hivatalos népszámlálást Írországban, amely egyébként az Unió keretein belül a sziget angol irányú asszimilációjában volt érdekelt. A jelenség a korabeli brit és európai kontextusban nyer magyarázatot.

Mc Cormack (1991a: 1079-80) szerint a 19. századi ír társadalom egyik meghatározó tapasztalata az volt, hogy egy olyan személytelen adminisztráció ellenőrizte, amely egyben egy világméretű koloniális gépezet részét képezte. Az Unióban Írország problémái Westminster kontrollja alá kerültek, de mivel az angol képviselőknek vajmi kevés konkrét ismeretük volt az országról, a brit parlament felmérések adataiból igyekezett az ottani viszonyokról tájékozódni. A Nagy-Britanniához való közvetlenebb kötődés helyett Írország a statisztikai vizsgálódások elidegenített tárgyává vált. Ez azt is jelentette, hogy a személytelen

állami bürokrácia növekedése sok szempontból gyorsabban és több kísérleti elemmel tarkítva zajlott Írországban, mint a brit szigeten.

Nyelvpolitikai összefüggésben a nyelvi felmérések elvégzése a nyelvtervezés fontos része. Jernudd-Das Gupta (1971 id. Fishman 1998: 31) értelmezésében a nyelvi tervezés elnevezés a nyelvi problémák megoldásának szervezett tevékenységére utal, jellemzően állami szinten. Fishman (1998: 35) megkülönbözteti a nyelvi tervezés 19. és 20. századi szakaszait, és a korábbit az „elsődleges" nemzetállami fejlődésben résztvevő, „fejlettebb entitások"-kal, azaz az Angliát is magukban foglaló, nyugat-európai államokkal azonosítja. Ily módon az írországi nyelvi statisztikák készítése felfogható, mint a társadalom életébe egyre közvetlenebb módon beavatkozó, centralizáló és modernizáló brit állam nyelvtervezési szerepvállalása.

A brit nyelvi felmérések ugyanakkor a nemzet/nemzetiség-állam-nyelv statisztikus meghatározásának európai kezdeteibe is beilleszthetőek. Hobsbawm (1990: 96-97) megfigyeli, hogy a 19. század közepétől az államoknak tisztázniuk kellett a „nemzetiség elvét," és a nemzet és a nyelv kapcsolatát. Az állam nemzetiségi kérdéshez való viszonyulásának a fejlődését a rendszeresen megtartott országos cenzusok jelzik, amelyek a 19. század közepétől a „fejlettebb" államok hivatalos dokumentációjának elfogadott részét képezték. Az 1853-as, első *Nemzetközi Statisztikai Kongresszuson* (International Statistical Congress) fölmerült a kérdés, hogy a népszámlálások tartalmazzanak-e a „beszélt nyelv"-re vonatkozó kérdést, és ha igen, ez milyen hatással legyen a nemzet és a nemzetiség fogalmára. Az 1860-ban tartott kongresszus határozatot hozott, hogy a nyelvi kérdés a népszámlálás választható eleme legyen, majd az 1873-as kongresszus ajánlotta a nyelvi kérdés bennfoglalását. Az utóbbi fejlemény hátterében az állt, hogy az 1840-es évektől a nyelv egyre fontosabb szerepet játszott a nemzetközi területi konfliktusokban és a diplomáciában, és a német statisztikusok érvelése az volt, hogy a nyelv a nemzetiségi hovatartozás egyetlen megfelelő jelzője.

Ó Gliasáin (1996: 1-3) megállapítja, hogy a brit állam már az Unió korai szakaszában készített Írországban periodikus cenzusokat: 1813-ban, 1821-ben, 1831-ben. Az 1841-es statisztika már mérte az írásbeliséget, az 1851-es cenzus pedig először tartalmazott az ír nyelvre vonatkozó kérdést. Ezt követően, az Unió fennállása alatt tízévente végzett népességstatisztikai felmérések mindegyike megismételte a kérdést 1911-ig. Ó Gliasáin megjegyzi, hogy az uniós felmérések nyelvi kérdései angol egynyelvűek voltak, s 1926-ban az Ír Szabad Állam készített először ír-angol kétnyelvű kérdéseket. Ha figyelembe vesszük, hogy az 1920-as évekre az ír egynyelvűek száma szignifikánsan kevesebb (kevesebb, mint a

lakosság 1%-a) volt, mint a 19. század második felében, a hivatalos statisztikák nyelvhasználatában a mindenkori állam deklarált nyelvpolitikai irányultságát – és ezzel összefüggésben, emblematikus önmegjelenítését – kell látnunk. Azon túl, hogy a 19. századi brit állami statisztikák készítői számára irreleváns volt az ír egynyelvűk léte, a kizárólagos angol kérdésföltevés azt a hivatalos üzenetet is közvetítette, hogy az állam elvárása, hogy minden állampolgára az általa megjelölt, egységes nyelven tudjon vele kommunikálni, különösen a hivatalos írásbeliség keretei között.

Szintén Ó Gliasáin (1996: 2-3) fontos megjegyzéseket fűz a brit statisztikák ír nyelvi kérdésének a formai és a tematikus megjelenítéséhez. Az 1851-es kérdőív ír nyelvi kérdése az *Education*, 'Oktatás,' címszó alatt, a *Literacy*-re, 'Írásbeliség'-re, vonatkozó kérdéshez kapcsolódóan, a lábjegyzetben szerepelt. A formai-vizuális megjelenítés a téma hivatalosan megítélt fontosságát is tükrözte, s a 'figyelmen-kívül-hagyhatóság' lehetőségét hordozta. Több elemző ezzel is magyarázza az 1851-es adat túl alacsony voltát. A kérdésfeltevés tematikus ellentmondását tükrözi, hogy az írásbeliség mértékének vizsgálatakor az *Oral Irish*, 'Szóbeli ír,' használatára tér ki. Mindenesetre, ez a formátum került megismétlésre az 1861-es és 1871-es felmérésekben is. Az 1881-es felmérés nem változtatott a kérdés tartalmán, viszont az az önálló *Irish language*, 'Ír nyelv,' címszó alatt jelent meg. Ezzel összefüggésben kell megjegyeznünk, hogy miközben a tényleges ír nyelvhasználat drámaian és folyamatosan tovább csökkent, a 19. század utolsó éveiben egyre markánsabban, a brit állam számára is relevánsan jelent meg az ír nyelvmozgalom, ami ráadásul párhuzamot mutatott az Egyesült Királyság területén Walesben és Skóciában működő nyelvmentő szervezetekkel. A 19. század második felének brit kormányzati politikájában ugyanakkor egyre nagyobb súllyal vett részt az új Liberális Párt, s annak meghatározó vezetője, a többízben miniszterelnöki posztot betöltő William Ewart Gladstone (1809-98). A liberális ideológia keretein belül, az ír nyelvmozgalomra aktuálpolitikai válaszokat adó brit kormányok – mint látni fogjuk – engedményeket tettek az ír nyelv iskolai oktatását illetően, és ez a társadalmi nyomásra reagáló, liberálisabb nyelvpolitikai irányultság is tükröződhetett az 1881-es és az azt követő cenzusok ír nyelvi kérdésének elkülönülő, hangsúlyosabb formai megjelenítésében.

Bár a 19. század első feléből nincsenek hivatalos országos felmérési adataink az ír nyelvhasználatot illetően, a legtöbb elemző erre az időszakra is közöl becsült, részfelméréseken vagy visszakövetkeztetésen alapuló számokat. Az alábbi táblázatot Hindley (1990: 15) állította össze, különböző források alapján, az 1799-1851-es időszakra vonatkozóan.

Az ír nyelvű lakosság 1799-1851 között

Év	Forrás	Minden írül beszélő	Ír egynyelvűek	Kétnyelvűek	Összlakosság
1799	Stokes	2,400,000	800,000	1,600,000	5,400,000
1812	Wakefield	3,000,000			5,937,856
1812	Dewar	2,000,000	1,500,000	500,000	
1814	Anderson	2,000,000			
c.1821	Anderson/Graves	3,740,000			6,801,827
1835	Oktatási Bizottság	1,500,000	500,000	1,000,000	
1835	Lappenberg	4,000,000			7,767,404
1841	Anderson	4,100,000			8,175,124
1842	MacComber	3,000,000	2,700,000		
1851	Népszámlálás	1,524,286	319,602		6,552,365

Forrás: Hindley 1990: 15

A 19. század legelejének ír nyelvhasználatára vonatkozóan több elemzés is a fentieknél magasabb számot közöl. Ó Murchú (1999: 2-3), illetve MacSiomóin (1994: 48) három nyelvi csoportot azonosít az 1800 körüli Írországban: 2 millió ír egynyelvűt, 1,5 millió angol egynyelvűt és 1,5 millió ír-angol kétnyelvű beszélőt. Ezzel áll hozzávetőlegesen összhangban Ó Tuathaigh (1990: 157-58) megfigyelése, miszerint a 19. század fordulóján a lakosságnak körülbelül a fele beszélte a nyelvet.

A fenti táblázat az ír nyelvhasználók gyarapodását mutatja az abszolút számok tükrében, az 1840-es évekig. Ez alól kivétel, a tendenciába nem illeszkedő, az állami Oktatási Bizottság által mért adategyüttes. Hindley (1990: 14-15) ezt a bizottságnak az angol nyelv elterjedtségére vonatkozó túlzott optimizmusával magyarázza. Véleményünk szerint viszont itt az állami oktatás- és nyelvpolitikának a hivatalos statisztikával történő – és esetlegesen célzottan manipulatív – alátámasztásával is találkozhatunk. Mint látni fogjuk, 1831-ben Írországban bevezették az államilag szervezett, alapszintű közoktatást, amelyben az oktatás nyelve az egész országban – a nyugati ír egynyelvű területeket is beleértve – kizárólagosan az angol volt. Az egykorú hivatalos nyelvi statisztikai felmérés e politika jogosságát és hosszú távú célszerszerűségét igazolta. A táblázat későbbi adataival összhangban, Kelly (2000: 94) és Ó Tuathaigh (1990: 157-58) is arról ad hírt, hogy az 1840-es évek elején, a nagy éhínséget közvetlenül megelőzően, több ír nyelvi beszélő volt, mint bármikor a nyelv történetében; ennek oka pedig a népességnövekedés, amely különösen kiugró volt a nyugati, szegényparaszti vidékeken, az ír nyelvhasználat centrumaiban. A 8 milliós populációból

körülbelül 4 millió volt ír nyelvi beszélő, akik közül, Ó Riagáin (1997:4) szerint, 1841-ben hozzávetőlegesen 2,5 millió volt az ír monoglot, ami európai mértékkel mérve jelentős nyelvi kisebbségnek számított. Ó Tuathaigh (1990: 157-58) azonban a viszonylag nagy számú ír nyelvi beszélő társadalmi és földrajzi koncentráltságára hívja föl a figyelmet: ezek a lakosok túlnyomó részben a törpebérlő és a mezőgazdasági bérmunkás rétegekhez tartoztak, az ország nyugati részén. Továbbá Kelly (2000: 94) és Lyons (1985: 88) is a nyelv egyre gyorsuló elhagyását figyeli meg az alsóbb néprétegeknél az éhínséget megelőző időszakban.

Mind a fenti, mind az alul megjelenő, szintén Hindley (1990: 18) által közölt adatsor jelzi az 1845-49-es nagy éhínség okozta magas halálozási arány és a tömeges kivándorlás okozta demográfiai összeomlást az 1850-60-as években. Bár e jelenségek hatásait az ír nyelvű közösségre a későbbiekben elemezzük részletesen, itt is utalunk arra az összefüggésre, amely az összlakosság és az ír egy-, illetve kétnyelvűek drámai csökkenése között mutatkozik, és jelzi, hogy az éhínség-halálozás az ország nyugati, ír nyelvű agrárnépességénél volt a legmagasabb. 1851-ben a már csak kb. 1,5 millió ír nyelvű a lakosság 23-25%-át alkotta, beleértve az alig 5%-nyi, durván 320.000 fő ír egynyelvűt (Hindley 1990: 18-19, Lyons 1985: 88, Ó Tuathaigh 1990: 157-58).

Az ír nyelvű lakosság 1851-1901 között

Népszámlálás éve	Összlakosság	Ír egynyelvűek	Minden írül beszélő
1841	8,175,124	Nincs adat	Nincs adat
1851	6,552,365	319,602 (4,9%)	1,524,286 (23,3%)
1861	5,798,564	163,275 (2,8%)	1,105,536 (19,1%)
1871	5,412,377	103,562 (1,9%)	817,875 (15,1%)
1881	5,174,836	64,167 (1,2%)	949,932 (18,2%)
1891	4,704,750	38,121 (0,8%)	680,174 (14,5%)
1901	4,458,775	20,953 (0,5%)	641,142 (14,4%)

Forrás: Hindley 1990: 18

A tíz év alatt bekövetkező, nagyjából 2 millió fős veszteség az ír egynyelvű közösség végső megroppanását jelentette. A 19. század második felében folytatódott és fokozódott a nyelv gyors, évtizedenként 26-28%-os hanyatlása (Hindley 1990: 15), s a népszámlálás adatai szerint, a 20. század elejére már csak a lakosság fél százaléka volt ír egynyelvű, s ők az idősödő korosztályhoz tartoztak. A nyelv jövője szempontjából a legdöntőbb tényező a

generációk közötti átörökítés, azaz a nyelvi reprodukció megszakadása volt. Az 1851-es adatokkal kapcsolatban Ó Murchú (1999: 2-3) megállapítja, hogy bár az összlakosságnak kb. 25%-a ismerte az ír nyelvet, a 10 év alatti korosztály 12,6%-a, a 10-19 év közötti korosztály 22-23%-a és a 20-29 év közötti korosztály 25%-a volt ír nyelvi beszélő. Ez az adatsor jelzi a nyelv egy generáción belüli hanyatlását, továbbá, hogy még azoknak a gyermekeknek a jelentős része sem ismerte az ír nyelvet, akik pedig ír nyelvhasználó szüleiktől megtanulhatták volna azt. A 19. század második felében az ír-angol nyelvcsere majdnem teljesen lezajlott a natív nyelv utolsó tartományában, az otthon szférájában: 1891-ben a 10 év alatti korosztálynak már csak a 3,5 %-a jelzett ír nyelvismeretet. A következő táblázat az ír nyelv hanyatlását mutatja a 10 év alatti korosztály esetében, a 19. század második felében, Ó Murchú (1988: 81) alapján.

A 10 év alatti ír nyelvű beszélők száma és aránya Írországban 1851-1891 között

1851	166,839	12,66%
1861	96,568	8,44%
1871	60,783	5,28%
1881	58,269	5,33%
1891	30,785	3,47%

Forrás: Ó Murchú 1988: 81

A következő táblázat, szintén Ó Murchú (1988: 81) alapján, a nyelv generációs átörökítésének a hanyatlását jelzi az egész 19. századra kivetítve, az ország egy olyan nyugati járásában, ahol 1811-ben még minden gyermek elsajátította az írt, mint az otthon nyelvét. Megfigyelhető, hogy a folyamat már évtizedekkel a nagy éhínség előtt lendületet vett, hiszen 1841-ben a gyermekeknek már csak alig 60%-a volt ír első nyelvű. A legdrámaibb, 59%-ről 7%-ra történő hanyatlás 1841-61-ben, tehát az éhínség évtizedében és az azt követő években játszódott le. Fontos még, hogy ebben a nyugati, a század elején a nyelvet még átörökítő megyében a hanyatlási folyamat gyorsabban zajlott, mint az országban átlagosan: 1851-ben az országos adat 12,66% volt, a kilmallocki 25%-kal szemben; de míg 1871-ben az országos arány 5,28% volt, Killmallockban már mindössze 3%.

Az ír nyelvet első nyelvként elsajátító gyermekek százalékos aránya Kilmallock járásban, Limerick megyében 1811-1871 között

1811-1821	100%
1821-1831	74%
1831-1841	59%
1841-1851	25%
1851-1861	7%
1861-1871	3%

Forrás: Ó Murchú 1988: 81

A fentiekkel összefüggésben szót kell ejtenünk az ír nyelv földrajzi megoszlásáról. A legjellemzőbb tendencia, hogy a 19. században folytatódott a nyelv nyugati irányú „hátrálása," és a terjedő anglicizált területek által egymástól elszigetelt szórványokba való zsugorodása. 1851-ben a következőképpen alakult az ír nyelvi beszélők provinciánkénti százalékos megoszlása: Connacht 51%, Munster 44%, Ulster 6.8% és Leinster 3.5%. A megyék közül a legmagasabb, 70%-os arány a connachti Galway-ben volt megfigyelhető, míg az 1%-nál kisebb arányt mutató kilenc megye közül egy Ulsterben, nyolc pedig Leinsterben volt található (Ó Cuív 1951: 23-24) **(Függelék 9)**. 1891-ben az összes ír beszélő 80%-a hat megyében oszlott meg: Cork, Kerry és Waterford megyékben Munsterben, Galway és Mayo megyékben Connachtban és Donegal megyében Ulsterben. Csak ezekben a megyékben voltak olyan körzetek, ahol ír egynyelvűek koncentrálódtak, és ahol a nyelv generációs átörökítése még jelen volt (Ó Riagáin 1997: 5) **(Függelék 10)**. Ezek a *Gaeltacht*-nak nevezett, ír nyelvtartó területek az 1911-es népszámlálás szerint a lakosság 16%-át, míg az összes ír nyelvű beszélő 57%-át foglalták magukban (An Coiste Comhairleach Pleanála: xxii-xxiv, vö. Ó Danachair 1969). A húsz évvel korábbi időszakhoz viszonyított beszélőarány-csökkenés azzal magyarázható, hogy az ír nyelvismeret regisztrálása önbevalláson alapult, és a 20. század elejére, a nemzeti nyelvmozgalom sikerének köszönhetően, egyre többen azonosultak az írrel, mint nemzeti nyelvvel a Gaeltacht-on kívül. Más szempontból ez azt jelentette, hogy a 20. század elejétől végzett nyelvi felmérések már sokkal inkább a lakosság nyelvi-attitűdjeiről, mint tényleges ír nyelvhasználatáról tájékoztatnak.

7.2. Éhínség, kivándorlás és az ír nyelv felgyorsult hanyatlása a 19. század második felében

Wall (1969: 87) a 19. századi „hirtelen nyelvcsere" fő okozóját a nagy éhínségben és annak következményeiben látja. Véleménye szerint megalapozott az a nézet, hogy az éhínség

alatt elhalálozott 1-1,5 millió és az 1846-51 között kivándorolt 1 millió fő nagy hányada ír nyelvű volt. Ezt támasztja alá a Kelly (2000: 92) által közölt, a „krumplivész” éveire, 1845-49-re vonatkozó, tartományokra lebontott statisztika, amely szerint a halálozás 70%-a Connachtban és Munsterben fordult elő, ahol egyébként az ír nyelvű beszélők aránya a legmagasabb volt.

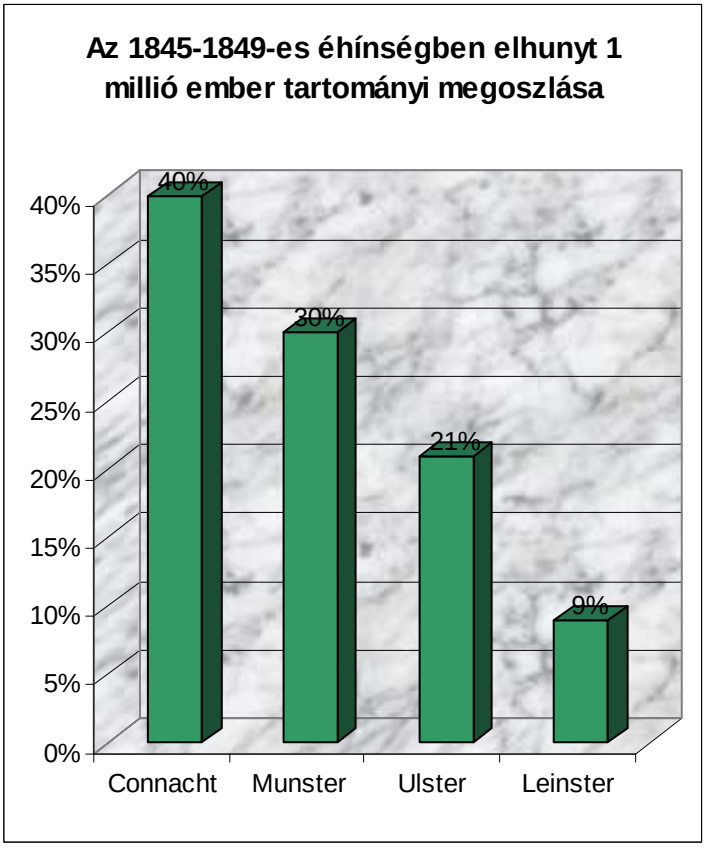

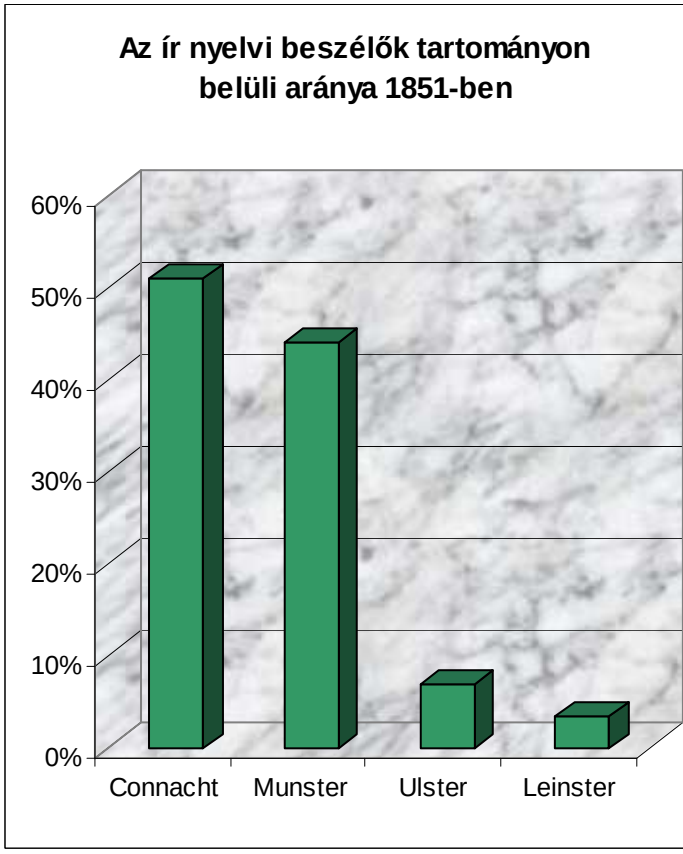

Forrás: Kelly 2000: 92

A Lee (1989b: 2) által közölt adatok azt igazolják, hogy a magas népességcsökkenési arány és az ír nyelvűek koncentrációjának összefüggése a 19. század egész második felét jellemezte. Az 1841-1911 közötti népességfogyás Leinsterben 41,2%, Ulsterben 33.8%, Connachtban 57%, országosan pedig 46,4% volt.

A burgonyaéhség évei alatt az ír nyelvűség, a szegénység és az éhhalál szorosan összetartozó fogalmakká váltak. A burgonyatermés több éves kiesésének katasztrofális írországi hatását az elemzők leginkább az ország gazdasági állapotával és birtokviszonyaival magyarázzák. Az 1840-es évek elejére 8-8,5 milliósra duzzadt lakosság 2/3-a a mezőgazdaságból élt, és a földek 45%-a 5 hektár alatti törpebirtok volt. Az 5 hektárnál kisebb birtokok aránya pedig abban a Connachtban volt a legmagasabb, azaz 64%, ahol egyébként az ír nyelvhasználat a leggyakoribb volt (vö. Green 1994: 263-74). A mezőgazdasági és

élelmezési katasztrófa ezt az egzisztenciálisan legsérülékenyebb populációt tizedelte meg a leginkább.

A halálozáson kívül, az addig példátlan méreteket öltő és a 19. század végéig töretlenül magas, tömeges kivándorlás is hozzájárult a demográfiai összeomláshoz és a 19. század közepén még 3-4 millió beszélőt számláló ír nyelvközösség minimálisra zsugorodásához. Corkery (1968: 116-17) szerint nem annyira az egymillió halott, mint inkább a több millió élő kivándorló „törte meg a nép lelkét." 1847-ben még a lakosság tömegei éltek vidéken, a népi tradíció énekkel és tánccal lüktető világában. 1847 után azonban „mozdulatlan csönd" állt be, és „ez a csönd legyőzte a nyelvet."

Az alábbi két táblázat (Doherty 2000: 103) közül az első az 1851-1911 közötti népességfogyást és ezen belül a férfiak és a nők érintettségét, a második pedig, ugyanebben az időszakban, a kivándorlás tartományi és ezen belül a nemek szerinti megoszlását tükrözi.

Írország népessége 1851-1911 között

	Férfiak	Nők	Összes
1851	3,190,630	3,361,755	6,552,385
1861	2,837,370	2,961,597	5,798,967
1871	2,639,753	2,772,624	5,412,377
1881	2,533,277	2,641,559	5,174,836
1891	2,318,953	2,385,797	4,704,750
1901	2,200,040	2,258,735	4,458,775
1911	2,192,048	2,198,171	4,390,219

Kivándorlás tartományi megoszlásban 1851-1911 között

	Férfiak	Nők	Összes
Connacht	330,025	372,190	702,215
Leinster	382,315	344,074	726,389
Ulster	658,378	533,799	1,192,177
Munster	745,812	714,220	1,460,032

Forrás: Doherty 2000: 103

A táblázatokból kitűnik a női lakosság fogyásának gyorsabb üteme és az ezzel összefüggő, magas kivándorlási részvétele. Connachtban a női kivándorlás mértéke meghaladta a férfiakét, ami a fiatal, egyedülálló – s új lakhelyükön potenciálisan szülő – nők szembetűnő ország-elhagyó tendenciáját feltételezi. Ez a nyelv átörökítése szempontjából azért volt

kritikus, mert az otthonban maradó és a háztartást vezető nők esetében nagyobb mértékű volt a nyelvtartás, és anyává válva, ezek a nők adhatták át a natív nyelvet a gyermekeiknek az otthon nyelveként. A szignifikáns női kivándorlás tehát rontotta a nyelv reprodukciójának az esélyeit.

A kivándorlás tartományi megoszlásának további specialitása, hogy Munster az első, Connacht pedig az utolsó helyen szerepel, miközben a natív nyelvtartás mértéke szempontjából Connacht az első, Munster pedig a második helyen állt. Az előbbi körülmény oka, hogy – különösen az 1870-es évekig – a kivándorlási statisztikát nem a Connachtban legkoncentráltabb, nincstelen agrár, hanem a Munsterre jellemzőbb kisbirtokos réteg vezette. Az éhínség után az utóbbi csoportnál vált tipikussá, hogy a családi birtok aprózódását megakadályozandó, azt az első szülött örökölte, a többi gyermek pedig külföldre vándorolt, vagy az országon belüli, a város felé irányuló migrációval, például a kereskedelemben elhelyezkedve keresett megélhetést (vö. Lee 1989b: 3-8).

Mind a belső, mind a külső migráció a nyelvcserét siettette., A 19. századi Írországban a városba költözés megkívánta az egyéntől az angol nyelvhasználatot. A következő adatsor (Ó Cuív 1951: 77-94) jól kiemeli az ír nyelv jelenlétének különbségét a város és a közvetlen környezetében lévő vidék között.

Az ír nyelv elterjedtsége városi és vidéki környezetben 1851-ben			
Város	%	Megye	%
Monaghan	1	Monaghan	7,7
Drogheda	3,6	Louth	20,7
Kilkenny	3	Kilkenny	15
Waterford	16,2	Waterford	62,6
Limerick	7,9	Limerick	37,4
Cork	12,1	Cork	52,5
Galway	61,4	Galway	69,7

Forrás: Ó Cuív 1951: 77-94

A külföldre történő, 1841 és 1925 között 6 millió főt kitevő népességmozgás szinte kivétel nélkül angol nyelvű országba, az első helyen az Amerikai Egyesült Államokba, továbbá Nagy-Britanniába, Ausztráliába és Kanadába irányult (Doherty 2000: 103, Lyons 1985: 31-33, Ó Huallacháin 1994: 31-37).

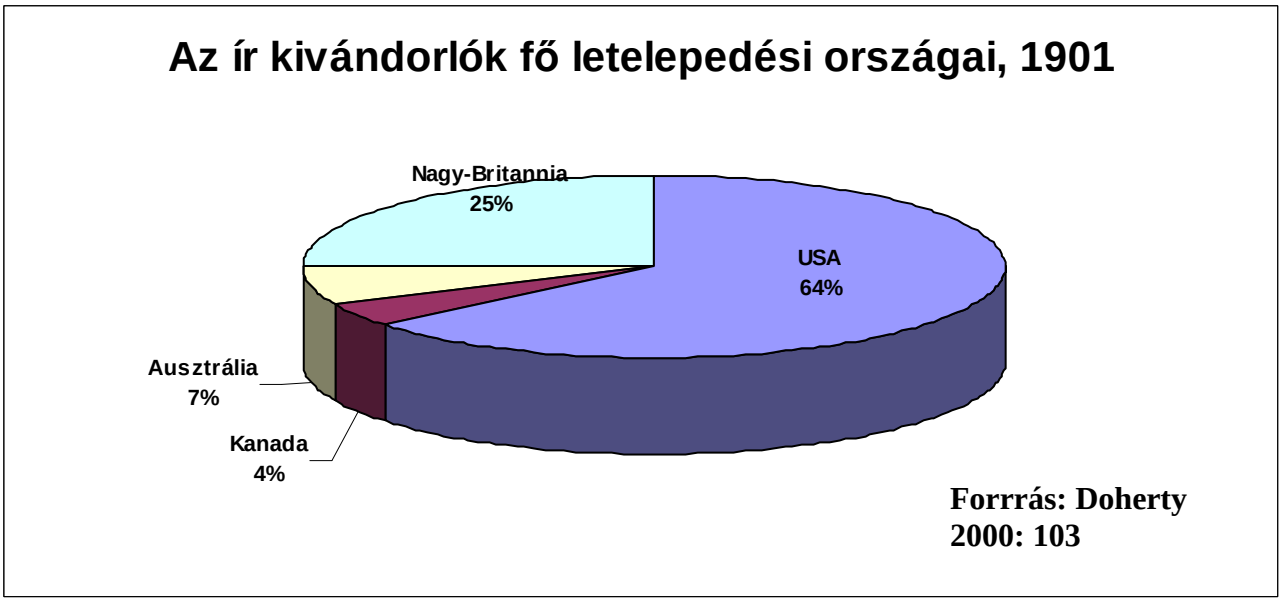

A 19. század közepétől meginduló tömeges migráció az agrár, kezdetben jelentős mértékben ír anyanyelvű népesség válasza volt az éhínség következtében beállt egzisztenciális bizonytalanságra. A kivándorlás az ír társadalom állandó jelenségévé vált, s a migrációs célországok angol nyelvűsége az angol nyelv otthoni, fiatalkori elsajátítását az életre való felkészülés alapelemévé tette a szegény tömegek számára.

A 19. század második felének ír népességcsökkenését az elemzések rendkívüli jelenségként mutatják be. Doherty (2000: 102-103) és O'Brien (1954a: 20.) hangsúlyozza, hogy az ír tendencia ellentétes volt az ottani éhínség előtti és az egykorú európai népességnövekedés tapasztalatával. Dánia lakossága például megháromszorozódott ugyanebben az időszakban. Az értékelő munkák viszont azt is hangsúlyozzák, hogy az éhínség élménye mélyreható attitűd-váltást hívott életre az ír vidéki népességben, amely a földrajzi és a nyelvi mobilitásban is megnyilvánuló, pozitív és aktív válaszadás társadalmi képességét erősítette. Lee (1989b: 8) szerint a tömeges kivándorlás az agrárnépesség magatartásában mutatkozó forradalmi változást fejezte ki: egy olyan mentalitásbeli modernizációt, amely legalább annyira pszichés, mint gazdasági indítékokkal magyarázható. Edwards (1985: 50) a 19. századi ír tömegeket jellemző pragmatizmust jelöli meg a – nyelvi váltást is felölelő – változások fő mozgatórugójaként. A pragmatikus mentalitás a változtatás, a társadalmi mobilitás és a jobb életszínvonal utáni aktív vágyban nyert kifejezést.

Mint azt már jeleztük, az ír-angol nyelvcsere utolsó fázisában a társadalmi ranglétra legalsó fokán álló, főleg az ország nyugati, délnyugati területein élő tömegek hagyták el a

natív nyelvet. A nyelvelhagyást ösztönző, az anyanyelvvel kapcsolatos negatív attitűd kialakulásának a jelei már e rétegeknél is megfigyelhetőek voltak a 18. század utolsó és a 19. század első évtizedeiben. Az anyanyelvvel szembeni elutasító magatartás azonban az éhínség által előidézett társadalmi-gazdasági helyzetben vált az ír tömegek egyértelmű, kollektív nyelvpolitikai viselkedésévé (vö. de Fréine 1977: 83-84). Ez a csoportos nyelvi magatartás magyarázza a nyelvváltás utolsó fázisának hirtelen lezárását a 19. század második felében (vö. Edwards 1985: 54, Garvin 1977: 100).

A szegény tömegek szemében a nagy éhínség az ír nyelvről szóló negatív sztereotípiák realitását igazolta: a tömeges tragédia erejével „mutatta be" a natív nyelv, valamint a társadalmi-gazdasági hátrány és kilátástalanság összefüggéseinek a „valóságát." A válasz a nyelv megtagadása, azaz stigmatizációjának a mentális befogadása volt (vö. Henry 1977: 22, Leslie 1954, MacSiomóin 1994: 49-50). Az éhínség következtében sok ír nyelvű beszélő nem volt hajlandó a nyelvet használni (Deane 1991a: 118). De Fréine (1978: 73) szerint az 1851-es cenzus által mért 300.000 körüli ír monoglot a valóságosnál alacsonyabb adat, s az ír nyelvtudás széles körű megtagadását jelzi. „Sokan, akik angol nyelvű beszélőként azonosították magukat 1851-ben, nem ismerték annyira a nyelvet, hogy ezen neveljék föl a gyermekeiket."

Edwards (1985: 50-51) megállapítja, hogy a nyelv halálához vezető leggyakoribb folyamat a nyelv korosztályok közötti átörökítésének a megszűnése. Az ír nyelv szempontjából a negatív attitűd akkor vált végzetessé, amikor az ír nyelvű szülők döntése a nyelvátörökítés megszakításáról kollektív viselkedési formává vált. Tomás Ó Ceallaigh (id. de Fréine 1978: 74) szerint a nyelvátadás gyakorlatának a megszakítása a nyugati területeken egy generáció leforgása alatt következett be. E rendkívüli szociolingvisztikai tapasztalatra az ország keletebbre fekvő területein is volt példa. Az éhínség előtt, Meath megyében a protestáns *Irish Missionary Society* még ír nyelvű Bibliák terjesztéséért indított kampányt. 1863-ban ugyanitt született Eoghan O'Growney, az ír nyelvmozgalom és a Gael Liga majdani vezető alakja, aki tíz éves volt, amikor először találkozott az ír nyelvvel: meghallotta, amint idős emberek egy számára „ismeretlen" nyelven beszélnek (de Fréine 1978: 63-64). De Fréine (1977: 86) észrevétele, hogy a nyelv átörökítését két egymást követő generáció között hirtelen megszakító, de még ír nyelvi környezetben élő családok esetében a nyelvcsere gyorsabban zajlott le az otthonban, mint a külvilágban.

A Corkból származó Peadar Ó Laoghaire (1839-1920) hat éves volt, amikor az éhínség lesújtott. *Mo Sgéal Féin* („Az én történetem") című, hetven évvel később, 1915-ben

írt önéletrajzában megrázóan mutatja be, hogyan élte meg egy kisgyermek a hirtelen nyelvváltás két nyelv közötti, szinte nyelv nélküli állapotát.

> Volt egy kis istálló a ház elejében. Egy Patrick Buckley nevű szegény ember kapott ott menedéket feleségével és két gyermekével […]. Sheila volt a nagyobbik gyermek neve. Volt egy szolgáló fiúnk – Connak hívták –, és egy nap meghallottam, amint Sheila hozzá beszélt.
> - Con – mondta a lány gaelül.
> - Hallgatlak, Sheila – felelte Con.
> - Nincs már beszédem – mondta a lány.
> - Ugyan, hát akkor mid van, Sheila? – kérdezte a fiú.
> - Angolom – volt a válasz.
> - Ugyan, milyen angolod lenne neked? – így Con.
> - Peter angolja és Seánin-Philib angolja […].
> - De hát az angol is beszéd, Sheila.
> - Az angol? – kérdezte a lány. – Ha az lenne, akkor megértenék az emberek.
> (Ó Laoghaire 1915: 131)

Mit mondhatunk tehát a nyelvi statisztikák, az éhínség kiváltotta nyelvi mentalitás és nyelvi viselkedés vizsgálatának a tükrében az ír nyelvcsere állapotáról a 20. század fordulóján. Nézetünk szerint a 12. század óta folyamatban lévő ír-angol nyelvcsere ekkorra zárószakaszához érkezett. Amint a 19. század második felében az utolsó ír anyanyelvű társadalmi csoport is föladta a nyelv átörökítését, az egész ír nyelvközösségre – az otthoni nyelvhasználatot is beleértve – igaz lett Weinreich (1953 id. Bartha 1999: 124) meghatározása: „egy nyelv szokásos használatáról egy másikra való áttérés.” Az angol nyelv győzelmével lezárult az a folyamat, amit Gal (1979 id. Bartha 1999:125) „a szinkrón nyelvi változatoknak a különböző beszélők és különböző társadalmi környezetek közötti társadalmilag motivált újraelosztásá”-nak, illetve (1996 id. Bartha 1999: 125) a nyelvi repertoár, gyakran az egyik nyelv teljes feladásával járó, újrarendezésének nevez.

Amint a felmérési adatokból kitűnik, a századfordulón a lakosságnak már csak körülbelül 0,5%-a volt egynyelvű, s ők is az idős generációhoz tartoztak, és elszórt csoportokban, angol nyelvhasználatú közösségektől körülvéve éltek (vö. de Fréine 1977: 86, Ó Riagáin 1997: vii).

Bartha (1999: 126) vonatkozó definícióját alapul véve, az ír nyelv esetében a nyelvcsere és a nyelvhalál szinonímaként használható fogalmak, mivel az ír nyelvnek „nem létezik másik olyan beszélőközössége a világon, ahol ugyanez a nyelv lenne használatos a mindennapi nyelvi érintkezésben."

A hétszáz éven keresztül elhúzódó ír-angol társadalmi nyelvváltás, Campbell és Muntzel (1992 id. Bartha 1999: 127-28) tipológiai rendszerében a *fokozatos* vagy *graduális nyelvcserének* felel meg, ahol a folyamat a társadalmi hierarchia felső rétegeitől haladt az alsókig. Több kutató kiemeli az írországi nyelvcsere utolsó, 19. századi szakaszának a gyorsaságát és dimenzióinak példa nélküliségét az európai környezetben. De Fréine (1978: 64) megállapítja, hogy egy ilyen mértékű váltás eltörölte volna a norvég, dán, finn, litván, lett és észt nyelveket, amelyek mindegyike kevesebb, mint 1 millió beszélővel rendelkezett 1800-ban.

A 19. századi „nagy ír nyelvcsere" tipizálása a nyelvcserével kapcsolatos további fogalmakat vet föl. Az egyik ilyen a *hirtelen* (lásd Bartha 1999: 127-29) vagy *nyelvcsere nélküli nyelvhalál* (lásd Edwards 1985: 49) kérdése, amikor a teljes beszélő közösség eltűnik, háború, járvány vagy népirtás következtében, és az utolsó beszélő is teljes nyelvi kompetenciával, akár egynyelvűként hal ki. Bár a teljes beszélőközösség nem tűnt el, az ír nyelvet a nagy éhínség ideje alatt és a rákövetkező néhány évben ilyen jellegű tapasztalat érte. Az éhínség előtt, a korai 1840-es években, nagyjából 2,5 millió egynyelvű állapítható meg. Ez az adat az 1851-es népszámlálás szerint körülbelül 300.000-re csökkent, ami legalább 2 millió teljes nyelvi kompetenciával rendelkező beszélő elvesztését jelentette, bár itt, mint megfigyelhettük, számolnunk kell a negatív attitűdből eredő bevallás-elutasítással. Azt viszont tudjuk, hogy az 1845-49 között elhalálozott 1 millió fő, döntő részben, egy- vagy kétnyelvű ír beszélő volt, és ez mondható el az 1-1,5 millió éhínség-kivándorlóról is (vö. még Buttimer 1996: 93, 103). Igaz, hogy az utóbbiak nem haltak ki, de az írországi anyanyelvi beszélő közösség számára veszteséget jelentettek.

Edwards (1985: 51-52, vö. Aithchison 1981, Denison 1977: 13-22) a *nyelvi gyilkosság* és a *nyelvi öngyilkosság* fogalmait vizsgálja az ír nyelvcserével kapcsolatban. Bemutatja, hogy az ír nyelvi váltással kapcsolatos egyik véleménymegoszlást annak a megítélése okozza, hogy a folyamat milyen mértékben volt a domináns angol nyelvet képviselő hódító felelőssége, azaz nyelvi gyilkosság, illetve a natív közösség anyanyelvi önfeladásának a következménye, tehát nyelvi öngyilkosság. Nézetünk szerint, a konkrét nyelvi változásokat előidéző nyelvpolitikák szintjén, mindkét jelenség végigkísérte az ír-angol nyelvcsere több évszázados folyamatát – korszakonként eltérő hangsúllyal. A natív ír társadalom

nyelvcseréjének fölülről lefelé haladó fő lépéseit, ok-okozati tényezőkként váltották ki a domináns nyelvcsoport „nyelvi gyilkosság”-ra irányuló, és a natív közösség éppen érintett – arisztokrata, középosztálybeli, egyházi, alsóosztálybeli – rétegeinek politikai, egzisztenciális, pragmatikai szempontokkal motivált „nyelvi önfeladó” lépései.

A nyelvi öngyilkosság témája elsősorban az ír nyelvcsere 19. századi fázisával kapcsolatos diskurzust uralja. Egyfelől a nyelvelhagyás sebessége és mértéke, másfelől a natív közösség anyanyelv-elutasító magatartásának a szélsőséges megnyilvánulásai miatt: az ír egynyelvű szülők erőszakkal irtották gyermekeik otthoni nyelvhasználatából az ír nyelvet, testvérek kémkedtek egymásra, és a gyermekeknek bűnként kellett meggyónniuk ír „elszólásaikat” (vö. de Fréine 1978: 72-73). A 19. századi ír „anyanyelvi öngyilkosság”-ot mégis úgy kell tekintenünk, mint kollektív nyelvpolitikai választ arra a társadalmi-gazdasági nyomásra, ami a domináns kultúra és nyelv több évszázada folyó térhódításával együttjárt, és amely az éhínség következtében az elviselhetetlenségig fokozódott.

A nagy éhínség és az ír nyelvi kérdés összefüggései tárgyalásának a lezárásaként már itt utalnunk kell a tömeges tragédiának a brit kapcsolatról, az ír nemzetről és az ír nyelv státuszáról való gondolkodást hosszú távon formáló következményeire. Az éhínség élménye elmélyítette az írországi katolikus és protestáns közösségek közötti megosztottságot. Mivel a katasztrófa elsősorban a katolikus agrárréteget sújtotta, és jelentősen megkímélte a burgonyán kívül más élelemfajtához is hozzájutó, protestáns népességet, az éhínség keserű emléke a katolikus kultúra mentalitásába épült be, és az ír katolikus nacionalizmus érzelmi töltetéül szolgált a következő időszakban (vö. Kearney 1989: 163).

Sok elemzés tárgyalja az Unióban Írországot közvetlenül irányító brit kormány felelősségét a demográfiai katasztrófában. A kérdés részletes tárgyalásától eltekintve, álljon itt két adalék: miközben több mint 1 millió ember halt éhen, az Írországból Nagy-Britanniába irányuló, hatalmos mennyiségű, húsból és gabonából álló élelmiszerexport zavartalanul folyt; továbbá, az 1850-es években a kormány 69,3 millió fontot költött az erősen megkérdőjelezhető célú és színvonalú, brit krími háborús részvételre, ehhez képest, néhány évvel korábban, a brit vezetés 9,5 millió fontot szánt a korona Írországban éhező alattvalóinak a megsegítésére (Deane 1991a: 115).

A brit kormány felelősségét hangsúlyozó ír radikálisok eljutottak a „szándékos népirtás kísérleté”-nek az elméletéig. Az egyébként protestáns származású John Mithcell (1815-75), aki az 1840-es évek végén az ír radikális szeparatizmus vezéregyéniségévé vált, a *The Last Conquest of Ireland (Perhaps)* című, 1861-es munkájában eltervezett genocídiummal vádolja a brit vezetést. Mithcell szerint az éhínség kormányzati kezelése az

utolsó lépés volt Írország kolonizációjában: a hivatalban lévő vezető brit politikusok megragadták a burgonyavész kínálta alkalmat a kelta elem kiirtására, és Írországnak az angol ipari népességet élelmező, „marha és gabona farmmá” alakítására (Mithchell 1861: 177-84).

A politikai radikalizálódás együtt járt az ír társadalom kultúr- és nyelvpolitikai radikalizmusának a kialakulásával. Az utóbbi elvezetett az ír nyelv szimbolikus és emblematikus, nemzeti nyelvi státuszának a megkonstruálásához. A folyamat kiindulópontját az jelentette, hogy az éhínség okozta nyelvi veszteséget látva, bizonyos tanult, az ír nyelvi hagyomány iránt elkötelezett csoportok rádöbbentek az ír nyelv súlyosan veszélyeztetett helyzetére (Buttimer 1996: 102-103, Ó Riagáin 1997: 4-5).

7.3. Oktatás és nyelvpolitika: az angol nyelvű „nemzeti iskolák” szerepe a 19. századi „nagy ír nyelvcseré”-ben

Sok elemző, az éhínség mellett, az úgynevezett „nemzeti iskolák”-ban látja a 19. századi „nagy ír nyelvcsere” okát. Az alábbiakban ezen kérdés nyelvpolitikai szempontú vizsgálatát végezzük el.

A 19. század végére, az Egyesült Királyságba tartozó Írország oktatási rendszere állandósult struktúrákkal rendelkezett (Ó Buachalla 1988: 32). Az alapfokú képzés országos intézményének 1831-ben meginduló kiépítése hatalmas előrelépést jelentett a közoktatás terén. A *National Education System*, vagyis ’Nemzeti Oktatási Rendszer’ kialakítása a brit állam irányításával és anyagi támogatásával történt, és az angol nyelvű *National Schools*, azaz ’nemzeti iskolák’ országos elterjedése időben az ír nyelvcsere utolsó, felgyorsult fázisával esett egybe.

A brit állam szerepvállalása az ír közoktatás megteremtésében két európai és egy, a Brit-Ír Unióból adódó tendencia csomópontjában valósult meg. A 18-19. századi Európa modernizálódó országaiban egyre növekedett az igény a tömegek oktatása és írásbelisége iránt. Emellett, a modern állam-filozófia egyre nagyobb részvételt várt el a nemzetállamtól a társadalom életének az irányításában, beleértve a centralizált és standardizált közoktatást (vö. Coolahan 1981: 3-4, Ó Tuathaigh 1990: 80-100). Ugyanakkor, az Írországgal 1800-ban megkötött Unióban, a brit állam által felügyelt oktatási rendszer hatékony eszköz lehetett Írország központi ellenőrzésében, és ezt segítendő, politikai és kulturális asszimilációjának a kiteljesítésében. Coolahan (1981: 3-4) megfogalmazásában: a 19. század eleji brit állam az iskolákat politikai és társadalmi célokra tudta fölhasználni és arra, hogy az íreket a politikai lojalitás és a kulturális beolvadás irányába terelje.

Írország alárendelt, koloniális státusza arra is módot adott a brit államnak, hogy olyan társadalmi kísérletek laboratóriumává tegye az országot (Coolahan 1981: 3-4), amelyek közvetlen angliai bevezetése kockázatos, vagy az állami intervenciót kevéssé toleráló, liberális eszmékbe ütköző lett volna. Így fordulhatott elő, hogy a közoktatási rendszer Írországban 1831-ben, Angliában pedig csak 1870-ben került bevezetésre (vö. Mathew 1997: 497, Pearce-Stewart 2002: 35).

Adódik a párhuzam a 16. századi és a 19. századi angol politika írországi céljai és eszközei között. A Tudor-állam a vallási, kulturális és nyelvi asszimiláció eszközeivel szándékozott az íreket a korona alattvalóinak politikailag lojális, egységes csoportjába olvasztani, miközben Írországot gyarmatosító módszerei kipróbálásához is fölhasználta. A 19. századi brit adminisztráció a modern nemzetállam lojális és egységes kultúrájú állampolgárainak a rendszerébe igyekezett az íreket integrálni, a kulturális és nyelvi asszimilációnak az oktatási rendszeren keresztül megvalósított politikája segítségével. A 19. században Írország ismét a gyarmatosító ambíciókat kiszolgáló kísérletek színterévé vált: a brit közoktatási rendszer, sikeres kipróbálás esetén, nemcsak Nagy-Britanniában, hanem Indiától Afrikáig, a birodalom bármely részén bevezetésre kerülhetett, és került is, kulturális-nyelvi kapcsot teremtve a világméretű politikai-gazdasági-katonai kereteken belül.

Amíg a Tudor-állam a vallási, azaz az anglikán egységesítéssel és ehhez kapcsolódóan, az angol nyelvű, protestáns iskolák bevezetésével próbált centralizációs céljainak érvényt szerezni, a 19. századi modern brit állam, a szekuláris-liberális étosszal összhangban, felekezeti kötöttségek nélküli vagy vegyes felekezetű, mai terminussal, *integrált elemi iskolák* létrehozására tett kísérletet. Utóbbi, az állami megbízatású *Natinal Board of Education* végrehajtói közreműködésével folyt. A területi beágyazottságú, integrált iskolák szerepe az Írországban szembenálló két közösség pacifikálását, és ezáltal az ország könnyebb irányíthatóságát szolgálta volna. A vegyes felekezetű oktatás kialakításának a tervét az oktatási bizottság főtitkárának, Lord Stanley-nek a jelentése részletezte: az iskolák állami ellenőrzés és részleges finanszírozás mellett, vegyes felekezetű, helyi vezetőség alatt működtek volna, minden, a körzetből jelentkező gyermeket fölvéve, vallási hovatartozástól függetlenül. A tanulók közös világi és felekezetileg elkülönített vallási oktatásban részesültek volna (id. Corcoran 1928: 164-70, vö. Corcoran 1928: xxx-xxxi). Az integrált oktatás közösségépítő, helyi kohéziót teremtő elképzelése azonban elbukott a három vezető írországi egyház – az anglikán, a presbiteriánus és a katolikus – ellenállása miatt: a vegyes felekezetű rendszer koncepcióját az állam *de jure* fenntartotta ugyan, de a 19. század közepétől az egyes

iskolák *de facto* egyházi igazgatás alá kerültek (vö. Coolahan 1981: 5, Ó Buachalla 1988: 19-20).

A nemzeti iskolák országos terjedése látványos volt. Mint azt az alábbi diagram is mutatja, 1833-ban 789 iskola működött 107.042 beiratkozott diákkal, 1914-ben pedig 9.000 iskola 1 millió beiratkozott diákkal. Bár 1870-ben a napi rendszerességű iskolalátogatás csak a regisztrált diákok 30%-ára volt igaz, ezt a helyzetet az 1892-es *Irish Education Act* volt hivatott orvosolni: az iskolába járást a 6-14 éves korosztálynak kötelezővé tette, a törvény betartatását pedig a helyi hatóságokra bízta (Coolahan 1981: 19-20, Lee 1989b: 27-28, Ó Buachalla 1988: 26).

A nemzeti oktatási rendszer terjeszkedése 1833 és 1914 között

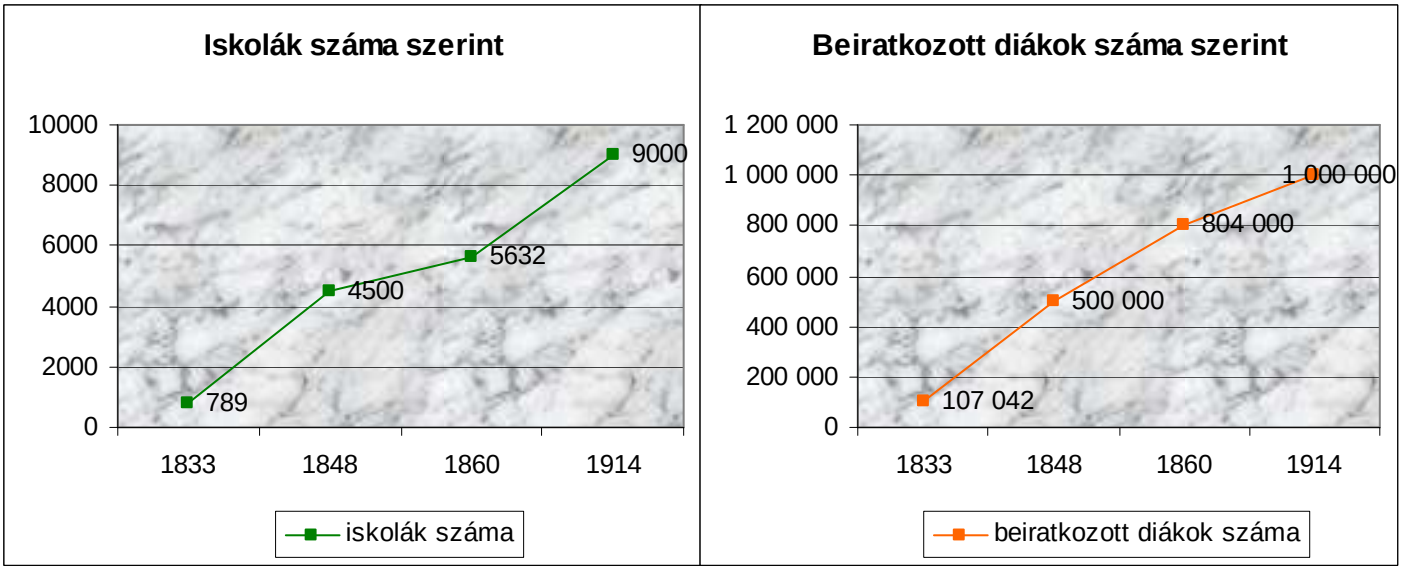

Forrás: Coolahan 1981: 19-20, Lee 1989b: 27-28, Ó Buachalla 1988: 26

A közoktatás vitathatatlan eredménye az írásbeliség társadalmi növekedése: amíg 1841-ben 53% volt az írástudatlanság aránya az 5 évnél idősebb népességnél, az arány 1901-re 14%-ra csökkent. Az írásbeliség azonban kizárólag angol nyelvű írás-olvasáskészséget jelentett, aminek a fejlesztése a nemzeti iskolák elsődleges célja volt (Coolahan 1981: 8, Ó Thuathaigh 1990: 106).

Az írországi *nemzeti* iskolák angol értékrendet közvetítettek, angol nyelven. Ezt fejezte ki szimbolikusan az az angol nyelvű versike, amelynek, állítólag, minden osztályteremben függenie kellett (id. Kelly 1998: 20):

Köszönöm a jóságot és a kegyelmet,

Amely születésemkor reám mosolygott,
S ezekben a keresztény napokban engem,
Oly gyermekké tett, aki angol és boldog.

A nemzeti iskolák tanítási nyelve az egész országban kizárólagosan az angol volt, beleértve az ír egynyelvű vagy olyan kétnyelvű körzeteket is, ahol az otthon nyelve az ír volt. Az 1830-70-es évek között az ír nyelv még iskolai tantárgyként sem szerepelhetett (Coolahan 1981: 21, Ó Fiaich 1993: 64). A tananyag ezen kívül kizárt minden, az ír történelemre és kultúrára vonatkozó stúdiumot. Írország puszta földrajzi fogalomként szerepelt. A legnagyobb hangsúly az angol nyelv és az angol nyelvű írásbeliség oktatására került, és minden tankönyv és olvasókönyv angol nyelvű volt. A tananyag ellenőrzését a Nemzeti Oktatási Bizottság végezte, és ez a testület adta ki és cenzúrázta az iskolákban használt szövegeket (Coolahan 1981: 6-7, Ó Thuathaigh 1990: 105-106 vö. Goldstrom 1972). A tananyagról szólva Coolahan (1981: 6-7) megállapítja, hogy a 19. század végéig kerülte a speciálisan ír kontextusra történő utalásokat, így segítve az Unión belüli kulturális asszimiláció folyamatát. Ehhez kapcsolódóan Ó Thuathaigh (1990: 105-106) megjegyzi, hogy az iskolai anyag didaktikus, sivár, fantáziátlan szövegekből állt, amelyek az udvarias, tisztelettudó, politikailag békés, az államhoz és a fennálló rendhez lojális állampolgár modelljét indoktrinálták.

A nemzeti iskolákkal kapcsolatos nyelvpolitikai diskurzus egyik központi témája annak megítélése, hogy az iskolák, és rajtuk keresztül a brit állam, milyen mértékben tehetőek felelőssé az ír nyelv felgyorsult hanyatlásáért a 19. század második felében. A vélemények különböző orientáltsága összhangba hozható a 19. századi ír nacionalizmus és a 20. századi független Írország politikai, történeti, kulturális és nyelvi gondolkodásának a különböző szakaszaival.

Az elmúlt évtizedek két kiemelkedő ír oktatáskutatója, John Coolahan és Séamas Ó Buachalla hangsúlyozza a brit állam, az általa működtetett oktatási bizottság és az iskolák felelősségét:

> A nemzeti iskolarendszer fontos tényező volt az ír nyelv 19. századi hanyatlásában. Az alkalmazott módszerek összhangban álltak a koloniális hatalmak kulturális asszimilációs politikájával. A tény, hogy az ír nyelv már 1831 előtt is visszaszorulóban volt, és hogy a szülők az angol nyelvet preferálták, nem menti föl a bizottságot a felelősség alól (Coolahan 1981: 21).

> [A nemzeti iskolák 1831 utáni terjedése] egybeesett az ír-angol nyelvcsere egy meghatározó szakaszával, amelyhez az oktatási rendszer jelentősen hozzájárult azáltal, hogy sok területen kizárta az iskolákból azt az egyetlen nyelvet, amelyet a helyi közösség beszélt (Ó Buachalla 1988: 13, vö. Ó Buachalla, 1984).

Időben visszafelé haladva a kritika élesedik. T. Corcoran, a nyelv újjáélesztését az állami oktatás útján felvállaló Ír Szabad Állam oktatásprofesszora, a következőket írja az 1920-as években, az írországi oktatási rendszerek történeti áttekintésében: „Az államnak az ír nyelv elfojtását is magában foglaló, meghatározó politikáját az 1536-37-es [VIII. Henrik által kibocsátott] törvény deklarálta először formálisan." E törvény „az állami [oktatási] rendszerrel lépett teljes hatályba 1831 és 1871 között és azt követően" (Corcoran 1928: xviii). E kritika eredetét a modern ír nemzeti ideológia fejlődésének az összefüggéseiben követhetjük nyomon a 19. század közepétől.

A *nemzeti* iskolák *nemzetietlen*-ségének kritikája központi helyet foglalt el az írországi kultúr-nemzeti ideológia diskurzusában az 1840-es évektől. Thomas Osborne Davis (1814-45), a *Young Ireland* mozgalom vezető ideológusa és az ír romantikus nacionalizmus atyja, az ír nemzetről alkotott elméleti rendszerét az 1830-40-es években kibontakozó szellemi megújulás orgánumában, a *Nation* című folyóiratban vázolta föl (vö. Mc Cormack 1991b: 1176-77). Davisnél a nemzet szellemi felemelkedését szolgáló oktatás a függetlenség alapvető feltétele. „Tanuljatok, hogy szabadok lehessetek!" – írja *Influences of Education* (Davis 1998a: 246) című esszéjében. Davis nemzeti oktatáspolitikai elképzelése a nemzeti iskolák nemzetietlenségének a kritikájából indul ki (vö. Kelly 1998: 19-20):

> Ezek az iskolák […] nem *nemzetiek*, nem használják az ír nyelvet, és nem tanítanak semmi egyedien írt […]. Képzeljük el azt a *nemzeti iskolát*, amely Írország államáról és történelméről nem tanít többet, mint Belgiuméról vagy Japánéról. Beszéltünk olyan diákokkal, sőt tanárokkal a nemzeti iskolákban, akik saját falujukat leszámítva, teljesen tudatlanok voltak bármely írországi régió földrajzi arculatát illetően (Davis 1998c: 26-27).

A protestáns, angol anyanyelvű Thomas Davis ír nemzetfogalma a protestáns és a katolikus népességet is befogadó közösség elképzelésén alapult, ahol az összetartó erőt a nemzeti kultúrából táplálkozó *nemzeti lélek* teremti meg. A nemzeti oktatás fő feladata ezért a nemzettel kapcsolatos ismeretek tanítása. Davis *nemzeti kurrikulumába* az ír történelem,

gazdaság, művészetek, nyelv, társadalmi ismeretek és irodalom tartozik (Davis 1998a, Davis 1998c, Davis 1998e, Davis 1998f vö. Davis 1848, Kelly 1998, Moody 1994: 277, O'Hickey 1918: 35).

Mivel Davis oktatási missziójának fő elméleti forrása a nemzetet és a nyelvet organikusan összekapcsoló – Herder által megalapozott – eszmei irányzat volt, központi helyet kapott benne a *nemzeti nyelv* (lásd Herder 1983a: 316-45, vö. Kelemen 1990, Kelly 1998, Máté 1997: 43-44, Rathmann 1983). Davis szerint a nyelv összefogja és élettel tölti meg a nemzet lelkét, s igazolja önálló létét: „A nemzet saját nyelve nélkül csak fél-nemzet. A nemzetnek jobban kellene őrködnie nyelve, mint területe fölött – mert ez [a nyelv] biztosabb […] határ, mint az erődítmény vagy a folyó" (Davis 1998d: 174-75). Az angol anyanyelvű Davis számára az ír a nemzeti nyelv, mert egyedi módon fejezi ki az ír gondolat- és képzeletvilágot:

> A nyelv, amely egy néppel együtt növekszik […], szétválaszthatatlanul összeszövődik annak történelmével és földjével, és minden más nyelvnél alkalmasabb arra, hogy [a nép/nemzet] gondolatait a legtermészetesebb és leghatékonyabb módon fejezze ki (Davis 1998d: 173).

Thomas Davis az első modern ír nemzeti ideológus, aki az antikvárius érdeklődés keretein túllépve, az ír, mint a mindennapi kommunikációban használatos nyelv újjáélesztésére ad programot, és az oktatást jelöli meg a program központi intézményeként. A nemzeti oktatás azonban nála nem pusztán az iskolát jelenti: szerinte a család, az otthon a nemzeti nevelés elsődleges színtere. Davis felismeri, hogy a generációs átörökítés gyengülése végzetes a nyelv jövőjére nézve, ezért az ír szülőket teszi felelőssé a nemzeti kultúra és nyelv elsődleges átadásának a feladatáért (Davis 1998c: 31).

Davis nyelvélesztési elképzelésének egy további sarokköve az ír hanyatlásának a megállítása a még élő nyelvi területeken. Alapvetőnek tartja, hogy a natív első nyelvi körzetekben ír tanítási nyelvű iskolák működjenek: „Ha egyszerűen követelményként szabnánk az ír nyelvtudást az ír nyelvi kerületek nemzeti iskoláiban oktató tanároknak, és a tankönyvek ír nyelvű fordításaival látnánk el őket, őrizhetnénk a nyelvet ott, ahol még létezik" (Davis 1998d: 181).

Thomas Davis egyik legkiemelkedőbb szellemi örököse és nemzetet-oktatást-nyelvet egybefogó rendszerének a továbbfejlesztője, a szintén angol anyanyelvű, Patrick Pearse

(1879-1916) volt. Bár az 1916-os húsvéti felkelésben betöltött szerepe miatt Pearse elsősorban mint nacionalista forradalmár-költő és mártír él a köztudatban (lásd pl. Foster 2005, McCartney 1994a, McCourt 2004: 241-43), igazán nagyívű munkásságát a nyelvélesztő Gael Liga nyelv- és oktatáspolitikusaként fejtette ki a 20. század korai éveiben. Pearse rendszeresen értekezett az oktatást és a nyelvet érintő kérdésekről a Liga *An Claidheamh Soluis* című, általa szerkesztett folyóiratában, nézeteinek végső összefoglalását pedig a *Murder Machine* című, 1916-os munkájában találhatjuk. Davishez hasonlóan, Pearse-nél is a nemzeti iskolák kíméletlen kritikája indukálja a szabad ír nemzeti oktatás szükségességének a gondolatát. A cím „gyilkoló gépezet”-e a brit közoktatási rendszerre vonatkozik, amelyet Pearse szinte kizárólagosan tart felelősnek az ír nemzeti identitás, kultúra és nyelv hanyatlásáért:

> Az az angol dolog, amit Írországban oktatásnak neveznek, az ír nemzet tagadásán alapul […]; majdnem minden írországi iskolában azt tanítják a gyermekeknek, hogy tagadják meg a nemzetüket […]. A tagadásra tanítani egy gyermeket a legnagyobb bűn […], amit az állam elkövethet […]. Háromnegyed évszázaddal ezelőtt még létezett Írországban egy makacs ír dolog, amit sem Cromwell nem tudott legázolni, sem a büntetőtörvények nem tudtak összezúzni, sem ’98 rémségei nem tudtak elijeszteni, sem Pitt nem tudott megvásárolni: a nemzeti öntudat, amelyet leginkább a nemzeti nyelv őrzött. Háromnegyed évszázad [nemzeti oktatása] után ez a dolog szinte teljesen elveszett (Davis 1916: 374, 382).

Pearse a függetlenségét kivívó Írországban egy gyökeresen új oktatási rendszer kialakítását tartja szükségesnek, amely újjáélesztené a nemzetet, a nemzeti kultúrát, és kinevelné a személyiségében is szabad egyént (vö. Lee 1989b: 141-42). Ó Buachalla (1980b: xiv-xx) európai dimenziókba helyezi Pearse jelentőségét azáltal, hogy pedagógiai munkásságát a 20. század fordulóján egyre nagyobb teret nyerő, új európai oktatási-nevelési mozgalom összefüggéseiben tárgyalja. A gyermek egész individuumának a kreatív fejlesztése mellett érvelő neveléselméleti elképzelésekkel összhangban, Pearse a nevelés célját a gyermek teljes személyisége helyes növekedésének az elősegítésében látja: az olyan vallásos, hazafias, irodalmi, művészeti és tudományos oktatásban, amely fejleszti a karakterét, és a gondolkodás, a szépség, az olvasás és a tudás szeretetére neveli (Pearse 1916: 373-74).

Pearse oktatástervezete átfogó rendszert alkot: tárgyalja a struktúra, a tananyag, a tanár szerepe, a tanár-diák viszony, az oktatás nyelve, illetve a nyelvoktatás kérdéseit. Bár az ír nyelv, mint a nemzeti nyelv szerepel Pearse nemzetfogalmában, amelynek fontos szerepet kell kapnia a nemzeti oktatásban, Pearse nyelvoktatás-politikája realista, a 20. század eleji Írország tényleges nyelvi helyzetéből kiinduló megközelítést tükröz: „A nyelv kérdésében a kétnyelvűséget rendelném el" (Pearse 1916: 383).

A kétnyelvű oktatási rendszer, illetve a két- és többnyelvűséget támogató nyelvpolitika tanulmányozása céljából Pearse járt Walesben (1899) és Belgiumban (1905). Belgiumi látogatása után arra a következtetésre jutott, hogy a kétnyelvű nemzeti oktatás lenne a legcélravezetőbb modell Írországban. A *Murder Machine*-ben ezt az elképzelést finomította a döntő mértékben angol, és a lényegesen kisebb mértékben ír anyanyelvű populáció aktuális nyelvi szükségletei és a hosszú távú nemzeti nyelvpolitikai ideál szerint:

> […] nem alkalmaznám teljes egészében a belga rendszert […]. Írország 6/7 részben angol és 1/7 részben ír nyelvű. Belgium két, közel egyenlő részre oszlik: az egyik flamand, a másik francia […]. Mit tegyünk hát? Az ír legyen az oktatás nyelve azokban a kerületekben, ahol ez az otthon nyelve, és az angolt 'második nyelvként,' mint iskolai tárgyat oktassák […]. Ahol az angol az otthon nyelve, szükségszerűen angolnak kell az oktatatás 'első nyelvének' is lennie, de ezeken a helyeken fontosnak tartok egy kötelező 'második nyelvet' […], amely az iskolák 5/6-ában az ír lenne. Továbbá fontos, hogy ezt a 'második nyelvet' már az oktatatás legkorábbi szakaszában is használják, mint az instrukció nyelvét […]. Véleményem szerint csak így lehetne az írt, mint vernakuláris nyelvet helyreállítani az angolul beszélő Írországban" (Pearse 1916: 383-84).

Az, hogy Pearse-nek a vernakuláris ír nyelv visszaállítását megcélzó elképzelése mennyire volt lehetséges a 20. század eleji Írországban, itt nem kerül elemzésre. Tény azonban, hogy a bilingvis oktatásra vonatkozó elméleteit Pearse maga ültette a gyakorlatba az 1908-ban indított, *Scoil Eanna/St Edna's* elnevezésű, kétnyelvű iskolájában (vö. McCourt 2004: 244).

Pearse *Murder Machine*-je indokolja, hogy az Edwards (1985: 51-51) által felvázolt „nyelvi gyilkosság vagy anyanyelvi öngyilkosság" vitát (lásd 7.2.) analógiaként alkalmazzuk a nemzeti iskolák és a nyelvcsere kapcsolatát vizsgáló diskurzus tematizálására. Az eddig áttekintett vélemények – igaz változó erősséggel – a brit állam és a nemzeti közoktatás felelősségét hangsúlyozzák. Az utóbbi évtizedek ír „nemzeti kontra revíziós" történetírási

vitájának (lásd pl. Bradshaw 1994, Murphy 1994, McCartney 1994b) ír nyelvpolitikai dimenziójában azonban kirajzolódik az az álláspont, amely a 19. századi állam és az iskolák szerepét kiegyensúlyozottabban ítéli meg.

Lyons (1985: 88-89) szerint a Nemzeti Oktatási Bizottság tagjainak nem volt előre megtervezett, koherens politikájuk az ír nyelv kiirtását illetően; ezt igazolja, hogy a hetvenes évektől a bizottság engedményeket tett az ír nyelvnek: 1879-től az iskolák tanórai kereten kívül, választható, önköltséges óraként oktathatták a nyelvet, majd 1900-tól az opcionális ír nyelvórák bekerültek az órarendi keretbe. Hindley (1990: 23-24) vonatkozó megjegyzése, hogy az utóbbi engedélyeztetése attól függött, hogy a bizottsági tagok egyéb szempontból megfelelőnek találták-e az iskola színvonalát. 1902-ben a tanintézeteknek csak az 51%-a felelt meg a követelményeknek, és pont azok az iskolák maradtak alul, amelyek a szegény, ír nyelvi körzetekben működtek, s ebből adódóan tanári ellátottságuk és felszereltségük is gyenge volt.

Lyons (1985: 88-89) szintén a bizottság rugalmasságának tulajdonítja a kétnyelvű program 1904-es engedélyeztetését. A program keretei között mind az angol, mind az ír nyelv oktathatóvá vagy tanítási nyelvként alkalmazhatóvá vált az ír egynyelvű és a kétnyelvű körzetekben. Ó Buachalla (1980b: xxii-xxxiii) viszont a bilingvis program bevezetését az egyre befolyásosabb és a Patrick Pearset is a vezetői között tudó nyelvmozgalom, a Gael Liga vívmányaként értékeli. Sőt, Coolahan (1981: 33-36) az írországi kétnyelvű program elindítását európai kontextusba helyezi, és a – Pearse kapcsán már említett – új európai neveléstudományi mozgalom Nagy-Británniára gyakorolt hatásának az összefüggésében tárgyalja. Coolahan szerint az 1900-ban, Írországban elindított *Revised Programme for National Schools* sok tekintetben az európai és a brit, a gyerek- és gyakorlati képzés központú neveléstudományi gondolkodás irányvonalait tükrözte. Az oktatási reform-programnak egy fázisát jelentették az 1904-es újítások, amelyek között a kétnyelvű program egyetlen elemet alkotott, de hatékony megvalósításának erős korlátott szabott az alulfinanszírozottság (vö. Selleck 1968).

A brit kormány és a nemzeti iskolák kizárólagos felelősségét vitató elemzésekben hangsúly kerül a nyelvváltó közösség és intézményei szerepére, és felmerül a „nyelvi öngyilkosság” fogalma (vö. Craith 1996: 36, Greene 1993: 10-11). Lee (1989b: 28) szavaival:

> Az általános meggyőződéssel ellentétben, az iskolák nem gyilkolták meg az ír nyelvet […]. Nyelvi öngyilkosság játszódott le már 1845 előtt, [amelyben] a nemzeti mitológiában

dédelgetett Hedge School-ok sokkal nagyobb szerepet játszottak […]. A nyelv inkább egy honi magánvállalkozásnak, mint az állami politikának esett áldozatul.

Lee itt egy, a már általunk korábban is tárgyalt jelenségre utal (lásd 6.4.): az angol nyelvoktatás iránti igény már a natív társadalmi hierarchia legalsó szintjén is jelentkezett a 18. század végén, s ezt a nyelvi keresletet szolgálták ki az angol tanítására áttérő, *Hedge Schools*-nak nevezett, vidéki magániskolák.

Több elemzés kontinuitást állapít meg a natív Hedge Schools és az 1831-től működő nemzeti iskolák között, a fő kapcsolódási pontot az angol nyelv oktatásában és az ezt támogató tanári és szülői magatartásban megjelölve. Ó Tuathaigh (1990: 157-58) szerint a szülők „összejátszottak" a magániskolák tanáraival, hogy a gyermekeket az ír nyelv elhagyására kényszerítsék. 1831 után a nemzeti iskolák fölgyorsították a folyamatot. Coolahan (1981: 7) szavaival: „ A nemzeti iskolák folytatták a Hedge Schools azon hagyományát, hogy az angol nyelvre összpontosítsanak, arra a nyelvre, amelyre az üzleti életben […] és a kivándorláshoz szükség volt."

Az állami alapítású iskolák tehát nem oktatási és nem angol nyelvoktatási vákuumba érkeztek. A protestáns iskolák mellett egyre több katolikus felekezeti iskola jött létre, s bár már túl voltak fénykorukon, a legnagyobb kategóriát még mindig a Hedge School típusú intézmények jelentették – körülbelül 9.000 iskolával és 400.000 beiratkozott diákkal (Balfour 1903: 79 vö. Coolahan 1981: 9-10, Dowling 1968). Lee (1989b: 20-28) szerint egyfajta helycsere játszódott le a korábbi oktatási intézmények és az új, állami támogatású iskolák között. Ezt igazolja, hogy miközben 1831 és 1870 között a nemzeti iskolák száma jelentősen növekedett, 1870 körülre a Hedge School iskolák eltűntek. Ezzel párhuzamosan, nemcsak az angol nyelv oktatása, hanem az oktatói állomány tekintetében is átmenet figyelhető meg a két intézményrendszer között. Bliss (1977: 17) megállapítja, hogy a nemzeti iskolák első oktatói sokszor a korábbi magániskolák „produktumai" voltak.

A natív közösség és a nemzeti iskolák viszonyának vizsgálatakor mérlegelnünk kell a tanárok magatartását is. A tanárok ír emberek voltak, akik közül azok, akik katolikus vezetésű és a natív tömegeket oktató iskolákban dolgoztak, jórészt kétnyelvű háttérrel, s a legtöbb esetben Írországban megszerzett angol nyelvtudással rendelkeztek. Ó Huallacháin (1994: 32-33) azt mondja róluk, hogy „megosztottak" voltak, és hogy „bizonyos támogatást mutattak az ír nyelv iránt." 1871-72-ben a nemzeti iskolák tanárainak a kongresszusa határozatot fogadott el, amelyben a tanárok elkötelezték magukat, hogy minden, a rendelkezésükre álló eszközzel segítik az ír nyelvtanulást. 1874-ben a kongresszus arról döntött, hogy memorandumot

nyújtanak be a Nemzeti Oktatási Bizottsághoz az ír nyelv országos művelésének a bátorítása ügyében. De – amint Ó Huallacháin (1994: 33) megállapítja – a memorandum nem került benyújtásra, mert kérdéses volt az intézményi támogatás, és mert a tanárok egy része ellenezte azt.

Szintén Ó Huallacháin (1994: 25) figyeli meg, hogy az ír nyelvhasználat teljes kizárása az ír nyelvi körzetekben létesített iskolákból „a hatóságok, a tanárok és a szülők együttműködése" révén volt lehetséges. De Fréine (1977: 84-85) is azt hangsúlyozza, hogy a szülők és a tanárok együttes akarata tette az iskolákat az ír nyelv elhagyásának a hatékony eszközévé. Bár itt a natív környezetből érkező, kétnyelvű tanárok az „anyanyelvi öngyilkosság" fogalmával asszociálódnak, tekintetbe kell vennünk nyelvoktatással kapcsolatos magatartásuk megélhetési okait. A gyarapodó nemzeti iskolák rendszeres jövedelmet biztosító, értelmiségi karrierlehetőséget jelentettek a szegény agrártársadalomból kiemelkedni próbáló, fiatal katolikusok számára. Az iskolai angol nyelvet támogató tanári magatartás tehát a megélhetési forráshoz kapcsolódott, amely a szülői elvárások és az intézményi-anyagi támogatást nyújtó állam oktatás- és nyelvpolitikájának a találkozási pontjában eredt.

A tanári nyelvi magatartás értékelésénél egy további releváns szempont, hogy egy adott iskolában folyó oktatást az iskolát közvetlenül igazgató, a helyi lakosság többségét képviselő egyház felügyelte. Bár, mint láttuk, az állami terv a vegyes felekezetű iskolák országos elterjesztéséről szólt, az integrált iskolák kísérlete elbukott az egyházak ellenállásán, és húsz éven belül az egyes tanintézetek igazgatói helyi egyházi személyek lettek. Ez, a lakosság felekezeti megoszlásából adódóan, a katolikus egyház jelentős térnyerését hozta az oktatás területén. Amint Ó Buachalla (1988: 36-37) megfigyeli: „Az írországi katolikus egyház hatalmának és befolyásának a kiterjesztését elsősorban az oktatási rendszerben és az oktatási rendszer által érte el a 19. században." Edwards (1985: 54) és Henry (1977: 21) is egyetért abban, hogy a katolikus egyház nemzeti oktatási rendszerben képviselt nyelvpolitikája összhangban állt azzal a 18. század második felében elkezdődött folyamattal, amelynek során az ír katolikus egyház és a natív nyelv többszáz éves kapcsolata meggyengült (vö. 6.3.). Edwards (1985: 54) így sommázza a korabeli egyházi nyelvpolitikát: „Jobb a lelkeket megmenteni, mint az ír nyelvet." Ezzel összhangban, sok vezetésű elemi iskolában aktívan diszkriminálták az ír nyelvet.

A nemzeti oktatás és az ír-angol nyelvcsere viszonyának többszempontú elemzéseiben központi helyet foglal el az iskolák tulajdonképpeni „nyelvi piacát" adó helyi populáció nyelvi attitűdrendszerének a vizsgálata. A szülői nyelvi attitűdökről szólva, de Fréine (1977:

84-85) megállapítja, hogy az iskolák azért zárták ki az ír nyelvet az oktatásból, mert az érintett lakosság körében nem volt rá igény. A vonatkozó kutatások gyakran kitérnek az ír egynyelvű és kétnyelvű szülők szélsőséges magatartásformáira. A szülők nem pusztán előnyben részesítették az angol nyelvet, hanem aktívan – gyakran a fizikai fenyítés eszközével – igyekeztek elfojtani az ír nyelv használatát a fiatalokban (vö. de Féine 1977: 84-85, Greene 1993: 10-11).

A nagy éhínség tárgyalása kapcsán kitértünk arra, hogy a szülők miként döntöttek az ír nyelv generációs átörökítésének a megszakításáról és az otthoni nyelvhasználatból való kirekesztéséről. Ebben a tekintetben a nemzeti iskolák kizárólagos angol nyelvű közege találkozott a szülők által képviselt oktatási és nyelvi piaci igényekkel. Wall (1969: 87) érvelését alapul véve, a 19. századi natív ír populáció inkább aktív résztvevője, mint passzív elszenvedője volt az angol nyelvű oktatás terjesztésének. Wall szerint a brit kormánynak a közoktatás bevezetésével megcélzott elsődleges szándéka, azaz a politikailag lojális, törvénytisztelő brit állampolgárok kinevelése megbukott, mert azt az ír szülők nem támogatták; a választott módszer, az angol nyelvű oktatás viszont sikeres volt, mert az a szülők együttműködésével zajlott. Ezt igazolja, hogy az iskolalátogatás növekedésével az ír nyelvi területeken is fölgyorsult az angol térnyerése.

Mint láttuk, a „hasznos nyelv” iskolai oktatása iránti igénynek a gazdaságilag, társadalmilag leghátrányosabb helyzetű csoportok körében történő megjelenése a 18. század végéhez és a Hedge Schools-hoz köthető. A 19. század körülményei között az angol nyelv „hasznosságának” és az ír nyelv „haszontalanságának” az „igazsága” ezen társadalmi réteg számára megkérdőjelezhetetlenné vált. Ezt szemlélteti P. K. Keenan, vezető tanfelügylő 1856-os jelentése:

> Természetes a kérdés, hogy ezt a teljességgel írástudatlan embercsoportot, hogyan keríthette a hatalmába ilyen erős szenvedély a tanulás iránt. A szenvedély egyetlen meghatározó vágyra vezethető vissza – a vágyra, hogy angolul beszéljenek. Úgy látják […], hogy a jólétnek megvan a saját nyelve […], és miközben szeretik az apáiktól örökölt nyelv ritmusát, lágyságát és melegségét, felismerik, hogy a bizonytalanság és a szegénység megkülönbözteti a saját sorsukat az angolul beszélő emberekétől […]. A szerencse kulcsa az angol nyelvtudás erejében van, és a szívükben ég a vágy, hogy ezt az erőt birtokolják […]. A hasznosság elve és nem a tanulás absztrakt ideája motiválja őket, hiszen nem tudnak semmit az irodalom örömeiről vagy a tudomány szépségéről és

csodáiról. A tudás tehát, amelyre az iskolában szomjaznak, az angol nyelvhasználat elsajátítására korlátozódik (id. Ó Huallacháin 1994: 25-26).

Keenan leírása a 19. századi írországi koloniális diskurzus megnyilvánulása az ír-angol nyelvcsere lezárulásának a kontextusában. Keenan, az állami iskolák tanfelügyelője, a koloniális elit paternalizmusával szemléli az anyanyelvét utolsó natív csoportként elhagyó szegény, vidéki lakosság nyelvi viselkedését, az írországi angol nyelvi kolonizáció kiteljesedésének a pillanatában.

Mit mondhatunk tehát a 19. századi ír nyelvi kérdés és a nemzeti oktatási rendszer összefüggéseinek a – vonatkozó nyelvpolitikai diskurzust is áttekintő – tárgyalása végén? Véleményünk szerint az angol nyelvű nemzeti iskolák térhódításának és az ír-angol nyelvcsere gyors lezáródásának az egybeesése a hétszáz éves brit kolonializmus kulturális és nyelvi stratégiájának a győzelmét jelezte (vö. Mac Siomóin 1994: 48-49). Az idézett elemzések hangsúlykülönbségei arra hívják föl a figyelmet, hogy a 19. századi nyelvi folyamatok résztvevőinek tényleges szerepét csak az írországi gyarmati történelem egész folyamatának a fényében látjuk reálisan. Nem értünk egyet azokkal a munkákkal, amelyek az ír-angol nyelvcsere kérdésében a 19. századra helyezik a fő hangsúlyt, mert elfedik azt a tényt, hogy a 19. század küszöbén az egész ír társadalom visszafordíthatatlanul készen állt a nyelvi anglicizáció kiteljesítésére, azaz a nyelvcsere lezárására. A 19. századi nyelvi váltás dimenziói – a numerikus nagyság és a sebesség – a drámai események és a modernizációs változások hatása és az ezektől jelentősen érintett, még ír nyelvű közösség demográfiai méretei miatt voltak rendkívüliek.

A nemzeti iskolák ír-angol nyelvcserére gyakorolt tényleges befolyását tehát csak az írországi angol kolonizáció egész folyamatát figyelembe véve, és a következő tényezők együttes vizsgálatával érthetjük meg: a koloniális történelem következtében kialakult ír társadalmi viszonyok; Nagy-Britannia és Írország Uniójának a politikai rendszere; a gyarmati hatalom anglicista oktatás- és nyelvpolitikai céljai – modernizált stratégiákkal és eszközökkel; az ír nyelv kereskedelmi, jogi, adminisztratív és írásbeli „láthatatlansága;” és a kolonizált helyzetű és mentalitású, ír nyelvi populáció nyelvi attitűdrendszere.

7.4. A modern politikai és nemzeti tömegmozgalmak hatása az ír nyelv presztízsére és használatára

A 19. századi Írország kutatásának egyik fókusza a modern politikai mozgalmak kialakulása és megerősödése. A nemzeti tömegmozgalmak a Nagy-Britanniával való Unió

elégtelenségeiből, az ír társadalmat hátrányosan érintő körülményeiből nőttek ki. A század első felének két nagy megmozdulása a katolikus középosztálybeli Daniel O'Connell köré csoportosuló, katolikus mozgósítású, *Catholic Association* és *Repeal Association* volt. Az éhínséget követően, a függetlenség kivívásáig, az ír politikai életet három szervezett mozgalom uralta: a szabad ír köztársaságot megcélzó, feniánus *Irish Republican Brotherhood* (*IRB*), az alkotmányos nacionalizmus platformján álló, Írországnak parlamenti-kormányzati függetlenséget követelő *Home Rule Movement* és a feudális birtokviszonyok megszüntetéséért, valamint a földosztásért küzdő *Land League* (lásd pl. McCartney 1994a, Moody 1994, Whyte 1994).

Mivel a 19. századi ír tömegmozgalmak felsorakoztatták a még ír nyelvű közösségeket magukban foglaló, alsó-középosztálybeli és agrárrétegeket, és mivel a mozgalmak vezetői több esetben ír anyanyelvi háttérből érkeztek, fölmerül a kérdés, hogyan viszonyultak e mozgalmak az ír nyelvhez, milyen nyelvi, nyelvpolitikai magatartást mutattak, s összefüggésbe hozható-e a nemzeti politika térnyerése a nyelvcsere fölgyorsulásával.

A fenti kérdésekre választ kereső munkák többsége egyetért abban, hogy a 19. századi, az ír nyelvű tömegekre is kiterjedő politikai megmozdulások siettették az ír-angol nyelvcserét. Az indokok két csomópont köré gyűjthetőek: a modern politika nyelve Írországban az angol volt, ezért a mozgalmak érdekérvényesítő képességének a feltétele volt az angol nyelvhasználat; továbbá, az éhínséggel bezárólag, az élő ír nyelv presztízse olyan mélypontra süllyedt, hogy a kultúr- és nyelvi nacionalista talajon álló Gael Liga 1893-as színrelépéséig, az ír nyelv nem játszhatott központi szerepet a nemzeti tömegmozgalmak ideológiai készletében (vö. Hindley 1990: 14, Hobsbawm 1990: 106-107, Ó Huallacháin 1994: 26, Wall 1969: 88-89).

Az ír nyelv és politika 19. századi kapcsolatáról Ó Huallacháin (1994: 26) a következőket mondja: a kialakult rendszer az angol használatát kívánta meg bármely politikai vagy társadalmi, lojális vagy felforgató, törvényes vagy törvénytelen szervezkedésben. Bár az ír használata előfordult a tömegek mozgósításakor és a szervezeti tagok egymás közötti, napi kommunikációjában, a politika nyelve – beleértve a brit ellenes politikáét is – az angol volt. A mozgalmárok angol rangfokozatokat viseltek, angol röpiratokat írtak, angol nyelvű beszédeket mondtak, és még az ír függetlenségről szóló, szeparatista „népi dalok" is angolul szóltak.

Wall (1969: 88-89) véleménye, hogy a tömegek bevonása az angol nyelvű országos politikába siettette a 19. századi ír nyelvcserét. Wall például kiemeli az angol nyelvű publicitás szerepét: az ír függetlenségi mozgalmak hatékony eszköze volt a brit és az amerikai

közvéleményt megcélzó, az angol nyelvű nyomtatott sajtó eszközével szerzett nyilvánosság; ugyanakkor s az angol nyelvű újságok az otthoni tömegeket is érdekelték, mert informálták őket vezetőik sorsáról és eredményeiről.

Az ír történelem első országos tömegmozgalmai a katolikus közösség által „liberátorként" tisztelt, karizmatikus vezető, Daniel O'Connell (1775-1847) nevéhez fűződnek. O'Connell 1823-ban indított, s 1829-ben a teljes katolikus emancipációt kivívó mozgalma a katolicizmus rehabilitációját és egy domináns, katolikus középosztálybeli kultúra elterjedését eredményezte Írországban. A Catholic Association első ízben teremtett szövetséget a katolikus középosztály és agrárrétegek között, s a tömegek helyi szervezése révén, az ír katolikus egyház először vállalt nyíltan politikai szerepet. Bár a vívmányok – parlamenti képviselet, közigazgatási, katonai és polgári tisztségek elérhetősége – elsősorban a középosztálynak jelentettek politikai és gazdasági hasznot, vitathatatlan a győzelem pszichológiai és önbecsülésbeli hozadéka a szegény agrárnépesség számára. Ugyan hasonló méretű tömegeket mozgósított, O'Connell második, Repeal Association elnevezésű mozgalma kudarcot vallott az 1840-es években. Az ír alkotmányos nacionalizmus hagyományát megteremtő mozgalom lényegében Írország képviseleten alapuló törvényhozási szuverenitását kívánta helyreállítani, a brit kapcsolat megtartásával (id. Hepburn 1980:14-15). A bukás fő oka az volt, hogy a brit parlamenti képviselők a birodalom szétesését vizionálták az Unió visszavonásának hosszú távú következményeként, ezért O'Connell indítványát egyöntetűen elutasították (vö. McDowell 1952: 31-35, Mc Cormack 1991a: 1070, Whyte 1994).

O'Connell az ír nemzeti történetírás kiemelten kezelt alakja, mégis, az ír nyelv 19. századi hanyatlásának a kontextusába helyezve, szerepe árnyaltabbá válik. Wall (1969: 81) szerint minden mai ír iskolás azt vallja, hogy a katolikus klérus, a nemzeti iskolarendszer és Daniel O'Connell „gyilkolta meg" az ír nyelvet. A két fő ok, amiért a „felszabadító" a nyelv meggyilkolásának a fogalmával került összefüggésbe: az ír nyelv jövőjét illető nyelvpolitikai deklarációja, illetve a politikai tömegmozgalmakban demonstrált és a natív tömegek szemében üzenet és minta értékű nyelvi viselkedése.

A Kerry megyéből származó, gael gyökerű, ír anyanyelvű Daniel O'Connell sokat idézett mondata, hogy „[sajnálkozó] sóhaj nélkül nézné végig, amint az ír nyelv fokozatosan eltűnik a használatból, és az üzleti élet, valamint a politika terén a hasznosabb angol nyelvnek adja át a helyét" (id. Kiberd 1996: 136-37 vö. Corkery 1968: 112, Edwards 1985: 54, McCourt 2004: 181). O'Connellnek egy további, az angol nyelvű iskolák terjedése idején a natív szülők számára hangsúlyos nyelvpolitikai kijelentése az volt, hogy a gyermekeket angol

nyelven kell oktatni, mert az angol megfelelőbb nyelv az üzlet, a szakmai tevékenység és a kivándorlás modern világában (Kiberd 1996:134-36).

O'Connell nyelvi viselkedése következetesen összhangban állt nyelvpolitikai állásfoglalásával: a nyilvánosság előtt, szóban és írásban, az angol nyelvet használta. Politikai mozgósításának újszerű eszköze volt az úgynevezett *giant meetings*, 'óriás összejövetelek' szervezése. Ezeket a békés demonstrációkat sok százezres tömegek látogatták, s bár a hallgatóság soraiban bőven akadt ír egynyelvű, vagy ír anyanyelvű bilingvis, O'Connell beszédeit angolul tartotta, azzal az indokkal, hogy üzenetének el kell érnie a másnap reggeli angol újságok olvasóihoz (Kiberd 1996:136-37, Whyte 1994: 256-58). J. Venedy (1844 id. de Fréine 1977: 81), az O'Connell 1843-as kampányáról tudósító német újságíró jegyezte föl, hogy a Stabannonban tartott nagygyűlésen, a protestáns King tiszteletes intézett ír nyelvű beszédet a közönség azon tagjaihoz, akik nem értettek angolul.

Mc Cormack (1991b: 1175) figyeli meg, hogy O'Connell a propagandisztikus nyelvhasználat új technikáit vezette be, amelyben az erőteljes, ismételt jelszavak – *Catholic Emancipation*, *Repeal of Union* – a zsurnalizmus hatékonyságával párosultak. A kortárs T. Wyse jegyezte föl 1829-ben, hogy O'Connell monstre összejövetelei óriási hatással voltak a tömegekre. Leírt beszédeit „végtelen szorgalommal olvasták, fejből megtanulták, megvitatták, idézték" – s tegyük hozzá, mindezt angolul (id. O'Ferrall 1981: 50). O'Connell tehát egyszerre hatott a nemzeti politika nyelvezetére és a tömegek politikával kapcsolatos nyelvhasználatára. Őt követően az ír nemzeti ügy nyelvi megjelenítése az angol lett. A tömegek politikai diskurzusa, a politikai közbeszéd pedig az o'connelli angol nyelvhasználati mintából merítette stilisztikai, lexikális elemeit – az ír nyelvi területeken is.

S nem kevésbé fontos O'Connellnek a katolikus népesség nyelvvel kapcsolatos értékrendjére gyakorolt hatása sem. Duvergier de Hauranne, O'Connell francia megfigyelője írja 1826-ban: „O'Connell a népből való. Tükör ő, amelyben az írek önmaguk tökéletes képmását látják. Hat millió ember érzéseinek, szenvedélyének, sőt előítéleteinek ad ékesen szóló hangot" (id. O'Ferrall 1981: 50-51). A katolikus tömegek tehát modell értékű önmegjelenítésüket látták-hallották O'Connellben, aki szabadságot adott nekik és angolul beszélt. A szabadság fogalma így az angol nyelvhasználattal asszociálódott a katolikus tömegek értékrendjében.

Természetesen O'Connell ír nyelvpolitikai magatartásának az egyoldalú megítéléséhez vezet, ha azt kiszakítjuk a 18. század végi, 19. század eleji Írország társadalmi közegéből és a korabeli Európa és az Egyesült Királyság szellemi áramlatainak az összefüggésrendszeréből. Bár O'Connell első nyelvi környezete az írül beszélő, délnyugati Kerry volt, gyermekkorának

ideje alatt, a 18. század utolsó negyedében már ezeken a területeken is megfigyelhető volt egyfajta gyakorlatias nyitottság az angol nyelv elsajátítása és használata iránt (lásd 6.4., 7.3). Ó Tuaghaigh (1975) szerint O'Connell nyelvi pragmatizmusa fiatalkori gael környezetének általános nyelvi attitűdjét tükrözte. Felsőbb iskoláit a corki környezetből kiszakadva, például az észak-franciaországi *College de St. Omer*-ben végezte, amelyről Wall (1969: 85) megjegyzi, hogy azok közé a nagynevű, kontinentális katolikus intézetek közé tartozott, amelyek kiváló angol és klasszikus képzést nyújtottak, s amelyek a korabeli ír katolikus felső- és középosztály szemében a szellemi-oktatási értéket képviselték. A 19. század fordulóján, a fiatal, jogi diplomával rendelkező O'Connell ennek a társadalmi rétegnek volt a tagja.

Mindezen túl, O'Connell felnőttkori, politikusi gondolkodását a felvilágosodás eszmeköre és annak angol földön Jeremy Bentham (1748-1832) által kialakított, a társadalmi hasznosság elvén alapuló rokon-elmélete, a *benthamizmus* formálta. O'Connell nagy tisztelője és hű követője volt az Angliát és Írországot is „meghódító" benthamizmusnak. Bentham filozófiai alapvetése szerint, minden társadalmi cselekvésnek a legtöbb ember számára elérhető legnagyobb jó, legnagyobb boldogság megteremtésére kell irányulnia (Duddy 2002: 217, Harvie 1997: 436-437, Heesom 1984: 34-35). O'Connell értelmezésében a benthamizmus írországi alkalmazása a számszerű többségben lévő, katolikus lakosság helyzetének a javítását, azaz emancipációját írta elő (Duddy 2002: 218). O'Ferrall (1981: 138-39) kifejti, hogy O'Connell az anglicizációban az ír katolikus tömegek teljes felszabadításának az alapelemét látta. A felvilágosult, utilitarista O'Connell a kulturális szabadságban és az egyetemes értékekben hitt, ezért politikai tartalomtól mentesen kezelte az ír nyelvet. A felvilágosodás univerzalizmusa és a benthamista hasznosság elve ötvöződik O'Connellnél, amikor az angol nyelv elsajátítására és használatára bátorítja az ír tömegeket, és amikor amellett érvel, hogy „hatalmas előny lenne az emberiség számára, ha a föld minden lakója egy nyelven beszélne" (id. Corkery 1968: 112).

A nagy éhínség utáni megrázkódtatásból az 1850-es évek végén ocsúdott az ír politikai társadalom, s a század második felében – a már korábban felvázolt – három fontos, módszereiben eltérő, de társadalmi beágyazottságában átfedést mutató mozgalom bontakozott ki. Bár Charles Stuart Parnell, a Home Rule mozgalom vezetője protestáns volt, e politikai mozgalmakról elmondható, hogy a többségi katolikus közösséget sorakoztatták föl.

A három mozgalom közül a nemzeti önrendelkezésért küzdő Home Rule jelentkezett időben a legkésőbb, és az 1880-as évektől az 1910-es évekig, az írországi politikai élet centrumát foglalta el. Széles nemzeti összefogást teremtett a parlamenti és a republikánus nacionalista csoportok között, és elnyerte a brit liberálisok támogatását is. Azonban több

elemző (vö. pl. Hepburn 1980: 60, Ó Fiaich 1969:109-110) kiemeli, hogy a mozgalmat irányító *Irish Party* vezető politikusai érdektelenek maradtak a szuverén Írország kulturális jellegét érintő kérdések iránt – amelyek pedig pont az 1890-es évektől jelentkeztek az ír nemzeti gondolkodás palettáján –, s nem törekedtek a szorosabb együttműködés kialakítására az egyre erőteljesebb, kortárs ír nyelvmozgalommal, a Gael Ligával.

A Home Rule-t időben megelőző, feniánus és földreform mozgalmak között fölvázolható párhuzamok közvetlen összefüggésbe hozhatóak ezen mozgalmak nyelvpolitikai és a nyelvhasználatra gyakorolt szerepével. Az 1858-ban kibontakozó, feniánus-republikánus IRB az Angliától való teljes, szükség esetén fizikai erővel kivívott elszakadásért konspirált, az 1879-ben megalakult *Land League*, 'Föld Liga,' célja pedig az ír agrártársadalom földhöz juttatása volt. Általánosságban mindkét mozgalomról elmondható, hogy vezetőségét és tagságát tekintve a katolikus alsó-középosztályt, illetve a szegény agrárrétegeket képviselte, illetve, hogy erős tömegbázissal rendelkezett az ország délnyugati, nyugati, corki és connachti térségében, és, hogy éppen ezért, angol nyelvhasználatával siettette ezeknek a területeknek az ír nyelvi erodálódását (vö. Deane 1991c: 275-76, Lee 1989b: 57-58, Moody 1994).

John Devoy, az IRB amerikai testvérszervezetének egykori vezetője, az 1926-os *Gaelic American*-ben megjelent cikkében – tehát jó fél évszazad távlatából – az ír nyelv restaurációjával hozza összefüggésbe az írországi feniánus mozgalmat: „A nyelv visszahozatalának a szándéka ugyanolyan erős volt a feniánusok körében, mint az ír köztársaság kikiáltásáé. … Ha a feniánus mozgalom győzött volna, azonnali, hatékony intézkedéseket vezetett volna be a nyelv restaurációjának az érdekében" (id. Ó Fiaich 1969: 110). Tudjuk, hogy több feniánus az ír nyelv elkötelezett híve volt: például O'Donovan Rossa, a mozgalom emblematikus vezetője, egy kilakoltatott földbérlő ír anyanyelvű fia, ír nyelvű boltot nyitott Skibereenben, s a bolt reklámanyagát is írül készítette, később pedig ír nyelvet tanított Dublinban (Ó Fiaich 1969: 110). Ugyanakkor az IRB 1867-es, angol nyelvű proklamációját olvasva nem találkozunk a politikai szeparatizmus érveinek kulturális-nyelvi alátámasztásával, Írország kulturális és nyelvi önállóságának a politikai érvként történő használatával (id. Lee 1989b: 54). Lee (1989b: 57-58) pedig kiemeli, hogy a feniánus mozgalom a délnyugati, nyugati területeket is bevonta a nemzeti politikai öntudat fő áramába, és sokat tett „a nyugati mentalitás modernizációjáért." Ez a nyelvi mentalitások szemszögéből nézve, kétségtelenül, az angol használatára történő áttérés gyorsítását jelentette.

A Föld Ligát Michael Davitt (1846-1906) alapította Mayo-ban, Connacht tartomány legnyugatibb megyéjében. A modern Írország legnagyobb tömegmozgalmává fejlődő Liga maga mögött tudhatta az egész nemzeti Írország, valamint a katolikus egyház támogatását is,

társadalmi bázisát azonban a koherens csoporttá szervezett, kiszolgáltatott bérlői sorban élő agrártársadalom alkotta. Bár Michael Davitt Mayo megyei szülők ír anyanyelvű gyermeke volt, Corkery (1968: 122) följegyzi, hogy a Föld Liga ártott a natív nyelvnek, mivel propaganda munkáját és ügyvezetését angol nyelven végezte, s „az [angol parlamenti] alsóház retorikájával árasztotta el még a Gaeltacht szívét is." A Liga helyreállította ugyan az éhínség következtében megbomlott integritású paraszti társadalom összetartását, de angol nyelven.

Mind az IRB, mind a Föld Liga erős kapcsolatokkal rendelkezett az ír „exodus" következtében kialakult, és a 19. század második felére anyagilag megizmosodott, észak-amerikai ír diaszpóra körében. A kapcsolattartás folyamatos volt az Amerikában élő és az otthoni mozgalmárok között, és több írországi vezető hosszú éveket töltött amerikai emigrációban. Kiberd (1996: 2) szerint „a száműzetés az ír nacionalizmus gyerekszobája volt." 1858-ban egyszerre alakult meg az írországi IRB és amerikai testvérszervezete, az utóbbi John Devoy vezetésével. Michael Davitt az írországi IRB-ben kezdte politikai aktivista karrierjét. Letartóztatása és bebörtönzése után amerikai emigrációba menekült, s onnan hazatérve alapította meg a Föld Ligát, amely jelentős támogatást és anyagi segítséget kapott az ír-amerikai nacionalista közösségtől (vö. Moody 1994).

A modern írországi mozgalmak kiterjedése a nemzetközi – USA-beli, kanadai, ausztrál – diaszpórára, erősítette az ír nemzeti politika angol nyelvű beágyazottságát. Az angol nyelv volt a kommunikáció természetes eszköze az írországi és az angol nyelvű világban élő, kivándorolt és emigráns csoportok között, s az angol volt a szükséges eszköz az emigráns országok közvéleményének a befolyásolására, a nemzetközi figyelemfelkeltésre, s ezáltal a brit kormányra irányuló nyomás gyakorlására.

Michael Davitt *The Fall of Feudalism in Ireland* című, 1904-es munkájában az „ír faj"-t, mint az egész nemzetközi ír közösséget befogadó, koherens etnikumot definiálja. A nyelvi azonosság kérdésére Davitt nem tér ki, talán éppen azért, mert az óceán két partján jelenlévő „kelta eredetű nemzetiség" közös nyelve csak az angolszász eredetű angol lehetett.

> Az ír fajnak helye van a mai világ eseményeiben […]. Összesen 20 millióan vagyunk a föld népességén belül, és bár a [20 millió] 4/5-e Írországon kívül él, ők is erős tényezők […] az ország politikai sorsának […] az alakításában […]. Írország és faja küldetést tölt be a világban, nemzeti karaktere, sajátos egyénisége és gondolatvilága markánsan megkülönbözteti az angolszász léttől […]. Írország nem áll külhoni szövetségesek nélkül, hála fajunk tengeren túli erejének (Davitt 1904: 279).

7.5. A Gael Liga és az ír nyelv megmentésének a kísérlete

A 19. századi ír nyelvi kérdés látszólagos nagy ellentmondása, hogy miközben a korszak a nyelv „leértékelődését” és rendkívüli hanyatlását hozta az anyanyelvi beszélők körében, a 20. század fordulójára az ír addigi történetének egyik leglátványosabb presztízsnövekedését élte át, mint nemzeti nyelv. A presztízsnövekedés a *Gaelic League,*’Gael Liga’, működésében kiteljesedő nyelvmozgalomnak volt köszönhető.

Az ír nyelvmentő mozgalom európai eszmetörténeti keretét a német romantikában gyökerező, Johann Gottfried Herder (1744-1803), Johann Gottlieb Fichte (1762-1814) és Johann von Humboldt (1767-1835) nevével fémjelzett, kultúr- és nyelvi nacionalizmus ideológiája adja (vö. Brown 1991b: 516, Edwards 1985: 23-27, Smith 1971: 182). A nyelvet és a nemzetet összekapcsoló, „nyelvében él a nemzet” gondolatot Írországban Thomas Davis írásaiban követhetjük először nyomon (lásd 7.3. vö. Faragó 1991). Davis a modern ír nyelvélesztés előfutára is volt, akinek az élő nyelv megmentésére vonatkozó, az 1840-es évekbeli elképzelései hatással voltak a 19. század végén kibontakozó nyelvmozgalomra (Ó hAilín, 1969: 93-94).

A nagy éhínség és a nemzeti iskolák okozta ír nyelvi veszteség a „nyelvhalál=nemzethalál” vízióját vetítette előre az ír nemzetet az ír nyelvvel szükségszerűen összekapcsoló, „ír Írország” kultúr-nemzeti gondolatkörben. Ennek következtében az ír nyelv fogalma új megközelítést nyert: a 19. század első felében még domináns antikvárius érdeklődést az élő, de rohamosan hanyatló nyelv problematikája, illetve a nyelvvel kapcsolatos aktuális kultúr-, nyelv- és oktatáspolitikai kérdések váltották föl.

A 19. századi ír nyelvmozgalom elindulása az 1870-es évekhez köthető: az 1876-ban megalakult *Society for the Preservation of the Irish Language* programjának központi elemei az ír nyelv oktatása, standardizációja és modern irodalmi használata, valamint a kétnyelvű társadalom elképzelése voltak. A társaságból 1879-ben kivált *Gaelic Union* elsőként szorgalmazta az ír nyelv középiskolai bevezetését, és az egyesület folyóirata, a *Gaelic Journal* fontos fórum volt a nyelvvel kapcsolatos vélemények kifejtésére és ütköztetésére. Az 1870-es évek kezdeményezéseinek eredményeként az ír nyelv oktatása, *Celtic* címen, 1878-ban bekerülhetett a hivatalos középiskolai tananyagba, s az ír – történetében először – helyet kapott a modern állam rendszerében (vö. Ó hAilín 1969: 93-96, Ó Huallacháin 1994: 38-40, Ó Riagáin 1997: 8).

Az ír nyelvmozgalom nemzeti tömegmozgalommá szerveződését az 1893-ban megalakult *Gaelic League/Connradh na Gaedheilge* tevékenysége hozta meg. A Gael Liga története és jelentősége széles körű tudományos feldolgozottsággal bír (lásd Brendan 1993, De Blaghd 1993, Garvin 1987, Greene 1993, Grote 1994, Hutchinson 1987, Mac Aodha 1993, Murray 1993**,** Nowlan 1993, Ó Fiaich 1993, Ó hAilín 1969, Waters 1977). Ezért itt egy rövid áttekintést adunk a Liga korai, 19. század végi, 20. század eleji működéséről, majd a programadó vezető Douglas Hyde nyelv-és kultúrpolitikai diskurzusát elemezzük.

A nemzet kulturális és nyelvi szuverenitását hangsúlyozó Gael Liga megalakulásának és növekedésének az a politikai vákuum adott teret, amely Parnellnek, a Home Rule mozgalom nemzeti összefogást teremtő vezetőjének 1891-es halála után keletkezett az ír politikai arénában. (vö. Callanan 1992, McCartney 1994, Ó Huallacháin 1994: 41-51). A Liga mind programjában, mind szervezeti felépítésében áttörést hozott az ír nyelvmozgalomban. Deklarált missziója az ír nemzeti nyelv újjáélesztése volt, s ez 1900-ra a következő fő célok körül kristályosodott ki: az ír nyelv megőrzése, mint Írország nemzeti nyelve és terjesztése, mint az ország beszélt nyelve; a létező ír irodalom tanulmányozása és publikálása, illetve egy modern ír nyelvű irodalom művelése. A célok eléréséhez a mozgalom vezetői alapvető fontosságúnak tartották a nyelv presztízsének a növelését és a natív lakosság negatív ír nyelvi attitűdjének az átalakítását. Ugyanakkor a Liga nyelvpolitikai diskurzusában inkább a társadalmi kétnyelvűség programja, és nem az angol nyelv kiszorításának az elképzelése követhető nyomon (vö. Hindley 1990: 24, Ó Riagáin 1997: 10, Ó Huallacháin 1994: 52-53).

Mivel a Liga célja az ország legtávolabbi részében élő anyanyelvi beszélőket is megszólító, országos hálózat kiépítése volt, szervezetének kialakításában a modern írországi politikai tömegmozgalmak, elsősorban a Land League mintáját követte (Ó Huallacháin 1994: 52, Ó Riagáin 1997: 8, MacCartney 1973: 79). 1901-ben a Ligának 120 ír nyelvi ’irodája’ volt szerte az országban. 1904-ben már 600 helyi iroda működött, 50.000 taggal, 1908-ban pedig 950 iroda, 100.000 taggal – beleértve a Nagy-Britanniában és az Amerikai Egyesült Államokban lévő csoportokat is. A hálózat elsődleges feladata az ír, mint idegen/második nyelv oktatása volt, de nagy hangsúly került a nyelv használatára lehetőséget nyújtó kulturális fesztiválok, társadalmi összejövetelek szervezésére is (vö. Garvin 1987: 50, Grote 1994: 77, Ó hAilín 1969: 97-98, Ó Riagáin 1997: 9).

A Gael Liga nyelvmentő tevékenységében egy komplex oktatáspolitikai program foglalta el a központi helyet. Nyelvoktató irodáinak a hálózata országosan lehetővé tette az ír nyelv felnőttkori tanulását. Bár kevés angol anyanyelvű vált folyékony ír nyelvi beszélővé, a Liga Írország első modern felnőttoktatási rendszerét hozta létre (Ó Fiaich 1993: 63).

A nyelvmozgalom sikeres kampányt folytatott az ír nyelv iskolai státuszának a javításáért. A cél az volt, hogy ír nyelvű oktatás folyjon az ír anyanyelvű területeken, az angol anyanyelvű területeken pedig az ír órarendi tantárgyként bekerüljön az iskolai tananyagba. 1900-ban a Liga elnyerte a Nemzeti Oktatási Bizottság hozzájárulását az ír nyelv tanórai kereteken belüli iskolai oktatásához. 1922-re az ír nyelvet oktató tanintézetek aránya 1%-ról 25%-ra emelkedett. A legnagyobb áttörést a kétnyelvű program engedélyeztetése hozta 1904-ben: kidolgozott tantervek alapján, az ír vagy az angol lehetett az oktatási nyelv azokon a területeken, ahol az ír volt a többségi lakosság első nyelve. Az ír nyelv tehát első ízben jelent meg, mint hivatalos oktatási nyelv. A program kettős céllal bírt: a szóbeli és írásbeli ír nyelvtudás teljes elsajátítása, valamint az angol nyelv megfelelő elsajátítása az ír anyanyelvű diákok által. 1915-16-ban a „tiszta Gaeltacht" területek iskoláinak 50%-ában folyt ír tanítási nyelvű oktatás (Hindley 1990: 24, Ó hAilín 1969: 99, Ó Huallacháin 1994: 54-55, Ó Riagáin 1997: 9-11, vö. Pearse 1916).

A Liga figyelmet szentelt a módszertani kérdéseknek is: néhány évvel megalakulásuk után, az ír nyelvoktató irodák a korszerű *direkt módszert* kezdték alkalmazni (lásd pl. Bárdos 2005: 65-74). Az ír nyelvi tanárképzés fejlesztésére a Liga 1904-től „nyári egyetemeket" szervezett – gyakorta ír nyelvű területeken: Corkban, Mayoban, Waterfordban, Doneghalban. 1905-15 között a Gael Liga 3.100 ír nyelvoktatót képezett, miközben az írországi tanárképzés 572-t (Ó Buachalla 1988: 83, Ó Riagáin 1997: 11).

A 20. század elejére az ír nyelv státuszának a javításáért folyó mozgalom a felsőoktatást is elérte. 1908-ban megalakult a *National University of Ireland*, s a Liga követelése, hogy az ír nyelv ismerete egyetemi felvételi követelmény legyen, még a nyelvmozgalmon belül is véleménykülönbségekhez vezetett. Bár az egyetemi szenátus 1910-es döntése a Liga kampányának a sikerét hozta, sokak szerint a kötelezővé tétel ártott a nyelv ügyének, s az eredmény ellentmondásos volt: növekedett az ír nyelv középiskolai tanulása, de az eredeti cél, az ír nyelv integrálása a felsőoktatási és a modern tudományos nyelvhasználatba, sikertelen maradt (vö. Coolahan 1981: 105-24, Ó Buachalla 1980b: xxii, Ó hAilín 1969: 99, Ó Huallacháin 1994: 56, Ó Riagáin 1997: 11-12).

A Gael Liga 19. század végi, 20. század eleji tevékenysége összegzéseként tekintsük át, az elemzések hogyan ítélik meg eredményességét az ír nyelv megőrzésének és újjáélesztésének a szempontjából. Az értékelések megegyeznek abban, hogy a Liga politikája és működése növelte a nyelv presztízsét, és beemelte azt a nemzeti szimbólumrendszerbe. Ó Huallacháin (1994: 53-54) szerint: az ír nyelv úgy definiálódott, mint az ír nép jellemzője és tulajdona; hangsúly került élő nyelvi jelentőségére, amelyből az ír nemzet és etnikum

inspirációt nyerhet. A presztízsnövekedés jeleként sok angol anyanyelvű ír ember kezdte a nyelvet tanulni. Hindley (1990: 26) megállapítja, hogy az 1920-as évek közepére az ország keleti részén a lakosoknak körülbelül 10%-a szerzett valamilyen szintű ír nyelvtudást. A nyelvi attitűdök bizonyos átrendeződését igazolják a nyelvbevallási statisztikák: amíg 1891-ben Leinster tartományban 13.677 lakos jelzett ír nyelvismeretet, 1926-ra ez az adat 101.474-re nőtt. S bár az utóbbi mérés már az Ír Szabad Állam időszakában történt, a megelőző évtizedeket a Gael Liga aktivitása jellemezte. Edwards (1985: 54-55) kiemeli a szervezet sikerét az ír nyelv iskolai oktatásának a területén. Az oktatásra összpontosító ír nyelvpolitika gyakorlatát átvette a független Írország is az ír nyelv kötelező iskolai tantárgyként történő bevezetésével.

Ugyanakkor – mint azt a 19. század végi, 20. század eleji nyelvi statisztikákban láttuk (lásd 7.1.) – az ír anyanyelvi használatának a zsugorodása folytatódott. Ó hAilín (1969: 99) szavaival: a Gael Liga sikertelen maradt elsődleges céljában, az ír „élőnyelvi használatának a megmentésében és kiterjesztésében.” Ó Riagáin (1997: 12) az 1911-es, nyugati, ír anyanyelvű területekre vonatkozó „lehangoló” statisztikákkal kapcsolatban megjegyzi, hogy azok azt az elhibázott politikát jelzik, amelynek szellemében a Liga az ír nyelvi területeken is az oktatásra koncentrált, és nem szentelt kellő figyelmet a térség társadalmi-gazdasági helyzetének (vö. O’Donoghue 1988: 218).

Végezetül Edwards (1985: 64) a Gael Liga tevékenységének az értékelését az ír nyelvcsere lezáródásának a kontextusába helyezi, miszerint a nyelvcsere átfogó és mély társadalom-politikai változásokat tükröz, amelyek mellett – figyelembe véve az írországi folyamat történelmi perspektíváit is – eltörpülnek a kizárólag a nyelv érdekében tett erőfeszítések. Ez nem azt jelenti, hogy a natív nyelv nem lehet a nemzeti mozgalmak hatékony összefogó ereje, de csak abban az esetben, ha a nyelv még megfelelő mértékű kommunikatív funkcióval bír a közösség életében. Az ír nyelv azonban már nem rendelkezett ezzel a jellemzővel akkor, amikor a Gael Liga nyelvmentő aktivistái a színre léptek.

7.6. Nemzet, kultúra, nyelv és nyelvpolitikai diskurzus a 19. század végi Írországban

A modern ír nyelvmozgalom tanulmányozásának fontos aspektusa annak a diskurzusnak az ideológiai, kultúr- és nyelvpolitikai szempontú vizsgálata, amely központi helyet szán az ír nyelvnek az ír nemzet életében. Douglas Hyde "ír Írország" koncepciója a 19. század végi Írország meghatározó kultúr-nemzeti ideológiájának a fő rendező elvét képezte. A következőkben azt mutatjuk be, hogy bár az ír nyelv újjáélesztése mentén kialakítandó, független ír kultúr-nemzet elképzelése illuzórikusnak és időben túlhaladottnak

tűnhetett a 19. század végi, az ír-angol nyelvcserét tulajdonképpen már átélt Írországban, a hyde-i ideológia egy toleráns, állampolgári alapon szerveződő, az etnikai-vallási pluralitást elfogadó ír társadalmat vázol föl (vö. Pintér 2003b, Pintér 2003c, Pintér 2004).

A 18. század közepe óta formálódó modern nemzetállamokhoz hasonlóan, a 20. század fordulója körüli évtizedekben Írországban is több kísérlet történt a nemzet, a nemzeti identitás és a modern nacionalizmus megteremtésére. De míg a független népek az önálló nemzeti lét fizikai realitásához utólag rendeltek egyfajta ideológiát, Írországnak, csakúgy, mint más koloniális státuszú országoknak, előbb kellett nemzetként meghatároznia magát, és a tényleges függetlenség megtapasztalása csak ezután következhetett. Ugyanakkor pont a függőség okozta lelkiállapot ösztönözte arra az ír értelmiséget, hogy önmagát és nemzetét identifikálja.

Benson (1994: 316-330) analógiát és szimbiózist vázol föl a nemzet és a nemzettel azonosulni tudó egyén identitás-szerzésének pszichológiai folyamatai között, és az egyén identitásának öt olyan alkotóelemét határozza meg, melyek a nemzet síkjára vetítve, a nemzeti identitás-formálódás meghatározó tényezőiként magyarázhatóak. Az első az egyén, és egyben a nemzet forrásainak, tehát identitását alakító értékrendjének variabilitása. Ez a tényező ad például lehetőséget a mindenkori államnak, hogy intézményrendszerén keresztül az ideálisnak vélt egyént, mint végcélt megformálja. A második az egyén és a nemzet önszervező ereje, vagyis az a képessége, amellyel a körülötte lévő változatos világ középpontjába helyezi magát, amellyel saját cselekedetei kezdeményezőjévé és irányítójává válik, s amely kijelöli azt a nézőpontot, amelyből saját történetét meséli el. A harmadik a valódi és az ideálisnak tartott egyén, illetve nemzet közötti különbség felismerése. Ez bizonyos esetekben, például elhúzódó gyarmati függés következtében, frusztrációkhoz és kisebbségi komplexusokhoz vezethet, máskor az „ideális én/nemzet” megteremtésére ösztönözhet. A negyedik szempont a „másik,” a „nem-én,” a nemzet esetében a „más nemzetek” azonosítása az egyén, illetve a nemzet identitásrendszerében. Az ötödik szempont az egyén és a nemzet saját pluralitását összefogó képessége. Mind az egyén, mind a nemzet sokféle „én”-ből tevődik össze, melyek folyamatos párbeszédben, sokszor ellentétben állnak egymással, s bár a belső feszültségek, a változások és az átmenetiségek az átfogó „én”-t egyfajta társadalmi folyamattá teszik, az egyén és a nemzet is stabilitásra törekszik. A nemzeti identitástudat és az ehhez kapcsolódó nemzeti ideológiák tehát felfoghatóak, mint a nemzet stabilitásra törekvésének termékei, melyek a függőség, tehát a bizonytalanság állapotában még nagyobb hangsúlyt kapnak.

Smith (1991: 14) szerint a nacionalizmus egy identitás-mítosz, középpontjában a nemzeti identitás-tudattal, melynek meghatározó tényezői: egy megnevezett emberi

populáció, közös történelmi területtel, közös mítoszokkal és történelmi emlékekkel, tömegkultúrával, saját gazdasággal, valamint a közösség minden tagjára érvényes jogokkal és kötelességekkel. A nemzeti identitás a közös érték-, szimbólum- és hagyományrendszer felidézésével egységbe fogja a különböző egyéneket és csoportokat a nemzet partikuláris érdekek fölé helyezett kategóriája jegyében.

Smith kritériumrendszerét alapul véve a 19. századi Írország sok kívánnivalót hagyott maga után. A közös történelmi terület több száz éve a Brit Birodalom európai gyarmatát képezte, az 1801-es Unió óta pedig Írország az Egyesült Királyság politikailag integrált része volt. A nagy többség számára legitim mítoszok és a homogén tömegkultúra kialakulását a lakosság mély etnikai, vallási és az erre rátelepülő társadalmi-földrajzi megosztottsága akadályozta. A belső megosztottság problémáján a nacionalizmus felülkerekedik, mert nemzetet teremt ott, ahol az nem létezett (Gellner 1964: 169), és az elképzelt nemzetet mindig az egyenlőtlenségeket és ellentéteket kizáró, horizontális testvériségként tünteti föl (Anderson 1991: 7). Nagyobb problémát jelent, ha hiányoznak azok a régtől fogva folyamatosan létező, autentikusként föltüntethető és kultúra-specifikus megkülönböztető jegyek, amelyekből a nemzeti identitás építkezhet és nacionalizmust teremthet.

Moane (1994: 253) megállapítja, hogy Írország gyarmati története sokban megegyezik más koloniális múltú országokéval, az a körülmény viszont, hogy az írek gyarmati állapota évszázadokkal hosszabb ideig tartott, mélyrehatóbb kulturális és pszichés átalakulásokat okozott. A gyarmatosító több, mint hétszáz éven keresztül gyakorolt ideológiai és kulturális dominanciája a gyarmatosítottban kisebbségi komplexusokat ébresztett saját kultúrája iránt. Hosszú távon a gyarmatosított eredeti történelmi, kulturális és nyelvi identitása leszűkült és jórészt kicserélődött a gyarmatosító által nyújtott modell követésének a vágyával. A kulturális gyarmattá válás viszont pont a modern nemzeti mítosz-teremtés egyértelmű forrásaitól, a közös nyelvi, történelmi és kulturális örökség érzetétől fosztotta meg a gyarmatosítottat. A 19. század végének ír nemzeti ideológusai tehát azzal a paradoxonnal szembesültek, hogy egységes kultúr-nemzetet kellett elképzelni ott, ahol a koloniális lét elmosta a narratívákat, amelyekből a modern mítoszok egyértelműen megírhatóak lettek volna. Az alapvető kérdést Sir Charles Gavan Duffy (id. Cairns 1988: 63) tette föl 1892-ben: „Mit csinálhatunk Írországból?”

Az etnikailag és vallásilag egyébként is összetett ír társadalmat az elhúzódó gyarmati lét erősen fragmentálta, a 19. század második felének politikai függetlenségi mozgalmai pedig egyenlőre sikertelenek maradtak. Az így kialakult politikai vákuum sokakat arra ébresztett rá, hogy a független nemzeti lét megvalósíthatatlan a „kulturális szétdaraboltság” és „a fejekben

és a szívekben élő anarchia” leküzdése nélkül (Lyons 1979: 177). Az 1890-es évek nacionalista hevében több mozgalom bontakozott ki, amely a független ír nemzethez vezető elsődleges lépést az önálló és egységes kultúrájú „nép-nemzet” megteremtésében látta, és amely megkísérelt Írországnak egy egyedi identitást adni, a speciálisan ír kulturális jegyek kohézióként való fölhasználásával (vö. Boyce 1995: 228, Cairns 1988: 58-88).

Az ír kulturális újjáéledés alapvetően három kulturális-nacionalista csoportba szerveződött. A William Butler Yeats, Douglas Hyde és Denis Patrick Moran nevével fémjelzett értelmiségi csoportok egymással versengtek az ír nép-nemzet megfogalmazásáért és vezetésének megszerzéséért (Cairns 1988: 58). Mindhárom csoport kísérletet tett egy olyan identitás-mítosz megteremtésére, amely köré egy független kultúr-nemzet és egy nemzeti tömegkultúra szervezhető. A három nemzet-képben a faj, a kultúra, a nyelv és a vallás, mint szervező erő más-más címkét vagy hangsúlyt kapott, attól függően, hogy az adott verzió az ír társadalom mely elemeit kívánta az ideális nemzetbe integrálni vagy abból kizárni.

A Yeats köré szerveződő csoport kezdeti magját az 1891-ben, Londonban megalakított *Irish Literary Society* képezte. Ez bővült ki 1892-ben, Dublinban, *National Literary Society* néven. A társaság elsősorban vezető értelmiségieket és irodalmárokat tömörített, s bár nem igazán hatott a társadalom széles rétegeiben, célkitűzése révén mégis az ír nacionalista hagyomány formáló erejévé vált. Yeats elképzelése szerint egy alapvetően kelta forrásból táplálkozó, de angol nyelvű ír nemzeti irodalom újjáélesztése jelenthetné az írek kulturális-nemzeti felemelkedését. Yeats meggyőződése az volt, hogy egy ilyen irodalom kohéziót teremthetne a különböző eredetű és vallású ír emberek között, egy befogadó ír nemzeti identitás alapjául szolgálhatna, s egyben az újrateremtett, önálló ír kultúrát az európai kultúrkör részesévé tehetné. Az angol neveltetésben részesült, de ír identitású, protestáns Yeats úgy vélte, hogy egy angolul beszélő, de sajátosan ír jegyeket mutató kultúr-nemzet megfelelően tükrözné az ír társadalom pluralitását.

A katolikus középosztályhoz tartozó, publicista Moran az írség egy szűkebb, kizárólagosabb értelmezését adta. Bár Moran eredetileg az ír nyelvélesztőkhöz állt közel, a későbbiekben azt a nézetet vallotta, hogy Írország alapja és beolvasztó magja a kelta eredetű lakosság, és hogy "az ír nemzet *de facto* katolikus nemzet" (id. Boyce 1995: 243). Ily módon Moran kizárta az ír nemzet fogalmából azokat az angolszász eredetű protestánsokat, akik az írséghez tartozóknak vallották magukat, az ír kultúrával azonosultak, sőt sok esetben még az ír nyelv ügyét is felvállalták.

A harmadik, úgynevezett “ír Írország” ideológiai keretet Douglas Hyde, a Gael Liga alapítója és kezdeti vezéregyénisége vázolta föl *The Necessity for De-Anglicizing Ireland*

című, 1892-ben tartott előadásában. A programbeszédet Kiberd (1996: 138) az „ír kulturális függetlenség deklarációjá”-nak nevezi. Hyde fölismerte, hogy a független ír kultúr-nemzet megteremtésének lényegében két folyamatot kellett megfogalmaznia. Egyfelől ki kellett jelölnie egy, a politikai függőség állapotában is megvalósítható függetlenség-verziót, másfelől meg kellett írnia azokat a mítoszokat, amelyekből egy legitim és stabil nemzeti identitás táplálkozhatott.

A politikai függetlenségi kísérletek kudarca ellenében Hyde az ír szellem és kultúra felszabadításának, *de-anglicizáció*-jának programját hirdette meg. Több elemző számára vitapont az a kérdés, hogy az 1890-es évek mozgalmai, köztük a Hyde vezette Gael Liga is, inkább politikai, vagy saját hitvallásukkal összhangban, inkább kulturális mozgalmak voltak. Foster (1989: 450) véleménye, hogy militáns angol ellenessége mellett, Hyde mozgalma kulturális és nem politikai mozgalom volt, mivel a kulturális és nyelvi önállóságot tekintette elsődlegesnek, melyből azután a politikai függetlenség természetesen következne. Benson (1994: 318) a modern ír nacionalizmust egy kirakós játékhoz hasonlítja, amelynek 18-19. századi politikai elemei mellé az identitásnak egyéb komponensei, a nyelv, a vallás és a faj kerültek, ezzel az alapvetően politikai jelenséget kulturális jegyekkel ruházva föl. Boyce (1995: 237-38) véleménye, hogy a Gael Liga lényegében politikai mozgalom volt, mivel a korábbi mozgalmak politikai módszereinek a kudarcából okulva jelölte meg az ír kulturális és nyelvi örökséget mint a nemzet megmentésének és fejlődésének alapfeltételét; Hyde beszéde pedig az ír nyelvet és kultúrát a nemzet politikai fogalomkörébe emelte, és a nemzet bukását vagy fennmaradását az ír kultúra angol jegyektől való megtisztításától tette függővé.

Mégis, Hyde előadásában többször hangsúlyozza, hogy az önálló ír kultúra helyreállításának a programja nem politikai ügy. Számba veszi a 19. század jelentős mozgalmait, hogy bukásuk okára rávilágítson. Szerinte a korábbi nacionalista vezetők legnagyobb tévedése az volt, hogy összekeverték a politikát a nemzettel, s miközben őszintén hitték, hogy az ír nép függetlenségéért küzdenek, hűtlenül elhagyták az „ír civilizációt”. A fő célt az Anglia elleni politikai csatározásban látták, s közben megfeledkeztek a küzdelem igazi értelméről, az ír kultúráról és nyelvről (Kiberd 1996: 138). Hyde tehát szétválasztja a politika és a nemzet fogalmát, és az utóbbit a nemzeti kultúrával azonosítja. Mondhatnánk, hogy ez naiv öncsalás vagy szándékos megtévesztés. Figyelembe kell azonban vennünk, hogy a 19. századi Írországban a függetlenség központi kérdés volt, ellenben a politikai mozgalmak kudarcai kiábrándultságot és további megosztottságot okoztak. A függetlenség kérdését tehát depolitizálni kellett ahhoz, hogy a legszélesebb körben hasson és tömörítsen a nemzet égisze alatt. Ez volt a rendeltetése Hyde „független ír kultúr-nemzet” mítoszának. Érvelése szerint a

politikai mozgalmak nem találhatták meg a megfelelő csatornákat az ír nemzethez, mert az egy alapvetően kulturális jelenség, s mint ilyen, csak a kultúra csatornáin érhető el igazán, és függetlenségéért is csak e csatornákon keresztül lehet aspirálni.

A független ír kultúr-nemzet hiteles identitás-mítoszának megalkotásához először kulturális értelemben dekolonizálni kellett az ír nemzetet, úgy, hogy a folyamat befogadjon és ne kizárjon, és a kulturális, tehát a nemzeti lét magasabb szintjére emeljen. Tisztázni kellett a nemzet viszonyrendszerét a „másik nemzettel," azaz Angliával, a „nemzeti mások," azaz az Ulster észak-keleti részén élő, brit lojalitású csoportok megtartásával. A helyzet összetettségét jelzi, hogy az elhúzódó koloniális időszak pszichés következményeként, a 19. századi Írország markánsan mutatta mind az anglocentrizmus, mind az anglofóbia jegyeit (vö. Moane 1994: 256-7). Az írek egyszerre gyűlölték és utánozták a domináns angol modellt. Következésképpen, az Írországot dekolonizálni kívánó eszmék és csoportok az angolszász mintát rossznak, sőt a gyarmatosító ideológiai fegyverét fölvéve, alsóbbrendűnek tüntették föl. A Yeats köré csoportosuló irodalmi mozgalmat az a meggyőződés hívta életre, hogy az elangolosodás, vagyis egy „materiális," iparosító és felszínes kultúra terjedése szétrombolja a „spirituális," tehát magasabb rendű ír kultúrát (vö. Boyce 1995: 233). Duffy (id. Cairns 1988: 64) szerint az ír erényeket, a „tisztaságot, vallásosságot és egyszerűséget" elárasztja és bemocskolja a bányákra és gyárakra épülő, a szó negatív értelmében „modernizálódó" angol társadalom kulturális „szemete." A Hyde és a Gael Liga által meghirdetett „ír Írország" feltámasztása reakció volt az ellen, hogy országuk egy olyan homogén kulturális övezetbe integrálódjék, melynek Anglia a központja, Írország pedig, saját nyelvét és kultúráját vesztve, a perifériára szorulva, a centrum puszta imitálására szűküljön (vö. O'Tuathaigh 1991: 56).

Hyde dekolonizációs programjának a középpontjában mégsem az angolszász kultúra bírálata áll: mindkét civilizáció létjogosult, de nem Írországban. Mivel az ő értelmezésében a nemzet forrása az önálló kultúra, sajátos kulturális jegyeinek, nyelvének, tradícióinak, tehát „a nemzet építőköveinek" az elvesztése magát a nemzetet semmisíti meg. Hyde „ír Írország" elképzelése az ír gondolkodást és mentalitást akarta fölszabadítani függőségi állapotából, következésképpen az identitás-vesztésért nem a másik nemzetet tette meg bűnbaknak, hanem magukat az íreket ostorozta, akik képesek „egy felemás házban lakni," akik a felszínen megvetik az „alantas" angol kultúrát, igazából azonban „majmolják" azt, akik „nemzetért kiáltanak, de két kézzel dobják ki, ami azzá tenné őket." Hyde keserűen állapítja meg, hogy ami nem sikerült a vikingeknek, normannoknak, sőt még az angoloknak sem, azt a 19. századi írek, a „nyugati britek" megtették: „meggyilkolták" az ír nyelvet. Kiberd (1996: 142) szerint ezzel az érveléssel Hyde a modern ír kultúr-kritika alapjait tette le, mivel—Moran szavaival—

korábban az íreket egyfajta „nemzeti narcizmus," és az önkritika iránti hiper-érzékenység tartotta fogva, mely még a konstruktív kritikát is „szentségtörésnek" tartotta.

A modern ír Írország mítoszához hozzá kellett rendelni egy megnevezett populációt, amely eredendően különbözött a gyarmatosító másik nemzettől. Ez lett az „ír faj". Gibbons (1996: 155) megfigyeli, hogy nacionalista körökben a faj fogalma a kétezer év inváziói és betelepítései ellenére folyamatosan és sértetlenül fennmaradt ír nép képzetét volt hivatott biztosítani, a tiszta faj fogalma alatt pedig a korabeli ír valóság árnyoldalait a gyarmatosítás negatív következményeiként lehetett magyarázni. Sőt, a nacionalista propaganda szókészletében a „faj" egyfajta tisztítótűzként működött, mely megszabadította az íreket az angolszász kapcsolatból származó tisztátalanságoktól.

Hyde szerint a 19. század végi ír nép anomáliájának fő oka, hogy letért a faj természettől fogva kijelölt útjáról. Az önállótlan, Európa és a Brit-szigetek perifériájára kényszerült ír nép elé a történelmi ír fajt állítja példaképül, melyet kulturális érdemei emeltek a hajdani világ szellemi központjává. Ebből a szempontból rekonstruálja az ír történelmet, azt igazolandó, hogy amíg a faj megőrizte önálló „nyelvét, tradícióit, zenéjét, géniuszát és eszméit," semmilyen más civilizáció nem vehette el függetlenségét, sőt ő olvasztott be. A folyamatosságot két esemény törte meg. Az egyik Észak-Kelet-Ulster „idegenekkel" való betelepítése, akiknek kulturális asszimilálása folyamatos nehézséget jelent; a másik a 19. századi írek kulturális önpusztítása. A független ír nemzet megteremtése csak a faj kulturális jegyeinek újrateremtése nyomán lehetséges, azaz amikor a modern írek helyreállítják a kontinuitást. Az összekapcsolódás lehetséges, mert a „materiális" angolszász kultúra imitálása ellenére az ír nép szívében és mentalitásában „spirituális," tehát az ír faj örököse maradt. Mindez azt is implikálja, hogy a modern írek megőrizték azt a képességet, mely Európa vezető kulturális nemzetévé teheti őket.

A hyde-i mítoszban egyértelmű a dekolonizáló és a befogadó szándék. Az ír kultúra, talán túlzónak tűnő, felemelésekor a túlkompenzálás eszközével él, a gyarmati állapotból adódó kisebbségi komplexusok és identitásvesztés ellensúlyozására. Ugyanakkor a faj kulturális konstrukciója a nemzethez való tartozást választhatóvá teszi, mégpedig kulturális-nyelvi, és nem etnikai vagy vallási alapon, ezzel mintegy lehetőséget nyújtva a megosztottság kiküszöbölésére és Észak-Kelet-Ulster integrálására.

> Folyamodom mindenkihez, bármilyen politikai hovatartozású is – mert ez nem politikai ügy –, hogy tegyen meg mindent a jövőben az ír faj ír módon való fejlődéséért, […] mert csak az ír vonalat követve lehet az ír faj újra az, ami volt –

Európa egyik legeredetibb, legművészibb, legirodalmibb és legvonzóbb népe (Hyde 1892: 11).

A hyde-i „ír vonal” fő motívuma az ír nyelv. Az ír, mint nemzetteremtő erő gondolata két masszív ellentmondásba ütközött: az egyik, hogy a 20. század fordulójára az ír nép alapvetően angolul beszélt; a másik, hogy ír nyelvi attitűdje döntően negatív volt (vö. Denvir 1999: 20, Denison 1977: 13-22, Greene 1993: 9-10). Mindezeken túl, a 19. századi Írország nyomtatott nyelve az angol volt. Benedict Anderson (1991) szerint a nyomtatott nyelv és nem egy bizonyos nyelv az, ami megteremti a nacionalizmust. Az ír nyelv egy alapvetően szóbeli kultúra médiumát képezte, a nyomtatott nyelv viszont az angol lett. Angolul íródtak a nyomtatott újságok, valamint a politikai és irodalmi szövegek, amelyeken keresztül a modern ír nemzet megidézhető volt (vö. Kiberd 1996: 137), főleg egy olyan társadalomban, amely 1891-re 82 %-ban tudott írni-olvasni (Kiberd 1996: 234). Boyce (1995: 254) szavaival: „Az angol lett az a médium, amelyen keresztül a nacionalista Írország politikai realitássá vált, és az elangolosodás nemhogy lerombolta, hanem lehetővé tette a nemzeti Írország kialakulását.”

Hyde mégis az ír nyelv restaurálását választotta a modern ír nemzeti identitás forrásául. Kérdés, miért. Mint láthattuk, Hyde az ír nemzet függetlenségét az ír kultúra függetlenedésére alapozta. Az ír civilizáció angolszász kultúráról való leválasztása csak a nyelvi elszakadással lehetett teljes. Ily módon a hyde-i nemzet-verzióban az újjáélesztett ír nyelv a visszanyert függetlenséget szimbolizálja.

Másfelől Hyde kettéválasztotta a politika és a nemzet fogalmát. Ha a politika és a sikertelen politikai mozgalmak nyelve angol volt, a kultúra és a nemzet nyelve csak ír lehetett. Természetesen az írott, nyomtatott nyelv tudatformáló erejével Hyde is tisztában volt. Az ír nyelv újjáélesztésének fontos lépéseiként jelölte meg az ír család és keresztnevek, valamint az ír földrajzi nevek visszaállítását és elterjedt használatát. Mindezek biztosították volna az ír nyelv jelenlétét a nyomtatott szövegekben és dokumentumokban, és ír nyelvű hivatalos identifikációt adtak volna az ír nemzethez tartozó egyéneknek és földrajzi területeknek.

A hyde-i nemzet verzióban az ír nyelv a kulturális felemelkedés motorja. Hyde hitte, hogy a nyelv nemzeti szintű újjáélesztése a kulturális dekolonizáció és az ír identitás-tudat forrásává válik. A magát az ír nemzethez tartozónak érző, angol anyanyelvű, de írül is beszélő, protestáns Douglas Hyde krédója szerint az ember a vallását nem választhatja meg, de a nyelvét igen. Az ír nyelvnek szánta tehát egy olyan modern kultúr-nemzet integrálásának a szerepét, amely jellegzetesen ír, de amely összefogja a lakosság katolikus és protestáns elemeit is. S bár az ír nyelvi restauráció gondolata kivitelezhetetlen volt a 20. század

hajnalának angolul beszélő Írországában, mert a nyelvvesztés állapotában a hyde-i identitás-mítosz már nem volt az ír társadalom nagy többsége számára legitimálható, az 1892-es beszéd egy modern, a belső másságot elfogadó, az egyén döntését, és nem a vérségi, etnikai vagy vallási hovatartozást alapul vevő, civil nemzet képét vetítette előre (vö. Brown 1991a:73-75).

8. Összefoglalás

8.1. Az értekezés eredményei, következtetései

Az értekezés az ír sziget nyelvpolitikai történetét mutatta be az i. sz. 5. századtól a korai 20. századig, azaz a kereszténység fölvételétől a politikailag szuverén ír állam megalakulásáig. Gerincét az ír-angol nyelvcsere történeti beágyazottságának a nyelvpolitikai szempontú feltárása jelentette. Mivel az írországi nyelvcsere az angol gyarmatosítás következménye volt, és mivel a 12. századtól a 19. századig a kolonizáció és a kolonializmus körülményei határozták meg kimenetelét, a kutatás a koloniális társadalom vizsgálatának a szempontrendszerén alapult. A vizsgálat meghatározó elemét a mindenkori nyelv- és kultúrpolitikai ideológiákat és célokat tükröző korabeli diskurzusok elemzése alkotta, amelyek bemutatása és értelmezése lehetőséget adott az egyes korok nyelvpolitikai komplexitásának az érzékeltetésére, és az egymást követő időszakok közötti nyelvpolitikai és nyelvi ideológiai kontinuitás megállapítására. E történeti rekonstrukció célkitűzése volt, hogy nyelvpolitikai aspektusból állapítsa meg és értelmezze az ír-angol nyelvcsere kezdetét, és annak meghatározó szakaszait, így visszafordíthatatlanná válását is. Feltételezésünk az volt, hogy ez a vizsgálati keret láthatóvá teszi azokat a nyelvi attitűdbeli és nyelvpolitikai átalakulásokat, amelyek gyakran megelőzik a numerikusan kimutatható nyelhasználatbeli, nyelvelterjedtségi változásokat, és jelzi a nyelv társadalmi presztízsében jelentkező olyan módosulásokat, amelyek hosszú távon alakítják a nyelv helyzetét.

Az általunk alkalmazott nyelvpolitikai szempontú megközelítés az ír-angol nyelvcsere gyökereit az eddigi elemzések közül a legkorábbra datálja: a nyelvcsere kezdetét jelző nyelvpolitikai eseményeket a 12. század végével, azaz az írországi angol-normann invázió idejével, más szóval, az ír sziget gyarmati történetének kezdetével azonosítja. Ezen állítás alátámasztására a *nyelvi és kulturális szuverenitás megsértésének* a koncepcióját vezettük be, amely szerint az egyes kultúrák elvben szuverén egységek, ahol a kultúrára, nyelvre vonatkozó döntések meghozatala a kultúrát és a nyelvet hordozó közösségek joga. Következésképpen, az olyan döntések és gyakorlatok fölötti dominancia, amelyek révén a közösség saját kultúráját, nyelvhasználatát, életmódját szabályozza és értelmezi, a közösség

kulturális szuverenitásának a megsértését jelenti. Az angol-normann intervenció Írország kulturális szuverenitásának első durva megsértését okozta, s hosszú távon ásta alá az ír nyelv politikai erejét: mivel a normann hódítás meghiúsította a politikailag önálló s az ír nyelvhasználattal egybeeső ír királyság kialakulását, ezután az ír soha nem válhatott egy politikailag független állam domináns nyelvévé. Bár a 14-15. században jelentkező gael újjáéledés az angol kultúra átmeneti meggyöngülését vonta maga után, a szuverén ír állam a Tudor-hódítást megelőzően sem tudott realizálódni az ország, hódítás és betelepülés nyomán bekövetkezett, politikai, etnikai és kulturális megosztottsága miatt. Az önálló monarchia nélkül viszont hiányzott az a központ és rendező elv, amely a kulturális szuverenitást helyre tudta volna állítani, és védelmezni tudta volna a következő politikai-kulturális intervencióval, a Tudor-hódítással és anglicizációval szemben. Vizsgálatunk kiinduló állítása szerint az írországi társadalmi nyelvi váltás egy, a kolonizáció fokozatos előrenyomulása által befolyásolt, elhúzódó, a társadalmi hierarchián belül fölülről lefelé haladó folyamatot alkotott. Ez a folyamat tehát az angol-normann korban és az angol-normann hódítás hatására, a feudális piramis csúcsán, azaz a monarchia szintjén vette kezdetét.

Az ír kulturális szuverenitás normann kori megsértésének és a jelenség hosszú távú, a nyelv jövőjét érintő következményeinek alapvető eleme a sajátos írországi városfejlődés volt. Írország legkorábbi városait a skandinávok alapították, de az első igazi urbanizációs fellendülés a normann időszakban következett be. A normann korban fejlődésnek indult városok, Dublin, Limerick, Wexford, Cork, Drogheda stb., egyike sem volt natív eredetű, s ezek az urbánus központok, különösen Dublin, már a Tudor-hódítás előtt az idegen adminisztráció, kultúra és nyelvhasználat, valamint az angol korona iránti lojalitás fő színtereivé váltak. Más szóval, a városok beékelődtek a natív kultúra összefüggő szövetébe, s fölszabdalták azt. E kulturális-nyelvi beékelődés hatása hosszú távra szólt. Bár a gael újjáéledés a városok esetében is előidézett bizonyos elíresedést, a Tudor-hódítás a városok, elsősorban Dublin, politikai és kulturális lojalitásait hídfőként használta az angol korona Írország fölötti dominanciájának a megújításához és megerősítéséhez. Mindezen túl, a városok történelmileg messze előremutató szerepet játszottak az ír-angol nyelvcserében: mivel a modernizáció, közigazgatás, politikai, jogi és gazdasági élet angol nyelvű központjai voltak, s mivel a következő évszázadokban az ír társadalom fejlődése a városok által kijelölt úton haladt, a városok az angol nyelv írországi elterjedésének forrásává és mozgató rugójává váltak.

Az ír kulturális-nyelvi szuverenitás angol-normann kori megsértésének a tényét a kortárs natív társadalom bizonyos nyelvpolitikai válaszai is alátámasztják. A natív tradíció és

nyelv veszélyeztetettségének egyfajta kollektív érzékelése, és ennek a tudatnak a nyelvpolitikailag is értelmezhető megnyilvánulása a 12-13. századig vezethető vissza. A 12-13. század során a natív költők, a tudatosság magas fokát jelző erőfeszítéssel és következetességgel, standardizálták az ír nyelvet, megteremtették a *klasszikus modern írnek* nevezett irodalmi normát, és összegyűjtötték, rendszerezték az ősi hagyományt. Mindezt akkor tették, amikor a normann hódítás, és a vele együttjáró egyházreform, az első komoly veszélyt jelentette az ír nyelv és kultúra számára. Mint tárgyaltuk, a 14-15. századi gael újjáéledés leglátványosabb megnyilvánulása kulturális, nyelvi vonatkozású volt, amelyben a natív arisztokrácia és az örökletes natív értelmiség politikai-társadalmi érdekei nyertek, már érezhetően etnikailag tudatos, kulturális-nyelvi kifejezést. A gael nyelvi-kulturális öntudat arisztokratikus megerősítése viszont egybeesett a politikai szuverenitás elvesztésével és a kulturális szuverenitás fenyegetettségével. Ily módon, az angol-normann kori gael kulturális-nyelvi reneszánsz értelmezhető, mint a szuverenitás megsértése által leginkább érintett csoportok kulturális-nyelvi reprezentációjú, de társadalom-politikai indíttatású, kollektív válasza.

A Tudor-korban, VIII. Henrik és I. Erzsébet Anglia újkori gyarmatosító ambícióinak az első színterévé tette az ír szigetet. A komplex kolonizációs program egyik fontos elméleti kiindulópontját a politikai és a közigazgatási hatalom hosszú távú stabilizálásához, azaz a *permanens gyarmatosításhoz* elengedhetetlennek tartott kulturális és nyelvi asszimiláció terve alkotta. A Tudor térnyerés egyszerre jelentette az angol nyelvű intézményrendszer írországi kiépítését, az angol anyanyelvű populáció több hullámban történő betelepítését, és a natív nyelv és kultúra társadalmi, intézményi bázisának a tervszerű rombolását.

Értekezésünkben megállapítottuk, hogy a visszafordíthatatlan ír-angol nyelvcsere pályája a Tudor-korban került kijelölésre. A politikai hatalom főbb szféráiban az angol nyelv került domináns helyzetbe, és a 12. században még virulens és más európai vernakuláris nyelvekhez képest kiemelkedő társadalmi presztizsű ír nyelv, az angollal szemben alárendelt státuszú és a hatalom szféráiból kiszoruló nyelvvé vált a saját nyelvországában. Munkánkban két olyan jelenséget mutattunk be, amely a natív társadalomnak az angol nyelvi hatalomátvételre adott nyelvpolitikai válaszaként azonosítható. Egyfelől, elindult a tudatos nyelvcsere a natív társadalmi hierarchia elit rétegeiben, azaz az ír arisztokrácia körében, amely az anyanyelvi kultúrától való elfordulásban és a nyelv generációs átörökítésének a gyengítésében jelentkezett. A következő évszázadokban ez a folyamat fokozatosan haladt a társadalmi struktúrán belül lefelé, mígnem a középrétegek után, a 18-19. század fordulójára elérte az írt legtovább használó, numerikusan nagy, ámde legszegényebb csoportokat is.

Egy további markáns nyelvpolitikai válasz az anyanyelvi örökséget ápoló bárdikus hagyománytól érkezett. A natív költői csoport, a korabeli társadalmi és nyelvi folyamatokból kiszakadva, ötszáv éven keresztül konzerválta és a mindennapi nyelvhasználattól hermetikusan elzárva védte a klasszikus irodalmi nyelvi normát. Ez a magatartás az ír nyelv deklasszálódása elleni, tudatos és kollektív nyelvpolitikai reakcióként is értelmezhető. A natív értelmiségnek "a dicső multú anyanyelv" elvesztése fölött érzett felelőssége nyilvánult meg a *poszt-bárdi* vagy *poszt-klasszikus* jelenségben, amely a 17. század kolonizációs és asszimilációs folyamatai közepette, a bárdikus hagyomány "hattyúdala", de egyben a natív kulturális örökség átmentésére irányuló tudatos tevékenysége is volt.

A nyelvpolitikai szempontú megközelítés a 12. és 17. század közötti időszak új összefüggéseit tárta föl: a politika-történeti kontinuitáson túl, az írországi normann és Tudor-korszak összefüggést mutat az ír-angol nyelvcsere folyamatának a tekintetében is. A normann uralom elindította, a Tudor-éra pedig visszafordíthatatlanná tette az ír-angol társadalmi nyelvi váltás tendenciáját. Ezen állításunk dolgozatunkban bemutatott alátámasztásának három elemét emeljük itt ki.

A Tudor-hódítás újra bevezette, megerősítette és kiterjesztette a 15. században fellazult írországi angol uralmat. Ugyan az új intervenció összehasonlíthatatlanul erőteljesebb, átfogóbb és következetesebb volt a normann kori terjeszkedésnél, a folytonosság egyik jele volt, hogy VIII. Henrik azt a városi, angol lojalitású és kultúrájú népességet használta ír politikája bázisaként, amely már az előző korszakban idegen testként törte szét Írország kulturális-nyelvi egységét. Továbbá, bár a kulturális-nyelvi megsemmisítés gondolatával összekapcsolt *permanens gyarmatosítás* elmélete a Tudor-kor ideológiai terméke volt, ennek a kidolgozását a késő-középkor tapasztalata tette szükségessé, amikor a gael újjáéledés és a betelepült lakosság asszimilációja az angol korona politikai pozícióját ásta alá Írországban.

A fentieken túl, a normann és a Tudor-kor nyelvi gyarmatosítási folyamatai közötti kontinuitást egy speciális szemszögből, a koloniális szövegek elemzésével mutattuk be. Kiinduló hipotézisünk szerint a gyarmati ideológiákat megfogalmazó, koloniális diskurzus a kolonializmus lényegi folyamatainak a megjelenítése és eszköze, s ezen diskurzus kultúrára és nyelvre vonatkozó állításai a kulturális-nyelvi gyarmatosítás menetéről informálnak. Összehasonlító vizsgálatunk fényében, az írországi angol hódítás normann és Tudor-kori szövegei folyamatosságot mutatnak: a meghódított népet és kultúráját leértékelő, a gyarmatosítást a kulturális felsőbbrendűség ideológiájával igazoló, imperialista attitűdök mindkét kor szövegeiben jelen vannak. Az ír nyelvre és civilizációra vonatkozó, megbélyegző sztereotipizálás a 12. századi hódítás kapcsán megjelenő írásokig vezethető vissza, s a Tudor-

gyarmatosítás során nyer ideológiai megerősítést és kibővítést. Ez a megfigyelés értekezésünk lényegi következtetését alapozta meg. A koloniális nyelvi ideológiák, a gyarmatosító által a gyarmatosított kultúrájáról és nyelvéről kialakított negatív sztereotípiák a nyelvcsere fontos tényezőjét jelentik: a natív nyelvet alsóbbrendűnek és „barbár”-nak tekintő elméleteknek a meghódított lakosság által történő el- és befogadása a nyelvcsere mentális feltétele. Az ír-angol nyelvi váltás hétszáz éves folyamata úgy haladt az ír társadalmi hierarchián belül az arisztokráciától a szegény, vidéki agrárnépességig, amint a hódítótól származó negatív ír nyelvi sztereotípiák e társadalmi csoportok által fokozatosan internalizálásra kerültek.

A nyelvi, kulturális gyarmatosítás itt bemutatott vizsgálata egyben a történetiség, a kolonialitás és a koloniális diskurzus írországi kontextusába helyezi azt a nyelvpolitikai/nyelvi tervezési modellt, amely a hatalmi többség-kisebbség viszonyrendszerében három újratermelődő ideológiát azonosít a hatalom részéről: 1. a többségi csoport politikai, társadalmi, kulturális és nyelvi intézményeinek a dicsőítése; 2. a hatalom szempontjából kisebbségi pozícióban lévő közösség azonos szempontrendszer szerinti stigmatizációja; és 3. a gyarmatosított/kisebbség és a gyarmatosító/többség közötti kapcsolat valóságot torzító, a többség javára történő bemutatása. A „felsőbbrendű és egyben jótevő”, paternalista imperialista attitűd a brit/angol koloniális/poszt-koloniális diskurzus visszatérő motívuma a középkortól napjainkig (lásd Bartha 1999: 199, vö. Beloff 1996, Porter 1996).

A nyelvpolitika-történetileg jól behatárolható, következő nagy kronológiai egység a 17-18. század, amely háborúk és törvények útján stabilizálta, s újabb telepítések útján kitöltötte a megelőző időszak gyarmati folyamatai által kialakított társadalom-politikai kereteket. A korszak legfontosabb fejleményei a kolonizáció által létrehozott, írországi angol ajkú, protestáns közösség hatalmának a megerősítésére és a numerikus többségű, de alárendelt katolikus közösség végső meggyengítésére irányultak.

Azt a tényt, hogy a visszafordíthatatlan ír-angol nyelvcsere nyelvpolitikai alapjainak a letétele az előző időszakban, de különösen a 17. század elejével lezáruló Tudor-korban megtörtént, az ír nyelv állapotában és helyzetében beálló 17-18. századi fejlemények egyértelműen jelzik. Bár a natív lakosság körében, a 18. század második felétől jelentkező erős demográfiai növekedés eredményeként, az ír nyelv meggyőző numerikus erőt tudhatott maga mögött, az ír nyelvűek csak az összlakosság felét alkották a korszak végére. Az ír nyelv angollal szembeni relatív térvesztésének további jelei a földrajzi zsugorodás és a társadalmi deklasszálódás voltak. A lakosság ír-angol nyelvi, földrajzi megoszlása jól tükrözte a korabeli írországi társadalom politikai, gazdasági megosztottságát. Az ír nyelv látványos hátrálása a

szegényparaszti rétegek koncentrációját mutató, fejletlenebb, nyugati országrészekbe, mintegy negatív lenyomata volt az angol hatás alá kerülő, modernizálódó, urbanizálódó és jobb módú régiók térnyerésének.

A státuszvesztés hatással volt az ír nyelv állapotára: a 17-18. században Írország natív nyelve egy korabeli standarddal nem rendelkező, földrajzilag feltöredezett és zsugorodó, alapvetően szóbeli, dialektális formákban élő, és elsősorban a szegény vidéki populáció otthonaiban használt nyelvvé vált. A szóbeli nyelvhasználatra korlátozódás megakadályozta, hogy az ír nyelv, mint modern nyomtatott, majd mint sajtónyelv terjedjen el. Ily módon, a 18. század második felétől Írországban is megjelenő, nyomtatott újságok és a modern publicisztika nyelve kizárólagosan az angol lett. Ez egyben azt is jelentette, hogy az ír nyelv kiszorult a modern politikai nyelvhasználat területeiről, és hogy az Írországban a 19. században jelentkező modern nacionalizmus angol nyelvi kontextusban nyert kifejezést. Mindez előre vetítette azt a 19. század végi, 20. század eleji nyelvpolitikai fejleményt, amelynek során az egyébként angol nyelvhasználatú, ír politikai nemzet emblematikus elemként emelte be az írt, mint nemzeti nyelvet a szuverenitásáért küzdő Írország szimbólumrendszerébe.

Az ír nyelv 16-17. századi társadalom-politikai helyzetének a meggyöngülése és presztízsvesztése azt a következményt vonta maga után, hogy a 17. század második felétől egyre inkább a natív lakosság kétnyelvűvé válása és anyanyelv-elhagyó tendenciája, és csökkenő mértékben az angol anyanyelvű lakosság betelepülése játszotta a fő szerepet Írország nyelvi térképének az átrendeződésében és az angol nyelv térnyerésében. A 17-18. században kiteljesedett a nyelvi váltás a natív társadalom elit rétegeiben. A 18. század végére a natív, főleg városi, középrétegek is anglicizálódtak: gyermekeiknek angol nyelvű oktatást biztosítottak, megszűntették az ír nyelv családon belüli, generációk közötti átörökítését, azaz életük minden, formális és informális, színteréről kiszorult az ír nyelv. Megfigyelhető a városi natív középrétegek nyelvi attitűd- és identitásrendszerének az átstrukturálódása is: a korabeli diskurzus tanúsága szerint e rétegek elfogadták az angol hódítás kulturális, nyelvi következményeit, azaz Írország anglicizációját, és mint a korszak vezető natív értelmiségijének számító Charles O'Conor írásai mutatják, egyre inkább angol anyanyelvűeknek tekintették magukat.

A natív társadalom vezető rétegeinek a 17-18. század fordulójára már előrehaladott állapotban lévő nyelvi anglicizációját a domináns, protestáns közösség által bevezetett, és a katolikus lakosság bárminemű hatalomtól, jogtól és vagyontól való megfosztását megcélzó *büntetőtörvények* is jelzik. A korábbi Tudor-, illetve Cromwell-kori rendelkezésektől eltérően,

a 17. század végén, 18. század elején ratifikált katolikus büntetőkódex fókuszából kikerült az ír nyelv. Az a tény, hogy a hatalomról és a vagyonról szóló rendelkezések már nem irányultak az ír nyelvhasználat hivatalos korlátozására és az angol nyelvhasználat megerősítésére jelzi, hogy a 17-18. század fordulójára, a hatalom és a vagyon, valamint az ír nyelv és kultúra fogalmai hatékonyan különváltak: az ír nyelvű, szegényparaszti réteg nem veszélyeztette az angol ajkú protestáns közösség pozícióit, a hatalmi és vagyoni szempontból kritikus, katolikus elit réteg viszont már nagy mértékben angol nyelvhasználatú volt.

Vizsgálataink szerint a natív ír populáció ír-angol nyelvváltási folyamatában, nyelvpolitikai irányultságának az átrendeződésében, valamint nyelvi attitűd-rendszerének az átstrukturálódásában a 17-18. század döntő jelentőségű volt. Ezt a tényt a natív közösséghez kötődő két intézmény nyelvpolitikai aspektusú bemutatása is alátámasztotta. Az egyik ilyen intézmény a kolonizált lakosság életében és identitásában a legfőbb szervező és kohéziós erővé előlépő katolikus egyház. Az európai katolicizmus kontextusába integrálódott, ír katolikus egyház nyelvpolitikáját a protestantizmus térnyerését korlátozni kívánó, azaz az ír katolikus közösség megőrzéséért küzdő egyházpolitika, és ennek az egyházpolitikának a katolikus ír társadalom nyelvhasználatához igazodó hatékonysága, nyelvi kivitelezhetősége szabta meg. Mindezen túl, az írországi katolikus egyháznak alkalmazkodnia kellett a koloniális angol hatalom és az írországi domináns, protestáns közösség törvényhozása által előidézett státuszváltozásokhoz is: a büntetőtörvények illegalizálták a katolikus egyházat Írországban, majd az ugyanezen törvények 18. század végétől meginduló enyhülése megnyitotta az egyház írországi megerősödése és térnyerése előtt az utat. Utóbbi, az angol nyelvű hatalommal való nyelvpolitikai kompromisszumok megkötésének a praktikusságát is implikálta. Összegezve: az ír katolikus egyháznak az angol nyelv irányába történő 18. századi nyelvi, nyelvpolitikai arculatváltását csak az egyházpolitikának a korabeli ír koloniális társadalom bonyolult politikai rendszerébe és nyelvcsere-folyamatába történő beágyazásával értékelhetjük megalapozottan.

Egy további, a natív lakossághoz kapcsolódó, és az ezen lakosság nyelvpolitikai és nyelvi attitűdbeli átalakulását jelző intézmény a *Hedge Schools* rendszere volt. Ezeket az alulról szerveződő, népi magániskolákat a szegény, vidéki, katolikus lakosság maga hívta életre és tartotta fönn, a katolikus oktatást betiltó büntetőtörvényekkel szembehelyezkedve. Annak ellenére, hogy ezek az iskolák megalakulásukkor, tehát a 18. század elején, még jórészt az ír és a klasszikus nyelvek oktatására specializálódtak, a század vége felé, az egyébként még ír anyanyelvű szülők igényeit követve, a vidéki natív réteg iskolai keretek között megvalósuló angolnyelv oktatásának fontos színtereivé váltak. Megállapítható tehát,

hogy bár a natív vidéki populáció a 18. században még tömegesen ír nyelvhasználó volt, nyelvi attitűdje az orientációváltás állapotát tükrözte a század végétől. Az a tendencia, hogy a szegény, ír anyanyelvű szülők gyermekeiknek angol nyelvű oktatást igényeltek, az ír presztízsvesztésének a jele a leghátrányosabb helyzetű csoportoknál is. Ezzel egyidejűleg, az angol a társadalmi és anyagi mobilitással összekapcsolt presztízsnyelvvé lépett elő a natív vidék nyelvi értékrendjében. A nyelvelhagyás, nyelvváltás társadalmilag föntről lefelé haladó tendenciája tehát már a 18. század végére elérte az ír nyelvhasználat szempontjából legkonzervatívabbnak mutatkozó, vidéki rétegeket.

A 18. század utolsó harmadának a vizsgálata a mai írországi nyelvpolitika ellentmondásosságának a gyökereire mutatott rá. Miközben az ír, mint élő nyelv „a nincstelenek rejtőzködő nyelvévé" vált, a 18. század utolsó harmadában, a kelta eredetű, gazdag kultúrájú, ősi ír nyelv a formálódó ír történelmi, kulturális tudat és a születőben lévő modern ír nemzettudat idealizált szimbólumává és szellemi forrásává lépett elő a patrióta protestáns és az anglicizált katolikus értelmiségi középosztály antikvárius együttműködése révén. Bár az önálló és befogadó ír nemzet megfogalmazásának az első kísérlete kiemelte az írországi kelta hagyományt a negatív sztereotípiák hálójából, érdeklődése nem irányult a még élő ír nyelv veszélyeztetettségének a problematikájára. Miközben a natív nyelv egy idealizált változata a nemzeti szimbólumrendszer központi elemévé és a filológiai, antikvárius kutatások fókuszává lépett elő, az ír, mint a mindennapi kommunikáció eszköze, nem kapott helyet a nyelv megőrzésére irányuló nyelvpolitikai gondolkodásban és viselkedésben. Ez az ellentmondásos nyelvpolitikai irányultság köszön vissza a 20. század eleji ír republikánus mozgalomnak az ír nyelvhez való viszonyában: az angol nyelvhasználat mellett, az ír nyelv nemzeti ideológiai célokat szolgáló, szimbolikus felértékelése és a mozgalom külső, emblematikus megjelenítésében történő használata. De folyamatosság állapítható meg a 18. századi natív értelmiség és a 20. századi ír népesség és állam ír nyelvpolitikai magatartása és nyelvi attitűdbeli jellemzői között is. Miközben a mai ír lakosság pozitívan viszonyul a nyelvhez, mint megőrzendő nemzeti értékhez, irrelevánsnak és alkalmatlannak tartja azt a modern társadalom nyelvhasználatában. A hivatalos politika szintjén pedig megfigyelhető, hogy amíg az állam külső, szimbolikus megjelenítésében használja az ír nyelvet, sőt fönntartja az ír nyelv kötelező tantárgyi státuszát az alapfokú állami oktatási rendszerben, a nyelv iskolán kívüli használata feltételeinek biztosításával kapcsolatban politikája vonakodó. Természetesen, a két korszak összehasonlításakor nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt a tényt, hogy a 18. századi natív értelmiség még a nyelvcsere folyamatának lezárulása előtt, de angol koloniális környezetben élt, a mai ír populáció és állam pedig a politikailag független,

de a nyelvcserére, mint történelmi eseményre tekintő, angol nyelvhasználatú kontextusban nyilvánul meg.

Az ír nyelvi kérdést elemző munkák jelentős része a 19. század írországi nyelvi folyamatait „nagy ír nyelvcseré”-nek nevezi, utalva az egynyelvű lakosság rendkívüli, 2,5-3 millió főről 21.000 főre történő lecsökkenésére, és egyben azt sugallva, hogy az ír-angol nyelvcserének ez volt a legmeghatározóbb szakasza. Kutatásunk tanúsága szerint azonban ez a – kétségtelenül jelentős – nyelvhasználati változás a korábbi évszázadok tendenciáinak az elkerülhetetlen következménye volt. Rendkívüliségét az érintett népességcsoport numerikus nagysága adta, valamint az a sebesség, ahogy ez a nagy tömegű, szegény natív populáció az anyanyelvét néhány évtized alatt elhagyta. Mentális állapotát és nyelvi attitűdjét tekintve azonban már ez a társadalmi réteg is készen állt a nyelvcserére a 18-19. század fordulóján, és a gyors anyanyelvelhagyás az ezen csoport által a 19. századi Írország történéseire adott kollektív, nyelvpolitikailag is fontos válasz volt.

A nyelvpolitikai válaszokat kiváltó 19. századi események közül a legdrámaibb az 1845-49 között zajló, és a leginkább az ország nyugati, délnyugati területein élő, ír nyelvű, szegény tömegeket sújtó „nagy éhínség” volt. A „burgonyaéhség” a vidéki agrárpopuláció számára az ír nyelvről szóló, és még a 12. századi angol-normann hódítótól eredő, negatív sztereotípiákat igazolta: a szegénység, elmaradottság, tanulatlanság és az ír nyelvhasználat összekapcsolódása az ő szemükben is megkérdőjelezhetetlen realitássá vált. Nyelvpolitikai válaszuk a nyelv megtagadása, azaz megbélyegzésének internalizálása, és a nyelv átörökítésének tudatos és egy-két generáció alatt kikényszerített megszakítása volt.

Egy további válasz a tömeges kivándorlás volt, ami szintén a nyelvcserének a natív tömegek aktív részvételével történő felgyorsítását eredményezte. Mivel a kivándorlás az ír társadalom állandó jelenségévé vált, és mivel a migrációs célországok mindegyike angol nyelvű volt, az angol nyelv fiatalkori, otthoni és iskolai elsajátítását az életre való felkészülés és a boldogulás feltételévé tette a vidéki natív populáció esetében.

Ugyanakkor, mindezek a folyamatok az 1801-ben életbe lépő, és a brit kormányzatnak Írország fölött közvetlen ellenőrzést biztosító, brit-ír unió keretei között zajlottak. Értekezésünkben párhuzamot vontunk a Tudor- és a 19. századi brit államgépezet kolonizációs, a nyelvi és kulturális asszimilációt megcélzó stratégiái között, viszont azt is bemutattuk, hogy a politikai centralizáció és kulturális homogenizáció hatékonysága érdekében a 19. századi brit állam a modernizáció számos elemét vezette be Írországban. Mivel a modernizáció nyelvi közege az angol volt, az intézményei – mint például a közoktatás, a közhivatalok, a postaszolgálat, a vasúthálózat, a közegészségügy és a

közrendészet – által nyújtott karrierlehetőségek ösztönözték az ír-angol nyelvcserét a társadalmi mobilitásra és anyagi biztonságra vágyó szegény tömegek soraiban.

Ugyanebbe az összetett nyelvpolitikai képletbe illeszkedik a brit állam által Írországban 1831-ben bevezetett közoktatási rendszer. A hagyományos nézet szerint az ország egész, tehát még ír nyelvű területein is angol oktatási nyelvvel működő, alapfokú *National Schools*, „nemzeti iskolák", a legfontosabb szerepet játszották az ír nyelv 19. századi „meggyilkolásában". Kétségtelen, hogy a brit állam politikai terveiben az iskolák, mint a kulturális és nyelvi asszimiláció fontos eszközei szerepeltek, de a nyelvcsere felgyorsult lezárásában való hatékonyságuknak a natív ír lakosság angol nyelvtanulás iránti erős motiváltsága volt a föltétele. Véleményünk szerint a nemzeti iskolák nyelvcserében betöltött szerepe kapcsán az a nyelvpolitikai dilemma teljesedik ki, amely csak a következő három komponens kiegyensúlyozott vizsgálatával tárható föl: az asszimiláló hatalom politikája és konkrét intézkedései; az asszimilálás célpopulációjának a nyelvcserében való aktív részvétele, azaz a saját nyelvpolitikai döntésein alapuló, társadalmi tevékenysége; és a kisebbségi közösség – megélhetési biztonságot és fejlődést ígérő – asszimilációhoz való joga és lehetőségei (vö. Szépe 2001b: 107, Szépe-Derényi 1998: 9). Vizsgálatunk tanúsága szerint, ebbe az elméleti keretbe illeszthetően, kontinuitás mutatható ki a natív Hedge Schools és a brit állam által kiépített, National Schools intézményei között.

8.2. Az eredmények rendszerezése, kitekintés

Az ír-angol nyelvcsere történeti beágyazottságának a nyelvpolitikai aspektusú vizsgálata a következő modell fölállítását támasztja alá. Az írországi ír-angol nyelvcsere folyamata a 12. század végétől a 19-20. század fordulójáig, a kolonizáló angol állam írországi jelenlétének az ideje alatt és a kolonizáció körülményei, illetve következményei közepette zajlott. A nyelvcsere folyamatának a legdöntőbb állomásai a következők voltak: az Írország nyelvi-kulturális szuverenitását megsértő, 12. század végi angol-normann hódítás; a nyelvcsere folyamatát nyelvpolitikai értelemben visszafordíthatatlanná tevő, Tudor-uralom; a 17-18. század, amely az anyanyelv iránti negatív attitűdök és az angol nyelv tanulása és használata iránti pozitív attitűdök, valamint az ezen attitűdök kollektív nyelvpolitikai válaszokká alakításának a jelenségét a natív társadalom legalsóbb szintjéig jutatta; továbbá a 19. század, amely felgyorsítottan és numerikusan látványosan, de az előző évszázadok eseményeiből következően, lezárta az ír-angol nyelvcsere folyamatát. A több mint hétszáz éven keresztül elhúzódó nyelvi átalakulás fokozatosan haladt az ír társadalmi hierarchián belül fölülről lefelé, a monarchia intézményétől elindulva, az arisztokrácián és a

középrétegeken keresztül, a vidéki agrárnépesség felé. A folyamat egyes lépései értelmezhetőek, mint a kolonizáció kihívásaira az éppen érintett natív társadalmi csoport által adott nyelvpolitikai válaszok, amelyeket minden esetben az adott csoport nyelvi attitűdrendszerének, nyelvi értékrendjének és nyelvpolitikai orientáltságának az átrendeződése kísért, sőt előzött meg. A folyamat nyelvi-ideológiai gerince az ír nyelv és kultúra súlyosan negatív stigmatizációjára épül. A stigmatizáció eredete a 12. századi angol-normann hódítóig vezethető vissza, és a kolonizáló hatalomnak, illetve a domináns csoportnak a natív nyelv és kultúra iránti attitűdrendszerében a gyarmati időszak egésze alatt nyomon követhető, a korabeli brit és európai ideológiák, eszmerendszerek által befolyásolt állapotban. A kolonizáció következményeként, az anyanyelv stigmatizációja a kolonizált társadalom csoportjai által is, szintén a társadalmi hierarchián belül fölülről lefelé haladva, el- és befogadásra került. A nyelvcsere, mint nyelvpolitikai folyamat, akkor ért záró szakaszához, amikor a natív nyelv megbélyegzését a gyarmatosított közösség legalsó társadalmi rétege is a magáévá tette. A natív nyelvvel kapcsolatos ideológiák és politikák gyarmatosító általi megfogalmazása és a gyarmatosított általi elfogadása feltárható abból a mindkét résztvevő által alakított diskurzussorozatból, amely a nyelvcsere folyamatát végigkísérte. A diskurzussorozat a nyelvcsere folyamatának a szövegszerű reprezentációját és az írországi nyelvcsere fontos nyelvpolitikai komponensét jelenti; következésképpen, feltárása az írországi nyelvi vonatkozású jelenségek értelmezésekor elengedhetetlen.

Bár a fenti, nyelvpolitikai modell egy adott nyelvcsere-folyamat történeti vizsgálata eredményeként került fölállításra, véleményünk szerint, a modell és a vizsgálati megközelítés bizonyos elemei használhatóak egyes mai nyelvi színterek sajátosságainak a feltárására. Különösen érvényes ez a nyelvi szuverenitás és a „kevésbé széles körben tanított” nemzeti nyelvek (Mac Mathúna 1999: 210) – mint amilyen a magyar nyelv is – viszonyának az esetében. Bár Írország nyelvi-kulturális szuverenitásának a megsértése a klasszikus, történelmi gyarmatosítás keretei között jelentkezett, a probléma relevanciával bír a mai imperialista technikák, a világnyelvek nemzetközi dominanciája és a kisebb, politikailag egyébként önálló, nemzetek összefüggésrendszerében is. Igaz, hogy ezen nemzeti nyelvek anyanyelvi státusza megkérdőjelezhetetlen, bizonyos nyelvi színtereken, mint például az üzleti vagy a tudományos élet, a nemzeti nyelv nyelvországon belüli helyzete és presztízse nem mentes a világnyelvek, különösen az angol jelenlétének a befolyásától. Más szóval, ezeken a területeken az anyanyelvi közösségnek a nyelvhasználatra vonatkozó teljes döntési szabadsága, azaz szuverenitása sérül. Véleményünk szerint, annak a kérdésnek a pontos megválaszolására, hogy „A mai Magyarországon veszélyeztetett-e a magyar nyelv státusza?”,

az ország nyelvi-kulturális szuverenitása épségének minden nyelvhasználati színtérre kiterjedő vizsgálata adhat alapot. Egy ilyen vizsgálatnak egyben fel kell térképeznie a mai magyar lakosság – különös tekintettel a fent említett nyelvi színtereken kommunikáló népességcsoportra és a fiatalabb generációkra – nyelvi attitűdjeinek és a nyelvpolitikai viselkedés szempontjából értelmezhető irányultságainak a rendszerét, és ebben a rendszerben meg kell határozni a magyar nyelv és a Magyarországon használt globális nyelvek relatív elhelyezkedését. Mint az ír nyelvpolitika-történeti kutatás igazolta, egy ilyen vizsgálat prognosztizálhatóbbá – és a megfelelő nyelvpolitikai lépések alkalmazásával esetleg módosíthatóvá – teszi a nyelv státuszában várható minőségi és a nyelvhasználat területén várható mennyiségi változásokat.

9 Summary

9.1 The theoretical frame and relevance of the research

As is indicated in the title, *The Examination of the Historical Embeddedness of the Irish-English Language Shift from a Language-Political Perspective*, the dissertation has been organized around four key concepts: the language question in Ireland; the prolonged Irish-English language shift; historical observation and language policy

The starting point of the research has been provided by the hypothesis that a language-political examination will reveal such details of the process of language shift which remain less pronounced with alternative approaches. Bartha (1999: 197) explains the relevance of the study of language shift from the aspect of language polictics as follows: the dynamics of linguistic contacts, language retention and language shift can be clearly described in terms of the categories of political activity. This belongs to the field of language policy/language planning.

The research method has been defined by a broad interpretation of language politics. Thus, language politics is seen to comprise two main components: concepts, plans, and ideologies as well as measures implementing them (see Kiss 2002: 247). Both components require the adoption of an approach which also focuses on the activities, behaviour, mentality and attitudes of the community. Accordingly, the analysis will extend not only to the policy of the state and its power but also to the role of groups or even of individuals, who maintain various relations with the authority, and the contexts will range from political, social, and economic to cultural and religious (see G. Molnár 1998: 1).

From among the possible interdisciplinary links of language politics, the dissertation grasps those pointing in the direction of historical research. Szépe observes (2001a: 12) that language policy can usually be found on certain historical levels, including political, legal and cultural history. However, very rarely do we come across the explicit, clearly articulated forms of it. The present work identifies certain historical phenomena of the Irish linguistic scene from the perspective of language policy, or highlights their language political implications – especially if these can be related to most recent developments of language

policy. Edwards (1985: 47) claims that the assessment of any contemporary linguistic scene will be better grounded if it also relies on the analyses of historical processes, and that a "historical awareness" will provide us with a better understanding of the linguistic "desires and needs" of a given community (see also Szépe-Derényi 1998: 9). An outstanding example is Nádor's book, *Nyelvpolitika. A magyar nyelv politikai státusváltozásai és oktatása a kezdetektől napjainkig* (2002), which shows that the present complexity of the political status of the Hungarian language can only be fully understood by considering the historical background. The same refers to the Irish language.

Although both the Irish language question of the 20th and 21st centuries and the Irish-English language shift have been widely researched, a systematic analysis that covers the period between the Early Middle Ages and the 20th century, and is based on a combined implementation of historical and language political approaches has so far gained limited ground. Since the Irish-English language shift coincided with the colonial past of Ireland, and since the two processes were closely interlinked, the presentation of the historical embeddedness of the linguistic change should also reveal the main features of linguistic colonization. In the research I have relied on the theoretical frame of studying a colonial society, which has enabled me to assess the role of all the participants in the prolonged cultural and linguistic transformation and to explore the language-political behaviour of the various groups of the colonizing and colonized communities.

9.2 The hypotheses and structure of the research

With regard to the Irish language, Ireland's history divides into a pre-late 19th century and a post-late 19th century period. The two periods are separated from each other by the conclusion of the Irish-English language shift. As my dissertation will prove, the language shift lasted from the late 12th century to the turn of the of the 20th century. By the time the linguistic change had been, more or less, completed, the political environment of Irish had also transformed. From the late 1100s to the early1900s, the political context of the language had been shaped by Ireland's colonial position, which also meant that Irish was devoid of the support of an independent state. The year 1921 brought the formation of the Irish Free State as well as the beginning of the post-colonial period. For the first time in its history, Irish was backed by a politically sovereign country. And although at the time of its foundation, the Irish Free State was almost entirely English-speaking, it elevated Irish into the position of a national and official language. Thus, Irish acquired the double status of a minority and official national language (Mac Mathúna 1999: 209). Another new political development for Irish in

1921 was the constitutional partition of its original language country. Whereas the retention of Irish became the main objective of the language policy and language-planning programme of the southern Irish state, in Northern Ireland, as a legacy of the colonial past, Irish was forced into a stigmatized status, grossly discriminated by the majority, the Protestant community (see Pintér 2000, Pintér 2001b, Pintér 2002).

My research will cover the language-political history of Ireland from the adoption of Christianity in the 5th century AD to the formation of the sovereign Irish state in the early 20th century. It will be organized around the central topic of language shift, and the latter will be contextualized in colonialism and colonial society.

A decisive component of the dissertation will be provided by the analysis of primary sources and contemporary discourses which represent the objectives and ideologies of cultural and language politics in their respective times. These texts will reveal the complexities of language policy in a given era, and will allow me to point out language-related political and ideological continuities between consecutive periods. In this way, the Irish-English language shift will be reconstructed as a historically continuous process of language policy. With the application of this research method, I will attempt to establish the beginning and the most decisive phases of the irreversible language shift from the perspective of language policy. This approach will lead to a better-grounded chronological identification of the departure and crucial stages of the language shift than previous research, which has dated the start of the process either to the pre-Tudor Times, or to the Tudor Era; and its timing of irreversibility and most critical phase has ranged from the 17th, through the 18th to the 19th centuries (see e.g. Corkery 1968, de Fréine 1977, de Fréine 1978, Hyde 1967b, Kelly 1999, Ó Huallacháin 1994, Ó Murchú 1988, Wall 1969).

The research will also seek support for the hypothesis that the Irish-English language shift was a prolonged process gradually moving down the social hierarchy, and that the step-by-step restructuring of the linguistic attitudes of the colonized society largely contributed to it. We expect that the reconstruction of this process will open up a dimension of the language shift which will highlight those changes of linguistic attitude and language-political behaviour that accompany or even precede numerical alterations in language use and spread.

The dissertation is organized into six chapters, which reflects major chronological and language-political divisions. The historical focus of Chapter 2 is the Early Middle Ages in Ireland, ranging from the adoption of Christianity to the Anglo-Norman invasion. As regards native culture and language, these pre-colonial times meant the last sovereign period in the history of the island. The chapter is concerned with those socio-political developments that

can be associated with changes in the state and status of the Irish vernacular. These include the expansion of the Early Christian Church, urban development initiated by Scandinavian settlers, the Gregorian Church Reform, as well as the political move towards a unified Irish monarchy, the related cultural flourishing and the rise of the secular bardic schools.

Chronologically, Chapters 3, 4 and 5 stretch from the late 12th to the early 17th centuries, and their linguistic focus is *early* or *classical modern Irish*, the literary standard which remained unaltered from its creation around the turn of the 13th century throughout the following five hundred years. The same period comprised two decisive moments of Irish colonial history: the Norman invasion, which signalled the start of English dominance, and the Tudor conquest, which resulted in the full expansion of colonial power over Ireland. These two events caused the codified, standardized, highly prestigious Irish vernacular to become subordinate and to lose political ground in its own language country to English, the language of the colonizer. Here I will prove the hypothesis that besides the so far recognized political, ideological continuity (see e.g. Gillingham 1987), the Norman and the Tudor Times also show transitions in the field of the language shift. The phenomenon will be explored through the examination of colonial language- and cultural-policy measures, and of discourses which include language- and culture-related ideologies and originate from the colonizing forces in the two periods.

Chapter 6 is devoted to the study of the 17th and 18th centuries, which strengthened and filled the political structure set up and shaped by previous colonial processes. My concern here is to present changes in the status of Irish in the light of the language-political behaviour of the "two civilizations," that is, the dominant Protestant and the oppressed Catholic communities. Emphasis will be placed on the *Penal Laws*, which were aimed at the political, social, economic, and educational subordination of the Catholic population, on the shifts of language use and language policy in the Irish Catholic Church, which, in this period, became the main cohesive and organizing force in the life and identity of the colonized community; and on the role of the native *Hedge Schools* in the language change of the rural population. The last section of the chapter will deal with the roots of the language-political contradiction which largely affected the status of Irish until the late 19th century. In the course of the 18th century, Irish as a living language became the neglected, "hidden language of the deprived" (Corkery 1967). However, in the last third of the century the ancient Celtic tradition and language of the island were re-discovered as intellectual sources and idealized as the authentic symbols of the newly emerging Irish national and cultural identity. This development resulted

from the antiquarian and scholarly cooperation of the Protestant, Anglo-Irish patriots and the Anglicized Catholic intellectuals.

Chapter 7 examines the validity of the term "Great Irish Language Shift" used in different works with reference to the linguistic changes of Ireland in the 19th century, and takes a detailed overview of the linguistic and language political developments that brought about the final decline of Irish. In 1831, within the Union of Great Britain and Ireland, the British Government established the *National Schools* of Ireland, a system of English public education. The responsibility of the English medium national schools in the conclusion of the language shift has been the focus of language political discourse in Ireland since the mid-19th century. I will present and thematize this debate.

The "Great Famine" of the mid-19th century and the ensuing mass emigration caused a demographic catastrophe in Ireland. I will examine the relationship between the dramatic population drop and the accelerated decline of Irish language use in the second half of the 19th century. I will also see how such notions as *gradual* and *sudden language shift*, *language death*, *language murder* and *language suicide* can be used to refer to the 19th-century Irish linguistic scene.

The growing dominance of modern national politics and national ideologies was a typical feature of 19th-century Europe. I will highlight how the political language use and the, explicit or implicit, language policies of contemporaneous Irish mass and national movements weakened the position of the Irish language in rural native districts.

At the end of the chapter I will explore how the grossly endangered and dramatically shrinking Irish language became the central symbol of modern Irish nationalism as a result of the Irish language movement in the late 19th and early 20th centuries, and how this language political development is reflected in the discourse of the *Gaelic League.*

9.3 The findings and conclusions of the research

Whereas most published research (see 9.2) traces the start of the Irish-English language shift to the eve of the Tudor conquest or to the Tudor Times, my findings date the language-political events indicating the beginnings of language shift to the late 12th century, that is, to the time of the Anglo-Norman invasion and of the departure of colonial history in Ireland. I have introduced the concept of *the violation of linguistic and cultural sovereignty* to support the above statement. In terms of the definition I used here, the different cultures are, at least in theory, sovereign entities, where the right to make culture- or language-use-related decisions solely belongs to the community. Consequently, dominance exercised over

decisions and practices through which the community can normally regulate its own cultural and linguistic behaviour and lifestyles will result in the violation of the cultural and linguistic sovereignty of the community. The Anglo-Norman intervention caused the first gross breach of Ireland's cultural sovereignty, and the long-term undermining of the political power of Irish: since the Norman invasion prevented the formation of a politically sovereign Irish monarchy, which would also coincide with the primary use of Irish, never in its history could the Irish language become the dominant language of a politically independent state. Although the Gaelic revival of the 14 and 15th centuries challenged the position of English culture in Ireland temporarily, owing to the political, ethnic, and cultural divisions that derived from the Norman presence, the sovereign Irish state could not be realized before the Tudor conquest either.

A supposition of mine has been that the Irish linguistic change formed a prolonged process which was moving down the social ladder from top to bottom as Irish was being pushed back by the gradual spread of colonization. In line with the above argument about political, cultural and linguistic sovereignty, it can be claimed that this process commenced at the top of the feudal pyramid, on the level of the monarchy, in the wake of the Anglo-Norman conquest and in the Anglo-Norman Times.

Urban development in Ireland during the Norman Era was a basic factor in the violation of cultural sovereignty and its long-term consequences with respect to the status of the native language. Ireland's earliest towns had been founded by the Scandinavians, however, urban growth truly began in the Norman Times. None of the towns, such as Dublin, Limerick, Wexford, Cork, etc., was of native origin, and these urban centres, especially Dublin, became the main scenes of English administration, culture, and loyalties to the English crown, even before the Tudor conquest. In other words, the towns formed alien enclaves, disrupting the so far intact and continuous texture of native culture and language use. The consequences of the cultural-linguistic disruption proved long lasting. Although the Gaelic revival of the 14 and 15th centuries effected some Gaelicization in the urban centres as well, the Tudor conquest could effectively rely on the political and cultural loyalties of the towns, especially of Dublin's, to revive, strengthen and expand the authority of the English Crown over Ireland. In fact, the towns very much shaped the whole progress of the language shift which was to follow: since they served as the English language headquarters of modernization, administration, politics, law and business, and since in the coming centuries the development of Irish society followed the route that had been marked out by the towns, the towns became the sources and spurs of the spread of the English language in Ireland.

My statement concerning the violation of Irish cultural-linguistic sovereignty also gains support in certain language political responses of contemporary native society The collective perception of the endangerment of the native tradition and language, which, on the other hand, can be interpreted with reference to language policy, appears to originate in the 12th and 13th centuries. During these centuries native poets standardized the Irish language, created a new literary norm called *classical modern Irish*, collected and systematized the native tradition with an effort and consistency that demonstrated a high level of consciousness. They did all this when the Norman conquest, and the Church Reform accompanying it, posed the first real threat to the Irish language and culture. As has been discussed, the most remarkable expressions of the 14th- and 15th-century Gaelic revival were of cultural and linguistic character. In these, the socio-political interests of the native aristocracy and of the hereditary scholarly families received, often already ethnically conscious, cultural-linguistic representations. On the other hand, the linguistic-cultural reinforcement of the native aristocratic self-esteem coincided with the loss of political sovereignty. Therefore, the Gaelic revival of the Norman Era can be seen as the cultural-linguistic representation of the socio-politically motivated, collective response of groups most affected by the breach of Ireland's sovereignty.

The Tudor Henry VIII and Elizabeth I made the Irish island the first scene of England's colonizing ambitions in the modern times. Tudor-time English ideologists considered *cultural and linguistic assimilation* indispensable to the long-term success of the complex colonizing programme, that is, to *permanent colonization*. The spread of Tudor power meant the establishment of an English language institutional system, the plantation of English speaking population groups, as well as the systematic destruction of the social and institutional bases of native culture and language.

By the end of the Tudor Times, the course of the irreversible language shift had been designated. English acquired a dominant position in the main spheres of power, and Irish, which in the 12th century had been a virulent language enjoying higher social prestige than most European vernaculars, was forced to a subordinate status in its own country. In the related part of the research I present two phenomena which are identifiable as language political responses by the native community to the power shift in the linguistic domain. On the one hand, the process of conscious language change commenced in the ranks of the social elite, that is, among the native aristocracy. This can be traced in tendencies towards the abandonment of the native culture and in the weakening of the generational transmission of the native language.

Further language political reaction came from the bardic tradition, from the caretakers of native heritage. Secluded from contemporaneous social and linguistic transformations, native scholar-poets protected and preserved the classical linguistic form, which thus became hermetically sealed off from everyday language use throughout the next five hundred years. This behaviour can be seen as a form of conscious and collective language political reaction against the declassing of Irish. I have also observed an expression of responsibility over the loss of the "glorious" native language in the *post-bardic* or *post-classical* tradition. This was "the last call" of the bards amid the colonizing and assimilating processes of the 17th century, which can also be understood as a conscious action to salvage native cultural heritage.

My findings have underpinned the initial hypothesis that besides the politico-historical transitions, the Norman and the Tudor periods also display continuities in the field of the Irish-English language shift: the Normans triggered and the Tudors made the tendency of the language change irreversible. I have put forward three main arguments in favour of this statement. The Tudor conquest re-introduced, reinforced and expanded English rule, previously loosening in Ireland. Although the new intervention proved incomparably more powerful, comprehensive and consistent than the spread of English authority in the Norman Times, one sign of continuity was that for his Irish policy Henry VIII utilized the English loyalties and culture of the urban population which, in the era before, had already fragmented the native cultural-linguistic unity of Ireland. Furthermore, although the construction of principles combining ideas of cultural destruction and permanent colonization were the ideological products of the Tudor Times, this was made indispensable by the lesson of the Late-Medieval experience when the Gaelic revival and the assimilation of the settler community seriously challenged the position of the English Crown in Ireland.

I have also demonstrated presupposed continuities between the processes of linguistic colonization in the Norman and Tudor Times by analyzing colonial discourse. Here, I departed from the observation that colonial discourse articulating colonial ideologies serves as both representation and method for the basic forces of colonialism, and that an analysis of this discourse focusing on statements related to culture and language, will inform us about the progress of cultural-linguistic colonization. The dissertation compares the texts of the Norman and Tudor conquests and proves that they display remarkable continuity: imperialist attitudes which describe the subjugated population and its culture as subordinate, uncivilized and barbarous and which justify colonization by claims of cultural superiority on the part of the colonizing community are present in the discourses of both periods. Negative stereotypes stigmatizing the Irish language and civilization originate in the texts of the 12th-century

invasion of Ireland, and gain ideological reinforcement and extension in the texts of the Tudor conquest. My research supports the view that colonial ideologies and negative stereotypes about the language and culture of the colonized constituted a vital factor in the language shift: the fact that the colonized community accepted and internalized the negative stereotyping about their native language served as the mental precondition of language shift. The seven-hundred-year long process of the Irish-English language change advanced within the Irish social hierarchy from the aristocracy to the poor, rural population as the negative linguistic ideologies constructed by the colonizer gradually gained recognition and adoption by the same social groups of the native society.

In the colonial discourse of 12th- to 17th-century Ireland a language-political/language-planning model can be contextualized. This model identifies three ideologies which are continuously reproduced by the dominant group within the frame of power-relations between the dominant/majority and the subordinated/minority communities: the glorification of the political, social, cultural and linguistic institutions of the dominant/majority community; the stigmatization of the subordinate/minority community from the same aspects; and the deliberate distortion of the real relationship between the dominant and the subordinated groups, in favour of the former. This paternalistic attitude on the part of the imperialist power has been the recurring motif of British/English colonial/post-colonial discourse from the Middle Ages to the present times (see Bartha 1999: 199, Beloff 1996, Porter 1996).

The next chronological unit which can be identified in terms of the history of language policy in Ireland is the 17 and 18th centuries. In this period the socio-political structures that had been set up by the colonial processes of the previous centuries became stabilized by wars and legal measures and filled by further plantations. The major developments were aimed at strengthening the power of the English speaking, Protestant community and weakening the position of the numerically overwhelming but subordinated, Catholic community.

The fact that the language-political basis of the irreversible language shift had been laid down previously, particularly in the Tudor Times, is clearly indicated by the changes that occurred in the state and status of the Irish language in the 17 and 18th centuries. Although numerically the Irish language still enjoyed a strong position – mainly owing to the size of the native group and its remarkable growth in the 18th century –, Irish speakers only constituted half of the whole population by the end of the period. Further signs of the relative loss of ground by Irish included geographical contraction and social decline. The Irish-English linguistic and geographical spread of the population well reflected the political and economic divisions of Irish society at the time. The remarkable retreat of Irish towards the less

developed, western regions showing high concentrations of the poorest agricultural groups appears to be the negative imprint of the advance of the Anglicized, modernizing, urbanizing and more affluent regions.

The decrease of status had implications for the state of the language: in the 17 and 18th centuries Irish was transforming into a means of communication that was devoid of a modern standard, became geographically fragmented and shrinking, and existed in oral, dialectal forms, primarily in the homes of the rural population. Restriction to oral use prevented Irish from spreading as a language of the press and the printed media. Thus, English became the language of newspapers and modern journalism in Ireland (see Anderson 1991). This also meant that Irish failed to gain ground in modern political language use, and that modern Irish nationalism acquired linguistic expression in English. All this forecast the major language-political paradox of the turn of the 20th century when the English speaking, Irish political nation adopted Irish as the national language and integrated it into the symbol system of freedom-fighting Ireland.

The weakening status and thinning prestige of Irish brought about an important consequence for the language shift: from the late 17th century, an increasing tendency among the native population towards Irish-language abandonment and bilingualism replaced English language plantations as the major factor in the re-arrangement of Ireland's linguistic map and the spread of the English language. By the end of the 18th century, the Irish-English language change had been more or less accomplished in the elite groups of the native society. By that time, native urban middle classes had also been Anglicized: they sought English medium education for their children and they gave up the intergenerational transmission of the language within the family, so Irish became squeezed out of all the formal and informal domains of their lives. We can also observe the transformation of the linguistic attitudes and identity structure of this section of population: as is revealed by contemporaneous discourse, they had accepted the cultural and linguistic consequences of colonization, that is, the Anglicization of Ireland, and as the writings of Charles O'Conor, a leading native intellectual indicate, they increasingly identified themselves as English speakers (O'Conor 1753).

The fact that by the turn of the 18th century the Anglicization of the native elite had reached an advanced stage is also, although indirectly, documented in the *Penal Laws* – a code of anti-Catholic legislation, ratified by the dominant, Anglo-Irish, Protestant community in the late 17th and early 18th centuries with the intention of depriving the suppressed Catholic population of any kind of power, right or landed property. But whereas the previous Tudor and Cromwellian regulations had imposed severe restrictions on native language use, Irish

escaped the focus of the Penal Laws. The fact that laws about power and property were no longer targeted to limit Irish language use and promote English indicates that by the turn of the 18th century power and property had effectively separated from the realms of Irish culture and language: whereas the Irish-speaking, native peasantry did not endanger the positions of the English-speaking Protestant community, the Catholic elite, which still occupied some power and property, had become largely Anglicized.

The view that the 17th and 18th centuries were of vital importance with regard to the language shift of the native population, the re-arrangement of its language political orientations and the restructuring of its linguistic attitude has also been supported by the examination of two institutions which were closely connected to the native community. One such institution was the Catholic Church, which in these centuries had become the main cohesive force in the identity of the colonized population. The Irish Catholic Church formed an integral part of European Catholicism, therefore, its language policy was determined by the policy of the universal Catholic church aiming at the containment of Protestantism and, in line with that, attempting to retain the Irish Catholic community. Consequently, the language policy of the Irish Catholic Church was shaped by the linguistic accessibility of the Irish Catholic Community, which was increasingly involved in the process of the Irish-English language shift. Besides this, the Irish Catholic Church had to accommodate to those changes in its position which were effected by the English colonial power and by legislation from the Protestant community: the Penal Laws banished the Catholic Church from Ireland, and later, the relaxation of the same legislation from the late 18th century opened the way for the Church to strengthen and expand its sphere in Ireland. The latter also implied that it became advantageous for the Church to make language political compromises with the English speaking power. In sum, we can claim that the Church's shift and language political re-orientation towards English in the 18th century can only receive a balanced evaluation if we consider the complexities of its embeddedness in the complicated political system and language shift of contemporaneous colonial Irish society.

Another institution which was linked to the native population, and thus reflected its transformations in language political behaviour and linguistic attitudes was the so called *Hedge School*. These grassroots, private schools were called to life and maintained by the poor, rural population in the face of the Penal Laws prohibiting all kinds of Catholic education. As has been revealed by my findings, although at the time of their foundation in the early 18th century most Hedge Schools specialized in Irish and Classical languages, by the end of the century, they had become important scenes of formal English teaching for the

lower-class native population – the latter development having been initiated by the requirements of the otherwise Irish-speaking parents. It follows then that although the lowest-ranking rural population still displayed the mass use of Irish in the late 18th century, its linguistic attitude already reflected transitions towards English. The tendency that the poor native parents wished to obtain English language education for their children demonstrates a loss of status for Irish even among the most backward, rural groups. On the other hand, English was becoming the language of prestige, associated with social and economic mobility in the linguistic value system of the same group.

The study of the last third of the 18th century reveals the roots of the language-political contradictions of today's Ireland. While Irish as a living means of communication became the hidden language of the deprived, antiquarian cooperation by Anglo-Irish, Protestant patriots and the Anglicized Catholic middle-class intellectuals elevated the ancient Celtic language into the rank of the idealized symbol and mental source of the historical and cultural identity of the fledgling Irish nation. Although the first attempt to construct a sovereign Irish nation, which would embrace both "civilizations", freed the rich Celtic tradition from the web of negative stereotypes, it did not seem concerned with the endangerment of the living language: while the ancient language became the focus of philological research and patriotic symbolism in Ireland, Irish as a means of daily communication gained no ground in language political thinking directed towards language preservation. This paradox recurs in the linguistic attitude of the early 20th century republican movement: whereas Irish republicans spoke English, they strongly relied on the use of Irish in the emblematic and symbolic representations of the nationalist movement.

We can also observe continuity between the language political behaviour and linguistic attitudes of the 18th-century native intellectuals and of the 20th-century Irish population and state. Whereas most of the Irish today adopt a positive attitude to the Irish language, which deserves preservation as a national heritage, they find the language irrelevant and unsuitable for the language use of a modern society. As regards official language policy, the Irish state widely utilizes Irish in its outer, symbolic, national representation and insists on compulsory Irish in primary education, but its policy proves less enthusiastic in relation to the provision of out-of-school facilities for Irish language use. Naturally, when comparing the two periods, we should bear the fact in mind that 18th-century native intellectuals lived in an English colonial environment, where the conclusion of the language shift was still a century ahead; by contrast, today's Irish language policy gains expression in the context of a wholly

English-speaking Irish society, which is politically sovereign but which looks upon the language shift as a historical phenomenon.

Several analyses of the Irish language question adopt the term “Great Language Shift” to describe 19th-century linguistic processes. By doing so they refer to the big numerical drop of the monolingual Irish from 2.5-3 million to 21,000, and imply that the 19th century was the most decisive period in the prolonged language change. However, my research findings challenge this view, and prove that the, admittedly unprecedented and unparalleled, numerical shift was the predictable outcome of tendencies characterizing the previous centuries. Its extraordinary nature derived from the size of the related population, and from the speed these poor native masses abandoned their mother tongue in the course of a few decades. Nevertheless, in its mental state and linguistic attitudes, even this social group had been prepared for the language change at the turn of the 19th century, and the rapid abandonment of their mother language can be interpreted as their collective, language-political response to 19th-century developments in Ireland.

The most dramatic of all these was the Great Famine of 1845-48, which mostly hit the poor Irish monolinguals in the western and southwestern regions of the country. In the eyes of the backward agricultural population the potato famine seemed to prove the validity of those negative stereotypes about the Irish language which originated from the 12th-century Anglo-Norman conquerors of Ireland, and the close relationship between poverty, backwardness, lack of education and the Irish language became an unquestionable reality for them. Their language-political reactions included the denial of the language, the internalization of its stigmatization, and the forced and deliberate disruption of its transmission in one or two generations.

Further social response was mass emigration, which also contributed to the acceleration of the language shift with the active participation of the natives of the countryside. Since mass emigration from that time on became a permanent feature of Irish society, and since the target countries of migration were English speaking, the acquisition of English at a young age, at home and at school, was seen by these groups as preparation for a better life.

On the other hand, these processes took place within the frame of the British-Irish Union, which came into force in 1801 and provided the British Government with direct control of Ireland. My research draws parallel between the strategies of the Tudor and of the 19th-century British state machineries attempting English cultural and linguistic assimilation in Ireland. However, I also demonstrate that with the aim of political centralization and socio-

cultural homogenization, the 19th-century British state effected remarkable modernization in the country. Since the linguistic context of all modernization was English, its institutions – public education, administration and health care as well as national postal, police and rail services –, which provided career opportunities, social mobility and financial security, incited language change in the circles of the masses.

Public primary education, introduced in Ireland by the British government in 1831, also fits into this complex language-political context. A conservative view holds that the so called *National Schools*, which were of English medium even in Irish monolingual districts, played the most important part in the "murder of Irish" in the 19th century (see e.g. Corcoran 1928, Pearse 1916). Undoubtedly, the schools functioned as important means of cultural and linguistic assimilation in the policy of the British state, but their efficiency in bringing the Irish-English language shift to an abrupt close largely depended on the strong motivation of the native population to learn English. In fact, we can claim that the role of the English National Schools in the Irish-English language shift is one of those language-political dilemmas which can only be fully explored by the balanced consideration of the following three components: policy and the implementation of policy measures by the assimilating power; active participation by the target population of assimilation in its own language shift, in other words, the socio-linguistic and language-political decisions and consequential behaviour of this group; and the right and access of the minority community to those forms of assimilation which provide them with existential security and progress (see Szépe 2001b: 107, Szépe-Derényi 1998: 9). Within this theoretical frame, my research has identified continuity between the native, English teaching Hedge Schools and the state-founded English National Schools in Ireland.

The developments that brought the Irish linguistic change to its final phase in the 19th century closely fit into a model that I propose in conclusion of my language political research into the historical embeddedness of the Irish-English language shift. The Irish-English language shift was a prolonged process which was taking shape from the late 12th century to the turn of the 20th century, during the presence of the English state in Ireland, and amid the conditions and consequences of colonization. The most decisive phases of the language shift were the following: the Anglo-Norman invasion of the late 12th century, which effected the violation of the cultural and linguistic sovereignty of Ireland; the Tudor conquest, which laid down the language political basis of the irreversible language shift; the 17th and 18th centuries, which spread negative attitudes to Irish, positive attitudes to English and their transformation into collective language-political responses all over the native society; and the 19th century,

which brought about the accelerated and numerically significant conclusion of the language shift. The over 700-year long linguistic transformation was gradually gaining ground within the Irish social hierarchy from top to bottom: commencing at the level of the institution of kingship, and advancing through native aristocracy and middle classes to the agrarian population of the westernmost countryside. Each consecutive stage of the process can be interpreted as a language-political response given by the involved social group – accompanied and even preceded by the re-arrangement of the linguistic attitudes, linguistic value-system and language-political orientation of the same group. The ideological frame of the process was constructed upon the grossly negative stigmatization of Irish language and culture. This stigmatizing originated with the 12th-century Anglo-Norman invaders of Ireland, and can be traced – always in forms shaped by contemporaneous European and British thinking – throughout the colonial period, in the cultural and linguistic attitudes of the dominant Anglo-Norman, English and Anglo-Irish groups. Under the conditions of colonization, the stigmatization of the native language was also adopted by the colonized social groups, in a process moving gradually down the social scale. The articulation of the language-related ideologies and policies by the colonizer, and their acceptance by the colonized can be explored in the series of discourses which was being produced by both sides throughout the language shift. These discourses constitute the textual representation and an important language-political component of the linguistic transformation, consequently, their analysis is indispensable to the proper interpretation of Ireland's language-related historical phenomena.

Although the above language-political model has been constructed in conclusion of the historical study of a given language shift, some elements of it and of the applied research methods can also be utilized in the exploration of certain contemporary linguistic scenes, particularly in research into the position of "less widely taught national languages" – including Hungarian – with regard to linguistic sovereignty (Mac Mathúna 1999: 210). Although the breach of Ireland's sovereignty was realized under historical and colonial conditions, the question of linguistic sovereignty deserves study within the frame of relationships between contemporary imperialist techniques, the spread of world languages and the position of politically sovereign but smaller and less powerful nations and their languages. Whereas the official and national status of these languages is undisputable, in certain linguistic domains, such as business and science, their position and prestige are not uninfluenced by the presence and power of world languages within their own countries. In other words, the complete freedom or sovereignty of the native community to make decisions about its own language use may be violated in these domains. In my view, the question

whether the status of Hungarian is endangered in any way in Hungary today can only be properly answered on the basis of research into the country's linguistic-cultural sovereignty in all linguistic spheres. A study of this nature will have to map the linguistic attitudes and language-political orientations of the Hungarian population, with special respect to groups regularly communicating in the above mentioned fields and to the younger generations, and will have to define the relative position of Hungarian and of the global languages used within Hungary today. As has been revealed by my research into the history of Irish language policy, such a study can contribute to better grounded prognoses about expectable changes in the prestige and status of the language as well as about consequential changes in its spread, and can help in the formation of appropriate and adequate language policy measures to alter the long-term course of these developments.

Függelékek

Függelék 1

Ogham-kő rajza. Az Ogham-kövek elterjedtsége Írországban és Nagy-Britanniában.

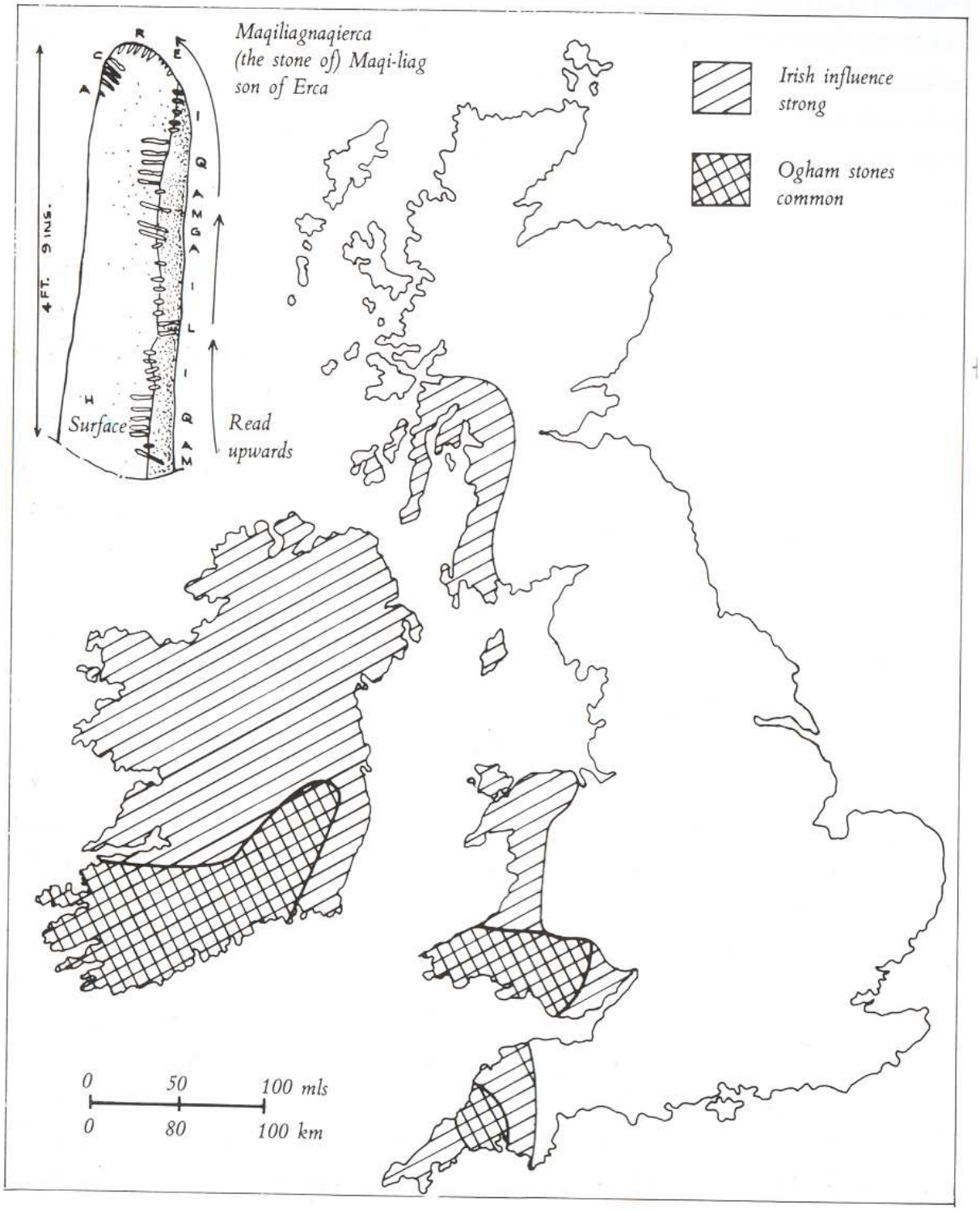

Forrás: Mitchell-Ryan 2001:

Függelék 2

Az írországi kolostorok a kora-keresztény „aranykor” idején (7-8. sz.)

Forrás: Duffy 2000: 21

Függelék 3

Az angol-normann jelenlét kiterjedése Írországban, a 13. század közepén.

Forrás: Smith 2000: 39

Függelék 4
Az angol kolónia kiterjedése Írországban a 15.század végén.

Forrás: Smith 2000: 47

Függelék 5
Tudor-kori telepítések Írországban

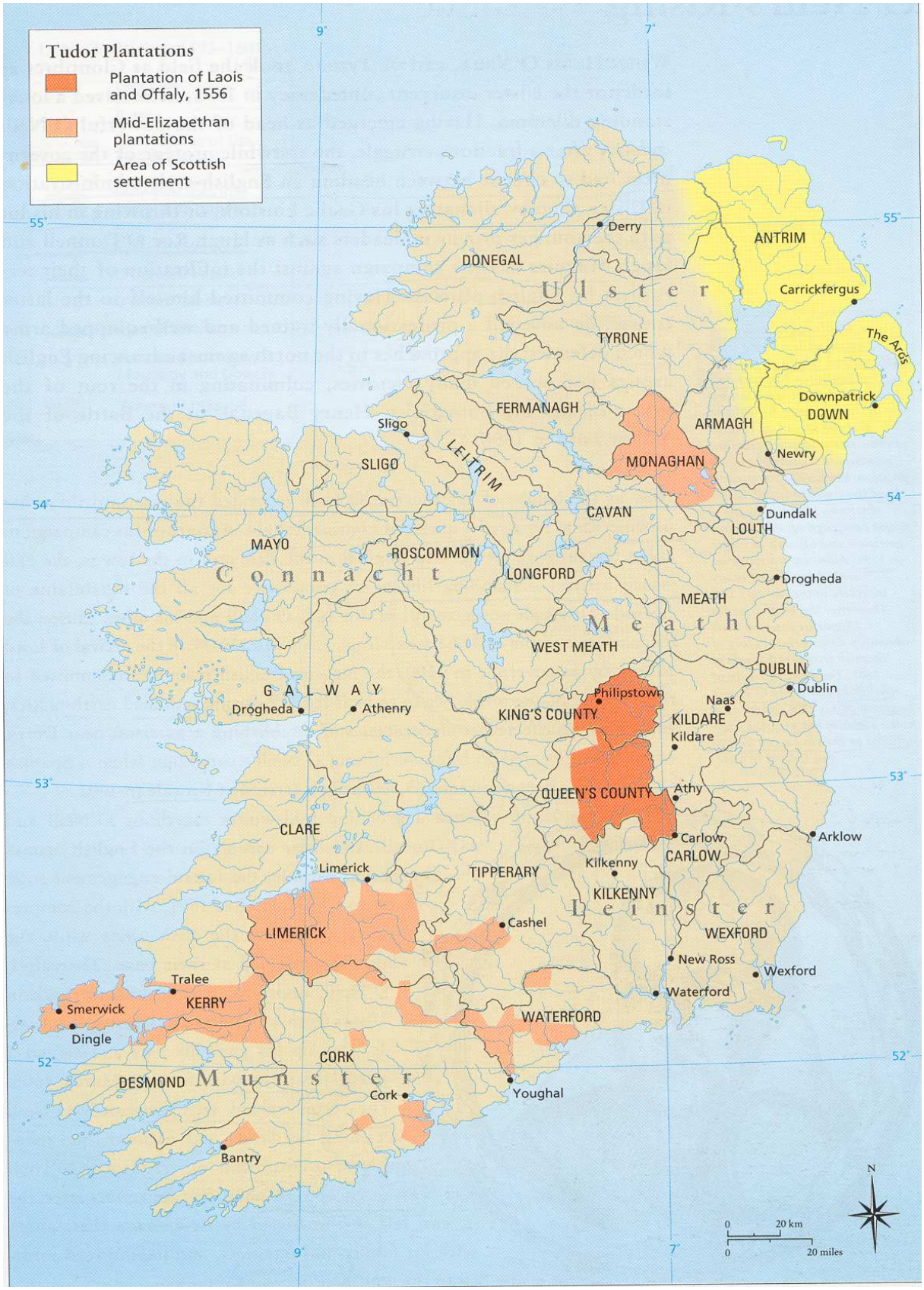

Forrás: Lennon-Gillespie 2000: 59

Függelék 6

Ulster betelepítése, 1609.

Forrás: Lennon-Gillespie 2000: 63

Függelék 7
A katolikus földbirtoklás aránya Írországban, 1641-1703 között.

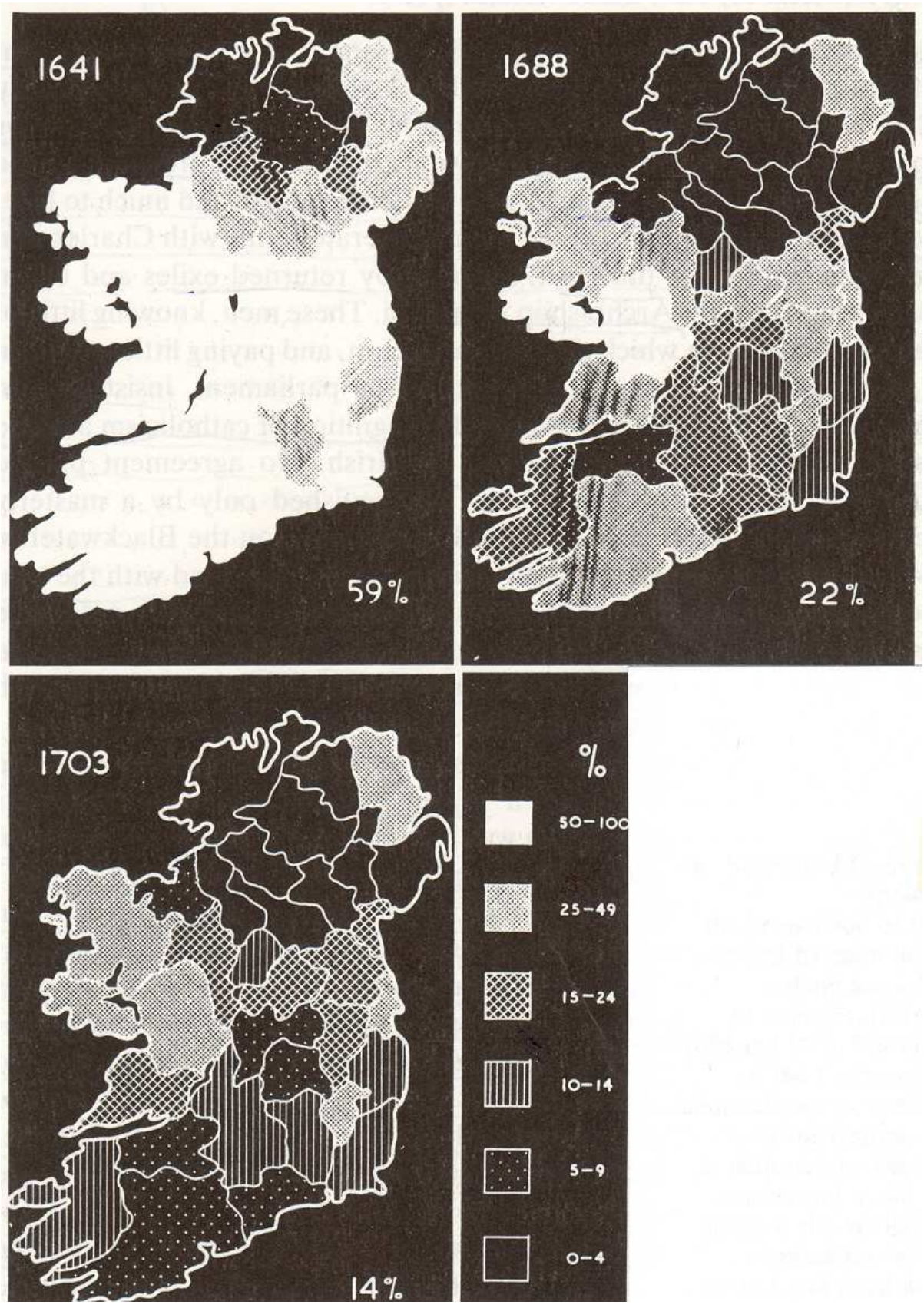

Forrás: Clarke 1994: 201

Függelék 8

Az ír nyelv elterjedtsége 1800 körül. (A sötét részek az ír nyelvi többségű területeket jelzik.)

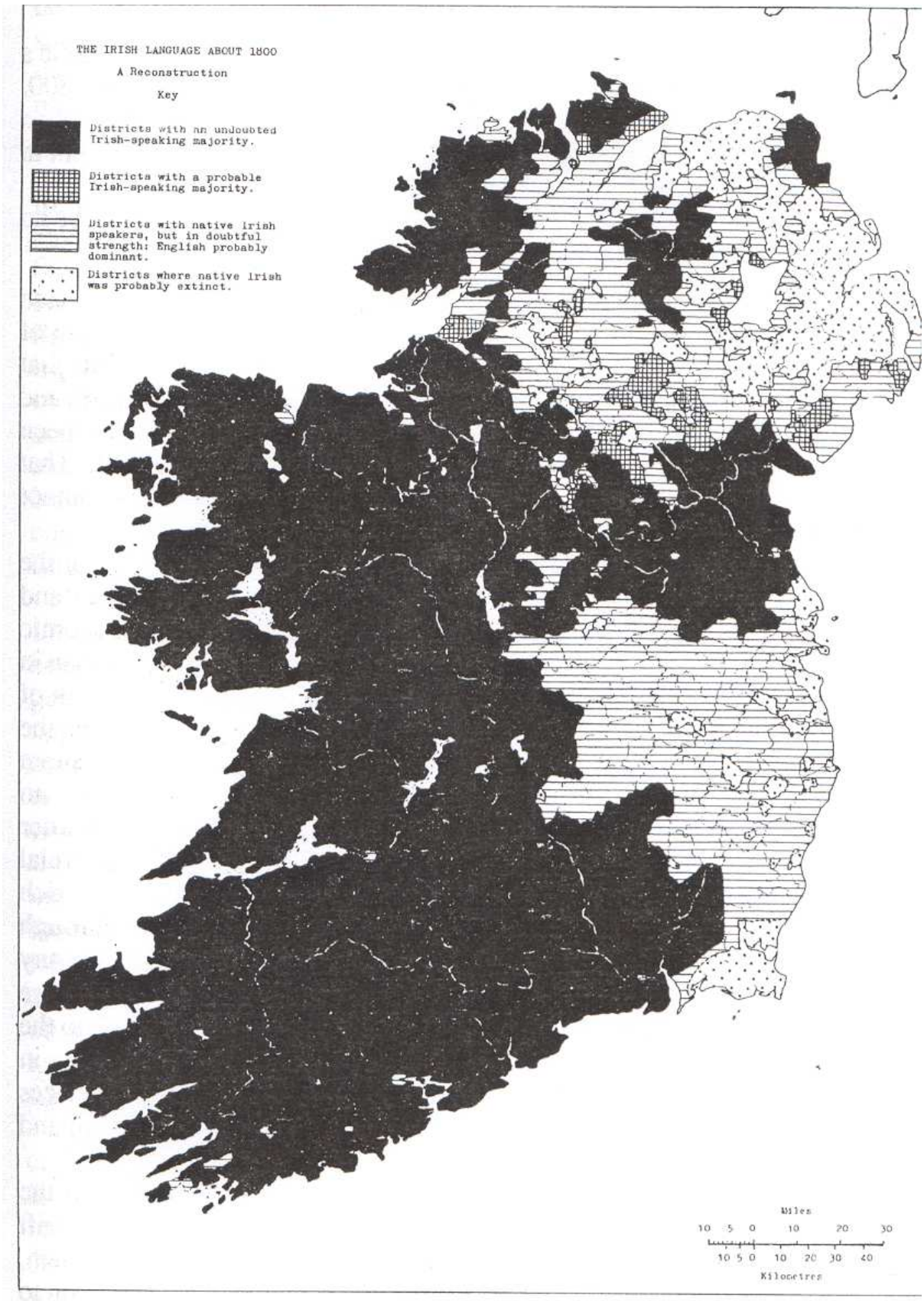

Forrás: Hindley 1990: 9

Függelék 9
Az ír nyelvi beszélők megoszlása az 1851-es cenzus alapján.

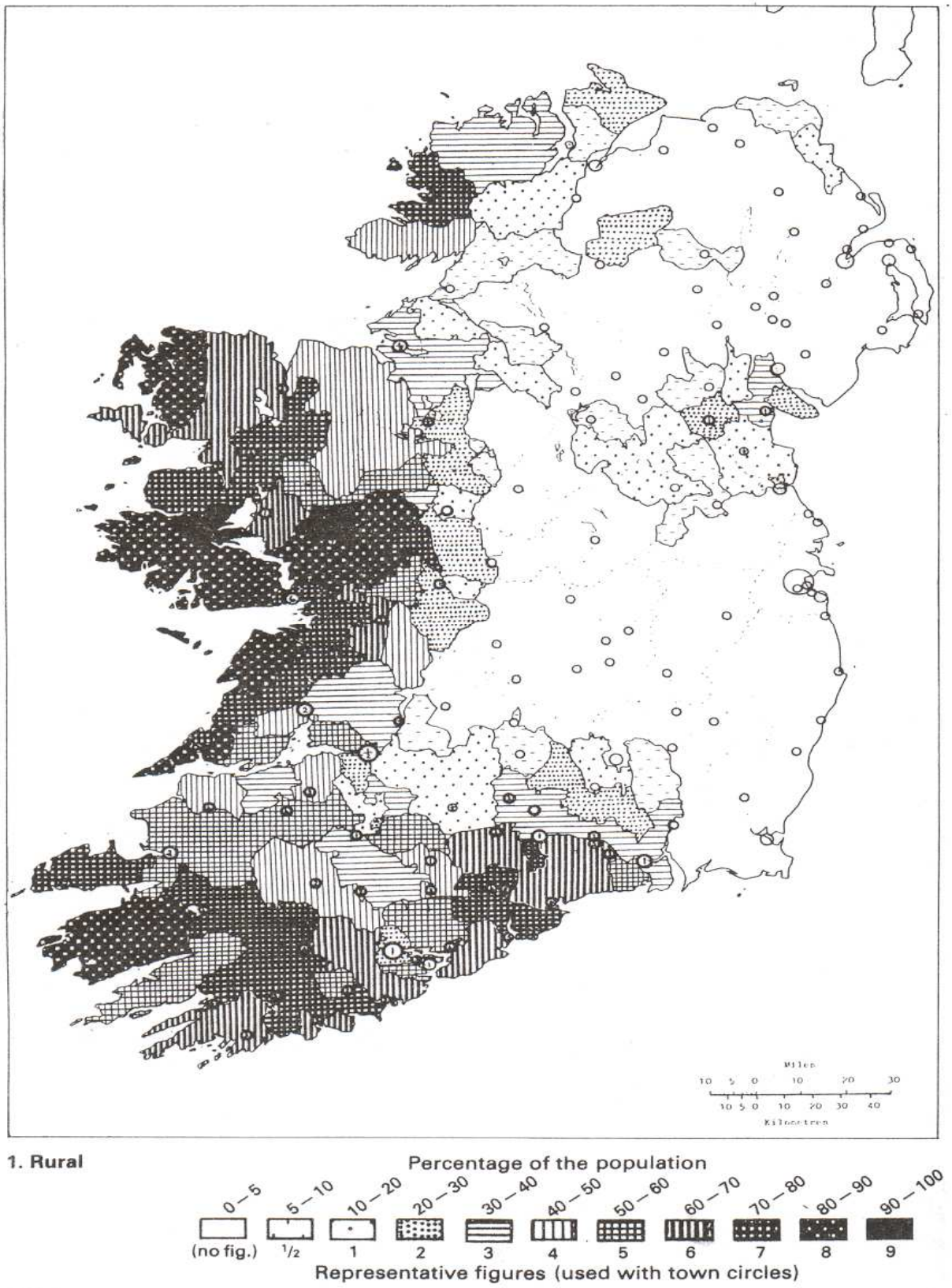

Forrás: Hindley 1990: 16

Függelék 10
Az ír nyelvi beszélők megoszlása az 1891-es cenzus alapján.

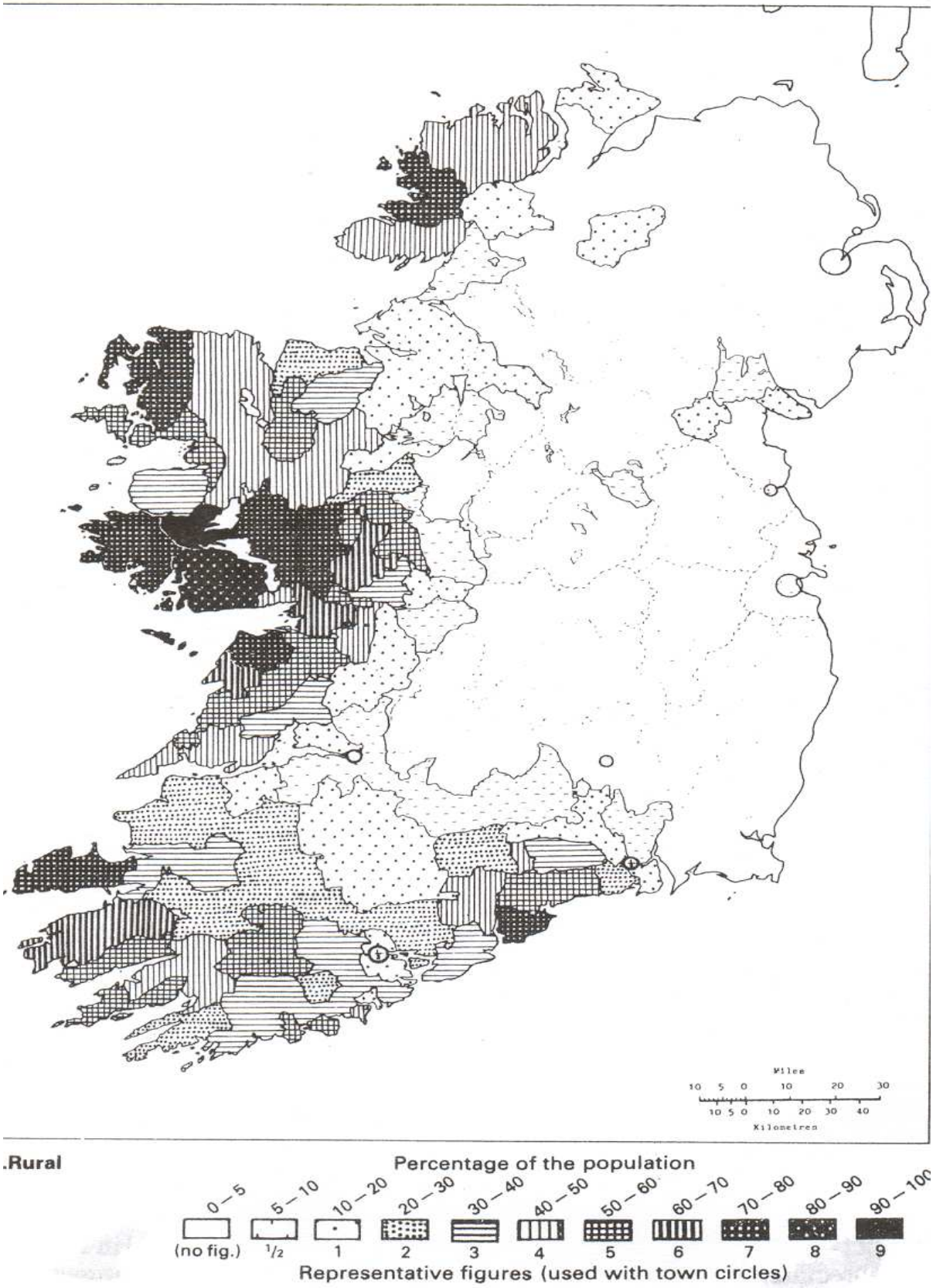

Forrás: Hindley 1990: 18

Bibliográfia

Adams, G. 1958. The emergence of Ulster as a distinct dialect area. *Ulster Folklife* 4. 61-73.

Adams, G. B. 1977. The Dialects of Ulster. In: Ó Muirithe, D. (ed.) 1977. 56-69.

Aitchison, J. 1981. *Language Change: Progress or Decay?* London: Fontana.

An Act for Banishing all Papists exercising any Ecclesiastical Jurisdiction, and all Regulars of the Popish Clergy out of this Kingdom. 1697. from Penal Laws. In: Deane, S. (gen. ed.) 1991b. Vol. I. 874.

An Act to Prevent the Further Growth of Popery. 1704. from Penal Laws. In: Deane, S. (gen. ed.) 1991b. Vol. I. 875-77.

An Coiste Comhairleach Pleanála. The Advisory Planning Committee (n.d.). *The Irish Language in a Changing Society: Shaping the Future.* Baile Átha Cliath: Bord na Gaeilge.

Anderson, B. 1991. *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism.* London & New York: Verso.

Andorka R. 2003. *Bevezetés a szociológiába.* Budapest: Osiris Kiadó.

Ardagh, J. 1995. Ireland and the Irish. Portrait of a Changing Society. Penguin: London.

Balfour, G. 1903. *The Educational System of Great Britain and Ireland.* Oxford: Clarendon Press.

Bardon, J. 2001. *A History of Ulster.* Belfast: The Blackstaff Press.

Barker, M. 1989. *Comics: Ideology, Power and the Critics.* Manchester: Manchester University Press.

Barnard, T. 1997. Integration or Separation? Hospitality and display in Protestant Ireland, 1660-1800. In: Brockliss, L. & Eastwood, D. (eds.) 1997. 127-45.

Barry, T. 1994. Rural Settlements. In: Ryan, M. (ed.) 1994. 180-82.

Bartha Cs. 1999. A *kétnyelvűség alapkérdései – Beszélők és közösségek* - Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Bárdos J. 2005. *Élő nyelvtanítás-történet.* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Beckett, J. C. 1966. *The Making of Modern Ireland 1603-1923.* London: Faber & Faber.

Beloff, M. 1996. The British Empire. *History Today.* February 1996. 13-20.

Benkő L. 1996. Anyanyelvünk és a honfoglalás. *Magyar Nyelvőr.* 120/4. 369-375.

Benson, C. 1994. A Psychological Perspective on Art and Irish National Identity. *The Irish Journal of Psychology.* 15/2 & 3. 316-330.

Bergin, O. J. 1938. The Native Irish Grammarian. *Proceedings of the British Academy 24.* London: Oxford University Press. 1-33.

Bertha Cs. 1988. *A drámaíró Yeats.* Budapest: Akadémiai Könyvkiadó.

Bertha Cs. & Morse, D. E. 1994. *Worlds Visible and Invisible. Essays on Irish Literature.* Debrecen: Kossuth Lajos University, Debrecen.

Binchy, D. A. 1961. Lawyers and Chronicles. In: Ó Cuív, B. (ed.) 1961b. 58-71.

Bindoff, S. T. 1950. *Tudor England.* London: Penguin Books.

Blair, J. 1997. The Anglo-Saxon Period (c.440-1066). In: Morgan, K. O. (ed.) 1997a. 52-103.

Blake, J. J. 1998. Language Planning and Policy in Ireland, 1960-1998. *New Hibernia Review.* 2/4. 147-154.

Blaney, R. 1996. *Presbyterians and the Irish Language.* Belfast: Ulster Historical Foundation and Ultach Trust.

Bliss, A. J. 1977. The Emergence of Modern English Dialects in Ireland. In: Ó Muirithe, D. (ed.) 1977. 7-19.

Bochmann, K. 1999. A nyelvpolitika elmélete, módszerei és elemzése. Ford. Blaschtik É. & G. Molnár B. In: Szépe, Gy. & Derényi, A. (szerk.) 1999. 25-69.

Bourdieu, P. 1991. *Language and Symbolic Power.* Cambridge: Polity Press.

Boyce, D. G. 1995. *Nationalism in Ireland.* London & New York: Routledge.

Boyd, A. 1995. The Orange Order, 1795-1995. *History Today*. September 1995. 17-23.

Bradley, J. 1994. Anglo-Norman Towns. In: Ryan, M. (ed.) 1994. 177-80.

Bradshaw, B. 1994. Revising Irish History. In: Ó Ceallaigh, D. (ed.) 1994. 27-41.

Brendan, D. 1993. The Gaelic League – A Spent Force? In: Ó Tuama, S. (ed.) 1993. 87-97.

Brockliss, L. & Eastwood, D. (eds.) 1997. *A Union of Multiple Identities. The British Isles, c.1750-c.1850.* Manchester & New York: Manchester University Press.

Brooke, Ch. 1789. Reliques of Irish Poetry. Preface. In: Deane, S. (ed.) 1991b. Vol. I: 980.

Brown, T. 1990. *Ireland. A Social and Cultural History 1922-1988.* Fontana: London.

Brown, T. 1991a. British Ireland. In: Longley, E. (ed.) 1991. 72-83.

Brown, T. (ed.) 1991b Cultural Nationalism 1880-1930. In: Deane, S. (gen. ed.) 1991b. Vol. II. 516-561.

Brudner, L. A. & White, D. R. 1979. Language Attitudes, Behaviour and Intervening Variables. In: Mackey, W. F. & Ornstein, J. (eds.) 1979. 60-75.

Bullock, A. & Stallybrass, O. (eds.) 1977. *The Fontana Dictionary of Modern Thought.* London: Fontana Books.

Burke, E. 1856. *Works.* 6 vols. London.

Buttimer, N. 1996. A Stone on the Cairn: the Great Famine in Later Gaelic Manuscripts. In: Morash, Ch. & Hayes, R. (eds.) 1996. 93-109.

Byrne, F. J. 1994. Early Irish Society (1st–9th century) In: Moody, T. W. & Martin, F. X. (eds.) 1994. 43-60.

Cairns, D.& Richards, Sh. 1988. *Writing Ireland: Colonialism, Nationalism and Culture*. Manchester: Manchester University Press.

Callanan, F. 1992. *The Parnell Split 1890-91*. Cork: Cork University Press.

Cambrensis, G. 2000. *The Topography of Ireland.* In parentheses Publications. Medieval Latin Series. Cambridge, Ontario. http://www.yorku.ca/inpar/topography_ireland.pdf. Retrieved July 2005.

Cambrensis, G. 2001. *The Conquest of Ireland.* In parentheses Publications. Medieval Latin Series. Cambridge, Ontario. http://www.yorku.ca/inpar/conquest_ireland.pdf. Retrieved July 2005.

Campbell, Th. 1778. from A Philosophical Survey of the South of Ireland. In: Deane, S. (gen. ed.) 1991b. Vol. I.: 1000-1003.

Cannon, J. & Griffiths, R. 1988. *The Oxford Illustrated History of the British Monarchy.* Oxford & New York: Oxford University Press.

Canny, N. 1973. The ideology of English colonization: from Ireland to America. *William and Mary Quarterly* 1973. 30. 575-98.

Canny, N. 1976. *The Elizabethan Conquest of Ireland: a Pattern Established 1565-76.* Hassocks, Sussex: Harvester Press.

Canny, N. 1992. Early Modern Ireland, c. 1500-1700. In: Foster, R. F. (ed.) 1992b. 88-133.

Canny, N. 2001. *Making Ireland British, 1580-1650.* Oxford: Oxford University Press.

Carpenter, A. (ed.) 1991. Jonathan Swift (1667-1745). In: Deane,S. (gen. ed.) 1991b. Vol. I. 327-94.

Carpenter, A. & Deane, S. (eds.) 1991. The Shifting Perspective (1690-1830). In: Deane, S. (gen. ed.) 1991b. Vol. I. 961-1010.

Carpenter, A. & Deane, S. & Mc Cormack, W. J. (eds.) 1991. Political Prose: Cromwell to O'Connell. In: Deane, S. (gen. ed.) 1991b. Vol. I. 855-960.

Carpenter, A. & Harrison, A. (eds.) 1991. Ireland and her Past. Topographical and Historical Writing to 1690. In: Deane, S. (gen. ed.) 1991b. Vol. I. 235-73.

Casey, D. J. & Rhodes, R. E. (eds.) 1977. *Views of the Irish Peasantry*. Hamden, Conn: Archon Books.

Cathcart, R. 1988. Ireland and ’King Billy’ Usage and Abusage. *History Today.* July 1988. 41-45.

Clarke, A. 1994. The Colonization of Ulster and the Rebellion of 1641 (1603-60). In: Moody, T. W. & Martin F. X. (eds.) 1994. 189-203.

Collins, M. 1922. *The Path to Freedom.* Dublin: The Talbot Press Limited. London: T. Fisher Unwin Limited.

Cook, T. 1995. Introduction. In: *The Works of Edmund Spenser*. Ware, Hertfordshire, England: Wordsworth Editions Ltd. ix-xiii.

Coolahan, J. 1981. *Irish Education: Its History and Structure.* Dublin: Institute of Public Administration.

Corcoran, T. 1928. *Education Systems in Ireland from the Close of the Middle Ages.* Dublin: Department of Education, University College Dublin.

Corkery, D. 1967. *The Hidden Ireland. A Study of Gaelic Munster in the Eighteenth Century*. Dublin: Gill & Macmillan.

Corkery, D. 1968. *The Fortunes of the Irish Language.* Cork: The Mercier Press.

Cosgrove, A. 1994. The Gaelic Resurgence and the Geraldine Supremacy (c. 1400-1534). In: Moody, T. W. & Martin, F. X. (eds.) 158-73.

Cotterell, A. 1997. *Celtic Mythology. The Myths and Legends of the Celtic World.* London: Ultimate Editions.

Cox, R. 1689-90. from Hibernia Anglicana: or the History of Ireland from the Conquest Thereof by the English to this Present Time. In: Deane, S. (gen. ed.) 1991b. Vol. I. 867-68.

Craith, M. N. 1996. Irish in Primary and Post-Primary Education: North and South of the Border. *Irish Studies Review.* No.17. Winter 1996/7. 35-39.

Cromwell, O. 1649. from Letters from Ireland Relating the Several Great Successes it hath Pleased God to give unto the Parliaments Forces there, in the taking of Drogheda, Trym, Dundalk, Carlingford, and Nusy. In: Deane, S. (gen ed.) 1991b. Vol. I. 859-62.

Crowther, J. (ed.) 1999. *Oxford Guide to British and American Culture.* Oxford: Oxford University Press.

Crystal, D. 1987. *The Cambridge Encyclopedia of Language.* Cambridge & New York & Melbourne: Cambridge University Press.

Cullen, L. M. 1981. *The Emergence of Modern Ireland 1600-1900.* London: Batsford Academic and Educational Ltd.

Csepeli Gy. 1992. *Nemzet által homályosan.* Budapest: Századvég Kiadó.

Csepeli Gy. 1997. *Szociálpszichológia*. Budapest: Osiris Kiadó.

Csernusné Ortutay K. & Forintos É. (szerk.) 2000. *Nyelvi jogok.* Nyelv, politika, oktatás kiskönyvtár sorozat 3. Veszprém: Veszprémi Egyetemi Kiadó.

Davis, Th. 1848. The Young Irishmen of the Middle Classes. In: Deane, S. (gen. ed.) 1991b. Vol. I. 1269-86.

Davis, Th. 1998a (1846) Influences of Education. In: Davis, Th. 1998b (1846). 246-52.

Davis, Th. 1998b (1846) *Literary and Historical Essays.* Poole-Washington D. C.: Woodstock Books.

Davis, Th. 1998c (1846). Means and Aids to Self-Education. In: Davis, Th. 1998b (1846). 21-27.

Davis, Th. 1998d (1846). Our National Language. In: Davis, Th. 1998b (1846). 173-82.

Davis, Th. 1998e (1846). Repeal Reading Rooms. In: Davis, Th. 1998b (1846). 241-45.

Davis, Th. 1998f (1846). Study. In: Davis, Th. 1998b (1846). 13-20.

Davis, Th. 1998g (1846). The History of Ireland. In: Th. Davis 1998b (1846). 28-38.

Davitt, M. 1904. from The Fall of Feudalism in Ireland. In: Deane, S. (gen. ed.) 1991b. Vol. II. 275-80.

De Blaghd, E. 1993. Hyde in Conflict. In: Ó Tuama, S. (ed.) 1993. 31-40.

De Fréine, S. 1977. The Dominance of the English Language in the Nineteenth Century. In: Ó Muirithe, D. (ed.) 1977. 71-87.

De Fréine, S. 1978. *The Great Silence. The study of a relationship between language and nationality.* Dublin & Cork: The Mercier Press.

De la Tocnaye, Le Ch. 1797. from Promenade d'un Français en Irlande. A Frenchman's Walk through Ireland. (transl. by Stephenson, J. 1917) In: Deane, S. 1991b. Vol. I: 1003-1004.

De Paor, L. 1994. The Age of Viking Wars (9th and 10th centuries). In: Moody, T. W. & Martin, F. X. (eds.) 1994. 91-106.

Deane, S. 1990. from "Introduction" to Nationalism, Colonialism and Literature. In: Kurdi, M. (ed.) 2003. 23-24.

Deane, S. (ed.) 1991a. The Famine and Young Ireland. In: Deane, S. (gen. ed.) 1991b. Vol. II. 115-208.

Deane, S. (gen. ed.) 1991b. *The Field Day Anthology of Irish Writing.* Derry: Field Day Publications. Vols. I-III.

Deane, S. (ed.) 1991c. Political Writings and Speeches 1850-1918. In: Deane, S. (gen. ed.) 1991b. Vol. II. 209-371.

Declaratory Act. An Act for the better Securing the Dependency of the Kingdom of Ireland upon the Crown of Great Britain. 1720. In: Deane, S. (gen ed.) 1991b. Vol. I. 882.

Denison, N. 1977. Language Death or Language Suicide. In: Dressler, W. & Wodak-Leodolter, R. (eds.) 1977. *International Journal of the Sociology of Language.* New York: Mouton de Gruyter. 13-22.

Denvir, G. 1999. The Irish Language in the New Millenium. *New Hibernia Review*. 3/4. 18-48.

Devine, T. M. *The Scottish Nation 1700-2000.* London: Penguin Books.

Dillon, M. 1961. Literary Activity in the Pre-Norman Period. In: Ó Cuív, B. (ed.) 1961b. 27-44.

Doherty, Ch. 1991. Latin Writing in Ireland (c.400-c.1200). In: Deane, S. (gen. ed.) 1991b. Vol. I. 61-67.

Doherty, G. 2000. Modern Ireland. In: Duffy, S. (ed.). 2000a. 96-131.

Dolan, T. 1991. The Literature of Norman Ireland. In: Deane, S. (gen. ed.) 1991b. Vol. I. 141-149.

Donlevy, A. 1742. from The Cathecism, or Christian Doctrine. Advertisement. In: Deane, S. (gen. ed.) 1991b. Vol.I. 998-1000.

Dorian, N. C. (ed.) 1989. *Investigating obsolescence. Studies in language contraction and death.* Cambridge: Cambridge University Press.

Dowling, P. J. 1968. *The Hedge Schools of Ireland.* Cork: The Mercier Press.

Drescher J. A. & Herr Judit (szerk.) 2003. *A MANYE XI. (pécsi) és XII. (szegedi) kongresszusa nemzetiségi és nyelvpolitikai tárgyú előadásaiból.* Szekszárdi Alkalmazott Nyelvészeti füzetek 2. Szekszárd & Pécs & Budapest.

Duddy, Th. 2002. *A History of Irish Thought.* London & New York: Routledge.

Duffy, S. (ed.) 2000a. *Atlas of Irish History.* Dublin: Gill & Macmillan.

Duffy, S. 2000b. Origins. The Arrival of Christianity. In: Duffy, S. (ed.) 2000a. 10-31.

Dunlevy, M. 1994. Changes in Living Standards in the 17th Century. In: Ryan, M. (ed.) 1994. 207-208.

Eddy, J. & Schreuder, D. 1988. *The Rise of Colonial Nationalism.* Sydney: Allen & Unwin.

Edwards, J. 1983. *The Irish Language. An Annotated Bibliography of Sociolinguistic Publications 1772-1982.* New York & London: Garland Publishing, Inc.

Edwards, J. 1985. *Language, Society and Identity.* Oxford: Blackwell-Deutsch.

Elliott, M. 2001. *The Catholics of Ulster. A History.* London: Penguin Books.

É. Kiss K. 2004. *Anyanyelvünk állapotáról.* Budapest: Osiris Kiadó.

Faragó J. 1991. Nyelvében él a nemzet. Egy szállóige keletkezése. *Élet és irodalom*. 1991. szeptember 27. 11.

Fasold, R. 1984. *The Sociolinguistics of Society: Introduction to Sociolinguistics.* Blackwell: Oxford.

Feirste, B. 1997. An Irish-Language Community. *New Hibernia Review.* 1/4. 138-43.

Fennell, D. 1990. Can a Shrinking Linguistic Minority be Saved? Lessons from the Irish Experience. In: Haugen, E. et al. (eds.) 1990. 32-39.

Fennell, D. 1993. *Heresy. The Battle of Ideas in Modern Ireland.* Belfast: The Blackstaff Press.

Ferguson, Ch. A. 1975. Diglosszia. In: Pap M. & Szépe Gy. (szerk.) 1975. 291-317.

Ferguson, W. 1968. *Scotland 1968 to the Present.* Edinburgh: Oliver & Boyd.

Fishman, J. A. 1991.*Reversing Language Shift.* Clevedon-Philadelphia-Adelaide: Multilingual Matters Ltd.

Fishman, J. A. 1998. A nyelvi modernizáció és nyelvi tervezés a nemzeti modernizáció és tervezés más típusaival összehasonlítva. Ford. Tolcsvai Nagy G. In: Tolcsvai Nagy G. (szerk.) 1998. 31-50.

Fitzpatrick, D. 1992. Ireland Since 1870. In: Foster, R. F. (ed.) 1992b. 174-230.

Flower, R. 1994. *The Irish Tradition.* Dublin: The Lilliput Press Ltd.

Ford, B. (ed.) 1991. *From Dryden to Johnson.* London: Penguin Books Ltd.

Foster, R. 1988. The Ascendancy Mind. *History Today*. December 1988. 20-28.

Foster, R. F. 1989. *Modern Ireland 1600-1972.* London: Penguin Books.

Foster, R. F. 1992a. Ascendancy and Union. In: Foster, R. F. (ed.) 1992b. 134-173.

Foster, R. F. (ed.) 1992b. *The Oxford History of Ireland.* Oxford: Oxford University Press.

Foster, R. 2005. Eroded by rain. Lessons from the General Post Office, Sackville Street, Dublin. *The Times Literary Supplement.* October 21, 2005. No. 5351. 3-4.

Foster, S. 1997. Buying Irish. Consumer Nationalism in 18th-Century Dublin. *History Today.* June 1997. 44-51.

Földes Cs. (szerk.) 2002. *MMI: Annum tempus linguarum Europae. Scripta philological Pannoniensis.* Veszprém: MTA VEAB & Veszprémi Egyetemi Kiadó.

Frank, T. & Magyarics, T. 1994.*Handouts for British History.* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

G. Molnár B. (szerk.) 1998. *Nyelvpolitika.* Nyelv, politika, oktatás kiskönyvtár sorozat. Veszprém: Veszprémi Egyetemi Kiadó.

Gal, S. 1991a. Kódváltás és öntudat az európai perifférián. In: Kontra M. (ed.) 1991. 123-157.

Gal, S. 1991b. Mi a nyelvcsere és hogyan történik? *Regio.* 1/1. 66-76.

Galtung, J. 1980. *The True Worlds. A Transnational Perspective.* New York: The Free Press.

Gantz, J. 1981. *Early Irish Myths and Sagas.* London: Penguin Books.

Garvin, J. 1977. The Anglo-Irish Idiom in the Works of Major Irish Writers. In: Ó Muirithe, D. (ed.) 1977. 100-14.

Garvin, T. 1987. The Politics of Language and Literature in Pre-Independence Ireland. *Irish Political Studies 2*. 1987. 49-63.

Geertz, C. 1973. *The Interpretation of Cultures.* New York: Basic Books.

Gellner, E. 1964. *Thought and Change*. London: Weidenfeld & Nicholson.

Gereben F. 1998. Az anyanyelv az identitástudat szerkezetében. *Régió* 9/2. 95-112.

Gibbons, L. 1996. *Transformations in Irish Culture*. Cork: Cork University Press.

Gilley, Sh. 1985. Immigration into Britain. The Irish. *History Today*. June 1985. 17-23.

Gillingham, J. 1987. Images of Ireland 1170-1600. The Origins of English Imperialism. *History Today*. February 1987. 16-22.

Gillingham, J. 1997. The Early Middle Ages (1066-1290). In: Morgan, K. O. (ed.) 1997a. 104-165.

Goldstrom, J. M. 1972. *The Social Content of Education 1808-70: A Study of Irish School Text Books*. Shannon: Irish University Press.

Grattan, H. 1782. from Speech in the Irish Parliament, 16 April 1782. In: Deane, S. (gen ed.) 1991b. Vol. I.: 918-921.

Green, E. R. R. 1994. The Great Famine (1845-1850). In: Moody, T. W. & Martin, F. X. (eds.) 1994. 263-274.

Greene, D. 1961. The Professional Poets. In: Ó Cuív, B. (ed.) 1961b. 45-57.

Greene, D. 1966. *The Irish Language.* Cork: The Cultural Relations Committee of Ireland & Mercier Press.

Greene, D. 1969. Irish as a Vernacular before the Norman Invasion. In: Ó Cuív, B. (ed.) 1969a. 11-21.

Greene, D. 1993. The Founding of the Gaelic League. In: Ó Tuama, S. (ed.) 1993. 9-19.

Griffiths, R. A. 1997. The Later Middle Ages (1290-1485). In: Morgan, K. O. (ed.) 1997a. 166-222.

Grote, G. 1994. *Torn between Politics and Culture: The Gaelic League 1893-1993.* Münster: Waxmann.

Gumperz, J. G. 1975. A nyelvi közösségek típusai. In: Pap M. & Szépe Gy. (eds.) 1975. 151-170.

Guy, J. 1997. The Tudor Age (1485-1603). In: Morgan, K. O. (ed.) 1997a. 223-85.

Haarman, H. 1998. Nyelvi tervezés egy általános nyelvelmélet fényében: módszertani keret. Ford. Tolcsvai Nagy G. In: Tolcsvai Nagy G. (szerk.) 1998. 67-86.

Hamel, R. E. 1999. Nyelvpolitika és az etnikumok közötti konfliktusok. A szociolingvisztikai kutatás nehézségei. Ford. Győri A. In: Szépe, Gy. & Derényi A. (szerk.) 1999. 70-93.

Harbison, P. 1992. *Guide to National and Historic Monuments of Ireland.* Dublin: Gill & Macmillan.

Harrison, A. (ed.) 1991. Literature in Irish 1600-1800. In: Deane, S. (gen. ed.) 1991b. Vol. I. 274-326.

Harvie, Ch. 1997. Revolution and the Rule of Law (1789-1851). In: Morgan, K. O. (ed.) 1997a. 419-462.

Haugen, E. 1998. Nyelvészet és nyelvi tervezés. Ford. Tolcsvai Nagy G. In: Tolcsvai Nagy G. (szerk.) 1998. 11-29.

Haugen, E. & McClure, J. D. & Thomson, D. S. (eds.) 1990. *Minority Languages Today.* Edinburgh: Edinburgh University Press.

Hayes-McCoy, G. A. 1994. The Tudor Conquest (1534-1603). In: Moody T. W. & Martin, F. X. (eds.) 1994. 174-188.

Heald, H. (ed.) 1992. *Chronicle of Britain incorporating a Chronicle of Ireland.* Farnborough, Hampshire, England: Chronicle Communications Ltd.

Heesom, A. 1984. Ireland under the Union. *History Today.* January 1984. 31-35.

Heller, M. 1999. *Linguistic Minorities and Modernity: A Sociolinguistic Ethnography.* London & New York: Longman.

Henry, P. L. 1977. Anglo-Irish and its Irish Background. In: Ó Muirithe, D. (ed.) 1977. 20-36.

Hepburn, A. C. 1980. *The Conflict of Nationality in Modern Ireland.* London: Edward Arnold.

Herder, J. G. 1983a. Értekezés a nyelv eredetéről. In: Herder, J. G. 1983b. 169-345.

Herder, J. G. 1983b. *Értekezések – levelek.* Ford. Rajnai L. Budapest: Európa Könyvkiadó.

Herity, M. & Eogan, G. 1989. *Ireland in Prehistory.* London & New York: Routledge.

Hertz, F. 1954. *Nationality in History and Politics.* London: Kegan Paul.

Hindley, R. 1990. *The Death of the Irish Language. A Qualified Obituary.* London & New York: Routledge.

Hobsbawm, E. J. 1990. *Nations and Nationalism since 1780. Programme, Myth, Reality.* Cambridge: Cambridge University Press.

Hudson, R. A. 1996. *Sociolinguistics.* Cambridge: Cambridge University Press.

Hughes, K. 1994. The Golden Age of Early Christian Ireland (7th and 8th centuries). In: Moody T. W. & Martin, F. X. (eds.) 1994. 76-90.

Humphreys, A. 1991. Samuel Johnson. In: Ford, B. (ed.) 1991. 403-23.

Hussey, G. 1995. *Ireland Today. Anatomy of a Chaning Society*. Penguin & Town House: London.

Huthinson Illustrated Encyclopedia of British History, The. 1998. Oxford: Helicon Publishing Limited.

Hutchinson, J. 1987. *The Dynamics of Cultural Nationalsim: The Gaelic Revival and the Creation of the Irish Nation State.* London: Allen & Unwin.

Hyde, D. 1892: The Necessity for De-Anglicizing Ireland. In: Pierce, D. (ed.) 2000. 2-13.

Hyde, D. 1967a. *A Literary History of Ireland from Earliest Times to the Present Day.* London: Ernest Benn Limited. New York: Barnes & Noble Inc.

Hyde, D. 1967b. The History of Irish as a Spoken Language. In: Hyde 1967a. 608-637.

Illich, I. 1981. *Shadow Work.* Boston & London: Marion Boyars.

Jackson, K. H. 1971. *A Celtic Miscellany. Translations from the Celtic Literatures.* London: Penguin Books.

Jackson, T. A. 1976. *Ireland Her Own. An Outline History of the Irish Struggle for National Freedom and Independence.* London: Lawrence & Wishart.

Katona Zs. (ed.) 1999. *From Budapest to Britain and Back Again. An archive.* Budapest: School of English and American Studies, E.L.T.E.

Kearney, H. 1989. *The British Isles. A History of Four Nations.* Cambridge: Cambridge University Press.

Keating, G. c.1634. from Foras Feasa ar Éirinn. A Basis of Knowledge about Ireland. Transl. by Comyn, D. & Dinnean P. S. In: Deane, S. (ed.) 1991b. Vol. I. 255-259.

Kee, R. 1995. *Ireland. A History.* London: Abacus.

Kelemen J. 1990. *Nyelv és történetiség a klasszikus német filozófiában.* Budapest: Akadémiai Kiadó.

Kelly, J. 2000. From Splendour to Famine. In: Duffy, S. (ed.) 2000a. 70-95.

Kelly, J. 1998. Introduction. In: Davis, Th. 1998b (1846). 1-34.

Kelly, P. 1999. *The Interaction of Languages in Medieval and Modern Ireland.* Előadásként elhangzott a budapesti Fonóban 1999. július 7-én.

Kiberd, D. 1996. *Inventing Ireland. The Literature of the Modern Nation.* London: Vintage.

Kiberd, D. 1998. Romantic Ireland`s Dead and Gone. The English-Speaking Republic as the Crucible of Modernity. *The Times Literary Supplement.* 1998. No. 4967. 12-14.

Kiss J. 2002. *Társadalom és nyelvhasználat.* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Kontra M. 1991. *Tanulmányok a határainkon túli kétnyelvűségről.* Budapest: Magyarságkutató Intézet.

Kontra M. 1999a. *Közérdekű nyelvészet.* Budapest: Osiris Kiadó.

Kontra M. 1999b. Tannyelvi diszkrimináció és cigány munkanélküliség. In: Kontra, M. 1999a. 84-88.

Kosáry D. 1989. *Nemzeti fejlődés, művelődés – európai politika.* Budapest: Akadémiai Kiadó.

Kramsch, C. 1998. *Language and Culture.* Oxford: Oxford University Press.

Kurdi, M. 1999. *Nemzeti önszemlélet a mai ír drámában (1690-1990).* Budapest: Akadémiai Kiadó.

Kurdi, M. (ed.) 2003. *Critical Anthology for the Study of Modern Irish Literature.* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Kurdi, M. 2004. *Otthonkeresés a színpadon. Beszélgetések ír drámaírókkal.* Debrecen: Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi kiadója.

Labrie, N. 1999. Nyelvpolitika. Ford. Rohonyi B. In: Szépe, Gy. & Derényi, A. (szerk.) 1999. 15-24.

Lacey, B. 1994. The Archeology of the Ulster Plantation. In: Ryan, M. (ed.) 1994. 201-205.

Langford, P. 1997. The Eighteenth Century (1688-1789). In: Morgan, K. O. (ed.) 1997a. 352-418.

Lee, J. J. 1989a. *Ireland 1912-1985. Politics and Society.* Cambridge: Cambridge University Press.

Lee, J. 1989b. *The Modernization of Irish Society 1848-1918.* Dublin: Gill & Macmillan.

Lee, J. J. 1994. The Irish Psyche: An Historical Perspective. *The Irish Journal of Psychology.* 15/2-3. 245-249.

Leerssen, J. 1996a. Gaelic Poetry and the Idea of Irish Nationality. In: Leerssen, J. 1996c. 151-253.

Leerssen, J. 1996b. Ireland in English Representations. In: Leerssen, J. 1996c. 32-76.

Leerssen, J. 1996c. *Mere Irish and Fíor-Ghael. Studies in the Idea of Irish Nationality, its Development and Literary Expression prior to the Nineteenth Century.* Cork: Cork University Press in association with Field Day.

Leerssen, J. 1996d. The Vindication of Irish Civility in the Seventeenth Century. In: Leerssen, J. 1996c. 254-93.

Leerssen, J. 1996e. The Development of an Irish National Self-Image in the Eighteenth Century. In: Leerssen, J. 1996c. 294-376.

Lennon, C. & Gillespie, R. 2000. Reformation to Restoration. In: Duffy, S. (ed.) 2000a. 50-69.

Leslie, Sh. 1954. Romance Frowned upon. In: O'Brien. J. A. (ed.) 1954b. 78-81.

Longley, E. (ed.) 1991. *Culture in Ireland: Division or Diversity*. Belfast: The Queen's University of Belfast.

Loomba, A. 1998. *Colonialism/Postcolonialism.* London & New York: Routledge.

Lucchitti, I. 2004. Tomás O'Crohan: Getting into Contact with the Ancients. *Hungarian Journal of English and American Studies.* 10/1-2. 259-66.

Lydon, J. F. 1994. The Medieval English Colony (13th and 14th centuries. In: Moody, T. W. & Martin, F. X. (eds.) 1994. 144-57.

Lynch, J. 1662. from Cambrensis Eversus. Refutation of the authority of Giraldus Cambrensis on the History of Ireland. Transl. by Kelly, M. 1848-52. In: Deane, S. (ed.) 1991b. Vol. I. 266-70.

Lyons, F. S. L. 1979. *Culture and Anarchy in Ireland 1890-1939*. Oxford: Oxford University Press**.**

Lyons, F. S. L. 1985. *Ireland Since the Famine.* London: Fontana Press. An Imprint of HarperCollinsPublishers.

Mac Airt, S. 1961. Development of Early Modern Irish Prose. In: Ó Cuív, B. (ed.) 1961b. 121-35.

Mac Aodha, B. S. 1993. Was this a social revolution? In: Ó Tuama, S. (ed.) 1993. 20-30.

Mac Mathúna, L. 1999. Áthidalható-e a szakadék a "kevésbé használt" és a "kevésbé széles körben tanított" nyelvek között? Az ír nyelv számára igényelt státusz. Ford. Kárpáti E. In: Szépe, Gy & Derényi, A. (szerk.) 1999. 209-223.

Mac Mathúna, L. & French, N. & Murphy, E. & Singleton, D. (eds.) 1988. *The Less Widely Taught Languages of Europe.* Dublin: IRAAL.

MacCana, P. 1969. Irish Literary Tradition. In: Ó Cuív, B. (ed.) 1969a. 35-46.

MacCana, P. 1991. Early and Middle Irish Literature (c.600-c.1600). In: Deane, S. (gen. ed.) 1991b. Vol. I. 1-7.

MacCartney, D. 1973. MacNeill and Irish-Ireland. In: Martin, F. X. & Byrne, F. J. (eds.) 1973. 77-97.

MacCurtin, H. 1717. A Brief Discourse in Vindication of the Antiquity of Ireland. The Preface. In: Deane, S. (gen. ed.) 1991b. Vol. I. 879-82.

Mackey, W. F. & Ornstein, J. (eds.) 1979. *Sociolinguistic Studies in Language Contact.* The Hague.

Mackie, J. D. (n. d.) *A History of Scotland.* London: Penguin Books.

MacSiomóin, T. 1994. The Colonised Mind – Irish Language and Society. In: Ó Ceallaigh, D. (ed.) 1994. 42-71.

Martin, F. X. 1994. The Normans: Arrival and Settlement (1169-c. 1300). In: Moody, T. W. & Martin, F. X. (eds.) 1994. 123-43.

Martin, F. X. & Byrne, F. J. (eds.) 1973. *The Scholar Revolutionary: Eoin MacNeill and the Making of the New Ireland.* Shannon: Irish University Press.

Matthew, H. 1997. The Liberal Age (1851-1914).In: Morgan, K. O. (ed.) 1997a. 463- 522.

Maxwell, C. 1946. *A History of Trinity College, Dublin 1592-1892.* Dublin: Dublin University Press.

Máté J. 1997. *A 19. századi nyelvtudomány rövid története.* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Mc Cormack, W. J. (ed.) 1991a. Language, Class and Genre (1780-1830). In: Deane, S. (gen. ed.) 1991b. Vol. I. 1070-1172.

Mc Cormack, W. J. (ed.) 1991b. The Intellectual Revival (1830-50). In: Deane, S. (gen. ed.) 1991b. Vol. I. 1173-1300.

McCartney, D. 1994a. From Parnell to Pearse (1891-1921). In: Moody, T. W. & Martin, F. X. (eds.) 1994. 294-312.

McCartney, D. 1994b. History Revisions – Good and Bad. In: Ó Ceallaigh, D. (ed.) 1994. 134-56.

McCone, C. 1991. *Pagan Past and Christian Present in Early Irish Literatture.* Maynooth: An Sagart.

McCourt, M. 2004. *Malachy McCourt's History of Ireland.* Philadelphia-London: Running Press.

McDowell, R. B. 1952. *Public Opinion and Government Policy in Ireland, 1801-1846.* London: Faber & Faber Ltd.

McDowell, R. B. 1954. *Irish Public Opinion 1750-1800.* London: Faber & Faber Ltd.

McDowell, R. B. 1994. The Protestant Nation (1775-1800). In: Moody, T. W. & Martin, F. X. (eds.) 1994. 232-247.

Mesterházy, M. 1983. *Sean O'Casey világa.* Budapest: Európa Könyvkiadó.

Mitchell, F. 1994. *Where has Ireland come from?* Dublin: Country House.

Mitchell, F. & Ryan, M. 2001. *Reading the Irish Landscape.* Dublin: Town House.

Mithcell, J. 1861. from The Last Conquest of Ireland (Perhaps). In: Deane, S. (gen. ed.) 1991b. Vol. II. 177-84.

Moane, G. 1994. A Psychological Analysis of Colonialism in an Irish Context. *The Irish Journal of Psychology*. 15/2-3. 250-265.

Molnár T. 1998. Nacionalizmus – ördögi előjellel vagy anélkül. In: Molnár T. 1999. 229-32.

Molnár T. 1999. *Századvégi mérleg. Válogatott írások.* Martonvásár: Kairosz Kiadó.

Moody, T. W. 1994. Fenianism, Home Rule, and the Land War (1850-91). In: Moody, T. W. & Martin, F. X. (eds.) 1994. 275-293.

Moody, T. W. & Martin, F. X. (eds.) 1994. *The Course of Irish History.* Dublin: Mercier Press.

Moody, T. W. & Martin, F. X. & Byrne, F. J. (eds.) 1982. *A New History of Ireland. A Chronology of Irish History to 1976*. Oxford: Oxford University Press. Vol. VIII.

Morash, Ch. & Hayes, R. (eds.) 1996. *'Fearful Realities'. New Perspectives on the Famine.* Dublin-Portland,OR: Irish Academic Press.

Morgan, K. O. (ed.) 1997a. *The Oxford Illustrated History of Britain.* Oxford & New York: Oxford University Press.

Morgan, K. O. 1997b. The Twentieth Century (1914-1991). In: Morgan, K. O. (ed.) 1997a. 523-591.

Morgan, P. (szerk.) 1993. *Mítoszok földjén.* Magyar Könyvklub.

Morrill, J. 1997. The Stuarts (1603-1688). In: Morgan, K. O. (ed.) 1997a. 286-351.

Murphy, B. P. 1994. Past Events and Present Politics – Roy Foster's 'Modern Ireland'. In: Ó Ceallaigh, D. (ed.) 1994. 72-93.

Murphy, G. 1961. Irish Storytelling after the Coming of the Normans. In: Ó Cuív, B. (ed.) 1961b. 72-86.

Murray, P. 1993. Irish Cultural Nationalism in the United Kingdom State: Politics and Gaelic League 1900-18. *Irish Political Studies 8*. 1993. 55-72.

Nádor O. 2002. *Nyelvpolitika. A magyar nyelv politikai státusváltozásai és oktatása a kezdetektől napjainkig.* Budapest: BIP.

Nary, C. 1724. from The Case of the Roman Catholicks of Ireland. In: Deane, S. (ed.) 1991b. Vol. I: 883-88.

Navracsics J. & Tóth Sz. (szerk.) 2004. *Nyelvészet és interdiszciplinaritás. Köszöntőkönyv Lengyel Zsolt 60. születésnapjára.* I-II. Szeged: Generalia, Veszprém.

Némethné Hock I. & Ötvösné Vadnay M. (eds.) 2001. *Key Notions in English Studies 2.* Veszprém: Veszprémi Egyetemi Kiadó.

Nowlan, K. B. 1993. The Gaelic League and Other National Movements. In: Ó Tuama, S. (ed.) 1993. 41-51.

O'Brien, C. C. 1997. *Edmund Burke.* Dublin: New Island Books. London: Sinclair-Stevenson.

O'Brien, J. A. 1954a. The Vanishing Irish. In: O'Brien, J. A. (ed.) 1954a. 15-45.

O'Brien, J. A. (ed.) 1954b. *The Vanishing Irish. The Enigma of the Modern World.* London: W. H. Allen.

O'Conor, Ch. 1753. Dissertations on the Antient History of Ireland. Introduction. In: Deane, S. (ed.) 1991b. Vol. I: 908-909.

O'Donoghue, T. 1988. Bilingual Education in Ireland in the Late-Nineteenth and Early-Twentieth Centuries. *History of Education.* 17/3. 209-20.

O'Ferrall, F. 1981. *Daniel O'Connell.* Dublin: Gill & Macmillan.

O'Hickey, M. P. 1918. *Language and Nationality.* Waterford: The Waterford News Ltd.

O`Tuathaigh, G**.** 1991. The Irish-Ireland Idea: Rationale and Relevance. In: Longley, E. (ed.) 1991. 54-71.

Ousby, I. (ed.) 1988. *The Cambridge Guide to Literature in English.* Cambridge: Cambridge University Press.

Ó Baoill, D. P. 1998. Nyelvi tervezés Írországban: az ír nyelv sztenderdizálása. Ford. Nemes A. In: Tolcsvai Nagy G. (szerk.) 1998. 161-76.

Ó Buachalla, S. (ed.) 1980a. *A Significant Irish Educationalist. The Educational Writings of P. H. Pearse.* Dublin & Cork: The Mercier Press.

Ó Buachalla, S. 1980b. A Significant Irish Educationalist – Introductory Essay. In: Ó Buachalla, S. (ed.) 1980a. ix-xxv.

Ó Buachalla, S. 1984. Educational Policy and the Role of the Irish Language, 1831-1981. *European Journal of Education.* 19/1. 75-92.

Ó Buachalla, S. 1988. *Education Policy in Twentieth Century Ireland.* Dublin: Wolfhound Press.

Ó Ceallaigh, D. (ed.) 1994. *Reconsiderations of Irish History and Culture*. Dublin: Léirmheas.

Ó Cléirigh, M. et al. c.1636. from Annála Ríoghachta Éireann. The Annals of the Kingdom of Ireland. or The Annals of the Four Masters. Transl. by O'Donovan, J. 1849. In: Deane, S. (ed.) 1991b. Vol. I: 259-61.

Ó Corráin, D. 1992. Prehistoric and Early Christian Ireland. In: Foster, R. F. (ed.) 1992b. 1-43.

Ó Cuív, B. 1951. *Irish Dialects and Irish Speaking Districts.* Dublin: Dublin Institute for Advanced Studies.

Ó Cuív, B. 1961a. An Era of Upheaval. In: Ó Cuív, B. (ed.) 1961b. 136-51.

Ó Cuív, B. (ed.) 1961b. *Seven Centuries of Irish Learning 1000-1700.* Dublin: Stationery Office.

Ó Cuív, B. (ed.) 1969a. *A View of the Irish Language.* Dublin: Stationery Office.

Ó Cuív, B. 1969b. The Changing Form of the Irish Language. In: Ó Cuív, B. (ed.) 1969a. 22-34.

Ó Cuív, B. 1994. Ireland in the Eleventh and Twelfth Centuries (c.1000-1169). In: Moody, T, W. & Martin, F. X. (eds.) 1994. 107-122.

Ó Danachair, C. 1969. The Gaeltacht. In: Ó Cuív, B. (ed.) 1969a. 112-21.

Ó Fiaich, T. 1969. The Language and Political History. In: Ó Cuív, B. (ed.) 1969a. 101-111.

Ó Fiaich, T. 1993. The Great Controversy. In: Ó Tuama, S. (ed.) 1993. 63-75.

Ó Fiaich, T. 1994. The Beginnings of Christianity (5th and 6th centuries). In: Moody, T. W. & Martin, F. X. (eds.) 1994. 61-75.

Ó Gliasáin, M. 1996. *The Language Question in the Census of Population.* Dublin: Institúid Teangeolaíochta Éireann/The Linguistics Institute of Ireland.

Ó hAilín, T. 1969. Irish Revival Movements. In: Ó Cuív, B. (ed.) 1969a. 91-100.

Ó hÓgáin, D. 2004. Poetry and Social Life: Survival in Ireland of Old European Ideas. *Hungarian Journal of English and American Studies.* 10/1-2. 217-35.

Ó Huallacháin, C. 1994. *The Irish and Irish – a sociolinguistic analysis of the relationship between a people and their language*. Baile Átha Cliath, Dublin: Assissi Press.

Ó Laoghaire, P. 1915. from Mo Sgéal Féin (My Own Story) Transl. by Ó Céirin, C. T. In: Deane, S. (gen. ed.) 1991b. Vol. II. 129-133.

Ó Muirithe, D. (ed.) 1977. *The English Language in Ireland.* Dublin & Cork: The Mercier Press in collaboration with Radio Telefís Éireann.

Ó Murchú, H. 1999. *Irish Facing the Future.* Dublin: European Bureau for Lesser Used Languages.

Ó Murchú, M. 1988. Historical Overview of the Position of Irish. In: Mac Mathúna, L. et al. (eds.) 1988. 77-88.

Ó Riagáin, P. 1997. *Language Policy and Social Reproduction. Ireland 1893-1993.* Oxford: Clarendon Press.

Ó Súilleabháin, S. 1969. Irish Oral Tradition. In: Ó Cuív (ed.) 1969a. 47-56.

Ó Tuama, S. 1961. The New Love Poetry. In: Ó Cuív, B. (ed.) 1961b. 102-120.

Ó Tuama, S. 1993. *The Gaelic League Idea.* Dublin: Mercier Press.

Ó Tuaghaigh, G. 1975. Gaelic Ireland, Popular Politics and Daniel O'Connell. *Journal of the Galway Archeological and Historical Society.* Xxxv. 31-32.

Ó Tuathaigh, G. 1990. *Ireland Before the Famine 1798-1848.* Dublin: Gill & Macmillan.

Pap M. & Szépe Gy. (szerk.) 1975. *Társadalom és nyelv. Szociolingvisztikai írások.* Budapest: Gondolat.

Pearce, M. & Stewart, G. 2002. *British Political History 1867-2001. Democracy and Decline.* London & New York: Routledge.

Pearse, P. 1916. The Murder Machine. In: Ó Buachalla, S. (ed.) 1980a. 371-85.

Petty, W. 1691. from The Political Anatomy of Ireland. In: Deane, S. (gen. ed.) 1991b. Vol. I: 864-66.

Phillipson, R. 1992. *Linguistic Imperialism.* Oxford: Oxford University Press.

Pierce, D. (ed.) 2000. *Irish Writing in the Twentieth Century. A Reader*. Cork: Cork University Press.

Pintér M. 2000. The Reviving Language of a Long-challenged Community. The Position of the Irish Language in Northern Ireland. *Modern Filológiai Közlemények.* 2/2. 97-121.

Pintér M. 2001a. Language Attitudes and Post-Colonialism in Contemporary Irish Society. In: Némethné Hock I. & Ötvösné Vadnay M. (eds.) 2001. 99-113.

Pintér M. 2001b. Questions of Identity in the Northern Irish Catholic Community. In: Némethné Hock I. & Ötvösné Vadnay M. (eds.) 2001. 115-28.

Pintér M. 2001c. Nyelvi attitűdök és poszt-koloniális mentalitás a mai Írországban. *Alkalmazott Nyelvtudomány.* 1/1. 99-108.

Pintér M. 2002. Kisebbségi és nyelvi identitások Észak-Írországban. In: Földes Cs. (szerk.) 2002. 161-71.

Pintér M. 2003a. Az ír nyelvi kérdés a mai írországi nyomtatott sajtó tükrében. In: Drescher J. A. & Herr J. (szerk.) 2003. 39-43.

Pintér Márta 2003b. Ír nemzet, de milyen nyelv? – A nemzetteremtő ideológia protestáns verziói a 19. század végi Írországban. *Modern Filológiai Közlemények.* 5/2. 83-93.

Pintér M. 2003c. Kultúr-nemzet és identitás-mítosz Douglas Hyde: *The Necessity for De-Anglicizing Ireland* című 1892-ben tartott előadásában. In: Drescher J. A. & Herr J. (szerk.) 2003. 124-28.

Pintér M. 2004. Nemzet, kultúra és nyelv a 19. század végi Írországban. In: Navracsics J. & Tóth Sz. (szerk.) 2004. I. 266-273.

Porter, B. 1996. The Empire Strikes Back. *History Today.* September 1996. 11-13.

Power, D. 1994. The Archeology of the Munster Plantation. In: Ryan, M. (ed.) 1994. 198-201.

Pődör D. 1999. *Nyelv és kultúra a középkori Írországban.* Előadásként elhangzott a budapesti Fonóban, 1999. július 7-én.

Rathmann J. 1983. *Herder eszméi – a historizmus útján.* Budapest: Akadémiai Kiadó.

Réger Z. 1990. *Utak a nyelvhez. Nyelvi szocializáció – nyelvi hátrány.* Budapest: Akadémiai Kiadó.

Ryan, D. 1939. *The Sword of Light. From the Four Masters to Douglas Hyde 1636-1938.* London: Arthur Barker Limited.

Ryan, J. 1961. *The Historical Background.* In: Ó Cuív, B. (ed.) 1961b. 11-26.

Ryan, M. (ed.) 1994. *Irish Archeology Illustrated.* Dublin: Country House.

Sapir, E. 1971. *Az ember és a nyelv.* Budapest: Gondolat Könyvkiadó.

Schöpflin Gy. 1998. Ráció, identitás és hatalom. *Régió.* 9/2. 3-32.

Schöpflin, G. 2001. *Nationhood, Modernity, Democracy. Manifestations of National Identity in Modern Europe.* University of Minnesota, unpublished.

Schuckburgh, E. S. (ed.) 1902. *Two Biographies of William Bedell, bishop of Kilmore, with a selection of his letters and an unpublished treatise.* Cambridge: At the University Press.

Selleck, R. J. W. 1968. *The new education: the English background, 1870-1914.* Melbourne: Pitman.

Shaw, F. 1961. Irish Medical Men and Philosophers. In: Ó Cuív, B. (ed.) 1961b. 87-101.

Simms, G. O. 1988. *Exploring the Book of Kells.* Dublin: The O'Brian Press.

Simms, J. G. 1956. *The Williamite Confiscation in Ireland 1690-1703.* London: Faber.

Simms, J. G. 1994. The Restoration and the Jacobite War (1660-91). In: Moody, T. W. & Martin, F. X. (eds.) 1994. 204-216.

Simms, K. 1992. The Norman Invasion and the Gaelic Recovery. In: Foster, R. F. (ed.) 1992b. 44-87.

Skutnabb-Kangas, T. 2000. Nyelv, oktatás és kisebbségek. In: Csernusné Ortutay K. & Forintos É. (szerk.) 2000. 45-117.

Smith, A. 1971. *Theories of Nationalism.* London: Duckworth.

Smith, A. D. 1991. *National Identity.* London: Penguin.

Smith, B. 2000. The Conquest of Ireland. In: Duffy S. (ed.) 2000a. 32-49.

Smout, T. C. 1970. *A History of the Scottish People 1560-1830.* London: Collins.

Spenser, E. 1596. *A Veue of the Present State of Ireland.* http://www.darkwing.uoregon.edu/~rbear/veue. Retrieved July 2005.

Steel, T. 1984. *Scotland's Story.* London: HarperCollins Publishers.

Stewart, A. T. Q. 1997. *The Narrow Ground. Aspects of Ulster 1609-1969.* Belfast: The Blackstaff Press.

Swift, J. 1814. *Works.* Vol. VII. Edinburgh.

Szabari K. 1998. Az Európai Unió és a nyelvek. A nyelvi szabályozási gyakorlat, valamint a fordítás és tolmácsolás jelene és jövője. In: G. Molnár B. (szerk.) 1998. 43-58.

Szépe Gy. 1998. Az európai „csatlakozás" néhány nyelvi vonatkozása. In: G. Molnár B. (szerk.) 1998. 75-88.

Szépe Gy. 2001a. Jegyzetek a nyelvi tervezésről és a nyelvpolitikáról. In: Szépe Gy. 2001c. 11-42.

Szépe Gy. 2001b. Magyarország nyelvpolitikája és a kutatás. In: Szépe Gy. 2001c. 107-120.

Szépe Gy. 2001c. *Nyelvpolitika: múlt és jövő. Iskolakultúra-könyvek 7.* Pécs: Iskolakultúra.

Szépe Gy. & Derényi A. 1998. A szerkesztők bevezetője. In: Szépe Gy. & Derényi A. (szerk.) 1999. 7-14.

Szépe Gy. & Derényi A. (szerk.) 1999. *Nyelv, hatalom, egyenlőség. Nyelvpolitikai írások.* Budapest: Corvina.

Szűcs J. 1984. *Nemzet és történelem.* Budapest: Gondolat.

Tauli, V. 1998. A nyelvi tervezés elmélete. Ford. Pribojszki D. In: Tolcsvai Nagy G. (szerk.) 51-66.

Todd, L. 1999. *Green English. Ireland's influence on the English language.* Dublin: The O'Brien Press.

Tolcsvai Nagy G. (szerk.) 1998. *Nyelvi tervezés.* Budapest: Universitas Kiadó.

Tomlinson, J. 1991. *Cultural Imperialism.* London: Pinter Publishers.

Tone, W. 1791. from An Argument on Behalf of the Catholics of Ireland. In: Deane, S. (gen. ed.) 1991b. Vol. I. 926-30.

Tracy, R. 2004. Re-Inventing St. Patrick: The Politics and Poetics of Vita Tripartita. *Hungarian Journal of English and American Studies.* 10/1-2. 247-257.

Trevelyan, G. M. 1987. *A Shortened History of England.* London: Penguin Books.

Ussher, J. 1631. from A Discourse of the Religion Anciently Professed by the Irish and British. In: Deane, S. (ed.) 1991b. Vol. I. 251-52.

Vance, N. 2004. Dark and Bright Fathers: Tracing Intellectual Aristocracy in Ireland. *Hungarian Journal of English and American Studies.* 10/1-2. 283-90.

Wall, M. 1958. The rise of a Catholic middle class in eighteenth century Ireland. *Irish Historical Studies.* 11/42. 91-115.

Wall, M. 1961. *The Penal Laws 1691-1760.* Dundalk: Dundealgan Press.

Wall, M. 1969. The Decline of the Irish Language. In: Ó Cuív, B. (ed.) 1969a. 81-90.

Wall, M. 1994. The Age of the Penal Laws (1691-1778). In: Moody, T. W. & Martin, F. X. (eds.) 1994. 217-231.

Wall, W. D. 1955. *Education and Mental Health.* Unesco.

Waters, M. J. 1977. Peasants and Emigrants: Considerations of the Gaelic League as a Social Movement. In: Casey-Rhodes, R. E. (eds.) 1977. 160-77.

Watson, S. 1989. Scottish and Irish Gaelic: The giant's bed-fellows. In: Dorian, N. C. (ed.) 1989. 41-59.

Whyte, J. H. 1994. The Age of Daniel O'Connell (1800-47). In: Moody, T. W. & Martin, F. X. (eds.) 1994. 248-262.

Wilkinson, D. 1997. 'How Did They Pass the Union?': Secret Service Expenditure in Ireland, 1799-1804. *The Journal of Historical Association.* 82/266. 223-251.

Williams, C. H. (ed.) 1988a. *Language in Geographic Context. Multilingual Matters 38.* Clevedon, Philadelphia: Multilingual Matters Ltd.

Williams, C. H. 1998b. Language Planning and Regional Development: Lessons from the Irish Gaeltacht. In: Williams, C. H. (ed.) 1988a. 267-302.

Williams, K. 1999. Bridging the Gap: The Psychology of Immigration. In: Katona, Zs. (ed.) 1999. 148-155.

Williams, R. 1983. *Keywords.* London: Fontana.

Winford, D. 2003. *An Introduction to Contact Linguistics.* Malden, MA & Oxford & Melbourne & Berlin: Blackwell Publishing.

Withers, Ch. W.J. 1988. The Geographical History of Gaelic in Scotland. Williams, C. H. (ed.) 1988a. 136-166.

(A kötetben szereplő, magyarul meg nem jelent könyvekből és tanulmányokból vett idézetek a szerző fordításai. Az eredetileg ír vagy latin nyelvű irodalmi szövegeknek az angol nyelven publikált változata került feldolgozásra.)